

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI PROGRAMI

BELAGAT EKSENİNDE RETORİK/DİL BİLİMİ TERİMLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bahadır GÜNEŞ

TEMMUZ - 2009

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI PROGRAMI

BELAGAT EKSENİNDE RETORİK/DİL BİLİMİ TERİMLERİ

Bahadır GÜNEŞ

Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü'nce

Bilim Uzmanı (Türk Dili ve Edebiyatı)

Unvanı Verilmesi İçin Kabul Edilen Tez'dir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 26. 06. 2009

Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 17. 07. 2009

Tezin Danışmanı : Doç. Dr. A. Mevhibe COŞAR

Jüri Üyesi : Prof. Dr. O. Kemal KAYRA

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Bilal KIRIMLI

Enstitü Müdürü : Doç. Dr. Haydar AKYAZI

TEMMUZ - 2009

TRABZON

0. SUNUŞ

00. Ön Söz

İnsana has değerlerin başında gelen düşünme ve buna bağlı olarak düşüncelerini dil ve söz aracılığıyla ifade etme özelliği, tarihî süreç içinde sürekli gelişme çizgisi takip eden bir konuşma fiili olarak bilimsel disiplinlerin değişmez anahtarı olmuştur. Dile ait bu bilimsel disiplinlerin en kapsamlı ve geçmişi bakımından en süreklisi şüphesiz belagattir. Sözün doğru, güzel; yerinde ve zamanında; dinleyicinin durumunu gözeterek söylenmesinin kurallarını çizen belagat, asli malzemesinin dil olması nedeniyle dil bilimiyle benzer bakış açılarına sahiptir.

Çalışma genel itibarıyla üç bölüme ayrılmaktadır. Giriş bölümünde, ele alınan konunun yöntemi belirlenmiştir. Sonuç bölümünde ise yapılan değerlendirmeler ışığında araştırma sonuçları yorumlanmıştır. İnceleme bölümünde birinci aşamada belagat terimleri, tanımları ve örnekleri ile birlikte ifade edilmiştir. İkinci aşamada, bu terimlere karşılık olarak önerilen Türkçe ve Batı kaynaklı terimlere yer verilerek bu önerilerin belagat terimleriyle denklik durumu belirtilmiştir. Üçüncü aşamada ise, bir kelimenin terim olarak kabul edilebilmesi için sahip olması gereken koşullar göz önünde tutularak Türkçe önerilerin yapı ve anlamları bakımından terimsel niteliklerine değinilmiştir. Burada ortaya konulan özelliklerle terimler esasında belagat ile dil biliminin benzeyen ve ayrılan yanlarına temas edilmiştir. Tezin yazımında Türk Dil Kurumu imla kılavuzu esas alınmıştır.

Konunun belirlenmesinden tezin tamamlanmasına kadar geçen süreçte maddi ve manevi desteğini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR'a teşekkürlerimi sunar, üzerimde emeği olan bütün hocalarıma minnet borcumu ifade etmek isterim. Ayrıca eğitim hayatım boyunca sürekli arkamda duran, uzun zamandır yüzlerini görmesem de sıcak sesleriyle yüreğimi ısıtan anne ve babama teşekkürü bir borç bilirim.

Trabzon, Haziran 2009

Bahadır GÜNEŞ

01.İçindekiler

	<u>Sayfa Nr.</u>
0. SUNUŞ.....	III
00. Ön Söz.....	III
01. İçindekiler.....	IV
02. Özet.....	X
03. Summary.....	XI
04. Tablolar Listesi.....	XII
05. Kısaltmalar Listesi.....	XIII
GİRİŞ.....	14-22

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BELAGAT/SÖZBİLİM-SÖZ SANATI/RHETORIQUE.....	23-247
10. Meani/Anlambilim-Anlam Bilimi/Sémantique-Stylistique.....	26
100. Kelam/Söz-Söylem/Parole-Discours.....	29
1000. İhbarî Kelam/İnşâî Kelam.....	31
101. Umde, Fazla.....	32
1010. İsnad/Yükleme, Müsned/Yüklem/Prédicat, Müsnedü'n-İleyh/Özne/Sujet, Naib-i Fail/Sözde Özne/Sujet Grammatical.....	32
1011. Mütemmimat-ı Cümle (Cümle Tamamlayıcıları).....	35
10110. Hâl/Çözüm/Solution.....	35
10111. Zarf/Belirteç/Adverbe.....	36
10112. Temyiz.....	37
10113. Müteallikat-ı Fiil-Mefuller/Tümleçler-Tamlayıcılar.....	38
102. Kelime/Sözcük/Mot.....	42
103. Lafız/Söz/Parole-Discours.....	43
1030. Müfred/Tekil-Teklik/Singulier.....	43
1031. Mürekkebe/Birleşik/Composé.....	45

104. Vaz'	46
105. Cüz'î Lafız, Küllî Lafız	46
106. Haber İsnadı/Bildirme Cümlesi/Sentence of Statement	47
107. İnşa İsnadı-İnşa/Dilek-Tasarlama Kipi/Mode Subjonctif.....	48
108. Kasr-Taahsis-Hasr/Daraltma/Özgüleyiş-Özgeleştirme/Particularization	49
109. Vasl/Bağlama-Birleştirme-Ulama-Geçiş/Transition	50
1010. Fasil/Ayrırma-Dağıtma	54
1011. Kelamın Birleştirilme ve Bağlanma Tarzları	54
10110. Sebk Usulü	55
1012. Nisbi Umur.....	55
10120. Müsavat/Eşitlik.....	55
10121. İcaz/Özlülük/Concision.....	56
10122. İtnab/Söz Katma-Kelime Kalabalığı-Sözü Uzatma-Uzatı/Diffusion- Prolixe	57
101220. İtnab-ı Makbul (Makbul Sayılan Söz Katma)/Dolaylama-Güzel Uzatı/Periphrase.....	60
101221. İtnab-ı Mumil-İtnab-ı Muhil (Makbul Sayılmayan Söz Katma)/Uzatılılık-Gereksiz Uzatma/Prolixite-Verbosité.....	61
1013. Haşiv/Söz Fazlası-Artıklama-Gereksiz Söz-Greksizlik/Périssologie-Tautologie- Redondant-Redondance-Pléonasme	64
10130. Haşv-i Müfsid (Anlamı Bozan Haşiv)	67
10131. Haşv-i Gayr-i Müfsid (Anlamı Bozmayan Haşiv).....	67
1014. Eş Anımlı Kelimeleri Kullanma	69
11. Beyan/Uzanlatım Bilgisi.....	69
110. Delalet/Demeğe Gelmek-Demek Olmak/Signifier	71
1100. Delaletin Çeşitleri	72
11000. Lâfzî (Lafza Ait)/Sözel Delalet.....	73
11001. Gayr-i Lâfzî (Söz Dışı) Delalet.....	74
111. Hakikat/Temel Anlam-Düz Anlam-Gerçek Anlam/Denotation	76
1110. Meani- Sevani/İkinci Anlam-Yan Anlam/Connotation.....	77
1111. Müşterek/Çok Anımlılık/Polysémie	78
1112. Müteradif/Eş Anımlılık/Synonymie.....	79
1113. Menkul/Anlam Değişmesi/Changement Sémantique.....	80

112. Mecaz/Değişmece/Trope-Figuré	81
1120. Mecazın Çeşitleri	82
11200. Mecaz-ı Mürsel/Düzdeğişmece-Ad Aktarması-Ad Değişimi/Metonymie	83
113. İstiare/Eğretileme-Deyim Aktarması/Métaphore	85
1130. İstiare Çeşitleri	88
11300. Müfred İstiare/Tekli Eğretileme	88
11301. Mürekkebin İstiare-Temsilî İstiare/Orunlama-Örnekçe-Yaygın	
Eğretileme-Birleşik Eğretileme-Çoklu Eğretileme	91
114. Teşhis/Kişileştirme-Canlılaşmış Eğretileme-Canlılaştırma/Personnification-	
Prosopopée	102
115. İntak/Dillendirme/Prosopopée	105
116. Teşbih/Benzetme/Simile-Comparaison	106
1160. Teşbihin Çeşitleri	110
117. Kinaye/Dokundurma-Değınmece-Dolaylama/Insinuation-Allusion-	
Periphrasis	121
1170. Kinayenin Erkâmı (Ögeleri)	125
1171. Kinayenin Çeşitleri	126
118. Tariz/Yergi-Taş/Taş Atma-Dokundurmaca/Ironie-Satire-Insinuation	127
12. Bedii/Estetik-Uzdeyiş/Uzdeyiş Bilgisi	134
120. Tenasüb/Oranlılık-GüzelOranlama-Orantı-Denge-İlgileme Oranlama/Proportion-	
Balance	136
121. Tezat-Mutabakat-Tıbak-Tatbik-Tekâfü-Mütezaad/Karşıtlık-Karşılaştırma-	
Karşılaştırma-Karşıtlık Anlamlılık-Karşıtlama-Zıtlama/Opposition-Contraste-Comparaison-	
Antonymie-Antithése-Oxymoron	141
122. Cem-Tefrik-Taksim	149
123. Leff ü Neşir/Dizli Ayırma-Dürüp Yayıma-Düryay	152
124. Tensik-Tensikü's-Sıfat/Sürekli Niteleme-Kerteleme/Gradation	156
125. Müzavece/Eşleşme	157
126. Rücû/Onarma-Dönüş/Correction-Epanorthose	159
127. Tecrid/Öze Yönelme-Öze Yönelim/Abstraction	161
128. Tekrar-Tekrar/Yineleme-Yinelem/Répétition	162
129. İltifat/Yönelme-Söz Yönelme/Apostrophe	167

1210. Tevriye-İham-Tevcih-Tahyil/İşkilleme-Artsama-İki Anlamlılık/Doppeldeutigkeit-Mehrdeutigkeit	168
1211. Tevcih-Muhtemilü'z-Zıddeyn/İkizanlam-İkizleme/Amphibologie	171
1212. İstihdam-Sarfü'l-Hızane/Kapsama-Çiftleme/Syllepse	173
1213. Müşakele/Anlam Oyunu-Evrişme	174
1214. Mübalağa-Mübalağa-i Makbule/Abartma/Hyperbole-Exagération	177
1215. İdmac-Muzâ'afe	183
1216. Tecahül-i Arif-Tecahül-Tecahül-i Arifane/Bilmezcelik-Bilmezden/Bilmezlikten Gelme/Ignorance Satirique-Vortäuschung von Unwissenheit	185
1217. İstifham/Söylev Sorusu-Sorulama-Sözbilimsel Soru/Interrogation-Rhetorical Question	187
1218. Hüsn-i Ta'lîl-Hüsn-i Tevcih/Sebeup Yakıştırma-Güzel Nedenleme	191
1219. Te'kidü'l-Medh Bima Yüşbihü'z-Zem ve Te'kidü'z-Zem Bima Yüşbihü'l-Medh	193
1220. Mezheb-i Kelâmî-İhticâc	197
1221. Lafza Ait/Lafızla İlgili Sanatlar	197
12210. Cinas/Ündeş-Sesteşlik-Eş Adlılık/Calembour-Paronomase-Antanaclose.....	197
12211. İştikak/Türetim-Türetme-Türek Yanacı/Dérivation-Figure Etymologique.....	205
12212. Seci/Düz Yazı Uyağı/Rime en Prose	208
122120. Secinin Çeşitleri	209
12213. İrsad-Teshim-Tevşih/Uyak Sezdirme	212
12214. Reddü'l-Acüz Ale's-Sadr	213
12215. Kalb/Evirmece/Anagramme	215
12216. Tedvir/Döndürü-Dönerlik/Retournement.....	216
12217. Akis-Tebdil-Tard ü Aks-Aks ü Tebdil/Çaprazlama-Evirme-Tersine Çevirme/Réversion-Régression-Chiasmus.....	217
12218. Müşterek Malzemeyi Kullanmaya Dayalı Sanatlar	220
122180. Ahz ü Saraka-Serikat-ı Şi'riyye/Aşırmaca/Plagiat.....	220
122181. Nazire/Benzek-Benzeti/Pastiche	222
122182. Nakîze	224
122183. İktibas/Çıkartı-Alıntı/Extrait-Citation	224

122184. İrad-ı Mesel-İrsal-i Mesel/Örnekleme-Savlama-Atasözü	
Kullanma/Citer Comme Exemple-Donner le Proverbe	226
122185. Tazmin/Ekleme	228
122186. Telmih/Anıştırma/Allusion	229
12219. Belagate Dâhil Edilen Hüneler/Maksadın Bulunması Dinleyici veya	
Okuyucuya Bırakılan Sanatlar	230
122190. Muamma/Bilmece/Devinette	230
122191. Lügaz/Koşuklu Bilmece	231
122192. Telmî'-Mülemma/Bulaşık Koşuk-Parlatma/Vers Macaroniques	232
122193. Sahr-i Helâl-Sahr-i Halâl/Çifte Bağlılık-Çifte İlgi	234
122194. Beraat-i İstihlâl-Hüsni-i İbtidâ/Sezdiriş/Insinuation-	
Foreshadowing.....	235
122195. Sanat-ı Tarih-Tarih Sanatı/Tarih Düşürme-Tarih İkilişi	241
12220. Harflerin Cinslerine, Birleşme ve Okunuş Şekillerine Dayalı	
Hüneler.....	242
122200. Hazf-Mühmel-Tecrid.....	242
122201. Hayfa	242
122202. Mevsûl/Muvassal	242
122203. Mukatta'	242
122204. Tashîf	243
122205. Rikta/Rakta	243
122206. Menkut-Mu'cem.....	243
122207. Lebdeğmez/Dudakdeğmez.....	244
122208. Muvaşşah-Tatrîz-İstihrac/Adlama/Acrostiche	245
122209. Mütezil	246
122210. Cevâb u itâb	246
122211. Mütelevvin	246
12221. Kelimelerin Yazılışlarına Dayalı Hüneler.....	247
122210. Teşcir	247

İKİNCİ BÖLÜM

2. FESAHAT/ANLAŞILIRLIK-UZSÖYLEYİŞ-SELÇİKLİK/ELOQUENCE.....	248-266
20. Kelimenin Fesahati.....	250
200. Tenafür-i Hurûf-Kelimede Söyleyiş Güçlüğü/Ses Binişmesi-Kakışma-Ses Uyumsuzluğu/Cacophonie-Cacology-Dissonance	250
201. Kıyasa Muhalefet-Galat-ı Tahakkümî/Kurala Aykırılık-Kural Dışılık/Locution Vicieuse-Barbarisme-Solécisme.....	254
202. Garabet-Kelimede Anlaşılma Güçlüğü/Yadcıl Deyim-Şaşırtıcılık/Barbarisme ..	257
21. Kelamın/Söz Diziminin Fesahati	259
210. Tenafür-i Kelimât-Söz Diziminde Söyleyiş Güçlüğü/Kelime Çatışması.....	259
211. Za'f-ı Te'lif-Söz Diziminde Kuralsızlık/Anlatım Yetersizliği-Cılızlık/Insuffisance Narrative.....	260
212. Tetabu-ı İzafat	263
213. Ta'kid-Söz Diziminde Anlaşılma Güçlüğü/Düğümleme-İkizleme/ Amphibologie	263
22. Mütakellimin (Konuşan ve Yazanın) Fesahati	265
220. Selaset/Akıcılık/Aisance-Fluidité.....	265
3. SONUÇ	267
YARARLANILAN KAYNAKLAR	271
EKLER	
ÖZ GEÇMİŞ	

02. Özet

Belagat, dili ve sözün kullanımını kurallara bağlama ihtiyacından ortaya çıkmış, en eski ve sürekli disiplinlerden biridir. Bilimsel bir disiplin olmasının yanında, estetik özellikler de sergileyen belagat, birincil malzemesinin dil olması nedeniyle dil biliminin çalışma alanına girmektedir.

Birbiriyle uyumlu ve benzeşen özelliklerinin yanında, farklı nitelikler de sergileyen bu disiplinlerden belagat, Batıda retorik (rhetorique) adıyla anılırken Türkçede yakın dönemlerde ‘sözbilim’ ve ‘söz sanatı’ olarak adlandırılmaktadır. Bu çalışmada belagat/retorik/sözbilim ekseninde önerilen terimlerin birbirini karşılama düzeyi incelenmeye çalışılmıştır. Böylece söz konusu alanların gerek içerik gerek terminoloji bakımından ne denli örtüştüğü görülmek istenmiştir.

Çalışmada önce belagat terimleri tanımları ve kullanım özellikleriyle ele alınmış, Arap kaynaklarına ait belagat terimlerinin Türkçede ve Batı kaynaklarındaki karşılıklarına yer verilmiştir. Burada ele alınan Türkçe ve Batı kaynaklı dil bilimsel öneriler de yine tanımları ve kullanım özellikleriyle belirtilerek belagat terimleriyle ortak ve ayrılan yönlerine dikkat çekilmiştir. Daha sonra kelimelerin terim olarak ele alınabilmeleri için gerekli koşullara göre, kabul edilebilirlikleri incelenmiş, önerilen Türkçe kelimelerin yapı ve anlam özelliklerine değinilmiştir.

Türkçede belagat, daha köklü ve belirgin bir geçmişe sahiptir. Dil bilimi çalışmaları ise çoğu tercüme esasında olmak üzere yenidir. Bugün belagat ile sözbilim/retorik/dil bilimi çalışmalarında ele alınan konular denk görünse de aralarında yaklaşım farkları vardır. Bu farklar özellikle belagat terimlerinin karşılanmasında kendini gösterir. Bu bağlamda Türkçenin terim meselesi de göz önüne alındığında iki alan birbirinden olduğundan çok ayrı görünebilmektedir.

03. Summary

Belagat which arises from the need of relating the usage of the language and word to rules is one of the oldest and the constant fields. Belagat not only being an academic field, but also showing esthetic features is studied in the field of linguistic because its primary material is language.

Belagat, which is one of those fields bearing not only corresponding but also different features, is called 'sözbilim' and 'sözsanatı' in Turkish recently while it is called rhetoric in the West. In this study the corresponding level of the terms which are offered in the axis of belagat/rhetoric/sözbilim was tried to be worked on. Hence it was aimed to prove how much the fields under consideration are corresponding with each other both in content and in terminology.

In the study belagat terms are examined with their definitions and usage properties and meanings of rhetoric terms belonging to Arabic sources in Turkish and Western sources. Turkish and Western organated linguistic suggestions which are dealed here are explained with their definitions, and usage properties and their common and different aspceets with belagat terms were pointed out. Then in accordance with necessary circumstances their acceptability was studied and structure, and meaning features of the suggested Turkish words were referred to so that the words could be dealed with as terms.

In Turkish belagat has an older and distinctive history. Linguistic studies most of whose are about translation is new. Although the subjects dealed in the studies of sözbilim/rhetoric/linguistic look like the same, there are approach differences among them. These differences are seen especially when giving the meaning of belagat. In this sense when the terms issue of Turkish is considered, two fields can seem rather different from each other.

04. Tablolar Listesi

<u>Tablo Nr.</u>		<u>Syf. Nr.</u>
Tablo 1	Terimler Tablosu.....	287-301

05. Kısaltmalar Listesi

age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
agy.	: Adı geçen yazar
Akt.	: Aktaran
bk.	: Bakınız
C	: Cilt
ev.	: Çeviren
DLT	: Divanü Lügati't-Türk
drl.	: Derleyen
DTCF	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
dzl.	: Düzenleyen
hzl.	: Hazırlayan
MÖ	: Milattan önce
Nr.	: Numara
s.	: Sayfa
S	: Sayı
TDAYB	: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten
TDK	: Türk Dil Kurumu
vb.	: Ve başkası, ve başkaları, ve benzeri, ve benzerleri, ve bunun gibi
vd.	: Ve devamı, ve diğerleri
Yay.	: Yayını, yayınları, yayıncılık, yayınevi

GİRİŞ

İnsanlar arasında bilgi aktarımına dayalı bir alan olan ve dil biliminde bildirişim adı verilen disiplinin en önemli unsuru olan dil, insan zihninde düşünce ve söz olarak doğar. Sesin söze dönüşmesiyle birlikte iletişimin aksamaması için birtakım niteliklere ihtiyaç duyulur. Dilde sözün bu niteliklerini belirleyen disiplinlerin kural koyucu özellikleri vardır. Sözün kurallarına uygun, yerinde ve güzel bir şekilde dile getirilmesi esasına dayanan belagat, bahsedilen kural koyucu disiplinlerin en eskilerindedir. Batıda retorik (rhetorique), Türkçe dil bilimi çalışmalarında sözbilim adıyla karşılanan bu disiplin, tarihî süreçte sözün güzellik ve doğruluk esaslarını belirleyen bir bilim olarak varlığını ve kural koyucu niteliğini devam ettirmiştir.

Kendisine özgü kuralları bulunan bu disiplin, ifade güzelliğini birtakım alt birimlerin yardımıyla sağlamaktadır. *Meani*, *beyan* ve *bedii* olmak üzere üç ana kola ayrılan belagat, bu kolların kendi içinde bölümlere ayrılmasıyla söyleyişi güzelleştirmeyi hedefleyen geniş bir kurallar bütünü olarak ortaya çıkmaktadır.

Dilleri, dillerin gelişimini ve diller arası ilişkileri ses, biçim, anlam ve cümle bilgisi bakımından ele alan dil bilimi ile belagat arasında bir bağ olduğu aşikârdır. Dil biliminin diller üstü bir bilim olması ile bir metinde dil malzemesinin kullanılma tarzını çeşitli bakımlardan inceleyen belagatin olağan dil kullanımından ayrılarak güzel, doğru ve etkili konuşma ve yazmayı içeren bilimsel bir disiplin oluşu, bu iki bilimi dil ve dilin birinci derece etki alanı olan konuşmayı esas almaları itibarıyla da birleştirmektedir.

Geçmiş miladın öncesine uzanan belagat, o günlerde olduğu gibi, bugün de ilgi çekici bir özelliكتedir. Genel olarak dili ve diller arası ilişkileri inceleyen dil bilimi, asli malzemesi dil olan ve dilin gizemli bir sonuç olarak ortaya koyduğu sözün güzel, doğru; yerine ve zamanına uygun bir şekilde söylenmesi üzerinde duran belagat ve ilgili unsurlarını da konu edinmiştir.

Özellikle şiir dili incelemelerinde belagat ve ilgili birimleri, dil bilimcilerin vazgeçemedikleri bir alan olmuştur.

Dil biliminin, edebiyatın ve buna bağlı olarak belagatin temel aracı olan dili ilmî açıdan ele alması, bu iki disiplini birleştiren bir başka özelliktir. Bu bağa bir başka açıdan değinen Şerif Aktaş'a göre, matematiksiz fen bilimleri olamayacağı gibi, dil bilimi olmadan da edebiyat olmaz¹. Ayrıca dil biliminin temel konusunun konuşmadaki sözcük² ve belagatin de doğru, güzel, yerinde ve zamanında söylenen sözün bilimi olması, belagatin dil bilimsel boyutunu ortaya koymaktadır.

Doğan Aksan, şiir dilinin “Aynı sözcükleri değişik görev ve değerlerle, yeni bireşimlerle, yeni anlatım araçları olarak sunan, ayrı dil bilgisi kuralları olmayan bir dil” olduğunu vurgular. Ayrıca Aksan'a göre şiir dili bilgilendirmeyi değil, duygulandırmayı ya da heyecan vermeyi amaçlayan başka bir dildir³.

Ünsal Özünlü'ye göre ise şiir dili, herkesin kullandığı dilin sistemini kullandığı için ayrı bir dil değildir. Buna göre normal ve günlük dil kullanımıyla şiir ve edebiyat dilini ayıran tek nokta, şiir dilindeki kullanımın günlük dil kullanımlarından daha yoğun olmasıdır⁴. Bu demektir ki şiir dili, günlük olmayan dil değil, dilin imkânlarının uç noktada zorlandığı, en yaratıcı dildir⁵.

Ayrıca Özünlü, şiir dilini anlama ve yorumlamadaki güçlüğün nedeni olarak şiir dilinde kullanılan sözbilim kurguları ve dil bilimi yapıları sonucunda göze çarpan olağan dil kullanımlarının dışındaki yapıları göstermektedir. Özünlü'ye göre şair, okuyucu ya da dinleyicinin ilk anda dikkatini çekmek zorunda olduğundan sözbilim kurgusu ve dil bilimi

¹ Bk. Şerif Aktaş, Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş, Birlik Yay., Ankara, 1984, s. 141.

² Ferdinand de Saussure, Genel Dilbilim Dersleri, Çev. Berke Vardar, 3. Baskı, Multilingual Yay., İstanbul, 2001, s. 56; Sevim Sönmez, “Sözlü Dil/Yazılı Dil”, **Dilbilim Araştırmaları**, Hitit Yay., Ankara, 1990, s. 119.

³ Doğan Aksan, “Dilbilim Açısından Şiir”, **Türk Dili**, C. XXIX, Sayı: 271, (Nisan 1974), ss. 558-559. Bunun yanında Aksan'a göre şiir, dilbilimin birçok alanını yakından ilgilendirir ve konusunu oluşturur. Ses yönüyle sesbilimin ve görevsel sesbilimin inceleme alanına girer. Sözcüklerin seçimi, ses uygunluklarının oluşturulması, söz sanatları açısından anlambilimin ve ruhbilimin ana konuları içindedir. İletişimin bir türü olarak iletişim ve göstergebilimin alanlarıyla ilgili olarak yine dilbilimin kapsamına girer. Dizelerle verilen bildirim niteliği, doğurduğu etki açısından söylem ve edimbilim (pragmatik) konusuyla sıkı sıkıya bağlantılıdır. Kişisel bir dil kullanımı, bir edim (performance) ürünü olarak biçem (stilistik) ve dolayısıyla sözcükbilim alanının konularıyla iç içedir. Doğan Aksan, Şiir Dili ve Türk Şiir Dili, 6. Baskı, Engin Yay., Ankara 2006, ss. 19-20.

⁴ Akt.: İsmail Boztaş, “Metindilbilim Açısından Şiir”, **Dilbilim Araştırmaları**, Hitit Yay., Ankara, 1994, s. 172.

⁵ Işın Bengi, “Şiir Çevirisini Yönlendiren Kısıtlamalar”, **Dilbilim Araştırmaları**, Hitit Yay., Ankara, 1992, s. 102.

ögelerine de başvurma gereğini duyar. Vurgu ve tonlama gibi parçalar üstü ögelerin önemli olduğu geleneksel şiir türlerinde kullanılan birtakım sözbilim ve dil bilimi ögeleri şiir dilini düz yazı ve konuşma dilinden ayırır⁶.

Geçmişte belagat adı altında toplanan dil ve söz hünerleri, Batıda -Türkçede söz bilimin yanında belli bir kullanım alanı olan- retorik adı ile değerlendirilmektedir. Dil bilimi bu noktada evrensel niteliğiyle doğuda belagat, Batıda retorik ve günümüz Türkçe dil bilimi çalışmalarında sözbilim ve söz sanatı olarak adlandırılan disiplini kapsayıcı niteliğiyle konuya farklı bir açılım getirmektedir.

Dil bilimi 20. yüzyılın başlarında Ferdinand de Saussure'ün çalışmaları ile adını duyurmuştur⁷. Saussure'ün 1906-1907, 1908-1909 ve 1910-1911 yıllarında Cenevre Üniversitesi'nde verdiği derslere ait notlar, daha sonra öğrencileri Charles Bally ve Albert Sechehaye tarafından bir araya getirilerek *Cours de Linguistique Générale* adıyla yayımlanmıştır⁸. Berke Vardar tarafından *Genel Dilbilim Dersleri* adıyla Türkçeye çevrilen eser, dil biliminin bilimsel bir disiplin olarak ortaya çıkmasında öncü bir görev üstlenmiştir. Daha sonra Batıda anılan disiplini geliştiren çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Türkiye'de de Doğan Aksan ve Berke Vardar başta olmak üzere dil bilimine öncelik veren çok sayıda çalışma yapılmış ve yapılmaktadır.

Bilgiyi taşıyan, kuşaktan kuşağa aktaran dildir. Kelimeler yabancı olursa bilgiyi aktarmak, insanların kültür düzeyini yükseltmek güçleşir⁹. Düşünce aktarma ve öğretme işleminin kelimeler vasıtasıyla yapılması, bir dile ait kelime ve terimlerin yapı ve anlam bakımından kendisine dayanma gereğini ortaya koymaktadır. Bu anlamda Türkçe, yapı ve anlam bakımından kendi kurallarına uygun kelime ve terim türetme gayreti içindedir. Bu bağlamda dillerin bilimsel boyutunu ele alan dil bilimi çalışmalarında Türk dil bilimcileri genelde Türkçe kökenli kelimelerden hareketle terim önerilerinde bulunmaktadır. Bu terimlerin yapı ve anlam özelliği bakımından Türkçeye uygunlukları zaman zaman tartışmalara yol açmaktadır. Bu tartışmalara paralel olarak önerilen terimlerin bazıları dilde tutunmayı başarırken bir kısmı kendisine yer bulamamaktadır.

⁶ Akt.: Boztaş, agm, ss. 172-173.

⁷ Nesrin Bayraktar, Dil Bilimi, 2. Baskı, Nobel Yay., İstanbul, 2006, s. 21.

⁸ Bk. Saussure, age.

⁹ Hamza Zülfiyar, Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları, TDK Yay., Ankara, 1991, s. 24.

Türkçe terim türetme çalışmaları ile özellikle Türk Dil Kurumu bünyesinde çeşitli yayın organları vasıtasıyla dile giren yabancı sözlere ve dilde kullanımdan düşmüş kelimelere Türkçe karşılıklar önerilmektedir. Bu durum ya aylık dergiler ya da *Yabancı Sözlere Karşılıklar Kılavuzu* adıyla belirli aralıklarla yayınlanan kitapçıklar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir.

Belagat ve dil biliminin birçok açıdan ortak çalışma yöntemlerinin bulunduğu ve eskiden yapılan adlandırmaların benzer bir mantık çerçevesinde devam ettiğinin gösterilmeye çalışıldığı bu çalışmada, ilk olarak belagat terimleri ele alınmıştır. Çeşitli kaynaklardan bu disiplinin alt birimleri ve işleyiş özellikleri örneklerle ortaya konularak dil bilimsel bir yaklaşımın sınırları çizilmiştir. Burada belagatin önemli bir parçasını oluşturan söz sanatları büyük ölçüde çalışmanın esasını oluşturmaktadır.

Söz sanatları, gösterge biliminde içeriğin (gösterilen) karşı tarafa iletilmesinde birinci etkenlerdendir. Bunun yanında gösterge biliminde kelimelerin içerisinde bulunduğu cümleye göre anlam kazanmaları, belagatte de görülmektedir. “*Hikâyelerimin hepsi kafamdadır*” cümlesinde geçen “*kafa*” kelimesi bağlı bulunduğu cümlede vücudun bir bölümünü değil “*belleği*” temsil etmekte ve farklı bir nitelik kazanmaktadır¹⁰.

Daha sonra dil bilimi çalışmalarında belagat terimlerine önerilen Türkçe ve Batı kaynaklı karşılıklar incelenmiştir. Burada dil bilimsel terimlere ağırlık veren kaynaklar esas alınmış, belagat ve dil bilimi terimlerinin ortak ve farklı yönleri ortaya konulmuştur. Ele alınan terimler ve karşılıklarının daha kullanışlı bir hâl alması için bu terimler ve önerileri tablolar hâlinde sunulmuştur. Önerilen Türkçe ve Batı kaynaklı kelimeler tam manasıyla belagat terimini karşılıyorsa (+); terimler arasında benzerlik varsa (\pm); önerilen karşılıklar mevcut belagat terimiyle uyumlu değilse (-) işaretiyle tabloda gösterilmiştir.

¹⁰ Ayşe Eziler Kıran, “Dilbilim-Göstergebilim İlişkileri”, **Dilbilim Araştırmaları**, Hitit Yay., Ankara, 1990, ss. 55-57. Gösterge bilimi ve şiir dili ilişkisine dair benzer açıklamalara yer veren Ece Korkut’a göre, şiirde genellikle belli yönlendirici ve bilgilendirici özellikler görülmediği için gösterge biliminde ait birçok alt birim şiirsel anlatılara tam anlamıyla uygulanamamakta, bunun yanında birçok şiir incelemesinde gösterge biliminden, onun araç ve yöntemlerinden tatmin edici bir oranda yararlanılmaktadır. Şiirin genel yapısına karmaşıklık, eksiltili bir anlatım ve kapalılık özelliği hâkim olduğundan gösterge bilimi yöntemleri şiirdeki anlamlara açıklık getirmede önemli görevler üstlenmektedir. Bk. Ece Korkut, “Verlaine’de Uzam-Özne İlişkisi”, **Dilbilim Araştırmaları**, Simurg Yay., İstanbul, 1999, s. 132.

Son aşamada bir kelimenin hangi durumlarda terim olarak kabul edilebileceğine değinilmiştir. Burada belagat terimlerinin dil bilimsel karşılıkları olmak üzere ileri sürülen Türkçe kelimelerin terim olarak kabul edilebilmeleri için aranan nitelikler değerlendirilmiştir. Burada yapılan incelemelerde Türkçe terim türetme yolları ve bu türetme işleminde göz önünde tutulan hususlar bu konuya eğilen kaynaklardan yararlanılarak dile getirilmiştir.

Terimler bir dildeki bilim ve sanat kavramlarının adlandırılmasında temel ögelerdir. Açıklayıcısı olduğu kavramı tam ve kesin bir şekilde karşılaması gereken terimlerin, aynı zamanda yapı bakımından da ait olduğu dilin kurallarına uygun olmasına dikkat edilir. Birçok dilde olduğu gibi Türkçede de üzerinde herkesin ya da çoğunluğun hemfikir olduğu terim birliğine henüz ulaşamamıştır. Bu durum, terimlerin seçiminde birtakım farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmakta ve dilde terim kargaşasına yol açmaktadır.

Dil biliminin terim konusuna duyarlılık gösterdiği bilinmektedir. Ancak geçmişten günümüze gelinceye kadar kullanılan bazı terimler üzerinde aynı titizlikle durulduğu, görüş ayrılıklarının olmadığı söylenemez. Özellikle yeni gelişmekte olan alanlarda kaynak dilden yapılan çevirilerde üretilen terimlerin kaynak dildeki terimleri tam olarak karşılayamadığı görülmektedir¹¹.

Bu çalışmada amaç, belagat ve ilgili unsurlarının yeniden ortaya konulması değil, dil biliminin belagat ile olan benzer yönlerini belirtmektir. Bunu yaparken her iki disipline ait terimlerden yararlanma yoluna gidilmiştir. Bahsedilen terimler arasında var olan anlam ve kullanım ilgisi belirtilerek belagat ve dil biliminin sahip olduğu birimler itibarıyla temelde benzer çalışma disiplinleri olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Ancak ortak işleyiş özelliği bulunan her iki disiplinin kendine özgü birtakım farklılıkları da yok değildir. Çalışmada terimler arasındaki ayrılıklara da temas edilmiştir.

¹¹ Seyhun Topbaş; Handan Kopkallı, “Sesbilim ve Sesbilgisi Terimleri Üzerine”, **Dilbilim Araştırmaları**, Hitit Yay., Ankara, 1994, s. 310. Benzer düşünceleri dile getiren Aktaş, modern dil bilimi, anlam bilimi, stylistique gibi yeni bilimlerde ve çalışma sahalarında dünyada olduğu gibi bizde de terim birliğine henüz ulaşmadığını, aynı kavramları, farklı yazarların farklı kelimelerle ifade ettiklerini söylemiştir. Bk. Aktaş, Edebiyatta Üslup ve Problemleri, 5. Baskı, Akçağ Yay., Ankara, 2005, s. 26.

İlgili Literatür:

Çalışmanın hazırlık aşamasında ağırlıklı olarak Türkçe belagat kitapları ile terim sözlüklerinden yararlanılmıştır. Aşağıda bu kaynaklardan bazıları kısaca tanıtılmaya çalışılmıştır:

Ahmet Cevdet Paşa'nın kaleme aldığı *Belâgat-i Osmâniyye*, 1298/1881, 1299/1882, 1303/1886, 1307/1890, 1310/1892, 1323/1905, 1329/1910 tarihlerinde çeşitli matbaalarda eski harflerle yayımlanmış, Turgut Karabey ve Mehmet Atalay tarafından Latin alfabesine aktararak 2000 yılında Akçağ Yayınları arasında yayımlanmıştır. Belagat-i Osmaniyye, Türkçe örneklere dayanan ilk Türkçe belagat kitabıdır. Eserde Arap gramercilerinin tasnifine dayanılarak Osmanlı Türkçesinin belagat kuralları ortaya konulmuştur. Latin alfabesiyle yapılan baskıda çalışmanın sonuna işlevsel sözlük ile birlikte, eserin eski yazılı bölümlerinden birkaç sayfa ilave edilmiştir.

M. Kaya Bilgegil'in kaleme aldığı *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belagat)* adlı eser, ilk baskısı 1980'de yapılan ve ikincisi 1989'da Enderun Kitabevi tarafından gerçekleştirilerek belagat terimlerini ele alan Türkçe belagat kitaplarından biridir. Eserde yer verilen belagat terimleri değişik örneklerle ayrıntılı bir şekilde açıklanmış, zaman zaman Türkçe kökenli ve Batı kaynaklı önerilere de yer verilmiştir. Mevcut özellikleriyle önemli bir boşluğu dolduran bu eser, başlıca belagat kaynaklarından biri hâline gelmiştir.

M. A. Yekta Saraç tarafından kaleme alınan ve 6. baskısı 2007 yılında 3F Yayınevi tarafından yapılan *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belagat* adlı eser, Arap belagat kaynakları taranarak hazırlanmış ve en önemli Türkçe belagat kaynaklarından biri hâline gelmiştir. Eserde ele alınan belagat terimleri anlatıldıktan sonra her bölümün sonuna açıklayıcı örnekler ilave edilmiştir. Saraç, eserin birçok yerinde belagat ile dil biliminin çalışma yöntemlerinin benzerliğine dikkat çekmiş, bu iki disiplinin birlikte ele alınarak çalışılması gerektiğini belirtmiştir. Eserin sonunda incelenen terimlere ait dizin bulunmaktadır.

Türk Dil Kurumu Sözlük Kolu tarafından hazırlanan ve 1948 yılında yayımlanan *Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü*'nde eski ve yeni dil bilimi terimleri bir arada verildiği gibi, terimlerin Batı kaynaklarındaki karşılıkları da parantez içinde belirtilmiştir. Ayrıca çalışmanın

sonunda, yeni kelimelerle karşılanan eski edebiyat terimleri dizini ile çalışmada yer alan terimlerin madde numaralarını gösteren dizin bulunmaktadır.

L. Sami Akalın'ın hazırladığı, ilk baskısı 1966'da yapılan, 1970 ve 1972'de genişletilerek Varlık Yayınevi tarafından yayımlanan *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*'nde eski terimler madde başı olarak verilmiş, bu terimlerin büyük bir bölümünün Fransızca karşılıkları parantez içinde gösterilmiştir. Ayrıca birçok terim açıklayıcı örneklerle desteklenmiştir.

S. Kemal Karaalioğlu'nun hazırladığı ve 1975 yılında İnkılap ve Aka Kitabevleri tarafından yayımlanan *Edebiyat Terimleri Kılavuzu*'nda bulunan terimlerin birçoğunun Fransızca karşılıklarına yer verilmiş, belirtilen hemen her madde başı kelime değişik örneklerle açıklanmıştır.

Ahmet Topaloğlu'nun yazdığı ve 1989'da Ötüken Neşriyat tarafından yayımlanan *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*'nde Türkçe terimlerin eski karşılıklarının yanında, konuyla ilgili eserlerde bu terimlerin nasıl adlandırıldığı da madde başı kelimelerin parantez içinde belirtilmiştir. Ayrıca eserin sonunda Türkiye Türkçesi, Osmanlıca, Fransızca-Türkçe, İngilizce-Türkçe ve Almanca-Türkçe dizinlere yer verilmiştir.

Emin Özdemir tarafından hazırlanan ve 1990'da Remzi Kitabevi tarafından yayımlanan *Örnekli-Açıklamalı Edebiyat Bilgileri Sözlüğü*'nde incelenen edebî terimler eski, yeni ve Türkçe söyleyişe uyarlanmış Batı kökenli kelimelerden ibarettir. Eserde yer verilen terimler çeşitli örneklerle desteklenmiş, çalışmanın sonuna madde başı ve madde içi terimleri içeren dizin eklenmiştir.

Zeynep Korkmaz'ın hazırladığı ve ilk baskısı 1992 yılında yapılan *Grammer Terimleri Sözlüğü*, 2003 ve 2007 yıllarında genişletilerek Türk Dil Kurumu tarafından yeniden yayımlanmıştır. Eserde yer verilen madde başı terimlerin Almanca, Fransızca, İngilizce ve Osmanlı Türkçesi karşılıkları parantez içlerinde belirtilerek terimlerin büyük bir bölümü değişik örneklerle açıklanmıştır. Ayrıca çalışmanın sonunda ele alınan terimleri içeren Almanca, Fransızca, İngilizce ve Osmanlıca dizinleri bulunmaktadır.

Beşir Göğüş tarafından kaleme alınan ve 1998 yılında Dil Derneği Yayınları arasından çıkan *Anlatım Terimleri Sözlüğü*, içerdiği kelimelerin hem eski -ağırlıklı olarak belagat kaynaklarındaki- şekillerine hem de Batı kaynaklarındaki karşılıklarına yer vermiştir. Belirtilen terimlerin büyük bir bölümü örneklerle açıklığa kavuşturulmuştur. Eserin sonunda Fransızca-Türkçe, İngilizce-Türkçe ve eski terimler dizini bulunmaktadır.

Beşir Göğüş, Ferhan Oğuzkan, Olcay Öner toy, Mahir Ünlü ve Sevinç Koçak tarafından kaleme alınan ve 1998’de Dil Derneği Yayınları tarafından yayımlanan *Yazın Terimleri Sözlüğü* de yeni kelimeleri aynı şekilde eski ve Batı kaynaklı karşılıklarıyla birlikte sıralamıştır. Bu eserde de terimleri destekleyici örnekler bulunmakta, çalışmanın sonunda eski terimler dizini ile birlikte, İngilizce-Türkçe, Almanca-Türkçe ve Fransızca-Türkçe terimler dizini yer almaktadır.

Mehmet Hengirmen’in hazırladığı ve 1999 yılında Engin Yayınevi tarafından çıkarılan *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*’nde, Türkçe kökenli terimler madde başı olarak kabul edilmiş, bu terimlerin büyük bir bölümünün İngilizce, Almanca ve Fransızca karşılıklarına parantez içlerinde yer verilmiştir. Ayrıca madde başı kelimelerin açıklanmasında değişik örneklerden yararlanılmıştır.

Berke Vardar tarafından yazılan ve ikinci baskısı 2002’de Multilingual Yayınları’ndan çıkan *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Türkçe terimleri Batı kaynaklarındaki karşılıklarıyla belirtmektedir. Eserde genellikle terimleri açıklayıcı örneklerden yararlanılmıştır. Çalışmanın sonunda terimlerin Almanca-Türkçe, Fransızca-Türkçe ve İngilizce-Türkçe dizinleri yer almaktadır.

Nevnihal Bayar’ın 2003 yılında doktora tezi olarak sunduğu *Açıklamalı Yeni Kelimeler Sözlüğü*, 2006’da Akçağ Yayınları arasında yayımlanmıştır. Çalışmada özellikle Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen dil devrimiyle birlikte türetilen kelimeler, yapı ve anlam boyutunda açıklamalı olarak ele alınarak eski karşılıklarıyla belirtilmiştir. Ayrıca türetilen kelimeler hakkında konunun uzmanlarının ileri sürdüğü fikirler etrafında yaşanan tartışmalara da yer verilmiştir. Çalışmanın sonuna Türkiye Türkçesinden Osmanlı Türkçesine ve Osmanlı Türkçesinden Türkiye Türkçesine olmak üzere iki adet dizin eklenmiştir.

Cem Dilçin'in *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi* adlı eseri, ilk baskısı 1983, 8. baskısı ise 2005 yılında Türk Dil Kurumu tarafından yapılan ve Türk şiirini ölçü, kafiye, nazım türü ve söz sanatı esasında ele alarak önemini koruyan çalışmalardan biridir. Eserde söz sanatlarının ele alındığı üçüncü bölüm, bu çalışmanın başlıca kaynaklarından biri olmuştur. Dilçin, incelediği belagat terimlerini değişik örneklerle açıklamış, zaman zaman da belagat terimlerine Türkçe karşılık önerilerinde bulunmuştur. Ayrıca eserin sonunda terimler ve şairler dizini bulunmaktadır.

Ahmet Mermer ve Neslihan K. Keskin'in kaleme aldığı ve 2005 yılında Akçağ Yayınları tarafından yayımlanan *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, edebî sanatlar başta olmak üzere Eski Türk Edebiyatının sınırları içinde kalan terimleri içermektedir. Eserde madde başı kelimeler değişik örneklerle açıklığa kavuşturulmuş, eserin sonuna çalışmada yer verilen terimler dizini eklenmiştir.

Ahmet Ertuğrul tarafından yazılan *Edebî Kavramlar Sözlüğü*, 2005 yılında Zambak Yayınları arasında yayımlanmıştır. Çalışmada eski, yeni ve Türkçe söyleyişe uydurulmuş Batı kökenli edebî terimler alfabetik olarak belirtilmiştir. Bu eserde de edebiyat terimlerinin yanında, çeşitli dil ve edebiyat hareketleri hakkında bilgiler bulunmaktadır.

Turan Karataş tarafından hazırlanan ve 2001, 2004 ve 2007 yıllarında Akçağ Yayınları arasında yayımlanan *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, eski, yeni ve Türkçeleştirilmiş Batı kökenli terimleri bir arada ele almıştır. Eserde edebiyat ve dil bilimi terimlerinin yanında çeşitli edebî hareketler hakkında bilgilere de rastlanmaktadır. Çalışmada yer verilen terimlere zaman zaman dil bilimsel önerilerde de bulunulmuştur.

Bunun yanında Türk Dil Kurumu genel ağ sayfasında (www.tdk.gov.tr) kullanıma açılan *Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü* de (www.tdkterim.gov.tr) çalışma döneminde yararlanılan kaynaklardandır. Bahsi geçen ağ sayfasında hizmete sunulup bu çalışmada faydalanılan eserler sırasıyla; komisyon tarafından hazırlanan *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Vecihe Hatiboğlu'nun *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Tahir Nejat Gencan, Haydar Ediskun, Baha Dürder ve Enver Naci Gökşen tarafından hazırlanan *Yazın Terimleri Sözlüğü*'dür. Bahse konu eserlerde belagat terimleri, yeni karşılıkları ve Batı kaynaklarındaki özdeşleri ile belirtilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BELAGAT/SÖZBİLİM-SÖZ SANATI/RHETORIQUE

Temel anlamı ulaşmak, bir şeyin son noktasına erişmek, olgunlaşmak olan *belagat*, bir düşünce ve duygunun yerinde ve zamanında, manası en açık şekilde ve akıcı bir dille ifade edilmesidir¹².

Belagate dair tanımlamalarda bu disiplinin özellikle iki yönüne vurgu yapılmaktadır; bunlardan birincisi *belagatin* bir sanat, ikincisi ise bilim oluşudur. *Belagati* bir bilim olarak kabul eden kaynaklarda bu terim, *fenn-i belagat* ve *ilm-i belagat* şeklinde adlandırılmıştır. Aynı zamanda *belagat*, malzemesi dil olan ve dili kullanarak sözü doğru söyleme ve yazma

¹² M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi-Belagat*, 6. Baskı, 3F Yay., İstanbul, 2007, s. 35. Ayrıca bk. Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî, İkdâm Matbaası*, 1317, s. 301; Ahmed Cevdet Paşa, *Belagat-ı Osmaniyye* (Hzl. Turgut Karabey, Mehmet Atalay), Akçağ Yay., Ankara, 2000, s. 4; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 18. Baskı, Aydın Kitabevi Yay., Ankara, 2001, s. 82; Ahmet Mermer-Neslihan Koç Keskin, *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara, 2005, s. 16; *Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara, 2005, s. 236; Ahmet Ertuğrul, *Edebî Kavramlar Sözlüğü*, Zambak Yay., İstanbul, 2005, s. 34; Cüneyt Eren-M. Vecih Uzunoğlu, *Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar-Belagat*, Sütun Yay., İstanbul, 2006, ss. 23-24; Turan Karataş, *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara, 2007, ss. 64-65; Mücahit Kaçar, “Cumhuriyet Dönemi (1923-2007) Türk Edebiyatında Belagat Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. V, Sayı: 10, İstanbul, 2007, s. 315. Bunun yanında belagat, edebiyat sanatını öğreten bilim, edebiyat bilgisi; L. Sami Akalın, *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, 3. Baskı, Varlık Yay., İstanbul, 1972, s. 31. Sözüün veya yazının açık, düzgün ve sanatlı olması, bir isteğin en doğru, en güzel bir biçimde anlatımı; *meânî* (kelamın mukteza-yı hâle uygunluğu, yani sözüün sarfedildiği yere uygunluğu, muhatabına göre söylenmiş olması), *beyan* (en açık bir şekilde ifade), *bedii* (kelamı süsleme) ve tevabi’ini içine alan bir ilmin adı, kelamın fasih olmak şartıyla hâlin muktezasına (durumun gereğine) uyması; M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belagat)*, 2. Baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1989, s. 21. Söz sanatı; sözüün veya yazının açık, düzgün ve sanatlı olması; bir isteğin en doğru, en güzel bir biçimde anlatımı; Seyit Kemal Karaalioğlu, *Edebiyat Terimleri Kılavuzu, İnkılap ve Aka Basımevi*, İstanbul, 1975, s. 48 (Burada belirtilen tarifte belagatin karşılığı olarak *retorik* terimine işaret edilmiştir bk. s. 311). Söz sanatı; sözüün ve yazının anlatım temizliğini, güzelliğini, etkinliğini sağlamak için başvurulan yolları inceleyip kurallara bağlayan sanat; Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, 3. Baskı, TDK Yay., Ankara, 2007, s. 179 (Korkmaz, *retorik* terimini madde başı kelime olarak almış ve karşılığında *belagate* atıfta bulunmuştur). Sözüün ve yazının sanatlı bir şekilde ifade edilmesi, söz sanatlarını inceleyen bilim dalı, iyi konuşma, sözle inandırma yeteneği; Ahmet Doğan, *Türkçe Okul Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara, 2007, s. 118 (Doğan da *retorik* teriminin açıklamasında karşılık olarak *belagate* yer vermiştir Bk., s. 630). Ayrıca terimi *retorik* şeklinde ele alan Ahmet Kocaman, karşılık olarak *sözbilim* terimini önermiştir. Bk. Ahmet Kocaman, “Dilbilim Terimleri Sözlüğü”, *Dilbilim Araştırmaları*, Hitit Yay., Ankara, 1990, s. 184.

esasına dayalı bir bilimdir. Belagatin Batı kaynaklarındaki özdeşi olarak gösterilen retorik, birçok Türkçe dil bilimi kaynağında bu terimin karşılığı sayılmıştır.

Belagat ile *retorik* arasında büyük geçiş ve benzeşmeler olmakla beraber, tasnif ve ayırtıda birtakım farklılıkların göze çarptığı görülür¹³. Ancak her iki bilim de doğru ve güzel yazmanın, iyi ifade etmenin kurallarını içermektedir. *Belagat* ve *retorik*, kendi zaman ve çevrelerinin anlayış, kültür ve düşünce yapılarına uygun, üslup inceleme ve yazma sanatına ait kuralları içerir. *Belagat* hem sözde hem de yazıda güzelliği, doğruyu aramıştır. Buna bağlı olarak etkinlik yöntemi, amacı ve hazırladığı malzeme dikkate alındığında *belagat* ve *retorik* günümüzde denenen üslup (*deyiş-biçem/style*) araştırma ve inceleme çabalarının hareket noktası olarak değerlendirilebilir. Bu yönüyle biçem ve sözcük bilimi alanlarının konularıyla iç içedir¹⁴.

Kâzım Yetiş'e göre *belagat* neyin, nerede, nasıl ve ne ölçüde söyleneceğini öğreten bir ilimdir. *Retorik* ise, söyleme sanatıdır. Tarifleri birbirine yakın bulan Yetiş'e göre *belagat* ve *retorik*in, içeriklerindeki farklılık nedeniyle konuya yaklaşım şekilleri de ayrıdır. Buradan hareketle, bir sanat olmasının yanında ilmî bir disiplin de sayılan *belagat*, *retorik*i de kapsamaktadır. Yetiş, asıl değişikliğin, terimlerin arka planında yer alan manaya Batı'da daha çok önem verilerek üzerine eklemeler yapılmasında olduğunu söyler. Ona göre Türk Edebiyatında *belagate* dair millî vasıfta eserlerin geç yazılması, konu üzerinde gereği gibi çalışılmaması, *belagatin* yıllarca Arapça asıllarından okutulması meselenin geri plana itilmesi bu farklılığın en büyük nedenidir¹⁵.

Bunun yanında *retorik* ile *belagatin* özellikle üslup incelemelerinde benzer çalışma yöntemleri uyguladığı görülmektedir. *Retorikte kullanma (disposition)* ve *söyleyiş (élocution)* terimleriyle karşılanan ve üslup incelemesini, dili esas unsur kabul eden yöntemin *belagatteki* uygulayıcıları *beyan* ve *bedii*dir. *Beyan* ve *bedii*, dile ait malzemenin güzel ve doğru

¹³ Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 24.

¹⁴ Şerif Aktaş, Edebiyat Üslup ve Problemleri, 5. Baskı, Akçağ Yay., Ankara, 2007, ss. 58-59. Ayrıca bk. Ünsal Özünlü, Edebiyat Dil Kullanımları, Multilingual Yay., İstanbul, 2001, ss. 42-44; Kamil İşeri-Sercan Demirgüneş, "Sessiz Gemi Şiirinin Anlambilimsel/Göstergebilimsel İncelenmesi", **Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları**, C. III, Sayı: 4, (Yaz 2008), ss. 502-503.

¹⁵ Bk. Kâzım Yetiş, Belâgattan Retoriğe, Kitabevi Yay., İstanbul, 2006, s. IX.

kullanılmasını temel alan *belagat* kollarıdır¹⁶. *Belagat*ın bahsedilen kolları ve anılan üslup terimleriyle ilgisine daha sonra ayrıntılı bir şekilde değinilecektir.

Türkçede *sözbilim* ve *söz sanatı* adlarıyla karşılanan *belagat*, Batıda *retorik* adıyla ele alınmakta ve geçmişi MÖ 5. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Buna göre *sözbilim*, “Konuşma ve yazmada açık, etkili, tutarlı ve güzel bir anlatım sağlamanın yöntem ve kurallarını araştıran, inceleyen bilim dalı”¹⁷dir. *Sözbilime* dair bu açıklama, yukarıda *belagat* için verilen tanımlamalarla benzerdir. Burada özellikle *sözbilimin* bir bilim dalı oluşu ve ifade güzelliğine dayanması üzerinde durulmaktadır. *Belagat* için belirtilen tanımlamalarda da benzer bir vurgu yapılmaktadır. Dolayısıyla sahip oldukları anlam özellikleri bakımından *belagat* ile *sözbilim* terim olarak birbirine benzerdir.

Sözbilim, *söz* adı ile *bil-* fiiline fiilden isim yapım eki *-m* getirilerek oluşturulan ve aslında *söz bilimi* şeklinde belirtisiz isim tamlaması durumundayken iyelik ekinin düşürülmesiyle *sözbilim* hâline gelmiştir. Türkçede *belagat*ın Batı kaynaklı karşılığı olarak *rhétorique* teriminin yaygınlığı ve dil biliminin Türkçede yeni bir bilim dalı olarak gelişimini sürdürmesi, *sözbilim* önerisinin zihinlerde yer etmesini geciktirmiş, bu durum da önerilen kelimenin arka planda kalarak terimleşmesini engellemiştir.

Batı kaynaklı *retorik* kelimesi, “sözbilim”, “konuşma sanatı” gibi anlamları karşılamaktadır. Terimin sözlük anlamında açıklanan bu ifadeler, *retorik* teriminin *belagat* ve *sözbilimin* karşılığı olarak kabul edildiğini ve yaygın bir kullanım özelliğine ulaştığını göstermektedir. Ancak *belagat*ın hem sanat hem de bilim olarak kabul edilmesi, bu disipline *sözbilim* ve *retorikten* daha geniş bir alan oluşturmaktadır.

Belagat terimi için dil biliminde önerilen bir diğer karşılık da *söz sanatı*dır. Önerinin Batı kaynaklı eşiti olarak yine *retorik* terimine işaret edilmiştir. *Söz sanatı*, “Sözün veya yazının ifade temizliğini, güzelliğini, etkenliğini sağlamak için başvurulan yolları inceleyip kurallara

¹⁶ Aktaş, age, s. 52.

¹⁷ Göğüş ve diğerleri, *Yazın Terimleri Sözlüğü*, Dil Derneği, Ankara, 1998, s. 107. Ayrıca bk. Tahir N. Gencan ve diğerleri, *Yazın Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara, 1974 www.tdkterim.gov.tr (15.05.2099); Mehmet Hengirmen, *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Engin Yayınevi, Ankara 1999, s. 335; Özünlü, age, ss. 30-40; Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, 2. Baskı, Multilingual Yay., İstanbul, 2007, ss. 180-181; Özünlü, “Klasik Sözbilimin Deyişbilimdeki Uzantıları”, *Dilbilim Araştırmaları*, Hitit Yay., Ankara, 1990, ss. 85-95.

bağlayan sanat”¹⁸ şeklinde tanımlanmıştır. Önerilen terimin tanımında yalnız sanat olma özelliğine atıfta bulunmaktadır. Dolayısıyla hem sanat hem de bilim olarak kabul edilen *belagati* tam manasıyla yansıtmamaktadır. Birçok Türkçe dil bilimi kaynağında söz sanatından ziyade *sözbilim*, *belagate* eş değer olarak kabul edilmekte ve kullanılmaktadır.

Söz sanatı, yapı bakımından belirtisiz isim tamlaması şeklinde bir kelime grubudur. Tamlamayı oluşturan kelimelerden *sanat*, Türkçe asıllı bir kelime olmamasına rağmen Türkçeleşmiştir. Dolayısıyla anılan önerinin yapı bakımından Türkçeye aykırı bir yanı bulunmamaktadır. Ancak *belagat* bilimini tam manasıyla yansıtamamakta, onu yalnız sanat olma yanıyla göstermektedir. Bu da *söz sanatının* belagat karşılığı bir terim olarak yaygınlaşmasını engellemektedir.

Belagat, bir bilim olarak başlıca üç başlık altında ele alınmaktadır. Bunlar, sözün duruma uygun nasıl ifade edileceğini belirten *meani*; bir maksadın birbirinden farklı yollarla ne şekilde dile getirileceğini bildiren *beyan* ve niyeti dile getirmede yeterli olan söze anlam ve ahenk açısından güzellik verme yollarını gösteren *bediidir*¹⁹.

10. Meani/Anlambilim-Anlam Bilimi-Deyibilim/Sémantique-Stylistique

Meani, kelamın/sözün yerinde kullanılmasını, muhatap veya konuşanın durumuna uygun olarak ifade edilmesini sağlayan ve cümlenin dil kuralları çerçevesinde uğradığı değişikliklerden bahseden bir ilimdir. Kısaca, *belagatin* cümle ile ilgili konularını ele alır²⁰.

Meani, kelimeden cümleye kadar anlamı ve anlamlı birimleri inceleyen *anlam bilimi* ile benzer bakış açlarına sahiptir. Dilin anlamı üzerinde duran *anlam bilimi* ile dinleyene anlamlı ifadeler sunma amacının yollarını gösteren *meani* dil ve anlam üzerinde düşünme noktasında birleşmektedir²¹.

¹⁸ Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, TDK Yay., Ankara, 1948, s. 102.

¹⁹ Saraç, age, s. 38.

²⁰ Saraç, age, s. 55. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 15; Akalın, age, 119; Karaalioğlu, age, s. 213; Devellioğlu, age, s. 557; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 44; Karataş, age, s. 308; Mermer-Keskin, age, s. 65; Abuzer Kalyon-Filiz Kalyon, “Ahmed Cevdet Paşa’nın Belagat-ı Osmaniyye Adlı Eserindeki Dil Bilgisi ve Edebiyat Terimleri”, *Türk Dili*, Sayı: 591, (Mart 2001), s. 335.

²¹ Genel bir ifadeyle dilin anlam yönünü inceleyen bilim olarak tarif edilen *anlam bilimi*, dil biliminin, son yıllarda üzerine yapılan çalışmaların arttığı önemli bir koludur. *Anlam bilimi*, konusu itibarıyla bugün doğuda *belagat*, batıda *retorik* adlarıyla anılan ve iyi, doğru, etkileyici konuşmayı sağlayan bilgiler bütünü olarak tarif

Dil bilgisinde *cümle* olarak adlandırılan ve tam bir yargı taşıyan ifade şekilleri *meanide kelim* adıyla anılır. *Meaninin cümle* olarak adlandırdığı dil birlikleri, tam bir yargı taşımayan ifadelerdir²². “Ahmet’in arabası”, “Benim kitabım”, “Köpeğin kulübesi”, “Kırmızı mürekkep” gibi ifadelere dil bilgisinde *kelime grubu* adı verilir. Cümle ve kelam ayrımına rağmen ifadenin dinleyenin zihninde herhangi bir tereddüte yer bırakmayacak şekilde anlamlı ve doğru olması üzerinde duran *meani*, kelimedен cümleye kadar dilin anlamı üzerinde düşünen *anlam bilimi* ile benzer bakış açlarına sahiptir. Ayrıca bazı kaynaklarda *anlam bilimi* ile *ilm-i meani* birbirlerinin karşılığı olarak ele alınmıştır²³.

Meani/ilm-i meani terimini karşılamak amacıyla bazı dil bilimi kaynaklarında *anlambilim* veya *anlam bilimi* terimlerine yer verilmiştir. *Anlambilim*, “Anlamla ilgili dil sorunları üzerinde duran, sözcüklerin anlam bakımından özelliklerini ve evrimsel değişimlerini araştırıp inceleyen bilim dalı”²⁴; *anlam bilimi* ise, “Dildeki birimleri anlam bakımından ele alıp inceleyen dil bilimi dalı”²⁵ şeklinde tanımlanmıştır.

Anlambilim terimi, isim tamlaması olduğundan iyelik ekli olması gerekirken bir tür kısaltma ile iyelik eki düşürülmüştür; yer adlarında yıpranma sonucu böyle bir düşmeye rastlanırsa da bu alışılmış bir kullanım değildir²⁶. Ancak Türk Dil Kurumu yazım kılavuzunda terim *anlam bilimi* şeklinde yazılmakta, dolayısıyla olması gereken kurallı biçimine dönmektedir. Ancak birleşik veya yalın kelimelerin yazım şekilleri dönem dönem farklı özellikler sergileyebilmektedir. Bu yazım farklılığına rağmen *anlambilim/anlam bilimi* bugün dil bilimi çalışmalarında önemli bir yere sahiptir ve terim olarak yaygınlık kazanmıştır.

Anlambilim/anlam biliminin Batı kaynaklarındaki karşılığı olarak gösterilen *sémantique*, “anlam bilimi”, “anlam bilimsel” gibi manalara gelmektedir. Dil biliminde özellikle son zamanlarda anlam bilimi üzerine yapılan çalışmaların artmasıyla birlikte *sémantique* teriminin sıklıkla kullanılması, dil bilimi üzerine çalışanların yanında doğrudan bu alanla ilgili olmayan

edilen bilimlerce ele alınıp incelenmekte, *anlam bilimi* çerçevesine giren çeşitli konulara bu bilimlerce temas edilmektedir. Doğan Aksan, *Anlambilim*, 4. Baskı, Engin Yay., Ankara 2006, s. 17.

²² Saraç, age, s. 56.

²³ Bk. Göğüş ve diğerleri, *Yazın Terimleri Sözlüğü*, s. 14; Korkmaz, age, s. 18.

²⁴ Göğüş ve diğerleri, *Yazın Terimleri Sözlüğü*, s. 14. Ayrıca bk. *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara, 1949; Vecihe Hatiboğlu, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara, 1972; Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (15.05.2009); Hengirmen, age, ss. 27-28.

²⁵ Korkmaz, age, ss. 18-19.

²⁶ Bayar, age, s. 36.

kişilerin zihninde de bu terimin yer etmesini sağlamıştır. Dolayısıyla *anlam bilimi/anlambilim* ile *sémantique* arasında bir bütünleşme ve birbirini çağrıştırma durumu ortaya çıkmıştır.

Bunun yanında *meaninin* dil bilimsel eşiti olarak bazı kaynaklarda²⁷ *stylistique* terimi kullanılmıştır. Ancak bu terim *meaniyi* karşılamak için yeterli değildir. *Stylistique* terimi dil biliminde *deyişbilim* ve *biçembilim* terimleriyle karşılanır. Bu terimlerin belagatte karşılık bulduğu alan *üslup* veya *üslup bilgisidir*.

Birtakım kaynaklarda da *meani* teriminin dil bilimsel özdeşi olmak üzere *deyibilim* terimi önerilmiştir. ***Deyibilim***, “Gramerle söz sanatı arasında yer tutan bir bilim olup deyimlerin seçimi, söz bölümlerinin kullanılışı ve dönemlerin kurulmasıyla ilgili kuralları verir, ele alınan dilin temel niteliklerini ortaya kor”²⁸ şeklinde tanımlanmıştır. Genel anlam özellikleri itibarıyla *meaniyeye* benzeyen *deyibilimin* Batı kaynaklarındaki karşılığı olarak *stylistique* terimine yer verilmesi, kelimenin *meaninin* eşiti olmasını zorlaştırmıştır. Çünkü *meani* ifadenin üslup yönüne katkı yapmakla beraber, ağırlıklı olarak doğru ifadenin yollarını gösteren, ifadenin anlam yönüne ağırlık veren bir bilimdir.

Birleşik kelime hüviyetindeki *deyibilim* terimini meydana getiren kelimelerden *deyi*, *de-* fiiline fiilden isim yapım eki *-I (-yI)* getirilerek türetilmiştir. Faruk Kadri Timurtaş, *deyin*in yanlış bir kelime olduğunu belirtmiştir²⁹. Ancak Türkçede genellikle tek heceli fiil köklerine gelen fiilden isim yapım eki *-I* ile türetilen birçok terim vardır; *yaptı*, *tartı*, *ölçü*, *bölü*, gibi³⁰. Benzer şekilde türetilmiş kelimelerin varlığı ve dilde tutunmuş olması, *deyin*in de üretilmesine yol açmıştır.

Bilim, *bil-* fiiline fiilden isim yapım eki *-m (-İm)* getirilerek türetilmiştir. Timurtaş kelimenin yanlış olduğunu ama tutunduğunu, Ömer Asım Aksoy ise kelimenin doğru olduğunu ve hemen kabul gördüğünü belirtmiştir. Peyami Safa da *bilimin* doğru olduğunu söylemiştir. Hasan Eren, kelimenin *bil-* köküne *-m* eki getirilerek yapıldığını ve pek çok lehçede var olduğunu ifade etmiştir. Talât Tekin de *bilimin* yapı ve anlam bakımından doğru

²⁷ Bk. Akalın, age, s. 119.

²⁸ Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 34.

²⁹ Bayar, age, ss. 90–91. Bunun yanında *deyi*, Türkiye Türkçesi ağızlarında “diye” ve “değil” anlamlarında kullanılmaktadır. Bk. Derleme Sözlüğü, C. IV, s. 1446.

³⁰ Ayrıntılı bilgi ve örnek için bk. Zülfikar, age, ss. 91–92.

olduğunu belirtmiştir³¹. Konunun uzmanları tarafından genelde doğru kabul edilen *deyi* ve *bilim* kelimelerinin birleşiminden oluşan *deyibilim*, anlam olarak *meani* terimini tam manasıyla karşılayamayacağı gibi, alışıldık bir ifade de değildir. Bu yönleriyle terimin dil bilimsel karşılığı olabilecek nitelikte görünmemektedir.

100. Kelam/Söz-Söylem/Parole-Discours

Tam bir nispete işaret eden, belirli bir hüküm taşıyan cümledir. Bir başka deyişle, muhatap ya da dinleyen için bir yargı ve anlam ifade eden, onun zihninde anlamla ilgili herhangi bir soruya yer bırakmayan sözdür³².

Dil bilimi kaynaklarında *kelam* terimi ile ilgili olmak üzere *söz* ve *söylem* önerilmiştir. *Kelamın* dil bilimsel eşiti olarak ileri sürülen *söz*, “Bir maksadı anlatmak üzere söylenen kelime veya kelimelerden oluşan dizi; toplumsal bir kurum olan dilin kişi tarafından özel olarak kullanılması”³³dir. Terimin tanımında sözün bir amacı anlatabilme işlevine vurgu yapılmaktadır. Bir başka deyişle, sözün hüküm değerine dikkat çekilmiştir. *Kelamda* da hüküm veya yargının açık ya da net oluşu söz konusudur. Dolayısıyla maksadı anlatmada dinleyici veya okuyucuda anlama dair herhangi bir tereddüt bırakmamaları itibarıyla *kelam* ve *söz* terimleri ortak özellikler yansıtmaktadır.

Sözün Batı kaynaklarındaki özdeşi olarak işaret edilen *parole*, “söz ve konuşma yeteneği”, “söz söyleme yeteneği” gibi anlamlara gelmektedir. Terimin açıklamasında konuşma veya söyleme yeteneği üzerinde durulmuş, sözün yargı veya hüküm taşıyıp taşımama durumuyla ilgili herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Bu durumda, *parole* teriminin içeriğinde herhangi bir yargıya veya tam bir hükme yer verilmemesi nedeniyle tam eşiti olarak kullanıldığı hâlde *söz* ve buna bağlı olarak *kelam* teriminden ayrıldığı söylenebilir.

³¹ Bayar, age, s. 60.

³² Zihinde kavram hâlinde bulunan ve dile getirilmemiş olanına *kelam-ı nefsi*; dile getirilmiş olanına ise *kelam-ı lafzî* denir. *Kelam* terimi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Saraç, age, s. 56. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 17; Akalın, age, s. 107; Karaalioğlu, age, s. 188; Devellioğlu, age, s. 503; Karataş, age, s. 267; Mermer-Keskin, age, ss. 58–59; Abuzer Kalyon-Filiz Kalyon, agm, s. 335.

³³ Korkmaz, age, s. 198. Ayrıca bk. Hatiboğlu, age; Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (15.05.2009); Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 107; Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 120; Hengirmen, age, s. 335.

Söylem, “Düşünce ya da duygunun sözcükler ve tümcelerle biçimlenmiş durumu. Söylem bir tümce sınırını açtığı gibi, bir amacı da tam olarak bildiren anlatım biçimidir. Bir ileti taşıyan söz”³⁴ şeklinde açıklanmaktadır. Terimin tanımında ifade edildiği gibi *söylem*, dinleyici veya okuyucuya iletilmek üzere söylenen ve bir yargı ya da ileti taşıyan sözdür. *Kelam* terimine yer veren kaynaklarda yapılan tanımlamalarda üzerinde dikkatle durulan husus, bu terimin tam bir yargı taşıması, dinleyici veya okuyucunun zihninde anlama dair bir şüphe veya yanıltmacaya yer vermemesidir. Aynı özellik *söylemde* de görülebilmektedir. Burada da söylenenin bir ileti veya yargı taşımasının gereğine atıfta bulunulmuştur.

Söylemin Batı kökenli karşılığı olarak işaret edilen *discours*, “ayrıntılı ve ciddi konuşma, yazma”; “söylev”, “nutuk” gibi anlamlara gelmektedir. Burada üzerinde durulması gereken husus, terimin ciddi ve ayrıntılı konuşma veya yazma şekli oluşudur. *Discours*ta her ne kadar sözün yargı veya mesaj taşıma yönüne değinilmemişse de ifade edilen ciddiyet ve ayrıntı, konuşan ya da yazanın, söylediklerini dinleyicinin anlamasına dair isteğini göstermektedir. Dolayısıyla bir anlatma ve karşıdakinin anlamasına yardımcı olma durumu ortaya çıkmaktadır. Buradan hareketle doğrudan olmasa da *discours* teriminin *söyleme* ve oradan da *kelama* yaklaştığı söylenebilir. Ancak tam bir eşitlikten söz etmek güçtür.

Söylem, *söz(y)* ismine isimden fiil yapım eki *la-* fiiline fiilden isim yapım eki *-m* getirilerek türetilmiştir. Timurtaş kelimenin yanlış olduğunu söylemiştir³⁵. Ancak Cumhuriyet dönemi dil çalışmaları sırasında *eklem*, *denklem* gibi bu şekilde türetilmiş çok sayıda terim vardır. Dil bilimi çalışmalarında sıklıkla kullanılan *söylem*, dilde tutunmayı başararak yaygın kullanıma sahip bir terim niteliğine ulaşmıştır.

Ayrıca Şerif Aktaş, *kelam* ile dil bilimindeki *énoncé (ibare-sözce)*un karşıladığı kavramın ifade edilmiş olabileceğini belirtmiştir. Buna karşın Aktaş, *belagatte* soyut *énoncé*un ele alınmayıp onun belirli yer ve zamanda kazandığı durum üzerinde durulduğunu ve bu durumun da *enonciatione (sözcelem)* terimini akla getirdiğini ileri sürmüştür. Daha sonra bu iki terimin

³⁴ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 119. Ayrıca bk. Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 106; Vardar, age, s. 179; Emin Özdemir, Örnekli-Açıklamalı Edebiyat Bilgileri Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1990, s. 256; Hengirmen, age, s. 334. *Söylem* kelimesini *ifadenin* karşılığı olarak kullanan TDK Dilbilim Terimleri Sözlüğü, bu terimi “Bir şey bildirirken konuşanın ağzından çıkan sözlerin bütünü”dür. Aynı kaynakta *söylemin* Batı kaynaklarındaki karşılığı olarak *énoncé* terimi gösterilmiştir. Bk. Dilbilim Terimleri Sözlüğü, www.tdkterim.gov.tr (15.05.2009). Bunun yanında *söylem*, Türkiye Türkçesi ağızlarında “şive” karşılığı kullanılmaktadır. Bk. Derleme Sözlüğü, C. X, s. 3684.

³⁵ Bk. Bayar, age, s. 260.

birbirinden ayrı düşünölemeyeceğini belirtmiştir³⁶. Ancak bu da içerdığı özellikler bakımından *kelamı* tam olarak karşılamamaktadır. *Kelamda* dinleyene tam bir yargı ifade etme özelliğı vardır. Buna karşın *sözcenin* kapsamında yer alan bir ünlem, ne kadar bilinen bir ifadeyi temsil etse de dinleyene tam bir yargı bildirme niteliğinde değildir. Dolayısıyla *sözce*, *kelam* ile benzer anlam özelliklerine sahip olmakla beraber, bu terimi tam olarak karşılamamaktadır.

Sözce, *söz* köküne eşitlik eki *-cA* getirilerek türetilmiştir. Yapı bakımından Türkçeye aykırı bir yanı bulunmayan *sözce*, anlam bakımından kelam terimini tam manasıyla karşılayamamaktadır. Bu durum *sözcenin* terim olarak kabul edilip *kelam* teriminin dil bilimsel karşılığı olmak üzere kullanılmasının önüne geçmektedir.

Dil bilimi kaynaklarında *sözce* terimini karşılamak üzere kullanılan Batı kaynaklı *énoncé* da kelime anlamı itibarıyla birebir *sözceyi* karşıladığı için *kelam* terimi ile tam manasıyla denk düşmemektedir. *Sözce*, iki susma arasında söylenebilecek söz ya da davranışlardan ünlemleri de kapsadığı için *énoncé* terimi ile örtüşmektedir. Ancak *kelam* ile ilgili aynı benzerlikten söz etmek güçtür.

Yukarıdaki veriler ışığında *sözce* ve *énoncéun kelam* terimini tam anlamıyla karşılamadığı görölmektedir. *Kelam* terimi içerdığı anlam ve sahip olduğu işlev itibarıyla anılan her iki öneriyi de kapsamanın yanında kesin bir yargı ifadesini dile getirmesiyle bu iki terimden ayrılmaktadır.

1000. İhbarî Kelam/İnşâî Kelam

Dış gerçekliğe uyar veya uymaz diye hakkında yargıda bulunulabilen sözlere *ihbarî kelam*; hakkında doğrudur veya yanlıştır, diye hüküm verilmesi mümkün olmayan tasarım

³⁶ Bk. Aktaş, age, s. 57. Aktaş'ın *kelam* terimine karşılık ileri sürdüğü *sözce*, "Konuşan kişinin iki susma arasında söylediklerini içeren, kimi zaman tek bir sözcükten, tek bir ünlemden, kimi zaman da birçok tümceden oluşan birim"dir. Aksan, Anlambilim, s. 30. Ayrıca bk. Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 121; Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 107; Vardar, age, s. 181; Zeynel Kıran-Ayşe (Eziler) Kıran, Yazınsal Okuma Süreçleri, 3. Baskı, Seçkin Yay., Ankara, 2007, s. 388.

cümlelerine *inşâ kelim* adı verilir³⁷. Bunlardan birincisi “bildirme”; ikincisi “tasarlama” terimleriyle karşılanmaktadır.

101. Umde, Fazla

Kelamın unsurları *umde* ve *fazla* olmak üzere iki kısımdır. Sözlük anlamı “dayanılacak, güvenilecek kimse, şey, yer; destek” demek olan *umde*, cümleyi oluşturan asıl unsurlar; *müsned/yüklem* ile *müsnedünileyh/özne*dir. *Fazla* ise, *mütemmimât-ı cümle* adı verilen cümle tamamlayıcıları ile yüklem ve özne etrafındaki bağlantılar, cümledeki yardımcı unsurlardır³⁸.

Bu adlar günümüz dil bilgisi terimleriyle ifade edilecek olursa; *umde*, cümlelerin kurucu ya da asıl unsurları olan *özne* ve *yüklem*; *fazla* ise cümlelerin tamamlayıcı ya da yardımcı unsurları olan *nesne* ve *tümleçler*dir.

1010. İsnad/Yükleme, Müsned/Yüklem/Prédicat, Müsnedü'n-İleyh/Özne/Sujet, Naib-i Fail/Sözde Özne/Sujet Grammatical

İsnad, bir düşünceyi, bir konuyu bir kişi ya da sebebe dayandırma, yükleme veya atfetmektir. *Nispet* –olumlu (icabî) veya olumsuz (selbî)- iki şey arasındaki ilgidir. Nispetle kelamın iki tarafı arasında bir bağ oluşmuş olur. Bu olumlu veya olumsuz hükmü taşıyan kelime veya kelime grubuna *müsned*; müsnedin kavramını taşıyan kelime veya kelime grubuna *müsnedünileyh*; bu ilgi kurma işine, bir başka deyişle, müsned ile müsnedünileyh arasındaki ilgiye de *isnad* denir³⁹.

İsnad, *haber/bildirme isnadı* ve *inşa/dilek isnadı* olmak üzere ikiye ayrılır. “*Ahmet çok çalışkan bir öğrencidir*”, “*Ayşe akıllıdır*” cümlelerindeki nispetler dışarıya yönelik oldukları için *bildirme/haber isnadı*dır. “*Keşke erken gelseydiniz*”, “*Bebeği ağlatma*” cümlelerindeki

³⁷ Saraç, age, s. 58. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, ss. 17–18; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 45.

³⁸ Bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 45. Ayrıca bk. Saraç, age, s. 57; Mermer-Keskin, age, ss. 58–59.

³⁹ *Müsnedünileyh*, etken fiilin isnat olduğu bir varlığa işaret eden isim veya isim hükmündeki kelime veya kelime grubudur. *Nâib-i fâ'il* ise, edilgen fiilin kendisine isnat edildiği isim veya isim hükmündeki kelime veya kelime grubudur. Saraç, age, s. 56, 67. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, ss. 17, 26–27; M. Kaya Bilgegil, Türkçe Dilbilgisi, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara, 1964, s. 13, 20; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 44, 56, 70; Mermer-Keskin, age, s. 59, 84. *Ahmet geldi*”, “*Ali yazdı*”, “*Kâğıt beyazdır*” cümlelerinde nispet kavramını taşıyan “*geldi*”, “*yazdı*”, “*beyazdır*” kelimelerinin her biri *müsnedd*dir. Cümlelerde yer alan “*Ahmet*”, “*Ali*”, “*kâğıt*” kelimeleri ise birer *müsnedünileyh*dir. Her iki terim arasındaki “*gelme*”, “*yazma*”, “*beyaz olma*” ilgisi ise *isnadd*dir. Örnekler için bk. Saraç, age, s. 57. Ayrıca bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 45.

nispetlerin dışarıyla bir ilgisi yoktur; dilek ve emir bildirmektedir. Dolayısıyla *dilek/inşa isnadıdır*. Eski kaynaklarda ilk gruba girenlere *cümle-i haberiyye* veya *cümle-i ihbariyye*; ikinci gruba girenlere ise *cümle-i inşâiyye* adı verilmektedir⁴⁰. Bugünün terminolojisi ile ifade edilecek olursa, birinci gruba girenlere *bildirme cümlesi*; ikinci gruba girenlere de *tasarım cümlesi* adı verilmektedir.

İsnad, müsned ve müsnedünileyh, naib-i fail terimleri bugünün dil bilimi ve dil bilgisinde sırasıyla *yükleme*⁴¹, *yüklem* ve *özne* ve *sözde özne* şeklinde adlandırılmaktadır.

Yüklem, “Tümcede öznenin eylemini ya da ona bağlanan niteliği bildiren öge”⁴²dir. “Çocuk eve koşuyor” cümlesinde “koşuyor” kelimesi *yüklem*dir. Terim, tanımı ve içerdiği örnek itibarıyla *müsned* ile denktir. Bugün dil bilgisi ve dil biliminde artık *müsned* değil, *yüklem* terimi yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

Yüklem, *yük* köküne isimden fiil yapım eki *-la* ve fiilden isim yapım eki *-m* getirilerek türetilmiştir. Timurtaş kelimenin doğru olduğunu belirtmiştir. Ali Püsküllüoğlu da yüklem başlangıçta yanlış kabul edildiğini, ancak zaman içinde kabul gördüğünü ifade etmiştir⁴³. Yapısı itibarıyla Türkçeye uygun olan *yüklem*, anlam özelliği bakımından da *müsned* terimini birebir yansıtmaktadır. Bu nitelikleri ile dilde tutunmayı başarmış, terim olarak kabul görmüş ve bugünün dil bilimi ve dil bilgisi çalışmalarında kullanılmaktadır.

*Yüklem*in Batı kaynaklı eşiti olarak kaynaklarda *prédicat* terimine yer verilmiştir. *Prédicat*, sözlük anlamı itibarıyla doğrudan *yüklem* kelimesiyle açıklanmaktadır. Özellikle dil bilimi çalışmalarında terimlerin Batı kaynaklı eşitlerinin de belirtilmesiyle *prédicat* tanınmaya başlamış ve *yüklem* ile anılan bir terim durumuna gelmiştir. Buradan hareketle *prédicat* teriminin *yüklem*, dolayısıyla *müsned* ile olan ortak özelliğinden söz edilebilir. Ancak bu denkliğin kesinliği hakkında net fikir ileri sürmek güçtür.

⁴⁰ Saraç, age, s. 57. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, ss. 17–18; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 45.

⁴¹ *İsnadın* eşiti olarak *yükleme* terimi için bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 44.

⁴² Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 151. Ayrıca bk. Korkmaz, age, s. 246.

⁴³ Bayar, age, s. 332.

Özne, *müsnedünileyh* teriminin bugünkü karşılığı olarak “Bir tümcede işi yapan ya da yüklem bildirdiği niteliği taşıyan varlığı, kavramı gösteren öge”⁴⁴dir. Terimin tanımı ve içeriği, yukarıda açıklaması yapılan *müsnedünileyh* ile aynı doğrultudadır. *Yüklem*in *müsned* ile olan yakınlığına benzer şekilde, *özne* de bugün artık *müsnedünileyhin* yerini tamamen almış ve yaygın olarak kullanılmaktadır.

Öznenin Batı kaynaklarındaki karşılığı olarak *sujet* terimi ileri sürülmüştür. *Sujetin* anlamlandırılmasında doğrudan *özneye* yer verilmektedir. Bu durum iki terimin anlam ve işlevleri itibarıyla aynı nitelikte kullanılmaktan doğan ortaklık veya benzerliğinin göstergesidir. Dolayısıyla terimler arasında bir denklik söz konusudur.

Nesne terimine benzetilerek türetilmiş olma ihtimali üzerinde durulan *özne*, Timurtaş’a göre yanlış bir kelimedir. Püsküllüoğlu ise, kelimenin başlangıçta yanlış kabul edildiğini, ancak zaman içinde kabul gördüğünü ifade etmiştir. Vecihe Hatiboğlu da kelimenin Türk dilinin kurallarına uygun olarak kurulmuş olduğunu söylemiştir⁴⁵. Terim hakkında konunun uzmanları arasındaki fikir ayrılıklarına rağmen *özne*, geniş kullanım alanına sahip dil bilimsel bir terim durumundadır.

Belagatte *naib-i fail* olarak adlandırılan *sözde özne*, “Edilgen fiillerle kurulmuş cümlelerde, cümlenin öznesi gibi görünen fakat gerçekte nesnesi olan kelime ve kelime grupları, cümle yapısına göre görünürde olan *özne*”⁴⁶ şeklinde tanımlanmıştır. Terimin sahip olduğu anlam, geçmişte aynı niteliklerle kullanılan *naib-i fail* terimini yansıtmaktadır. *Yüklem* ve *özne*de olduğu gibi *sözde özne*de de kullanım alanına bağlı olarak yaygınlık ve yerleşik olma durumu söz konusudur.

Sözde öznenin Batı kaynaklarındaki eşiti olarak *sujet grammatical* terimi gösterilmiştir. *Sujet grammatical*, sözlük anlamı olarak “gramerce *özne*” gibi bir anlamı karşılamaktadır. *Sözde özne* ile ilgili açıklamalara yer veren bazı kaynaklarda, *sözde özne* için, *gramerce özne* ve *görünür özne* adları da kullanılmaktadır⁴⁷. Dolayısıyla terimlerin farklı adlandırmalar altında ortak bir niteliğe sahip olduklarını ileri sürmek mümkündür.

⁴⁴ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 105. Ayrıca bk. Korkmaz, age, s. 171.

⁴⁵ Bayar, age, s. 234.

⁴⁶ Korkmaz, age, ss. 110–111.

⁴⁷ Bk. Korkmaz, age, s. 109, 111, 199.

Sözde özne, nitelik bakımından sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. Tamlayan durumunda bulunan *sözde* kelimesindeki bulunma hâl eki kelimeye sıfat niteliği vermiştir. Timurtaş, kelimenin yapı ve anlam bakımından doğru olduğunu belirtmiştir⁴⁸. Yapı bakımından Türkçeye uygun olan *sözde özne*, anlam özelliği itibarıyla da *naib-i fail* terimini yansıtmaktadır. Ayrıca bugün dilde tutunmayı başarmış ve dil biliminde sıklıkla kullanılan bir terim durumundadır.

Bilgegil'in doğrudan *isnad* terimine karşılık olmak üzere ileri sürdüğü *yükleme*, *yük* köküne isimden fiil yapım eki *-LA* ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. Türkçede aynı kuruluş özelliğine sahip *başlama*, *yollama*, *sallama* gibi birçok kelimenin varlığı, *yüklemenin* de yapı bakımından Türkçeye uygun ve dilde tutunabilecek niteliklere sahip bir kelime olduğunu göstermektedir. Ancak geleneksel dil bilgisinde yaygın kullanımı olmayan kelime dil bilimi çalışmalarında sıklıkla kullanılmaktadır.

1011. Mütemmimat-ı Cümle (Cümle Tamamlayıcıları)

Mütemmimat-ı cümle (cümle tamamlayıcıları) terimi ile cümlenin asıl unsurları (*umde*) olan *yüklem* ve *özne* dışındaki diğer unsurlar, bir başka deyişle cümlenin yardımcı unsurları kastedilmektedir. Cümlenin tamamlayıcı unsurları belagatte *hâl*, *zarf*, *temyiz* ve *müteallikat-ı fiil* olarak üç kısma ayrılmaktadır⁴⁹.

10110. Hâl/Çözüm/Solution

Öznenin veya nesnenin durumunu açıklayan unsurdur. *Hâl* alan lafızlara *zi'l-hâl* denir. “Ahmet meseleyi iyice anlamadı”, “Emine evinden aç çıktı”, “Kuşlar katar katar ilerliyor” cümlelerindeki “iyice”, “aç”, “katar katar” kelimeleri birer *hâldir*⁵⁰.

Bugünkü dil bilgisi ve dil bilimi kaynaklarında *hâl* karşılığı kullanılan bir kelime yoktur. *Hâl* terimi ile ilgili olmak üzere bazı dil bilimi kaynaklarında *çözüm* terimine yer verilmiştir.

⁴⁸ Bayar, age, s. 261.

⁴⁹ Saraç, age, s. 74. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, ss. 43–45; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 89.

⁵⁰ Saraç, age, s. 74. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 44; Karaalioğlu, age, s. 141; Ahmet Topaloğlu, Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1989, s. 81; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 91; Kocaman, agm, s. 161.

Çözüm, “Anlaşılmayan bir sözün anlamı, bilmecenin yanıtı”⁵¹dir. Terimin anlamı başlangıçta *hâl* terimiyle tamamen uyumsuz gibi görünmektedir. Ancak *hâl*in temel niteliği de cümlede açıklayıcılık görevinde bulunmasıdır. *Çözüm*de de birtakım unsurları ortaya koyma, açıklama söz konusudur. Dolayısıyla *hâl* ile *çözüm*, cümle veya cümleden büyük birliklerde mevcut ifadeye netlik kazandırma hususunda birleşmektedir.

Terimin Batı kaynaklarındaki eşiti olarak kabul edilen *solution* da aynı şekilde “çözüm”, “çözüm yolu”, “çare” gibi anlamlara gelmektedir. Sözlük anlamında doğrudan *çözüm* kelimesine işaret edilmesi, her iki terimin birlikte kullanım özelliklerine ve dolayısıyla benzer yanlarına kanıt gösterilebilir. Ancak *çözüm*, *solution* ve *hâl* terimleri arasındaki bu benzerlik dolaylı olarak ortaya çıkmaktadır. Terimlerin bağlam değerleri bunun dışındadır. Ayrıca *solution*un açıklamasında doğrudan *çözüm* kelimesine yer verilmesi, çeviriye dair bir adlandırma durumunu göstermektedir.

Çözüm, *çöz-* köküne fiilden isim yapım eki *-m* (*-Üm*) getirilerek türetilmiştir. Tahsin Banguoğlu, Timurtaş ve Aksoy *çözüm*ün doğru bir kelime olduğunu söylemiş, Emin Özdemir de kelimenin benimsendiğini ve okullarda da kullanıldığını belirtmiştir⁵².

Yapı bakımından Türkçeye uygun olan *çözüm*, anlamı itibarıyla *hâl* terimini tam manasıyla karşılama özelliğinde değildir.

10111. Zarf/Belirteç/Adverbe

Fiilin, sıfatın veya kendi türünden bir kelime ya da kelime grubunun anlamını tamamlayan ya da sınırlandıran kelime veya kelime gruplarına *zarf* denir. *Zarf*, fiilin manasını tamamlama veya sınırlandırma, yani açıklama işlevi görür. “*Babam öyle söylüyor*”, “*Hasan fazla konuşuyor*”, “*Bu işneyi nasıl yaptıracağım?*” cümlelerindeki “*öyle*”, “*fazla*” ve “*nasıl*” kelimeleri birer *zarftır*⁵³.

⁵¹ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 38.

⁵² Bayar, age, s. 79.

⁵³ Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 94. Ayrıca bk. Bilgegil, Türkçe Dilbilgisi, s. 216; Karaalioğlu, age, ss. 442–443; Devellioğlu, age, s. 1168; Saraç, age, s. 74; Korkmaz, age, ss. 250–251; Kocaman, agm, s. 158.

Belirteç günümüzde *zarf* kelimesi ile birlikte kullanılmaktadır. ***Belirteç***, “Bir eylemin, önadın, kendi türünden bir sözcüğün anlamını güçlendirerek ya da sınırlayarak belirten sözcük”⁵⁴ şeklinde tanımlanmıştır. “*Hızla koşuyor*”, “*Yavaş yürüün*”, “*Çok güzel bir ev*” cümlelerindeki “*hızla*”, “*yavaş*”, “*çok*” kelimeleri birer *belirteç*dir. *Belirteç* için söylenen anlam ve örnekler *zarf* terimini yansıtmaktadır. *Belirteç* terimi son zamanlarda birçok kaynakta hemen hemen *zarf* teriminin yaygınlığına erişmiş, Türkçe dil bilimi çalışmalarında ise *zarfın* yerine sürekli kullanılan bir terim özelliği kazanmıştır.

Terimin Batı kökenli eşiti olarak belirtilen *adverbe*, sözlük anlamı itibarıyla “*zarf*”, “*belirteç*” demektir. *Adverbe* terimi de tıpkı *belirteç* gibi özellikle dil bilimindeki terime dayalı veya sözlük niteliğindeki çalışmalarda sıklıkla başvuru ve *zarfın* Batı kaynaklarındaki özdeşi olarak belirtilen bir terimdir.

Belirteç, *belir-* fiiline oldurganlık/ettirgenlik eki *-t* ile fiilden isim yapım eki olan *-Aç* getirilerek türetilmiştir. Türkçede aynı kuruluş özelliğine sahip birçok terim vardır; *bağlaç*, *büyüteç*, *kaldıraç*, *sayaç* gibi. Agop Dilaçar, kelimenin kavram olarak yanlış olduğunu, çünkü *zarfın* fiile bağlı olduğunu ve görevinin sadece belirtmek olmadığını söylemiş, Timurtaş da *belirteçin* yanlış bir kelime olduğunu ifade etmiştir⁵⁵. Yapısı ve işlevi hakkında genelde olumsuz fikirler ileri sürülse de *belirteç*, Türkçe dil bilimi çalışmalarında sıklıkla kullanılan ve dil çalışmalarında tutunan bir terimdir.

10112. Temyiz

Varlığa veya nispete ait kapalılığı açıklama yoluyla kaldıran bir unsurdur. “*Ahmet bilgice (bilgi cihetiyle/nokta-i nazarından) diğerlerinden üstündür*”, “*Beşikdüzü, mesafe bakımından Trabzon’a Vakfıkebir’den uzaktır*”, “*İstanbul güzellik açısından Ankara’dan üstündür*” gibi. *Temyizin* olmadığı yerde anlam genel ya da mutlak bir özellik taşır⁵⁶.

⁵⁴ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 22. Ayrıca bk. Vardar, age, s. 35.

⁵⁵ Bayar, age, s. 55.

⁵⁶ *Temyiz*, varlığın niteliğini kıyas yoluyla ortaya koyan unsurdur. Yukarıdaki cümlede İstanbul’un Ankara’dan “*güzellik*” açısından üstünlüğü dile getirilmiştir. Cümlede bu durumu belirleyen *temyiz*dir. Cümledeki “*güzellik açısından*” ifadesi çıkarıldığında cümlenin anlamı genel bir zemine oturmaktadır; “*İstanbul Ankara’dan üstündür*” denildiğinde üstünlük vasfı için birçok nitelik akla gelmektedir. Buna karşın “*güzellik*” yönüne vurgu yapıldığında cümle belli bir anlam kazanmakta ve ifade edilmek istenen düşünce açıkça ortaya çıkmaktadır. Bk. Saraç, age, s. 74. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 45; Devellioğlu, age, s. 1075; Bilgegil, Edebiyat Bilgi

10113. Müteallikat-ı Fiil-Mef'ûller/Tümleçler-Tamlayıcılar

Mef'ûller, doğrudan doğruya fiille ilgili kelime veya kelime gruplarıdır. Eski kaynaklarda *müte'allikat-ı fiil* başlığı altında toplanmışlardır. *Mef'ûller*, *sarih* ve *sarih olmayanlar* (*gayr-ı sarih*) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır⁵⁷.

Tümleç terimini Korkmaz, *mef'ûle* karşılık kullanmış ve şu ifadelerle tanımlamıştır: “Cümle içinde yalın ya da yükleme, yönelme, çıkma, vasıta durumu gibi bir durum eki almış olarak kendisini fiille ilişkili duruma getiren ad”⁵⁸. Korkmaz’ın sınıflandırmasına göre *tümleç* terimi *sarih olmayan mef'ûlleri* karşılamaktadır.

Tümleç, *tüm-* köküne isimden fiil yapım eki *-la* ve fiilden isim ve sıfat yapan *-ç* eki getirilerek türetilmiştir. Timurtaş, kelimenin her bakımdan yanlış olduğunu söylerken Püsküllüoğlu, başlangıçta yanlış kabul edildiğini ancak zaman içinde kabul gördüğünü belirtmiştir⁵⁹. Yapısı ve anlamı itibarıyla Türkçeye uygunluğu konusunda tartışmalara neden olan *tümleç*, dilde tutunmayı başararak dil bilgisi çalışmalarında sıklıkla kullanılan bir terim niteliğine ulaşmıştır.

Korkmaz ayrıca *sarih meful* terimini *belirli nesne*; *sarih olmayan mefulü* ise *belirsiz nesne* ve *dolaylı tümleç* terimleriyle karşılamıştır. *Belirli nesnenin* Batı kaynaklarındaki eşiti ise *complément direct* terimidir⁶⁰.

ve Teorileri, ss. 94–95. Kaynaklarda *temyiz* terimi için önerilen herhangi bir dil bilimsel terim önerisine rastlanmamıştır.

⁵⁷ *Sarih mef'ûller*, dil bilgisinde *belirtili/belirli nesne* veya *belirtisiz/belirsiz nesne* adı verilen ve belirtili hâlde fiile bağlı bulunan kelime veya kelime gruplarıdır. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 89; Saraç, age, s. 74.

⁵⁸ Korkmaz, age, s. 216.

⁵⁹ Bayar, age, s. 285.

⁶⁰ Buna göre *belirli nesne*, “Cümlede geçişli olan yüklem belli bir kişiyi veya nesneyi etkilediğini gösteren ve yükleme durumu eki almış olan nesne”dir. “*Odayı temizlemek*”, “*kitabı okumak*” ifadelerinde geçen “*oda-yı*” ve “*kitab-ı*” kelimeleri birer belirli veya belirtili nesne örneğidir. Korkmaz, age, s. 38. Belirtilen kelime grubunun tamlananı durumunda bulunan *nesne* kelimesi birtakım tartışmalara neden olmuştur. Peyami Safa, kelimenin tamamen yanlış olduğunu, Timurtaş ise yapı bakımından doğru olduğunu söylemiştir. Bk. Bayar, age, ss. 196-197. Türkçede yaygın bir şekilde kullanılan *belirli/belirtili nesne*, anlam özelliği itibarıyla *sarih mef'ûlü* doğrudan karşılayabilmektedir. *Belirsiz/belirtisiz nesne*, *sarih olmayan mef'ûl* teriminin karşılığı olarak ileri sürülmüş, “Cümlede yüklem belirtilmemiş bir kişi veya şeyi etkilediğini anlatan ve yükleme durumu eki almamış bulunan yalın durumdaki nesne”dir. Korkmaz, age, s. 39. Terimin Batı kaynaklarındaki karşılığı olarak da *complément direct indetermine* gösterilmiştir. “*Resim yapmak*”, “*kitap yazmak*” ifadelerinde geçen “*resim*” ve “*kitap*” kelimeleri birer belirtisiz nesnedir.

Dolaylı tümleç, “cümlede yüklemın anlamını çeşitli yönlerden tamamlayan ve kesinleştiren; bulunma, yönelme ve çıkma durumu eklerinden biriyle veya bir edatla birlikte bulunan yalın veya grup durumundaki adın cümle bilgisindeki adlandırılışı”⁶¹ şeklinde tarif edilmiştir. *Dolaylı tümleçin* Batı kaynaklarındaki karşılığı olarak da *complément indirect* terimi gösterilmiştir.

Dolaylı tümleç, nitelik bakımından sıfat tamlaması şeklinde meydana getirilmiş bir kelime grubudur. Tamlamayı oluşturan kelimelerden *dolaylı* sıfatının kökü olan *dolayın* Türkçeye uygunluğu konusunda fikir ayrılığı olmuştur. Timurtaş, Püsküllüoğlu ve Dilçin *dolayın* doğru ve dilde tutunan bir kelime olduğunu söylerken Necmettin Hacıeminoğlu, bu kelimenin Türkçeye uygun olmadığını ifade etmiştir⁶². Ancak bugün *dolaylı tümleç*, dil bilgisi çalışmalarında *yer tamlayıcısı* adı ile birlikte ve ondan daha çok kullanılan bir terimdir.

Sarih olmayan mefuller, yüklemın manasını çeşitli yönlerden tamamlayan, yönelme bulunma ve çıkma hâli ekleri veya bir edat almış bulunan kelime ve kelime grupları, dolaylı tümleçlerdir. Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi* adlı eserinde *sarih olmayan mefullerin* tamamını *dolaylı tümleçler* başlığı altında toplamıştır⁶³.

Sarih olmayan mefullerin başlıcaları şunlardır:

a) *Meful-i fih*: Bulunma/-DA hâliyle fiilin manasını tamamlayan kelime veya kelime grupları bu çerçeveye girer.

Bulunma durumu, terimin bugünkü kaynaklardaki yaygın adıdır. “Tümce kuruluşunda eylemin olduğu (gerçekleştiği) yeri bildirmek için, adın *-de* eki alarak girdiği durum”⁶⁴dur. “*Balıklar suda yaşar*” cümlesinde geçen “*su-da*” kelimesi gibi.

Bulunma durumunun Batı kaynaklarındaki özdeşi olarak ileri sürülen *locatif*, sözlük anlamı itibarıyla “bulunma” ve “kalma” anlamlarına gelmektedir. Dil bilgisinde bu terim, bulunma manasıyla fiilin anlamını tamamlayan kelime veya kelime gruplarını belirtmektedir.

⁶¹ Korkmaz, age, s. 71.

⁶² Bk. Bayar, age, ss. 98–99.

⁶³ Bk. Kaya Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi*, ss. 30-40; Ayrıca bk. Saraç, age, s. 74.

⁶⁴ Göğüş, *Anlatım Terimleri Sözlüğü*, s. 31. Ayrıca bk. Korkmaz, age, s. 49.

Dolayısıyla *bulunma durumu* ile *locatif*, işlevleri itibarıyla dil bilimsel terim olmaları hususunda benzer niteliklere sahiptir.

Bulunma durumu, nitelik bakımından belirtisiz isim tamlamasıdır. Tamlamayı meydana getiren unsurları ve birleşim özellikleri itibarıyla Türkçeye uygun olan *bulunma durumu*, dil çalışmalarında geniş kullanım alanına sahip bir terimdir.

b) *Meful-i ileyh*: Yönelme/-A hâliyle fiilin manasını tamamlayan kelime veya kelime grupları da bu çerçeveye girer.

Yönelme durumu, terimin dil bilimi ve dil bilgisindeki bugünkü adıdır. *Yönelme/ yaklaşma durumu*, “Tümce kuruluşunda eylemin yöneldiği yeri belirtmek için adın –e eki alarak girdiği durum”⁶⁵dur. “Uçak Erzurum’a uçtu” cümlesinde geçen “Erzurum’a” kelimesi gibi.

Terimin Batı kaynaklarındaki özdeşi olarak kabul edilen *datif* terimi “–e hâli”, “yönelme durumu” gibi anlamlara gelmektedir. Terimin sözlük anlamı içerisinde *yönelme durumu* ve –e *hâli* ifadelerine yer verilmesi, bu terimlerin birbirini karşılamak amacıyla sıklıkla kullanıldığını ve dolayısıyla anlam olarak bütünleştiğini göstermektedir.

Yaklaşma/yönelme durumu, nitelik bakımından belirtisiz isim tamlaması şeklindedir. Tamlamayı meydana getiren unsurları itibarıyla Türkçeye uygun olan *yaklaşma/yönelme durumu*, aynı zamanda anlam özelliği bakımından *meful-i ileyh* terimini karşılamaktadır.

c) *Meful-i anih/mef’ul-i minh*: Ayrılma/-DAn hâliyle fiilin manasını tamamlayan kelime veya kelime gruplarıdır.

Çıkma/ayrılma durumu, terimin bugünkü adıdır. *Çıkma/ayrılma durumu*, “Tümce kuruluşunda eylemin çıkış yerini belirlemek için adın –den eki alarak girdiği durum”⁶⁶dur. “Haberi radyodan öğrendim” cümlesinde geçen “radyo-dan” kelimesi gibi.

⁶⁵ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 150. Ayrıca bk. Korkmaz, age, s. 244.

⁶⁶ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 37. Ayrıca bk. Korkmaz, age, s. 60.

Terimin Batı kaynaklarındaki karşılığı olarak kabul edilen *ablatif*, “-DAn hâli”, “-DAn hâlindeki sözcük” gibi anlamlara gelmektedir.

Çıkma/ayrılma durumu, belirtisiz isim tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. Unsurları bakımından Türkçeye uygun olan *çıkma/ayrılma durumu*, anlam özelliği itibarıyla *meful-i anh/mef’ul-i minh* teriminin yerini tutan bir terim olarak kullanılmaktadır.

d) *Meful-i bih*: Yükleme/-İ hâliyle fiilin anlamını tamamlayan kelime veya kelime grubudur.

Belirtme/yükleme durumu, *meful-i bih* teriminin bugünkü karşılığıdır. Buna göre *belirtme/yükleme durumu*, “Tümce kuruluşunda eylemin etkilediği adın –i eki alarak girdiği durum”⁶⁷dur. “İşçi taşı kırdı” cümlesindeki “taş-ı” kelimesi gibi. Terim, anlamı ve işlevi bakımından *meful-i bih* ile benzerdir.

Terimin Batı kaynaklarındaki eşiti olarak gösterilen *accusatif*, “-I hâli”, “-I hâlindeki sözcük” gibi anlamlara gelmektedir.

Belirtme/yükleme durumu, belirtisiz isim tamlaması şeklinde kurulmuştur. Yapısı ve anlamı itibarıyla dil çalışmalarında sıklıkla kullanılan bir terimdir.

e) *Meful-i leh*: Sebep ifade ederek fiilin manasını tamamlayan mefuller bu çerçeveye girer. “Sizi görmek için geldim” gibi.

f) *Meful-i aleyh*: Şart, yaklaşma, istila, kast, sebep gibi çeşitli manalarda kullanılır; *üzere* edatıyla fiilin yanında yer alır⁶⁸.

⁶⁷ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 23. Ayrıca bk. Korkmaz, age, s. 247.

⁶⁸ Bilgegil, eski terimlere yeni karşılıklar bulmanın zorluğuna dikkat çekmiş, bu konuda yapılan en büyük hatalardan birinin de kelimeleri hem kavram hem de şekil bilgisi bakımından sınıflandırmak olduğunu belirtmiştir. Yazara göre terimler ya kavram esasına göre ya da morfolojik esasa göre düzenlenmelidir. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, ss. 89–91. Ayrıca *Mef’uller* ve türleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Bilgegil, Türkçe Dilbilgisi, s. 30; Saraç, age, s. 74. *Mef’ûl-i leh* ve *Mef’ûl-i aleyh* bugün bazı dil bilgisi kitaplarında *edat tümleci* olarak geçmektedir. Bk. Vecihe Hatiboğlu, Türkçenin Sözdizimi, DTCF Yay., Ankara, 1982, s. 139; Haydar Ediskun, Türk Dilbilgisi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985, ss. 362-364. Bu, Bilgegil’in mezkûr ifadesindeki gibi tutarlılık açısından uygun değildir.

102. Kelime/Sözcük/Mot

Belagatte *kelime*, bir mana için konulmuş lafızdır. Bir başka deyişle, doğrudan doğruya ya da katıldığı diğer bir lafız dolayısıyla bir anlama işaret eden lafızdır⁶⁹.

Sözcük, *kelime* yerine özellikle dil bilimi kaynaklarında kullanılmaktadır. Dil bilimi kaynaklarında *sözcük*, “Tek başına bir anlamı olan ya da tümce içinde görevi bulunan bir ya da birkaç heceden oluşan ses birimi”⁷⁰dir. *Sözcük* için yapılan bu ve benzeri tanımlamalar birebir olarak *kelime* terimini yansıtmaktadır. İlk başlarda yadırganan ve kullanım yoğunluğu birtakım düşünce yapılarına göre bazı çevrelerde artıp bazılarında azalan *sözcük*, bugün artık birçok yazar ve bilim adamı tarafından kullanılmaktadır. Türkçe dil bilimi çalışmalarında da nispeten tercih edilmektedir.

Sözcük, *söz* köküne isimden isim yapan küçültme eki *-Cik* getirilerek türetilmiştir. Yapısı itibarıyla Türkçede tartışmalara neden olmuştur. Kelimenin Türkçeye uygun olduğunu belirten Nurullah Ataç ve Aksan’a karşılık Hacıeminoğlu, Dilaçar ve Hasan Eren *sözcükün* Türkçeye uygun olmadığını belirtmiştir. Timurtaş ise yanlış olmasına rağmen tutunduğu görüşündedir⁷¹. Yapısına dair çeşitli tartışmalar olmasına rağmen bugün kalıcı nitelikte ve sıklıkla kullanılmaktadır.

Terimin Batı kaynaklarındaki karşılıkları arasında *mot* terimine yer verilmiştir. *Mot* “sözcük”, “kelime”, “söz”, “laf” demektir. Terimin sözlük anlamı içerisinde doğrudan *sözcük* ve *kelime* terimlerine yer verilmesi, terimler arasında anlam bakımından bir kaynaşmanın veya birliğin meydana geldiğini göstermektedir. Buna ek olarak *mot* terimi, “söz” ve “laf” gibi anlamları da içermektedir.

⁶⁹ Saraç, age, s. 57. Ayrıca bk. Akalın, age, s. 107; Karaalioğlu, age, ss. 188–189; Topaloğlu, age, s. 98; Bilgegil, Türkçe Dilbilgisi, s. 164; Karataş, age, s. 268.

⁷⁰ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 107. Ayrıca bk. Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 121; Vardar, age, s. 181.

⁷¹ Bk. Bayar, age, s. 261.

103. Lafız/Söz/Parole-Discours

Lafız, insanın ağzından çıkan ses birliğidir. Bir başka deyişle, insan akciğeri tarafından itilip ses yollarından geçen havanın ağzı terk ettiği zaman meydana getirdiği titreşimdir. Manalı olursa *kelime* adını alır. Kısaca *lafız*, bir kavramı, duygu ve düşünceyi *gösteren/dâldir*. Bu lafzın gösterdiği kavram ise *gösterilen/medlûldür*⁷².

Dil bilimi kaynaklarında *lafız* terimini karşılamak üzere daha önce *kelam* terimi için de ileri sürülen *söz* terimine yer verilmiştir. Kelamda olduğu gibi *lafız* karşılığı olmak üzere *söz*, “Bir kişinin kendi düşünce ve duygusunu anlattığı, dilin genelliği içinde kişisel nitelik taşıyan, sözlü ya da yazılı dil ürünü”⁷³dür. *Lafzın* tanımında üzerinde dikkatle durulan husus, terimin ağızdan çıkan anlamlı ya da anlamsız sesleri içermesidir. Buna karşın *sözde* duygu ve düşünce ifade etme yeteneği mevcuttur. Dolayısıyla buradaki açıklamalara göre *söz* terimi anlamlıdır, dinleyiciye bir mesaj iletir. Belagatteki *lafız* ise anlamlı olabileceği gibi, anlamsız sesleri de içerebilir. Buna bağlı olarak *söz* teriminin, *lafız* ile tam manasıyla örtüştüğünü söylemek güçtür⁷⁴.

1030. Müfred/Tekil-Teklik/Singulier

Lafızlar, kendi anlamlarına göre *müfred* ve *mürekkeb* olmak üzere ikiye ayrılır. Bir lafzın parçasıyla mutabık olduğu mananın bir parçasına delaleti kastedilmiyorsa o lafza *müfred* denir. *Müfred*, tek bir varlığı göstermek şartıyla birden çok kelimedenden oluşabilir. “Ahmet”, “masa”, “defter” lafızları *müfred*dir⁷⁵.

⁷² Saraç, age, s. 57. Ayrıca bk. Akalın, age, s. 116; Karaalioğlu, age, s. 205; Bilgegil, Türkçe Dilbilgisi, s. 164; Karataş, age, s. 291.

⁷³ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 107. Ayrıca bk. Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 120.

⁷⁴ *Parole* terimi, daha önce de belirtildiği gibi, “söz söyleme yeteneği”dir. Bir başka deyişle, terimin sahip olduğu anlam katmanları, belli bir yetenek veya yapabilme durumu üzerinde durduğu için ifadenin kendisiyle değil, bu ifadeyi dile getirenle ilgilidir. Ayrıca belli bir beceri isteyen ses de anlamlı olabilir. Anlamsız birtakım sesler için belli bir yetenekten söz etmek de doğru bir yaklaşım olmayacaktır.

⁷⁵ Saraç, age, s. 57. Ayrıca bk. Bilgegil, Türkçe Dilbilgisi, s. 165; Devellioğlu, age, s. 712. *Müfred* teriminin içeriği, dil biliminde göstergenin nedensizliği konusu içerisinde bulunabilir. Çünkü *müfredde* de göstergenin nedensizliği ilkesinde de “masa” kelimesi, tahtadan veya demirden yapılmış, üzerinde çeşitli işlemlerin yapılabildiği tek bir nesnedir. Ancak bu işlemlere sahip nesnenin yazım yönünü oluşturan *m, a, s, a*, harfleri, masanın anılan işlemlere sahip bir nesne olduğunu göstermemektedir. Bir başka deyişle, nesnenin işlevleri veya özellikleri ile onun sesletilmesi arasında herhangi bir bağ yoktur. Terimin Batı kaynaklarındaki karşılığı olarak da yine *parole* terimine işaret edilmiştir.

Tek/tekil adlarıyla anılan müfred için dil bilimi kaynaklarında *tekil* ve *teklik* terimlerine yer verilmiştir. *Müfred* teriminin dil bilimsel karşılığı olmak üzere **tekil**, “Adların tek varlık gösterdikleri durum”⁷⁶dur. Terimin tanımı *müfred* ile büyük oranda örtüşmektedir. Her iki terimde de adın yalnız bir varlığı işaret etmesi üzerinde durulmaktadır. Ancak *müfred* teriminde belirtilen önemli bir husus, adların tek bir varlığı göstermek şartıyla birden çok kelimedenden oluşabileceğidir. Bu durum *tekil*in tanımında yer almamıştır. Dolayısıyla aralarında büyük bir benzerlik olmasına rağmen *tekil* terimi *müfredi* tam manasıyla karşılayamamaktadır.

Tekil, *tek* köküne *-l (-il)* ekinin getirilmesiyle türetilmiştir. Banguoğlu *tekil*in yanlış olduğunu, Türkçede *-il* ekinin daha çok isimlere geldiğini söylemiştir. Timurtaş da kelimenin tamamen yanlış olduğu görüşündedir. Hacıeminoğlu, *-l* eki ile yapılan bütün kelimelerin yanlış olduğunu, çünkü bu ekin Fransızcadan alındığını, Türkçede böyle bir ekin olmadığını, dolayısıyla kelimenin yanlış olduğunu ileri sürmüştür. Püsküllüoğlu ise kelimenin başlangıçta yanlış kabul edildiğini, ancak zaman içinde kabul gördüğünü ifade etmiştir⁷⁷. Yapı bakımından Türkçeye tam manasıyla uygun olmadığına dair ileri sürülen fikirlerin dışında, anlam özelliği itibarıyla da *müfred* terimini tam manasıyla karşılayamaması, *tekil*in *müfred* karşılığı dil bilimsel bir terim olarak uygun olmadığını göstermektedir.

Teklik, *müfred* karşılığı olarak, “Adlarda ve çekimli fiillerde nesne veya şahsın sayıca tek olması durumu”⁷⁸ şeklinde tanımlanmıştır. Burada da terimler arasında büyük oranda bir örtüşme söz konusudur. Nesne veya şahsın tek olması gereği üzerinde durulan *teklik*in *müfred*den ayrılan veya eksik kalan yönü, bu tek nesne veya şahsın aynı zamanda birden çok kelime ile gösterilebileceğinin vurgulanmamasıdır. Bunun dışında iki terim arasında genel anlamda bir benzerlik söz konusudur.

Tekil ve *teklik*in Batı kaynaklarındaki karşılığı olarak işaret edilen *singulier*, sözlük anlamı itibarıyla “tekil” anlamını vermektedir. Terimin açıklamasında herhangi bir ayrıntıya yer verilme de, *tekil* anlamının verildiği bölümde bu anlamın dil bilgisi veya dil biliminde kullanılan anlam olarak belirtilmesi, *singulier* teriminin, açıklaması yapılan *tekil*, *teklik* ve buna bağlı olarak *müfred* terimleriyle ilgili olduğunu ortaya koymaktadır.

⁷⁶ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 129.

⁷⁷ Bayar, age, s. 274.

⁷⁸ Korkmaz, age, s. 210.

Teklik, *tek* köküne isimden isim yapım eki *-lik* getirilerek oluşturulmuştur. *-lik* ekinin görevleri arasında isim veya sıfatın taşıdığı anlamları genelleştirerek onlara nitelik, özellik kavramları katmak da vardır⁷⁹. Meydana getirilen *teklik* kelimesinde de anlam genelleşmesi ve özelleşmesi oluşarak anılan kelime, bir terim adı olmuştur. Yapı bakımından Türkçeye uygun olan ve dil bilimi çalışmalarında belli bir kullanım alanına sahip bulunan *teklik*, anlam bakımından da *miüfred* terimini büyük oranda karşılayabilmektedir. Dolayısıyla bu terimin dil bilimsel karşılığı olabilecek nitelikte olduğu söylenebilir.

1031. Mürekkebe/Birleşik/Composé

Mürekkebe ile lafzın kendisiyle onu oluşturan parça veya bölümlerinden bir kısmı anlatılır. “Ahmet’in çocuğu”, “çamaşır yıkayıcı” ifadeleri *mürekkebe*dir⁸⁰.

Mürekkebe terimi ile ilgili olarak kaynaklarda *birleşik* önerisine yer verilmiştir. **Birleşik**, “Birden çok yalınç (tek yargı bildiren) sözcükten ve anlam öbeğinden oluşup tek bir kavram bildiren (sözcük, tümce vb.)”⁸¹tür. Burada bahsedildiği gibi, *mürekkebe* teriminde de tek bir kavram işaret edilmektedir. Ancak bu durum birden çok lafız veya söz ile gerçekleşmektedir. Dolayısıyla hem *mürekkebe*de hem de *birleşik* teriminde birden çok kelime veya anlam öbeğiyle tek bir kavrama işaret etme özelliği mevcuttur.

Birleşik teriminin Batı kaynaklarındaki özdeşi olarak ileri sürülen *composé*, sözlük anlamı itibarıyla “bileşik”, “birçok parçadan oluşmuş” anlamlarına gelmektedir. Terimin manası genellik ifade etse de dil bilgisi ve dil bilimi açısından düşünüldüğünde kelime, kelime grubu veya daha büyük bir dil birliği için konulmuş bir terim olduğu görülebilmektedir. Ancak terimler arasında bahsedilen benzerlik veya ortaklığın yanında, *composé* teriminin bağlamsal değerlerinin göstereceği birtakım farklılıklar, bu örtüşmenin dışında tutulmalıdır.

Birleşik, *bir* köküne isimden fiil yapım eki *-la* (*ş*) ve fiilden isim ve sıfat yapan *-k* (*-ik*) eki getirilerek türetilmiştir. Banguoğlu, Ataç, Timurtaş ve Korkmaz *birleşik*in doğru bir kelime olduğunu belirtmişlerdir⁸². Türkçede aynı kuruluş özelliğine sahip birçok kelime

⁷⁹ Anılan ek ve görevleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Zülfikar, age, ss. 110–112.

⁸⁰ Saraç, age, s. 57. Ayrıca bk. Bilgegil, Türkçe Dil Bilgisi, s. 265; Devellioğlu, age, s. 733.

⁸¹ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 28.

⁸² Bk. Bayar, age, s. 63.

vardır; *uyuşuk*, *yerleşik*, *bağdaşık* gibi. Yapısının doğruluğu konusunda konunun uzmanlarının hemfikir olduğu *birleşik*, aynı zamanda anlam özelliği itibarıyla *mürekkebe* terimine açıklık getirebilmektedir. Bunun yanında *birleşik* (kimi zaman *bileşik*) dilde tutunmayı başarmış ve terimleşmiş bir kelime olarak yaygın bir şekilde kullanılmaktadır⁸³.

104. Vaz'

Bir lafzı, bir mananın karşılığı kılmak, bir başka deyişle, bir lafzı, bir manaya tahsis etmektir⁸⁴.

105. Cüz'î Lafız, Küllî Lafız

Müfred lafzın manası ortak özelliğe sahip tek tek nesnelere işaret ederse *cüz'î*; aynı türden birden fazla nesneyi kapsarsa *küllî* adını alır. Bir başka deyişle, *cüz'î lafız*, anlamı herkes için ortak olmayan sözdür. *Küllî lafız* ise anlamı herkes için ortak olan sözdür. “Ahmet” ve “Ankara” *cüz'î*; “insan” ve “şehir” kelimeleri ise “*küllî*”dir⁸⁵.

Kaynaklarda doğrudan *küllî lafız* ve *cüz'î lafız* için önerilmiş dil bilimsel bir karşılığa rastlanmamıştır. Ancak mevcut niteliklerine göre *küllî lafız* karşılamak üzere *cins isim*; *cüz'î lafız* yerine de *özel isim* terimleri gösterilebilir. Çünkü cins isimler de aynı türden birden fazla nesneyi simgelemektedir. “Kitap” denildiğinde adı, yazarı belli bir kitaptan değil, genel anlamda kitap nesnesinden söz edilmektedir. Aynı şekilde *Mustafa* ismi de birçok kişiye ad olabildiği gibi her biri birbirinden ayrı, başlı başına şahısları temsil etmekte ve *özel isim* niteliği taşımaktadır.

Özel isim, nitelik bakımından sıfat tamlaması şeklinde birer kelime grubudur. *Özel* kelimesi Türkçe *öz* köküne işlek olmayan *-Al* eki getirilerek türetilmiştir. Banguoğlu, *özelin* çok yadırganmış ve yanlış bir kelime olduğunu, Türkçede böyle bir ekin olmadığını belirtmiştir. Ataç ise *hususinin* yabancı bir kelime olduğunu, dilimizden atılıp yerine *özelin*

⁸³ Ancak burada göz ardı edilmemesi gereken, Türkçede *tekil/teklik* kelimeleri ilk önce *çoğull/çokluk* kelimelerini hatıra getirmektedir. Bu sebeple *mürekkebe* kelimesi her ne kadar *birleşik* kelimesi ile örtüşse de zıddı itibarıyla *müfredin* karşılığının *yalın/basit* olacağını düşündürmektedir.

⁸⁴ Saraç, age, s. 57. Ayrıca bk. Devellioğlu, age, s. 1140. *Vaz'* terimiyle ilgili olmak üzere kaynaklarda herhangi bir terim önerisine rastlanmamıştır.

⁸⁵ Saraç, age, ss. 57–58. Ayrıca bk. Devellioğlu, age, s. 539.

kullanılması gerektiğini savunmuştur. Aksoy ve Özdemir *özel*in Türkçenin morfolojisine uygun ve kısa sürede tutunan bir kelime olduğunu belirtmişlerdir. Agâh Sırrı Levend ve Püsküllüoğlu da kelimenin öztürkçe olduğunu, başta yadırgayanların bile artık bu kelimeyi kullandığını söylemişlerdir. Aksan, *özel*in Türkçede fiil köklerinden isimler türeten *-l* ekiyle türetildiğini Türkçenin ses niteliklerine uygun olduğunu, kurallara aykırı olmadığını belirtmiştir. Tekin de *özel*in yapı ve anlam bakımından doğru olduğunu dile getirmiştir⁸⁶. Yapısı itibarıyla birtakım tartışmalara neden olsa da *özel* ve *özel isim* terimleri dilde tutunmuş ve geniş bir kullanım alanına sahiptir.

Cins isim de nitelik bakımından sıfat tamlaması şeklinde oluşturulmuş bir kelime grubudur. Tamlamayı oluşturan kelimelerin esasında Türkçe olmamaları, terimleşmelerinin önünde bir engel gibi dursa da *cins isim* terimi dilde tutunmayı başarmış ve dil bilgisinde kendisine geniş bir kullanım alanı bulmuştur.

106. Haber İsnadı/Bildirme Cümlesi/Sentence of Statement

Bir kelime veya kelime grubunun ifade ettiği kavramı, başka bir kelime ya da kelimelere, anlamı onda sabit olacak veya olmayacak tarzda bağlamak suretiyle meydana getirilen isnaddir. Bir başka deyişle, hakkında doğrudur veya doğru değildir, diye hüküm verilebilen bir isnadı barındıran kelime *haber*, *haber isnadı*, *isnâd-ı haberî* veya *haber cümlesi* adı verilir. Kısaca *haber cümlesi*, hakkında kesin bir yargıda bulunulan ifade şeklidir⁸⁷.

Haber isnadı bugünkü dil bilgisi kaynaklarında *bildirme cümlesi* adıyla yer almaktadır. ***Bildirme cümlesi***, “Bir yargıyı, bir gerçeği bildirmek için yüklemi bildirme kiplerinden biriyle kurulan ad veya fiil cümlesi”⁸⁸ şeklinde tanımlanmıştır. Terimin açıklamasıyla *haber isnadı* için yapılan açıklama farklı şekillerde ama aynı nitelikleri dile getirecek surettedir. Anılan terime yer veren birçok kaynakta *bildirme cümlesinin* eşiti olarak *haber cümlesi* veya *cümle-i ihbariyye* terimlerine yer verilmektedir.

⁸⁶ Bayar, age, ss. 228–229.

⁸⁷ “Efendi ah eder ağlatma âşıkı zinhar/Zemini yaşı deler ahı asumana çıkar” (Emrî). Beyitte dinleyici veya okuyucunun zihnindeki tereddütü gidermek için “zinhar” kuvvetlendirme edatı kullanılmıştır. “Şafak-gün eyledim hun-ı sirişkimle yeni ayı/İnanmazsan nazar kıl gör ol engüşt-i muhannâyi” (Emrî). Örneğin ikinci mısrasında geçen “inanmazsan” ve “gör” ifadeleri dinleyici ya da okuyucuyu inandırmaya yöneliktir. *Haber isnadı*, türleri ve örnekleri için bk. Saraç, age, ss. 59–62. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 53, 55; Bilgegil, Türkçe Dilbilgisi, ss. 58–59; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, ss. 46–48.

⁸⁸ Korkmaz, age, s. 42.

Bildirme cümlesi teriminin Batı kaynaklarındaki karşılığı olarak *sentence of statement* terimine yer verilmektedir. *Sentence of statement* teriminin sözlük anlamı da yine “bildiri” veya “bildirme cümlesi” şeklindedir. Dolayısıyla terimler arasında işleve bağlı bir ortaklık söz konusudur.

Bildirme cümlesi, nitelik bakımından belirtisiz isim tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. Tamlamayı meydana getiren unsurların tamamı Türkçe asıllı olmamasına rağmen bu terim dile yerleşmiş ve dil bilgisi çalışmalarında kullanılmaktadır.

107. İnşa İsnadı-İnşa/Dilek-Tasarlama Kipi/Mode Subjonctif

Kavramı hakkında doğru veya yanlış diye hüküm verilmesi mümkün olmayan kelam, *dilek isnadı* (*inşa isnadı*) hâlinde bulunur. Kelamın işaret ettiği şeyin hariçte bir nispeti yoksa yani o söz hakkında doğru veya yanlış diye hüküm verilmesi mümkün olmayıp dinleyici ondan anlamlı bir sonuç çıkaramıyorsa bu tarz isnada *inşa isnadı* veya sadece *inşa* denilir⁸⁹.

İnşa isnadı bugünkü dil bilgisi ve dil bilimi kaynaklarında *tasarlama kipleri* veya *dilek kipleri* adıyla ele alınmaktadır. *Tasarlama kipleri*, “Fiilin olumlu veya olumsuz yöndeki gerçekleşmesini, tasarlanan dilek, istek, şart, gereklilik veya emir kavramları içinde veren kipler”⁹⁰dir. Bir başka deyişle, *inşa isnadı*, tam bir yargı taşımadıkları için ifade edilen sözün kesinlik taşınamaması durumudur.

Terimin Batı kaynaklı eşiti olarak ileri sürülen *mode subjonctif* de sözlük anlamı itibarıyla “dilek kipi” demektir. Sözlük anlamı dışında herhangi bir açıklamaya yer verilmemiş olsa da kaynaklarda bu terimle ilgili dil bilgisi veya dil bilimi ibaresinin belirtilmesi ve kelimenin anlamının buna göre verilmesi, tasarlama kipleri ile *mode subjonctif* arasında ortak veya benzer niteliklerin varlığını gösterir.

Tasarlama kipleri, nitelik bakımından belirtisiz isim tamlamasıdır. Terimi oluşturan kelimelerden *tasarlama*, *tasarı* köküne *-IA* isimden fiil yapım eki ve *-mA* fiilden isim yapım eki getirilerek türetilmiştir. Terimin kökü olarak ele alınan *tasarı* terimi, Timurtaş’a göre

⁸⁹ *İnşa isnadı*, türleri ve örnekleri için bk. Saraç, age, s. 63. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, ss. 56–62; Bilgegil, Türkçe Dilbilgisi, ss. 59–60, 71–72; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, ss. 48–52, 54–56.

⁹⁰ Korkmaz, age, s. 208.

yanlış bir kelimedir. Aksoy ve Püsküllüoğlu ise, *tasarının* Türkçe, doğru ve yeni bir kelime olduğunu belirtmiştir⁹¹. Kurucu unsurlarının Türkçeye uygun olup olmamasına dair konunun uzmanları arasında fikir ayrılıkları olsa da *tasarlama kipleri*, *inşa isnadının* yerini doldurmuş ve dilde tutunmayı başararak dil bilimsel bir terim niteliğine ulaşmıştır.

108. Kasr-Tahsis-Hasr/Daraltma/Özgüleyiş-Özgeleştirme/Particularization

Kaynaklarda *tahsis*, *hasr* adlarıyla da geçen bu terim, bir kelime veya kelime grubunun ifade ettiği anlamı diğer bir kelime veya kelime grubuna tahsis etmek, yani başkalarında bulunmayıp ancak bir şeyde bulunduğunu belirtmektir. “Ahmet Bey şairdir; kâtip değildir” denildiğinde özne, şairlik sıfatına tahsis edilmiştir. *Daraltma*, *kasrın* karşılığı olarak önerilmiştir. Bilgegil, bu terimin yetersiz olduğunu ileri sürerek *özgeleştirme* teriminin kullanılmasının daha uygun olacağını belirtmiş, sonra da, *özgeleştirmenin* de içerdiği sesler itibarıyla kulağı tırmalayıcı bir niteliğe sahip olduğunu ifade etmiştir⁹².

Özgüleyiş, Bilgegil’in *özgeleştirme* önerisinin yanında, *kasr/hasr/tahsis* teriminin dil bilimsel karşılığı olmak üzere önerilmiştir. Buna göre, “Bir duygu ya da düşünceyi bir nesneye bağlama, ona özgü gösterme: *Özgüleyiş* “ancak”, “yalnızca”, “gayrı” özge” gibi sözcüklerle anlatılır”⁹³ şeklinde açıklanmıştır. Terimin sahip olduğu içerik genel itibarıyla *kasr* ile örtüşmektedir. *Kasr* terimine benzer şekilde *özgüleyiş* de bir duygu veya düşünceyi, bir kimseye veya nesneye özgü gösterme özelliğindedir. Dolayısıyla terimler arasında işleve dayalı bir benzerlik söz konusudur.

Terimin Batı kaynaklarındaki karşılığı olarak ileri sürülen *particularization*, “ayrı ayrı düşünme”, “isim zikretme”, “özümlük”, “özellik” gibi anlamlara gelmektedir. Bu anlamlar genellik ifade etse de *kasr* ve *özgüleyiş* terimlerine yaklaşılmaktadır. Çünkü hem *kasr* hem de *özgüleyişte* bir niteliği başkalarından ayırıp yalnız bir kişiye veya nesneye atfetme durumu görülmektedir. Bir başka deyişle, belirtilen nitelikler şahsileştirilmektedir.

⁹¹ Bayar, age, s. 271.

⁹² *Kasr/hasr/tahsis* hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Saraç, age, s. 76. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 52; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 99, 102; Karataş, age, s. 446; Mermer-Keskin, age, s. 58.

⁹³ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 94.

Özgüleyiş terimi, öz köküne –GI eki, -IA isimden fiil yapım eki ve –Iş fiilden isim yapım eki getirilerek türetilmiştir. Kelimenin kökü olan *özgü* hakkında; Banguoğlu –*gü* ekinin isim köküne gelmediğini, fiil köküne gelip iki türlü isim yaptığını, dolayısıyla *özgünün* yanlış olduğunu söylemiştir. Ataç ise kelimenin yanlış olmasının önemli olmadığını, Türkçe olduğunu, kullanılması gerektiğini savunmuştur. Timurtaş *özgü* kelimesinin türetme bakımından yanlış olduğunu, dilimizde isme gelen –*gü* ekinin olmadığını belirtmiştir. Hacıeminoğlu da Türkçede isim kök ve gövdelerine gelen eklerin fiil kök ve gövdelerine getiremeyeceğini, *özgünün* bu şekilde yapılmış kural dışı bir kelime olduğunu ifade etmiştir. Püsküllüoğlu ise kelimenin başlangıçta yanlış kabul edildiğini ancak zaman içinde benimsendiğini dile getirmiştir⁹⁴. Özgüleyiş teriminin kökünü oluşturan *özgünün* yanlış olduğuna dair ileri sürülen fikirler, kökü genelde yanlış kabul edilen bir kelimenin türevinin de yanlış olabileceği fikrini verebilir. Buna göre, anlamca *kasır* terimini büyük ölçüde karşılayan *özgüleyiş* yapısındaki bazı eksiklikler nedeniyle Türkçe terim olarak kabul görmemiştir⁹⁵.

109. Vasl/Bağlama-Birleştirme-Ulama-Geçiş/Transition

Vasl ya da *vasıl*, kelime ve cümleleri bir bağlaç (atıf harfi) veya zarf fiil (rabıt) yardımıyla bir araya getirmektir. “Ahmet meseleyi öğrenince Mehmet’e koştı”, cümlesinde bir bağlama vardır. Cümledeki “Ahmet” adı *ma’tuf*; “Mehmet” *ma’tuf-ı aleyh*; “öğrenince” ise *zarf fiildir*. “Lütfi Bey de Nevzad Bey de kâtiptir” cümlesinde “Lütfi Bey” *ma’tuf-ı aleyh*; “Nevzad Bey” *ma’tuf*; “de” ise *bağlaçtır*⁹⁶.

Bilgegil *vasl* terimi için *bağlama* ya da *birleştirme*; *ma’tuf-ı aleyh* ve *ma’tuf* terimlerini karşılamak üzere de *ulanan* ve *ulanılan* kelimelerini önermiştir. Dil bilimi ile ilgili kaynaklarda *vasıl* terimini karşılamak amacıyla *ulama* terimine yer verilmiştir.

⁹⁴ Bayar, age, ss. 231-232.

⁹⁵ Belagatle ilgili kitaplarda **Kasrın Erkânı (Daraltmanın Öğeleri)** adıyla daraltmanın iki unsurundan söz edilir. Bunlardan ilki “maksur”, ikincisi “maksur-ı aleyh”tir. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 99. Bilgegil daraltmayı sınıflandırır. Buna göre daraltma; *kuruluş bakımından, zevkle ilgili, durumla ilgili, mana bakımından* olmak üzere dört başlıkta ele alınabilmektedir. Çeşitleri ve örnekleri için bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, ss. 101-103. Ayrıca bk. Devellioğlu, age, s. 493. ve Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 52.

⁹⁶ Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 104.

Ulama, “Söyleyişte bir sözcüğün son sesiyle ardından gelen sözcüğün ön sesinin ulanıp süreklilik göstermesi”⁹⁷ şeklindedir. “*Evde-n-ayrıldı*” gibi. *Ulama* ve *bağlama* terimlerinde, anlamlarından hareketle, birbirine bağlanan unsurlar, kelimeleri meydana getiren seslerdir. *Vasıl* teriminde ise kelime veya cümlelerin bir bağlaç veya zarf fiil yardımıyla bir araya getirilmesi söz konusudur. Dolayısıyla terimler arasında anlam ve işlev bakımından farklılıklar söz konusudur.

Ulama, *ula-* fiiline fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. Timurtaş, *ulamanın* doğru bir kelime olduğunu belirtmiştir⁹⁸. Yapısı itibarıyla Türkçeye uygun olan *ulama*, anlam bakımından Türkçe dil bilimsel çalışmalarda değişik unsurları karşılama eğilimindedir.

Ulanan, *ula-* köküne *-n* dönüşlü çatı eki ve *-An* sıfat fiil eki getirilerek türetilmiştir. Yapı bakımından Türkçeye aykırı bir yanı bulunmayan *ulama*, anlam özelliği itibarıyla *ma'tuf-ı aleyh* terimine karşılık olabilmektedir. Ancak dil bilimindeki kullanım alanı sınırlıdır.

Ulanılan terimi *ula-* köküne *-n* dönüşlü çatı eki, *-l (-Il)* edilgen çatı eki ve *-An* sıfat fiil eki getirilerek türetilmiştir. Çatı eklerinin art arda gelmesinden kaynaklanan bir söyleyiş zorluğu bulunan *ulanılan*, dil bilimi çalışmalarında kullanım alanı sınırlı bir terimdir.

Bilgegil'in *vaslı* karşılamak amacıyla önerdiği *bağlama* terimine karşılık Göğüş, *geçiş* kelimesini önermiştir. Önerilen bu terimde *bağlama*, *geçişin* eş anlamlısı olarak belirtilmiştir. *Geçiş*, “Anlatımda bir tümceyi ya da bölümü öbürüne anlamca bağlama”⁹⁹ şeklinde tanımlanmıştır. “*Şu evi görüyorsunuz; burada tam yirmi yıl yaşadım*” cümlesindeki “*burada*” kelimesi *geçiş* sağlayan unsurdur.

Geçişin Batı kaynaklarındaki karşılığı olarak gösterilen *transition*, sözlük anlamı itibarıyla “geçiş”, “geçme”, “değişim” gibi anlamlara gelmektedir. Kelime anlamı genellik ifade eden *transition*, dil bilimsel açıdan bakıldığında ve terimin Türkçe karşılığı kabul edilen *geçişin*, *bağlama* teriminin eş anlamlısı olarak gösterilme durumu göz önüne alındığında anlam

⁹⁷ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 134. Ayrıca bk. Akalın, age, s. 201; Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 120. Benzer şekilde Korkmaz da *vasl* terimine karşılık *bağlama* terimini önermiş ve kelimeler arasında gerçekleşen ses ulamasından bahsetmiştir. Korkmaz, age, s. 34.

⁹⁸ Bayar, age, s. 290.

⁹⁹ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 59.

bakımından *vasıl* terimine yaklaşmaktadır. Ancak terimlerin bağlamsal değeri, bu benzerliğin dışında tutulmalıdır.

Geçiş, *geç-* köküne fiilden isim yapım eki *-Iş* getirilerek türetilmiştir. Yapı bakımından Türkçeye uygun olan *geçiş*, anlam özelliği itibarıyla *vasl* terimine dil bilimsel bir açıklık getirebilmektedir.

Bağlama, Türkçe *bağ* köküne isimden fiil yapım eki olan *-lA* ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. Yapı bakımından Türkçeye aykırı bir yanı bulunmayan *bağlama*, anlam özelliği itibarıyla *vasl* terimini tam manasıyla karşılamaktan uzak olsa da dil bilimsel bir terim olarak seçilmiştir.

Birleştirme, *bir* köküne isimden fiil yapım eki *-lA(ş)*, ettirgenlik/oldurganlık eki *-TİR* ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. Yapı bakımından Türkçeye uygun olan *birleştirme*, anlam özelliği itibarıyla *vasl* terimini tam manasıyla yansıtmamakta ancak dil bilimsel bir terim olarak seçilmiş bulunmaktadır.

a) Temasil/Örneksleme/Analogie

Bağlamanın çeşitleri içerisinde kabul edilen ve akla bağlı birleştirme ya da bağlama içinde tanımlanan bu terim, Bilgegil tarafından “Aynı türden olan iki şeyi zihinde birleştirmek” şeklinde tanımlanmıştır. Bilgegil, terimin karşılığı olarak *analogie*, Türkçe dil bilimsel karşılığıyla *örneksleme* terimini önermiştir. Mesela; anlam ilgisine göre “*saf-berrak*”, “*ırmak-çay*” gibi örnekler gösterilebilir. Mantık ilgisine göre ise “*gül-lale*” örneği verilebilir. Bu iki bitki “*çiçek*” türünde birleşmektedir¹⁰⁰.

Örneksleme, dil biliminde değişik niteliklere sahip olduğu için *temasil* terimiyle tam olarak örtüşmemektedir. *Örneksleme*de örnek alma ya da benzerlikten yararlanma söz konusudur. *Örnekslemenin* bir diğer anlamı ise, “İki terim ya da sözcük arasında ilgi ya da benzerlik kuran söz sanatı”¹⁰¹ şeklindedir. Terimin bu ikinci anlamı tam manasıyla karşılamasa da *temasile*

¹⁰⁰ Bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 106.

¹⁰¹ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 92. Buna benzer bir açıklama vermekle birlikte, Gencan ve diğerleri, *örnekslemeyi kıyas* teriminin karşılığı olarak kullanmıştır. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (16.05.2009).

yaklaşmaktadır. *Temasilin* aynı türden olan varlık ya da nesnelere benzer özellikleri nedeniyle ortak ve kapsayıcı bir adda birleştirme özelliği, *örneksemenin* belirtilen ikinci anlamıyla benzeşmektedir. “*ırmak-çay*” kelimeleri “*su*” ve “*akma*” özelliğinde birleşmekte; “*gül-lale*” ise “*çiçek*” niteliğinde birleşmektedir.

Bazı kaynaklarda *örnekseme/analogie* terimine karşılık *Eski Türkçe* ibaresiyle *kıyas* terimi gösterilmektedir¹⁰². *Kıyas* teriminde bir şeyi bir başka şeye benzeterak hüküm verme durumu vardır. Dolayısıyla *örneksemenin* yukarıda belirtilen birinci anlamıyla örtüşen bir anlam özelliği mevcuttur. Ancak *örnekseme*, mevcut anlam ve işlevleri ile *kıyas* teriminden daha kapsayıcıdır. *Analogie* ise hem “etkileşim”, “uyarlama”, “benzerlik” hem de “örnekseme”, “kıyaslama” anlamlarını içermektedir. Dolayısıyla *temasil*, belirtilen anlam özellikleri ile *kıyas* ve *örnekseme* terimlerini kapsayıcı bir özellik göstermektedir. Terimlerin içerdiği anlamlar birbirine yakın olsa da tam manasıyla eşit kabul edilebilecek bir durumda değildir.

Örnekseme, *örnek* köküne isimden fiil yapım eki –sA ve fiilden isim yapım eki –mA getirilerek türetilmiştir. Timurtaş, *örneksemenin* yanlış bir kelime olmasına rağmen dilde tutunduğunu söylemiştir. Püsküllüoğlu ise kelimenin başlangıçta yanlış kabul edildiğini, ancak zaman içinde benimsendiğini ifade etmiştir¹⁰³. Birtakım fikir ayrılıkları olsa da *örnekseme*, dilde tutunmayı başarmış ve dil bilimsel bir terim olarak kullanılmaktadır.

b) Tezat

Akla bağlı birleştirme yönlerinden biri de *tezattır*. Bu terimde, aralarında zıtlık bulunan iki şeyi zihinde birleştirme söz konusudur. “*Soğuk-sıcak*”, “*güzel-çirkin*”, “*acı-tatlı*” gibi¹⁰⁴.

c) Tezayif

Akla bağlı birleştirme yönü içinde tarif edilen terimlerden biri olan *tezayif*, birbirine nispet olunmak suretiyle, varlıkları kabul edilen iki şey arasındaki ilgidir. Bu tür birleştirmede

¹⁰² Bk. Dilbilim Terimleri Sözlüğü; Hatiboğlu, age, www.tdkterim.gov.tr (16.05.2009); Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 101. Ayrıca bk. Devellioğlu, age, s. 518. Ayrıca bk. Topaloğlu, age, s. 117.

¹⁰³ Bk. Bayar, age, s. 225.

¹⁰⁴ Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, ss. 106–107. *Tezat* teriminin dil bilimi ve Batı kaynaklarındaki karşılıklarına daha sonra değinilecektir.

bağlanan unsurlardan biri söylendiği zaman diğeri de akla gelir. “Baba ile oğul”, “tavuk ile yumurta” gibi¹⁰⁵.

1010. Fasil/Ayırma-Dağıtma

Kelime ve cümlelerin arada bağlaç veya zarf fiil bulunmaksızın bir araya getirilmeleri *fasıl* adını alır. Eski kaynaklarda *fasıl* ya da *fasıl* olarak geçen bu terime Bilgegil *ayırma* veya *dağıtma* karşılığını önermiştir. Terimlerin tanımları göz önüne alındığında *fasıl* “kesme”, “ayırma”, “bölme” gibi anlamlarıyla *ayırma* terimini de içeren bir özelliğe sahiptir.

Ayırma kelimesi Bilgegil tarafından doğrudan *fasılı* karşılamak üzere önerildiğinden bu terimde de aynı şekilde, ifade edilen sözlerin tutarlı bir bütün oluşturması için birbiri ile ilgili unsurların bir araya getirilmesi söz konusudur¹⁰⁶.

Ayırma, *ayır-* köküne fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. Türkçede *batırma*, *bitirme*, *yatırma* gibi benzer kuruluş özelliklerine sahip birçok kelime vardır. Buradan hareketle *ayırmanın* yapı bakımından doğru bir kelime olduğu söylenebilir. Bunun yanında anlam bakımından da tam anlamıyla olmasa da *fasıl* terimini karşılayabilir.

Dağıtma, *dağıt-* köküne fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. Fiilden isim yapım eki *-mA*’nın Türkçe terim türetmede sıklıkla başvurulan bir ek olması ve kelime kökünün de Türkçe bir fiil olması nedeniyle *dağıtma* teriminin yapı ve anlam bakımından doğru bir kelime olduğu söylenebilir.

1011. Kelamın Birleştirilme ve Bağlanma Tarzları

Zihinde yer alan düşünceler ya sözle ya da yazı ile ifade edilir. Bunlardan ilki “hitabet”, ikincisi de “kitabet” adını alır. Bu iki anlatım yolu birtakım cümle ve tamamlayıcıların

¹⁰⁵ Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 107. Kaynaklarda *tezayif* terimi için önerilen herhangi bir dil bilimsel karşılık yoktur.

¹⁰⁶ *Fasıl*da cümle içindeki bütünlüğü sağlamak için herhangi bir bağlayıcı unsur bulunmaz. Faruk Nafiz Çamlıbel’e ait şu mısralarda herhangi bir bağlaç kullanılmadan *fasıl* ya da *ayırma/dağıtma* yoluyla bir araya getirilmiştir. Ancak ifadeler arasında belli bir bütünlük vardır. “*On yıl var ayrıyım Kına Dağı’ndan/Baba ocağından, yar kucağından/Bir çiçek dermeden sevgi bağından/Huduttan hududa atılmışım ben*”. Bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 108. Ayrıca bk. Karaalioğlu, age, s. 118; Karataş, age, s. 156; Mermer-Keskin, age, s. 30.

sıralanmasından meydana gelir. Ancak bu sıralanışta bir düzene uyulması şarttır. Durumun ve yerin gereğine göre bu düzenleme ve sıralamaya “sebk usulü” adı verilmiştir¹⁰⁷.

10110. Sebk Usulü

Sözün içerdığı cümlelerle tamamlayıcısını hâl ve yere uygun olarak birleştirme “sebk ü inşa” diye adlandırılmıştır. Üç çeşit sebk vardır; mevsul sebk (bağlanmışlara ait sebk), mefzul sebk (ayrılmışlara ait sebk), mürekkebe sebk (birleşik sebk)¹⁰⁸.

1012. Nisbi Umur

Nisbi umurda niyet, karşılığı olan kelimelerin azlığı ya da çokluğu bakımından üç şekilde ifade edilir: Kelimeler, ya halkın günlük hayatta kullandıkları ölçüde, ya ondan az ya da çok olur. Birinci hâle eşitlik (müsavat), ikinci hâle sözü kısaltma (icaz), üçüncüsüne de uzatma (itnab) denir¹⁰⁹.

10120. Müsavat/Eşitlik

Sözlük anlamı aynı durumda ve derecede olmak olan *müsavat*, bir ibarede kullanılan kelime ve kelime gruplarının maksadı ifadeye yetecek ölçüde bulunmasıdır. Bir başka deyişle, belîğ birisi muhatabın durumunu gözeterek sıradan insanların günlük hayatta kullandıkları sözlerle amacını dile getirirse buna *müsavat* denir¹¹⁰.

Eşitlik, dil bilimi kaynaklarında *müsavat* teriminin karşılığı olarak önerilmiş, “Bir yazıda düşünce ve duyguların anlatımı için kullanılan sözcüklerin sayısında gerekli dengenin

¹⁰⁷ Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 110.

¹⁰⁸ *Mevsul sebk* (bağlanmışlar sebk), cümleleri bir bağlaçla birbirine bağlama suretiyle olur. *Mefzul sebk* (ayrılmışlar sebk)te cümlelerin bir araya getirilmesi için aralarında haber ya da inşa birliği bulunması ve birleştirme yönü olması aranmaz. *Mürekkebe sebk* (birleştirilmişler sebk), hem kısa hem de uzun cümleli ifade tarzıdır. Uzun ibarelerde bağlanmış cümlelerle ayrılmış cümleler bir araya gelir. Meani ile ilgili kitaplarda böyle ifade usulü, “sebk-i mürekkebe” diye adlandırılmıştır. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 109.

¹⁰⁹ Kelamın birleştirilme ve bağlanma tarzları için bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, ss. 109–111.

¹¹⁰ Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, ss. 111-112. Ayrıca bk. Karaalioğlu, age, s. 250; Topaloğlu, age, ss. 67-68; Devellioğlu, age, s. 738; Saraç, age, s. 81; Mermer-Keskin, age, s. 77.

sağlanması”¹¹¹ şeklinde tanımlanmıştır. Buna göre kelime, *müsavat* terimini yansıtmakta, *müsavata* ait olan anlamı farklı kelimelerle dil bilimsel olarak ifade etmektedir.

Eşitlik, *eş* köküne isimden sıfat türeten *-t (-It)* eki ve isimden isim yapım eki olarak kullanılan *-lik* eki getirilerek türetilmiştir. Timurtaş *eşitlik*in yanlış bir kelime olduğunu, ancak kabul gördüğünü söylemiştir. Aksoy ise kelimenin doğru ve Türkçe olduğunu ifade etmiştir¹¹². Yapısına dair geçmişte birtakım tartışmalar olsa da *eşitlik*, dilde kalıcı bir niteliğe ulaşmıştır. Ayrıca mevcut özellikleri ile *müsavat* teriminin dil bilimsel karşılığı olabilecek bir terim önerisidir.

10121. İcaz/Özlülük/Concision

Maksadı, sıradan insanların günlük hayatta kullandıkları ifadelere göre daha kısa bir biçimde ifade etmeye veya bir amacı, onu ifadeye yeterli en az sözle söylemeye *icaz* denir¹¹³.

Saraç’ın *sözü kısaltma* adıyla ele aldığı *icaz* ile ilgili olarak dil bilimi kaynaklarında *özlülük* terimi önerilmiştir.

Özlülük, “Az sözcükle bir gerçeği, düşünce ya da kavramı çok açık biçimde ve kısa yoldan anlatma özelliği, özlü anlatım”¹¹⁴ şeklinde tanımlanmıştır. Terimin anlamında üzerinde dikkatle durulan özlü anlatım, *özlülük* ile *icazı* bir noktada birleştirmektedir. Her iki terim de genel olarak sözü uzatmadan, gerektiği şekilde ve özlü bir biçimde ifade etmeyi simgelemektedir. Dolayısıyla terimler arasında anlam ve işlev ortaklığından doğan bir benzerlik söz konusudur.

¹¹¹ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 48. Ayrıca bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (16.05.2009); Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 55; Korkmaz, age, s. 86. Göğüş (Anlatım Terimleri Sözlüğü) ve Korkmaz, *müsavat* terimini doğrudan değil, *müsavat derecesi* şeklinde ele almış ve terimin karşılığı olarak da *eşitlik derecesi* ifadesini kullanmıştır.

¹¹² Bayar, age, s. 118.

¹¹³ *İcaz*, az sözle çok manayı ifade etmenin yanı sıra ifadesi kastedilen anlamın gereği ne ise sözü onunla ifade etmek şeklinde de tanımlanır. Kullanılan az sayıda kelime ya da kısa bir ibare, asıl manayı ifade etmeye yetiyorsa bu *icaz*, söze güzellik katar. Fakat maksadı ifadeye yeterli gelmiyorsa *icaz-ı muhill* veya *ihtisar-ı muhill* adını alır ve meziyet değil, bir kusur sayılır. Saraç, age, s. 81. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 74; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 112.

¹¹⁴ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 95. Ayrıca bk. Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 88; Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 105; Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (16.05.2009); Gencan ve diğerleri, *özlülük* önerisinin eş anlamlısı olarak *özlü* kelimesini göstermiştir.

Özlülükün Batı kaynaklarındaki karşılığı olarak gösterilen *concision*, “kısalık”, “özlülük”, “vecizlik” gibi anlamlara gelmektedir. Terimin sözlük anlamı içerisinde yer verilen *özlülük*ün *icaz* ile olan yakınlığı dikkate alındığında *concision* terimi hem *icaz* hem de *özlülük* ile örtüşen ve dil bilimi bakımından yakın kullanım özelliğine sahip bir terim sayılabilir.

Özlülük, *öz* köküne isimden isim yapım eki *-IU* ve isimden isim yapım eki *-IUk* getirilerek türetilmiştir. Türkçede *evlilik*, *soyluluk* gibi benzer kuruluş özelliğine sahip birçok kelime bulunması, *özlülük* teriminin yapı ve anlam bakımından doğru bir kelime olarak kabul edilebileceğine işaret etmektedir. *İcaz* terimine açıklık getirebilen *özlülük*, dil bilimsel çalışmalarda başvurulabilecek bir terim önerisidir.

Meziyet sayılan kısaltma, belagat kaynaklarında *icaz-ı makbul* (*makbul icaz*) adıyla yer almaktadır. Aynı husus için *güzel icaz* kavramını karşılamak üzere *icaz-ı hüsn* teribini kullananlar da vardır¹¹⁵.

Bazı dil bilimi kaynaklarında *icaz-ı makbul* terimini karşılamak amacıyla *yoğun anlatım* önerisine yer verilmiştir.

Yoğun anlatım, “Pek az sözle çok şey anlatma özelliği”¹¹⁶ biçiminde tanımlanmıştır. Terimin tarifi, sözün az ve özlü biçimde söylenip çok şey anlatması esasına dayalı olarak dile getirilmesi sanatı olan *icaz*ın ve buna bağlı olarak *makbul icaz*ın karşılığıdır¹¹⁷.

10122. İtnab/Söz Katma-Kelime Kalabalığı-Söz Uzatma-Uzatı/Diffusion-Prolixe

Bir amacı ya da niyeti, onu ifade etmeye yeterli sözden daha uzun bir ibare ile dile getirmeye *itnab* denir. Bilgegil bu kelimeyi *söz katma* terimiyle karşılamıştır. Maksudı ifadede alışlagelen ibareden fazla kelime kullanıldığında bu fazlalık bir yarar sağlamıyorsa bu *tatvil* (*söz uzatma*) kabul edilerek *itnab-ı mumil* adını alır ve bir kusur sayılır. Manaya

¹¹⁵ Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 113. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 75.

¹¹⁶ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 136.

¹¹⁷ Kaynaklarda *icaz*, *Eksiltme veya Giderme ile Yapılan İcaz* (*icaz-ı hazif*), *Tazammun Yoluyla İcaz/Kaplam Yoluyla Söz Uzatma*, *Az ve Öz Söz Söyleyerek Yapılan İcaz* (*icaz-ı kısar/icaz bi'l-kasr*) şeklinde üç başlıkta incelenmiştir. Bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 75; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, ss. 113-116; Saraç, age, ss. 81-82; Devellioğlu, age, s. 407.

olumlu bir katkısı olmayan *tekrir*, bu açıdan *tatvil* sayılır. *İcaz* her zaman olumlu bir durumu nitelemediği gibi, *itnab* da mutlaka olumsuz bir durumu ve kullanımı ifade etmez¹¹⁸.

Söz katma ya makbul sayılır ya da sayılmaz. Birincisi eski kaynaklarda *itnab-ı makbul*; ikincisi de *itnab-ı mümel* (*mumil*) terimleriyle ifade edilirdi¹¹⁹.

Dil bilimi kaynaklarında *itnab* terimini karşılamak üzere, *kelime kalabalığı*, *sözü uzatma* ve *uzatı* terimlerine yer verilmektedir.

Kelime kalabalığı, “Söze gereksiz yere katılan kelime çokluğu”¹²⁰dur. Terimin tanımı *itnab*ın söze olumsuz ya da gereksiz katkı yapan anlamına, bir başka deyişle, *itnab-ı mumil/mümel* denilen türüne yaklaşmaktadır. *Itnab* kusurunu yalnız bir yönüyle yansıtmaması nedeniyle *kelime kalabalığı* teriminin *itnab*ı tam manasıyla karşılayabildiğini söylemek güçtür. Bu önerinin sadece olumsuz yanı ile *itnaba* yaklaştığı söylenebilir.

*Kelime kalabalığı*nın Batı kaynaklarındaki özdeşi kabul edilen *diffusion* “yayma”, “yayılma”, “dağıtma” gibi anlamlara gelmektedir. Terimin sözlük anlamı ancak dolaylı olarak *kelime kalabalığı*na yaklaşmaktadır. *Kelime kalabalığı*, söz gereksiz yere uzatmak, söze gereksiz ayrıntılar eklemek, bir başka deyişle, ifadeyi dağıtmak, amacından saptırmaktır. Buradan hareketle benzer anlam özelliklerini içeren *diffusion* terimiyle bir ortaklık veya benzeşmenin olduğu söylenebilir. Ancak bu benzerlik doğrudan değil, dolaylıdır.

Kelime kalabalığı, bir belirtisiz isim tamlamasıdır. Tamlamayı meydana getiren kelimeler itibarıyla Türkçeye uygun olan öneri, Türkçede belirtisiz isim tamlaması şeklinde terimlerin çokluğu dolayısıyla dil bilimsel bir terim olarak kabul edilip *itnab* karşılığı kullanılabilir özelliktedir.

¹¹⁸ Saraç, age, s. 83. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, ss. 75–77; Akalın, age, s. 91; Karaalioğlu, age, s. 160; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 118; Karataş, age, s. 249; Mermer-Keskin, age, s. 44.

¹¹⁹ Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 118. Bu terimler yerine -Bilgegil’in de önerdiği gibi- kelimelerin anlamları da dikkate alınarak birincisine *makbul sayılan söz katma*; ikincisine de dinleyene sıkıntı vermesi, bir başka deyişle, biktırması nedeniyle *makbul sayılmayan söz katma* denilebilir.

¹²⁰ Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 64.

Sözü uzatma, “Sözü ayrıntılarla, açıklamalar ve örneklemelerle uzatma”¹²¹dir. Terimin içerdiği anlam, *itnab* kusuruna oldukça yakın bir özellik sergilemektedir. *Itnab* kusurunun sahip olduğu ve genel manada sözde gereksiz ayrıntılara yer verme durumu, *sözü uzatma* teriminde değişik bir şekilde, ama aynı anlamı vererek yansıtılmaktadır. Terimler arasındaki yakınlık *sözü uzatmayı itnab* teriminin dil bilimsel eşiti yapmaktadır.

Uzatu, *itnab* ile ilgili olmak üzere ileri sürülür, aynı kaynakta iki şekilde tanımlanır. Bunlardan birincisi, “Anlatımı, konunun anlaşılıp çeşitli yönleriyle tanınmasına yaramayan ayrıntılar, örnekler ve açıklamalarla sürdürme”; ikincisi ise, “Bir konuda okuyucuya zevk vermek amacıyla ayrıntılara inerek, örnekler vererek, çözümleme yaparak anlatımı uzatma”¹²² biçimindedir. Terimin sahip olduğu iki ayrı tanım, bir araya getirilince tam manasıyla *itnabı* ortaya koymaktadır. Bir başka deyişle, *uzatu* terimi, *itnabın* hem olumlu hem de olumsuz anlamını bir araya getiren bir terimdir. Bu yönüyle de *itnabı* karşılamak amacıyla sunulan diğer iki terime göre daha niteliklidir.

Sözü uzatma ve *uzatu* önerilerinin Batı kaynaklarındaki eşiti sayılan *prolix*, “lafı uzatan”, “uzun söz”, “ayrıntılı”, “yorucu” gibi anlamlara gelmektedir. *Prolix*, *sözü uzatma* ve *uzatu* terimlerine göre *itnab* kusuruna daha genel anlamlarla yaklaşmaktadır. *Itnab*, gereksiz ilavelerle sözü boğduğu için ayrıntı ve yoruculuk vasfına sahiptir. Ancak *itnabı* sadece bu yönüyle ele almak, bu terimi açıklamada eksikliğe yol açacaktır. *Itnab* gereksiz ayrıntılar içerdiği gibi, söze olumlu katkılar yapma özelliğine de sahiptir. Dolayısıyla *prolix*, *sözü uzatma*, *uzatu* ve buna bağlı olarak *itnaba* yalnız söze yaptığı olumsuz etkiyi yansıtmakla ortak olmaktadır.

Sözü uzatma, nitelik bakımından isim-fiil grubu şeklinde bir kelime grubudur. Söz konusu öbeği meydana getiren unsurları ve anlam itibarıyla Türkçeye uygun olan *sözü uzatma*, *itnab* terimiyle benzer niteliklere sahip bir öneridir.

Uzatu, *uzat-* fiiline, fiilden isim yapım eki *-ı* getirilerek türetilmiştir. Türkçede benzer şekilde türetilen *anlatı* terimi, Timurtaş’a göre yanlış bir kelimedir¹²³. Ancak Türkçede benzer

¹²¹ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 108.

¹²² Her iki tanım için bk. Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 136. Birinci tanımlamayla ilgili olarak ayrıca bk. Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 115; Gençan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (18.05.2009).

¹²³ Bayar, age, s. 36.

şekilde türetilmiş terimler vardır; *belirti*, *görüntü* gibi. Benzer kuruluş özelliğine sahip kelimelerin Türkçedeki varlığı, dilde tutunmuş olması ve anlam itibarıyla *itnab* ile örtüşen özelliklere sahip bulunması, *uzatımın* dil bilimsel bir terim olmasını sağlayabilir.

101220. Itnab-ı Makbul (Makbul Sayılan Söz Katma)/Dolaylama-Güzel Uzatı/Periphrase

Makbul sayılan söz katma ya bir unsur ile ya da birden çok unsur ile olur. Bu şu üç hâlden biri ya da hepsi ile sağlanır: Mananın pekiştirilmesi, anlatılacak şeyin abartılması, kastedilen hususun fazla tasviri. Birden çok unsur ile söz katma, sözü söyledikten sonra açıklama yoluyla olumludan sonra olumsuz, olumsuzdan sonra olumluyu söyleme yoluyla, *tekrir* yoluyla; ara söz (*i'tiraz*) veya ara cümle (*cümle-i mu'terize*) katma yoluyla yapılır¹²⁴.

Itnab-ı makbul terimi ile ilgili olmak üzere dil bilimi kaynaklarında *dolaylama* terimi vardır. Bazı kaynaklarda da *itnab-ı hasen* ibaresiyle *güzel uzatı* terimi önerilmektedir.

Dolaylama, “Bir düşüncüyü, olayı ya da duyguyu doğrudan doğruya anlatma yerine başka sözcükler kullanarak anlatma”¹²⁵ şeklinde tanımlanmıştır. “Ankara” yerine “Türkiye'nin kalbi”; “ev” yerine “aile ocağı” demek gibi. Terimin tanımı ve belirtilen örnekler, yukarıda oluşturulma biçimi verilen *makbul itnabın* bir unsur ile söz katma yanına ışık tutmaktadır. *Dolaylamada* kısaca, dinleyici ya da okuyucuyu sıkmadan ifade edilmek istenen unsurun değişik tasvirleri ile söz katma durumundan bahsedilmektedir. Dolayısıyla *dolaylama* terimi ile *itnab-ı makbulün* benzer özelliklere sahip oldukları söylenebilir.

Dolaylamanın Batı kaynaklarındaki eşiti olarak gösterilen *periphrase*, “dolaylı yoldan anlatma”, “dolaylama” demektir. Birçok dil bilimi çalışmasında *dolaylama* teriminin özdeşi sayılan *periphrase*, belirtilen anlamları ve yaygın kullanım alanı itibarıyla *dolaylama* ve dolayısıyla *itnab-ı makbul* terimi ile benzerdir.

¹²⁴ Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, ss. 118–123.

¹²⁵ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 39. Ayrıca bk. Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 38; Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (17.05.2009); Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 46; Vardar, age, s. 81.

Dolaylama, *dola-* fiiline hem isimden isim hem de fiilden isim yapım eki olarak kullanılan *-Ay* eki, isimden fiil yapım eki *-la* ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. Terimin kökünü oluşturan *dolay* kelimesi Timurtaş'a göre yapı bakımından doğru bir kelimedir. Püsküllüoğlu da kelimenin başlangıçta yanlış kabul edildiğini, ancak zaman içinde benimsendiğini ifade etmiştir. Hacıeminoğlu ise, *-Ay* ekiyle yapılan kelimelerin yanlış olduğunu, çünkü bu ekin Moğolca olduğunu, Türkçede böyle bir ekin bulunmadığını, bizim olmayan bir ekle yapılan kelimelerin de yanlış sayıldığını ve kullanılmaması gerektiğini söylemiştir. Dilçin, *dolay*'ın eskiden de var olan, ancak zaman içinde kullanımdan düşmüş bir kelime olduğunu, Cumhuriyet döneminde tekrar canlandırıldığını söylemiştir¹²⁶. Kökünü oluşturan kelimenin genelde doğru kabul edilmesi ve dilde tutunmuş bir kelime olmasına ilaveten *dolaylamanın itnab-ı makbul* ile benzeşmesi, bu öneriye dil bilimsel bir terim olarak kullanılabilme özelliği kazandırmıştır.

Güzel uzatı itnab-ı hasen teriminin dil bilimsel karşılığı olarak gösterilmekte, "Bir konunun anlaşılması için gerekmezse de sözü örnekler, anılar, öykücüklerle süsleyip uzatma"¹²⁷ biçiminde tanımlanmaktadır. Terimin sahip olduğu anlam, *dolaylama* teriminden daha kapsamlı bir özelliği yansıtmakta, dolayısıyla *itnab-ı makbul* terimine daha çok yaklaşmaktadır. Çünkü *güzel uzatı*, ifadeyi dinleyiciye daha iyi sunabilmek için hem ayrıntılı tasvir özelliği hem de birer ara cümle veya cümleden büyük birlikler olarak kabul edilebilecek küçük hikâyecikler içermektedir. Dolayısıyla *itnab-ı makbul* terimini bir yönüyle değil, her iki yanıyla karşılama özelliğindedir.

Güzel uzatı, nitelik bakımından sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. Tamlamayı meydana getiren unsurlar içinde yapı bakımından eleştirilen kelime olsa da anlam olarak *itnab-ı hasen/itnab-ı makbul* terimiyle benzerdir.

101221. Itnab-ı Mumil-Itnab-ı Muhil (Makbul Sayılmayan Söz Katma)/Uzatılılık-Gereksiz Uzatma/Prolixite-Verbosité

Söze lüzumsuz kelime veya cümle katmak, makbul sayılmayan bir anlatma tarzıdır. Buna eski kaynaklarda *itnab-ı mümel* ya da *itnab-ı mumil* adı verilmiştir. Bazı kaynaklarda aynı

¹²⁶ Bayar, age, ss. 98–99.

¹²⁷ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 65.

maksatla *itnab-ı muhil* teriminin de kullanıldığı görülmektedir. *Itnab-ı muhilde* ifadede yer alan fazlalıklar nedeniyle istenilen anlamı verememe söz konusudur. Bu, *haşiv* yoluyla meydana gelen *tatvil* veya *iksar* denilen bir üslup zaafıdır. *Tatvil* kelimesinin sözlük anlamı “uzatmak”, “uzatılmak”tır. Edebiyatta, hiçbir faydası olmaksızın maksadın dışında söz söylemek ya da söylenen sözün maksada aykırı bulunması *tatvil* sayılmıştır¹²⁸. Makbul sayılmayan söz katmada muhatap ya da dinleyiciyi bıktırarak ve buna bağlı olarak anlatılmak istenen düşüncenin anlaşılmasını engelleyecek derecede sözü uzatma durumu vardır.

*Itnab-ı mumil/itnab-ı muhil*in dil bilimsel karşılığı olarak *uzatılılık* ve *gereksiz uzatma* gibi terim önerileri kullanılmıştır.

Uzatılılık, “Sözün boşuna uzaması hâli”¹²⁹dir. Terimin anlamında genel bir anlam söz konusudur. Bir başka deyişle, gereksiz yapılan uzatmanın olumlu ya da olumsuz olduğuna dair bir açıklama yapılmamıştır. Oysa *itnab-ı mumil/itnab-ı muhilde* sözün olumsuz manada ayrıntılar içermesi görülmektedir. Bu durumda dinleyici ya da okuyucu, *uzatılılık* teriminin *itnab-ı mumil/itnab-ı muhil*in dil bilimsel karşılığı olduğunu anlamakta zorlanacaktır.

*Uzatılılık*ın Batı kökenli özdeşi olarak işaret edilen *prolixité*, “uzunluk”, “ayrıntılı olma”, “yorucu olma” gibi anlamlara gelmektedir. İçerdiği anlam katmanları nedeniyle *prolixité* terimi, *itnab-ı mumile uzatılılık* teriminden daha fazla yaklaşmaktadır. Çünkü *prolixité*, doğrudan olmasa da dolaylı olarak yapılan uzatmanın gereksizliğini ifade etmektedir. *Itnab-ı mumil/itnab-ı muhil* de hemen hemen aynı anlam özelliğini yansıtmaktadır.

Uzatılılık, *uz* ismine *-A isimden fiil*, *-t fiilden fiil*, *-I fiilden isim*, *-II isimden isim* ve *-lik* isimden isim yapım ekleri getirilerek türetilmiştir. Kelime gövdeleri bakımından benzer şekilde türetilen *anlatı*, *dinleti* gibi kelimeler konunun uzmanları arasında tartışmaya neden olarak çoğu zaman yanlış kabul edilse de Türkçede bu şekilde türetilmiş birçok terim dilde tutunmayı başarmış ve kullanılır olmuştur. *Uzatılılık*, bünyesindeki ekler dolayısıyla söyleyiş zorluğuna neden olmakta, bu durum kullanımını ve akılda kalıcılığını zorlaştırmaktadır.

¹²⁸ Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 123.

¹²⁹ Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 115.

Gereksiz uzatma, “Anlatımda konuyu gereksiz ayrıntılar ve örneklerle, ilgisiz yönere doğru, usandırıcı nitelikte genişletme”¹³⁰dir. Terimin anlamı birebir olarak *itnab-ı mumil*, dinleyici ya da okuyucuya istenilen anlamı verememe dolayısıyla da *itnab-ı muhil* terimini yansıtmaktadır. İfadeyi, daha iyi açıklamak veya anlatmak gibi olumlu bir katkısı olmayan gereksiz ayrıntılar ve uzatmalar, hem *makbul sayılmayan söz katma* hem de *gereksiz uzatma* teriminin kapsamındadır. Dolayısıyla terimler arasında içerdikleri anlam özellikleri hususunda bir denklik söz konusudur.

Gereksiz uzatma önerisinin Batı kaynaklarındaki karşılığı olarak ileri sürülen *verbosité*, “laf kalabalığı”, “fazlasıyla uzun ifade, yazı veya konuşma” gibi anlamlara gelmektedir. Terimin tanımında belirtilen konuşma veya yazmada aşırılığa gitme, *itnab-ı mumil/itnab-ı muhildeki* gereksiz ayrıntılara yer verme şeklinde algılanabilir. Çünkü *itnab-ı mumil/itnab-ı muhilde* de gereğinden fazla kelime veya ibarelerle sözü uzatma, dinleyiciyi sıkma, anlam karışıklığına yol açma durumu vardır. Dolayısıyla *verbosité* terimi bu yönüyle *gereksiz uzatma* ve *itnab-ı mumil/itnab-ı muhile* yaklaştırılabilir, anılan terimler benzer ya da özdeş kabul edilebilir.

Gereksiz uzatma, nitelik bakımından sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. Yapısı itibarıyla Türkçeye aykırı bir yanı bulunmayan *gereksiz uzatma*, anlam olarak da *itnab-ı mumil/itnab-ı muhil* terimiyle örtüşmektedir. Dolayısıyla dil bilimsel bir terim olarak kabul edilebilecek niteliktedir.

*Itnab*da muhatabın durumu ve vurgulanmak istenen husus rol oynar. Bir sözü *itnab* hâline sokan lafız/lara *haşiv* denir¹³¹.

¹³⁰ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 53.

¹³¹ *Itnabın* başlıca çeşitleri şunlardır: Genele işaret eden lafızdan sonra özele işaret eden lafzı söylemek (zikrü'l-has ba'de'l-âmm); özele delalet eden lafızdan sonra genele delalet eden lafzı söylemek (zikrü'l-âmm ba'de'l-hass); kapalı bir ifadeden sonra söylenilene açıklık getirmek (el-izah ba'de'l-ibham); tekrar, tekrar; Bir cümle içinde ara cümle (cümle-i mu'terize) kullanmak; cümle tamamlandıktan sonra onunla ilgili ayrı bir cümle daha söylemek (tezvil). Saraç, age, s. 83. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 77.

1013. Haşiv/Söz Fazlası-Artıklama-Gereksiz Söz-Greksizlik/Périssologie-Tautologie-Redondant-Redondance-Pléonasme

Haşiv, cümlenin temel öğelerinden olmayan, ifade edilmek istenilen asıl anlama katkısı da bulunmayan kelimelere denir. Diğer bir ifade ile sözün anlamının, kendisi olmaksızın da tamamlandığı kelimelerdir¹³².

Saraç'ın *söz fazlası* ifadesiyle ele aldığı *haşiv* kusurunun dil bilimsel karşılığı olarak kaynaklarda *artıklama*, *gereksiz söz* ve *gereksizlik* terimlerine yer verilmiştir.

Artıklama, “Aynı fikri başka başka deyimlerle tekrarlama”¹³³dır. *Haşiv*, bir yönüyle gereksiz tekrar mahiyeti taşımaktadır. *Artıklama* terimi de anlam itibarıyla gereksiz tekrarlara atıfta bulunmaktadır. Ancak *haşiv* ile olan benzerliği doğrudan değil dolaylıdır. Çünkü *haşiv*de açıkça belirtilen, ifade edilen sözde gereksiz unsur barındırma özelliği, *artıklamada* dolaylı yoldan anlaşılmaktadır. Dolayısıyla *artıklama* önerisi *haşive* yeterli ve doğrudan atıfta bulunamadığı için, onu tam manasıyla karşılamaz.

Artıklamanın Batı kaynaklı özdeşi olarak önerilen kelimelerden *périssologie*, “Sözcükleri bilerek çift anlamlı olarak kullanma” veya “Sözcüklerin anlamlarında çift anlamlılık oluşturma” demektir. Terimin anlamında dolaylı yoldan, ifadede gereği olmadığı hâlde fazlalık olan unsurlara yer verme özelliği mevcuttur. Bir başka deyişle, *périssologie* terimi, dolaylı da olsa *haşiv* ve *artıklamaya* yaklaşan bir özelliktedir. Ancak mevcut anlamı göz önüne alındığında *haşiv* veya *artıklama*, *périssologie* için tam manasıyla denk değildir.

Tautologie ise, “Aynı anlama gelen iki kelimeyi gereksiz yere bir arada kullanma”; “yineleme”, “gereksiz tekrar” gibi anlamlara gelmektedir. Terim kısaca gereksiz kullanımı ifade etmektedir. *Haşiv* ve *artıklama* ile örtüşen yanı da burasıdır. *Tautologiede*, yoruma açık olmakla birlikte, gereksiz yere tekrar edilen unsur olarak yalnız kelimelere değinilmiştir. Ancak *haşiv*de aynı anlama gelen ve gereksiz yere kullanılan birden fazla unsur, kelime

¹³² İki çeşit *haşiv* vardır; *haşv-i müfsid* (manayı bozan *haşiv*), *haşv-i gayr-i müfsid* (manayı bozmayan *haşiv*). Saraç, age, s. 89. Ayrıca bk. Akalın, age, s. 84; Karaalioğlu, age, s. 145; Devellioğlu, age, s. 338; Karataş, age, s. 192; Mermer-Keskin, age, s. 37.

¹³³ Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 15. *Artıklama* önerisi bu kaynakta hem *haşiv* hem de daha sonra değinilecek olan *haşv-i kabih* terimine dil bilimsel bir açılım getirmek amacıyla ileri sürülmüştür. Bunun yanında Türkiye Türkçesi ağızlarında *artıkla-* şeklinde kullanılan kelime, “yemekte artık bırakmak” anlamına gelmektedir. Bk. Derleme Sözlüğü, C. I, s. 335.

olabileceği gibi, kelime grubu veya daha büyük birlikler de olabilir. Dolayısıyla *artıklama*, *tautologie* ile büyük oranda örtüşmekle birlikte, *haşiv* ile tam manasıyla eşdeğer değildir.

Artıklama, *art-* fiiline fiilden isim yapım eki *-k* (*Ik*), isimden fiil yapım eki *-IA* ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. Yapı bakımından Türkçeye uygun olan *artıklama*, aynı zamanda dilde bilinen bir kelime olması dolayısıyla kullanım kolaylığına sahiptir. Mevcut nitelikleri ile *haşivi* tam manasıyla karşılamasa da anılan terimle benzer niteliklere sahiptir. Dolayısıyla dil bilimsel bir terim olarak kabul edilebilir.

Haşivin dil bilimsel karşılığı olarak ileri sürülen terimlerden biri de *gereksiz söz*dür. ***Gereksiz söz***, “Birtakım eş anlamlı sözcükler ya da aynı düşünceyi taşıyan tümcelerle uzatılan ve güç anlaşılır duruma sokulan söz”¹³⁴dür. Terimin anlamı, gereksiz kelime veya kelime gruplarının yol açtığı söz kalabalığını anlatarak *haşivin* daha çok olumsuz yanına işaret etmektedir. İfadenin güç anlaşılır olması nedeniyle de aşağıda değinilecek olan *haşv-i müfsid* özelliği göstermektedir. *Haşivi* sadece söze yaptığı olumsuz etkisiyle değerlendiren *gereksiz söz*, benzer ya da ortak unsurları fazla olmakla birlikte, *haşivi* tam manasıyla karşılama özelliğine sahip değildir.

Gereksiz söz önerisinin Batı kaynaklı özdeşi olarak gösterilen *redondant*, “söz kalabalığı”, “tunturaklı söz” gibi anlamlara gelmektedir. *Haşiv* ve *gereksiz söz*de, ifadede var olan ve gereği olmayan kelime ve kelimeden büyük birliklerin bir özellik oluşturma durumu *redondant* teriminde de vardır. Ancak “tunturaklı söz”, her zaman gereksizliği ifade etmemektedir. Sözü tunturaklı olması, anlama bir katkısı olmamakla birlikte, kulağa hoş gelmesidir. Ancak *haşiv* ve *gereksiz söz* ile ilgili açıklamalarda bu tür bir özelliğe rastlanmamıştır. Dolayısıyla *gereksiz söz* ve *haşiv*, anlam özelliği bakımından *redondanta* yaklaşmakla birlikte, anılan terimlerle tam manasıyla bir eşitlik oluşturmamaktadır.

Gereksiz söz, nitelik bakımından sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. Terimin tamlayanı durumunda bulunan *gereksiz* kelimesi için; Banguoğlu Türkçenin sadeleşme ve terimleşme davasında *-sIz* ekinin faydalı, *gereksiz* kelimesinin de buna güzel bir örnek olduğunu söylemiştir. Timurtaş da kelimenin doğru olduğunu belirtmiştir¹³⁵. Kurucu

¹³⁴ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 53. Ayrıca bk. Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 61.

¹³⁵ Bk. Bayar, age, s. 136.

unsurlarının doğruluğu konusunda hemfikir olunmasından hareketle, *gereksiz söz* teriminin yapı bakımından doğru olduğu söylenebilir. Ancak anlam itibarıyla *haşiv* terimini tam manasıyla karşılamaktan uzaktır.

Gereksizlik, *haşiv* için önerilen karşılıklardan biri olup “Anlamı bildirmekte gereği olmayan sözcüklerin, tümcelerinin durumu”¹³⁶dur. Burada bir kullanımdan çok, gereksiz kelime ve cümlelerin ifade içindeki durumundan söz edilmektedir. *Haşivde*, gereğinden fazla kelime veya cümlelerin kullanılmasından doğan ve sözde aşırılığa giden bir kullanım söz konusudur. Dolayısıyla ifadenin niteliğinden bahsedilmektedir. *Gereksizlikte* ise, lüzumu olmadan kullanılan kelime veya cümlelerin durumuna değinilmektedir. Bir başka deyişle, *haşivde* gereksiz kelime veya kelime gruplarının ortaya koyduğu ifadenin sonucundan, *gereksizlikte* ise ifadeyi oluşturan kelime veya cümlelerin içinde bulunduğu durumdan bahsedilmektedir. Dolayısıyla terimler arasında farklılık vardır.

Gereksizliğin Batı kaynaklarındaki özdeşi olarak gösterilen terimlerden *redondance*, “söz kalabalığı”, “tunturak” gibi anlamlara gelmektedir. Terim, ifadede gereksiz gösterişten bahsetmekle birlikte, *gereksizlik* teriminin anlatımında nitelikten çok, durum üzerinde durması nedeniyle ondan ayrılmaktadır.

Gereksizliğin Batı kökenli bir diğer eşiti olarak kabul edilen *pléonasme*, “söz uzatımı” demektir. Terimin anlamı öz bir niteliğe sahiptir. Bir başka deyişle, anlamındaki genellik nedeniyle *haşivin* hem olumlu hem de olumsuz yönüyle ele alınabilecek niteliktedir. *Söz uzatımı* daha çok *itnab* kusuru için kullanılmakla birlikte, *haşivin* de bir yönüyle sözü gereksiz yere uzatma özelliğinde benzerdir. *Gereksizliğin* anlatımdaki nitelikten çok, kelime ve cümlelerin durumu olarak sunulmasından ötürü, *pléonasme* terimi *haşive* daha yakındır.

Gereksizlik, yukarıda da değinilen *gereksiz* kelimesine isimden isim yapım eki *-lik* getirilerek türetilmiştir. Yapı bakımından doğru olduğu öne sürülebilir. Ancak anlam bakımından *haşiv* terimiyle tam manasıyla denk değildir.

¹³⁶ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 61.

10130. Haşv-i Müfsid (Anlamı Bozan Haşiv)

Dile getirilmek istenen anlamı bozan *haşiv*dir. Neyin anlatılmak istendiğinin tam olarak bilinmediğini gösterir¹³⁷. *Haşv-i müfsid*, ifadeyi gereksiz yere kalabalık bir yapıya boğmanın yanında, anlamı da zaafa uğratan *haşiv* türüdür¹³⁸.

10131. Haşv-i Gayr-i Müfsid (Anlamı Bozmayan Haşiv)

Üç kısma ayrılır:

1. *Haşv-i kabih* (Çirkin Fazlalık): Anlamı bozmayan ama lüzumsuz bir fazlalık olduğundan söze çirkinlik veren *haşiv*dir.

Saraç'ın *çirkin fazlalık* ifadesiyle ele aldığı *haşv-i kabih* terimi için bazı kaynaklarda *artıklama* önerisine yer verilmiştir. Terimin Batı kaynaklarındaki özdeşi olarak da daha önce açıklamaları yapılan *périssologie* ve *tautologie* terimleri gösterilmiştir¹³⁹. *Haşv-i kabih* kusurunun anlam üzerinde herhangi bir etkisi yoktur. Buradaki sorun, ifadeye gereksiz sözler eklemekten kaynaklanmaktadır. Aynı düşüncüyü değişik ifadelerle yinelemek de anlamda herhangi bir olumsuzluğa yer vermeyecektir. Bir başka deyişle, *artıklamada* da ifadedeki yanlışlık anlamda değil, gereksiz ayrıntı içeren sözdendir. Benzer özellikleri barındırmaları nedeniyle *artıklamanın haşv-i kabih*i dil bilimsel yönden büyük oranda karşılayabileceği söylenebilir¹⁴⁰.

2. *Haşv-i Melih* (Güzel ve Yerinde Fazlalık): Cümle arasında asıl maksadın dışında bir söz olduğu belli olmakla birlikte anlamı tamamlayıcı bir yönü bulunan *haşiv*dir.

¹³⁷ Saraç, age, s. 89. Ayrıca bk. Devellioğlu, age, s. 338; Mermer-Keskin, age, ss. 37–38.

¹³⁸ Saraç'ın *anlamı bozan haşiv* ifadesiyle ele aldığı *haşv-i müfsid* terimi ile ilgili olmak üzere kaynaklarda herhangi bir dil bilimsel öneriye rastlanmamıştır.

¹³⁹ Daha önce tarifi yapılan *artıklama*, “Aynı fikri başka başka deyimlerle tekrarlama”dır. Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 15.

¹⁴⁰ *Artıklamanın* Batı kaynaklarındaki karşılığı olarak kabul edilen ve daha önce açıklamaları yapılan terimlerden *périssologie*de, kelime veya cümleleri çift anlamlı olarak kullanma ve böylece anlam karışıklığına yol açma durumundan bahsedilmişti. Ancak *artıklama* teriminde oluşan sorun, anlam karmaşası değil, anlatımda gereksiz kelimelere yer vermektir. Dolayısıyla terimler özellik bakımından birbirinden ayrılmaktadır. *Tautologie* ise, yapısında gereksiz tekrar özelliği barındırmanın yanında, kelimeleri iki anlama gelecek şekilde kullanmaktan kaynaklanan bir söz ve anlam kalabalığıdır. Terimin birinci özelliği *haşv-i kabih* ile örtüşmekteyken ikinci özelliği farklılık göstermektedir.

Saraç'ın *güzel ve yerinde fazlalık* adıyla incelediği *haşv-i melih* için kaynaklarda *artımlama* ve *gereksizlik* terimlerine yer verilmektedir.

Artımlama, “Söze kuvvet vermek için, bir fikri gereksiz görünen kelimelerle tekrar etme”¹⁴¹ biçiminde tanımlanmıştır. “*Kulağımla duydum. Gözümlle gördüm*” gibi. Terim, anlam itibarıyla doğrudan doğruya *haşv-i melihi* yansıtmaktadır. Her iki terimin de cümlede tamamlayıcı unsur olması, sözü ve dolayısıyla anlamı kuvvetlendirme amacıyla fazladan kelime veya kelime grubu bulundurması, terimler arasındaki benzerliği ortaya koymaktadır.

Artımlamanın Batı kaynaklarındaki karşılığı sayılan *pléonasme*, daha önce de belirtildiği gibi, “söz uzatımı” demektir. Terimin anlamı genellik ifade etmektedir. Bir başka deyişle, uzatılan sözün gereksiz mi, yoksa söze kuvvet kazandırmak için mi yapıldığı konusunda bir açıklama yoktur. Dolayısıyla terimler arasındaki benzerliğin derecesi konusunda kesin bir fikir belirtmek güçtür.

Artımlama, *art-* eylemine fiilden isim yapım eki *-m (-Im)*, isimden fiil yapım eki *-la* ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. Yapı bakımından Türkçeye aykırı bir yapı bulunmayan *artımlama*, dilde kullanımı yaygın olmayan bir kelimedir. Buna karşın anlam itibarıyla *haşv-i melih* terimini doğrudan yansıtabilmektedir. Dolayısıyla dil bilimsel bir terim olarak kabul edilebilecek niteliktedir.

Haşv-i melih terimi için önerilen *gereksizlik*, “Tümcede öznenin, tümleçlerin, anlamca gerekmede de, açıklayıcı nitelikte yinelenmesi”¹⁴²dir. Terimin anlamı birebir olarak *haşv-i melihi* işaret etmektedir. İfade veya anlatımda cümle veya cümle unsurlarının açıklayıcı nitelikte yinelenmesi özelliği hem *haşv-i melih* hem de *gereksizlik*in ortak özelliğidir. Dolayısıyla terimler arasında aynı anlamı içermeye yönünden denklik söz konusudur.

*Gereksizlik*in Batı kaynaklarındaki karşılıklarından biri olan *pléonasme*, anlamındaki genellik ve kapalılık nedeniyle *gereksizlik* terimiyle denk değildir. *Redondance* ise, “söz kalabalığı”, “tunturak” demektir. Burada ifadede kalabalığa ya da gösterişe neden olan kelime veya kelime gruplarının olumlu ya da olumsuzluğu konusunda herhangi bir açıklayıcı

¹⁴¹ Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 15.

¹⁴² Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, ss. 63–64.

bilgiye yer verilmediğinden bir başka deyişle, anlamdaki kapalılıktan dolayı, *redondance* terimi ile *gereksizlik* ve *haşv-i melih* birbirinden ayrılır.

3. *Haşv-i Mütevassıt* (Etkisi Olmayan Fazlalık): Söze çirkinlik vermediği gibi güzellik de katmayan *haşivdir*¹⁴³.

1014. Eş Anlamlı Kelimeleri Kullanma

Klasik Türk edebiyatının özellikle düz yazı metinlerinde sıkça tesadüf edilen ve *atf-ı tefsirî*, *terdif-i müteradif* adları verilen “*add ü şümar*”, “*reyb ü güman*”, “*meram u maksad*”, “*mahv ü perişan*” vb. aynı anlamdaki iki kelimenin *atıf vavı* ile oluşturduğu ibareler *anlamı bozmayan haşivdir*. Günümüzde de bu tarz kullanımlara rastlanmaktadır; “*taşııt araçları*”, “*yayın ve neşriyat*”, “*saygı ile hümetlerimi sunarım*”, “*ancak şu (kadar) var ki*” bu tarz gereksiz sözcük kullanımı için örnek teşkil edebilir¹⁴⁴.

11. Beyan/Uzanlatım Bilgisi

Beyan kelimesinin sözlük anlamı “ortaya çıkmak, görünmek, zahir olmak, açıklamak, anlatmak, bildirmek, maksadı ortaya koymak”tır. Belagatin ikinci bölümü olarak ise *beyan*, “Bir amacı, bir niyeti değişik yollarla ifade etmenin metot ve kurallarından, düzenli ve iyi anlatım yollarından bahseden bir bilim”dir. Genel olarak “*anlatım*” yerine de kullanılmaktadır. *Beyan* ilmi, lafız ile mana arasındaki ilginin niteliklerini ele alır. *Delalet* denilen bu ilgi, *beyan* ilminin özüdür¹⁴⁵.

Belagatte *beyan* ilmi, göstergenin¹⁴⁶ anlam yönü ya da anlamlandırılması çerçevesinde ele alınabilecek cinstendir. *Beyanın* yukarıdaki tanımlamalarında üzerinde durulan üç unsurdan *lafız* kelimesiyle dil biliminde *gösteren*; mana ile *gösterilen*; delalet ile *anlamlandırmayı*

¹⁴³ *Anlamı bozmayan haşiv* ve türleri için bk. Saraç, age, s. 89. Ayrıca bk. Devellioğlu, age, s. 338; Karataş, age, ss. 192–193; Mermer-Keskin, age, ss. 37–38. Saraç’ın *etkisi olmayan fazlalık* adıyla ele alıp incelediği *haşv-i mütevassıt* terimini karşılamak amacıyla dil bilimi kaynaklarında herhangi bir terim önerisine rastlanmamıştır.

¹⁴⁴ Tekrarlar da genel anlamda *haşiv* sayılabilir. Bu tekrarlar, metne olumlu katkısı varsa güzel ve yerinde fazlalık (*haşv-i melih*) olarak, anlama katkısı yoksa çirkin (*haşv-i kabih*) veya söze etkisi olmayan (*haşv-i mütevassıt*) fazlalık olarak adlandırılabilir. Saraç, age, ss. 89–90, 94.

¹⁴⁵ Saraç, age, s. 97. Ayrıca bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 125; Akalın, age, s. 32; Karaalioğlu, age, s. 50; Devellioğlu, age, s. 94; Karataş, age, s. 65; Mermer-Keskin, age, s. 18.

¹⁴⁶ *Gösterge*, *göstergebilim* ve ilgili terimlere dair ayrıntılı bilgi için bk. Fatma Erkman-Akerson, Göstergebilime Giriş, Multilingual Yay., İstanbul 2005.

karşılmak mümkündür. *Beyan*ın sınırları içerisinde yer alan sanatlar (*mecaz*, *mecaz-ı mürsel*, *teşbih*, *istiare*, *kinaye* ve *tariz*) lafız ile mana arasındaki ilgiyle, bir başka deyişle, gösterge ile kavram arasındaki ilişkiyle açıklanır¹⁴⁷.

Belagatin üç temel kolundan biri olan *beyan*, kendisini oluşturan *lafız*, *mana* ve *delalet* ile birlikte işleyiş bakımından dil biliminde önemli bir yere sahip olan, hatta dil bilimi çalışmalarının bazı dönemlerinde dil bilimini kapsadığına inanılan *gösterge* terimiyle benzeşmektedir. *Göstergede* belirtilen kavramın kendisini işaret eden *gösterilen*; anlatılan kavramın adının söyleyişini simgeleyen *gösteren* ve bahsedilen iki unsur arasında anlam ilgisi kuran *anlamlandırma*; *beyan* ilminde farklı adlandırmalarla, fakat benzer bir şekilde gerçekleşmektedir. Bu durum, belagat ile dil biliminin hem birebir olarak kendilerinde hem de bu disiplinleri oluşturan birtakım alt birimlerinde ortak veya ayrılan niteliklere işaret etmektedir.

Bunun yanında bazı kaynaklarda *beyan* ilminin dil bilimsel karşılığı olarak *uzanlatım bilgisi* önerisine yer verilmiştir.

Uzanlatım bilgisi, “Sözbilimin değişmece, eğretileme, benzetme ve dokundurma gibi söz sanatlarının doğuşunu, düşünce ve duygularla ilişkisini, doğru ve güzel kullanım yollarını inceleyen dalı”¹⁴⁸dir. Terimin tanımı, *beyan* ilminin içerdiği söz sanatlarına bağlı olarak sahip olduğu özelliğe işaret etmektedir. Dolayısıyla *uzanlatım bilgisi*, tek başına *beyan* teriminin neler ifade ettiğini veya dil biliminde bu terimin yalın karşılığının ne olduğunu tam olarak yansıtmamaktadır. Ayrıca *uzanlatım bilgisi*, yukarıda değinilen *beyan-gösterge* ilgisinden hareketle *beyan* ilmine konu olan sanatların özelliğine bağlı olarak bir dil bilimsel açılım sunamamaktadır.

Uzanlatım bilgisi, nitelik bakımından belirtisiz isim tamlaması şeklinde kelime grubudur. Tamlamayı meydana getiren kelimelerden *uzanlatım*, Türkçeye uygun bir birleşik kelimedir. Dolayısıyla yapı bakımından Türkçeye aykırı bir yapı bulunmayan *uzanlatım bilgisi*, anlam olarak *beyan* terimini tam manasıyla karşılayamadığından bu terimin dil bilimsel karşılığı olarak kullanılması uygun görünmemektedir.

¹⁴⁷ Aktaş, age, ss. 55, 78–79.

¹⁴⁸ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 122.

110. Delâlet/Demeğe Gelmek-Demek Olmak/Signifier

Delâlet, herhangi bir söz, durum ve hareketin belli bir anlam ve hükümle bağlantısını ifade eden bir kavramdır. Klasik eserlerdeki tanımı ise şöyledir: Bir şeyin anlaşılmasının bir başka şeyin daha anlaşılmasını gerektirmesi durumudur. Şu hâlde burada iki unsur söz konusudur; biri var olan bir şey (herhangi bir söz, durum veya hareket), diğeri onun gösterdiği, işaret ettiği bir başka şey (anlam, kavram, hüküm). Bu iki unsurdan ilkinde *dâl*, yani delalet eden (gösteren, işaret eden), ikincisine *medlûl*, yani delalet edilen (gösterilen, işaret edilen) denir¹⁴⁹.

Gösterge, dil biliminde genel olarak varlıkları, soyut kavramları anlatan işaretler, sesler, kelimeler ya da bir şeyin kendisi olmadığı hâlde o şeyin yerini tutan birim olarak tanımlanmaktadır. Göstergenin *gösteren/signifiant* ve *gösterilen/signifié* şeklinde adlandırılan birleşenleri, bildirişim işleminde dinleyiciye iletilen hareket, ses ya da kelimelerin niteliğini ortaya koymaktadır. Bir başka deyişle *gösteren*, var olan herhangi bir şeyi hareket, ses ya da davranış biçimini kelime düzeyinde karşılayan unsurdur. *Gösterilen* ise, genel bir ifadeyle, gösterenin anlatmaya çalıştığı anlam, kavram ya da yargıdır. Dil biliminde göstergenin kendi içindeki bu iki terim ve aralarındaki anlamlandırma unsuruyla ortaya koyduğu bildirişim işleminin benzeri, belagatte *delalet*, *dâl* ve *medlûl* terimleriyle yapılmaktadır. Her ikisinde de iletilmek ya da ortaya konulmak istenen bir durum ve bu durumu ses ve anlam yönünden tamamlayan iki unsur vardır¹⁵⁰.

Benzer nitelikleri ve işleyiş biçimlerine rağmen *delalet* ile *göstergenin* tam manasıyla birbirinin özdeşi olduğunu ileri sürmek güçtür. Çünkü her şeyden önce, terimlerin nitelikleri ve görevleri temelde ayrıdır. *Gösterge* için yapılan tanımlamaların büyük çoğunluğunda, onun bir simge veya yansıtıcı birim olmasına değinilmiştir. Oysa *delalet*, özünde bağlantı özelliği

¹⁴⁹ Saraç, age, s. 99. Ayrıca bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 126.

¹⁵⁰ *Delalet*teki söz ile anlam arasındaki bağ, kulanılışa bağlı olarak da oluşur. Bir başka deyişle, herhangi bir hareket ya da ifadenin dinleyiciye aktardığı anlam ve verilen karşılık o an alınan bir karar neticesinde gerçekleşmemektedir. Bu ifade ya da hareket biçimleri uzun süre kullanılarak zihinde yer eden davranış kalıplarıdır. Bildirişim işleminde de bir yerleşiklik vardır. Bildirilen hareket ya da söze verilen karşılıklar, genelde anlık bir durum tepkisi değil, kullanım yoğunluğunun zihinde oluşturduğu alışılmışlık hissini sonucudur. Davranış şekline kişi bildirişim anında karar vermemekte, o anki davranış özelliğini gerektiği yerde kullanmak üzere doğal bir şekilde zihninde barındırmaktadır. Hastalanan birine “geçmiş olsun”; çalışan birine “kolay gelsin” demek gibi.

taşıyan tamamlayıcı bir unsurdur. İşleyiş biçimlerinin benzerliği yüzünden birbirine yakın iki unsur olarak görülebilen *delalet* ve *gösterge*, temel nitelikleri bakımından ayrılır.

Delalet terimi ile ilgili olarak bazı kaynaklarda *demeğe gelmek/demek olmak* şeklinde adlandırmalara rastlanmaktadır.

Demeğe gelmek/demek olmak, “Herhangi bir şey başka bir şeyin işareti olmak, şu veya bu anlama gelmek”¹⁵¹ tir. Belirtilen açıklama, işaret unsurunu barındırması nedeniyle *delaletten* çok *göstergeye* yakındır. *Delalet*, anlam çağrıştırmacı öge olmakla birlikte, herhangi bir mana ya da yargı ifade eden ibarede söz ile anlam arasındaki bağlayıcı unsurdur. Doğrudan bir anlam ya da yargı değildir. *Demeğe gelmek/demek olmakta* ise, bir anlam ifade etme ve çağrıştırmacı söz konusudur. Terimler çağrışım hususunda benzerdir. Ancak *delalet* ile *gösterge* arasındaki ince ayrım ve *demeğe gelmek/demek olmak* ifadesinin bir yargı anlamı taşıması, temel ayrılık noktasıdır.

Terimin Batı kaynaklarındaki özdeşi olarak belirtilen *signifier* de aynı şekilde “demek olmak”, “demeğe gelmek” gibi anlamlara gelmektedir. Burada da doğrudan bir hüküm ya da anlam ifade etmekten ziyade, dolaylı olarak bir işaret veya gösterme söz konusudur. Bir başka deyişle, terimin asıl özelliği çağrışımıdır.

Demeğe gelmek/demek olmak, birleşik fiil grubu şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. Önerinin terim olarak kullanım alanının birkaç kaynakla sınırlı olduğu, karşılık olarak önerildiği terimi karşılayabilecek anlam inceliklerine sahip olmadığı ses ve anlam yönünden kabul edilebilir bir nitelik taşımadığı söylenebilir.

1100. Delaletin Çeşitleri

Dâl ya da *gösteren*, anlamlı bir lafız olabildiği gibi, lafız olmayabilir de. Bundan dolayı *delalet*, *sözlü delalet* ve *söz dışı delalet* olarak ikiye ayrılmaktadır¹⁵². *Söz dışı delalet*in, yargı özelliği göstermeyen veya kesin bir anlam içermeyen herhangi bir ses ya da hareket olduğu düşünülebilir.

¹⁵¹ Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 33.

¹⁵² Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 126; Saraç, age, s. 99.

11000. Lâfzî (Lafza Ait)/Sözel Delalet

Kendi içinde üç kısma ayrılır: *Akla Dayalı (Akli) Delalet*, *Tabii Delalet*, 3. *Uzlaşmaya Dayalı (Vaz’i) Delalet*¹⁵³.

Beyan ilminde *sözel uzlaşmaya dayalı delalet* üç kısımda incelenir; *mutabakat*, *tazammun* ve *iltizam*¹⁵⁴.

Anılan terimlerden *mutabakat* ile ilgili olmak üzere bazı kaynaklarda *uyarlık* önerisine rastlanmıştır.

Uyarlık; “Düşünce, duygu ve kahramanların uygun söz ve sözcüklerle anlatılması durumu”¹⁵⁵ şeklinde tanımlanmıştır. *Mutabakat* terimi, dile getirilen kelime veya cümle ile ifade edilmek istenen canlı ya da nesnenin bütününe yansıtma özelliğindedir. *Uyarlık* da aynı mesajı vermekle birlikte, farklı bir şekilde ifade edilmektedir. Bir başka deyişle, *uyarlık*ın belirttiği, sözün anlatılmak istenen nesne ya da canlıları yeterince açıklayabilme özelliğinde olması, *mutabakat* teriminin anlam özelliğiyle aynı doğrultudadır.

Accord terimi “uyum”, “ahenk”, “uzlaşma” gibi anlamlara gelmektedir. Terimin sahip olduğu anlamlar her ne kadar genellik ifade etse de dil bilimi açısından bakıldığında bu

¹⁵³ **1. Akla Dayalı (Akli) Delalet:** Zihnin *dâl* ile *medlûl* arasında var olan zorunlu ve doğrudan bir ilişki vasıtasıyla bir bilgiye ulaştığı akla dayalı delalettir. Kendisini görmediğimiz hâlde insan sesinin bir insanın varlığını göstermesi gibi. **2. Tabii Delalet:** Zihnin *dâl* ile *medlûl* arasındaki psikolojik, fizyolojik bir ilişki vasıtasıyla bir bilgiye ulaşmasıdır. Bir insanın “*off*” demesinin onun sıkıldığına delalet etmesi gibi. Aksırık, hıçkırık gibi hâllerin delaleti buraya dâhil edilir. **3. Uzlaşmaya Dayalı (Vaz’i) Delalet:** *Dâl* ile *medlûl* arasında – yukarıda belirtilen ilişkilerin dışında- örf, ortak kültür, ortak ve kabul görmüş bir iletişim, kullanım ve bir uzlaşmaya dayalı ilişki ile zihnin bir bilgiye ulaşmasıdır. “*Kalem*” lafzının yazı yazan alete ad olması gibi. *Delalet* türleri için bk. Saraç, age, s. 99. Ayrıca bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, ss. 126–127.

¹⁵⁴ Bir nesneyi veya bir kavramı ifade etmek üzere kullanılan lafzın o nesnenin bütününe ifade etmesine *mutabakat* ya da *uygunluk* denir. “*Arslan*” kelimesinin bilinen yırtıcı hayvanı simgelemesi gibi. Bir lafzın gösterdiği nesnenin unsurlarından, özelliklerinden bir kısmına işaret etmesi ise *tazminî delalet* ya da *tazammundur*. “*Ev*” kelimesinin “*çati*” anlamında kullanılması gibi. Bir lafzın, o lafzın *mutabakat* yoluyla gösterdiği nesne veya anlamı değil de zihnin o nesne ile ilgili veya ilgili olduğunu varsaydığı bir başka nesne veya anlamı göstermesi *iltizam* ya da *iltizamî delalet* adını alır. “*Gözü açık*”, “*kolu uzun*” gibi. Bu ifadelerde bir kimsenin fizikî anlamda kolunun uzun, gözlerinin açık oluşu anlatıldığı gibi, arka planda uyanık birisi olmasına ve nüfuz sahibi olmasına işaret edilmektedir. Beyan ilminde ilkine hususi anlamda *vaz’i delalet*, diğer ikisine lafızlar kendilerine tahsis edilen manaların dışında kullanıldığından yine hususi anlamda *akli delalet* denir. Saraç, age, s. 101–102. Ayrıca bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 126.

¹⁵⁵ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 121. Ayrıca bk. Gençan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (17.05.2009); Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 135; Vardar, age, s. 203.

uyumun ifade veya söz ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla terimin *uyarlık* ve *mutabakat* ile doğrudan olmasa da dolaylı olarak örtüştüğü söylenebilir.

Adequation ise, “tam olma”, “eksiksizlik”, “uygunluk” gibi anlamlara gelmektedir. Burada belirtilen uygunluk da ifadenin, anlatılmak istenen nesne ya da canlının niteliklerini tam ve uygun bir şekilde karşılaması şeklinde düşünülebilir.

Uyarlık, *uy- fiiline Ar- sıfat fiil eki ve -lik isimden isim yapım eki getirilerek türetilmiştir. *Uyar* kelimesi “*Bunun uyarı yokmu?*” gibi kullanımlarla ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla yapı bakımından doğru bir türetme kabul edilebilir. Buradan hareketle uyarlık önerisinin *mutabakat* karşılığı kullanılabilir seviyede olduğu söylenebilir.

11001. Gayr-i Lâfzî (Söz Dışı) Delalet

Kendi içinde üç kısma ayrılır: *Akla Dayalı (akli) Delalet*, *Tabii Delalet*, *Uzlaşmaya Dayalı (Vaz’i) Delalet*¹⁵⁶.

Beyan ilmi, etkisi altında bulunduğu mantık ilmi gibi *sözlü vaz’i delalet* dışındakileri temel konu edinmez. Yine de diğer *delalet* çeşitlerini de ele alır, değerlendirir; hatta bugünün gösterge biliminin birçok meselesini hatırlatacak şekilde çerçeveyi çizer. Zira her ikisi de temelde farklı nispetlerde de olsa klasik mantık anlayışının izlerini taşır. Bugün aynı delalet ilişkisini işleyen gösterge biliminde çeşitli sınıflandırmalara rastlanmaktadır. Bunlardan yaygın olanı şu üçlü tasniftir:

1. Belirti/Kılavuz/Dizin: Dış gerçeklikle ilgili olan ve bir şey aktarma gayesi veya iletişim maksadı taşımayan, doğal, istem dışı ve sebep sonuç ilişkisi özelliğini taşıyan bir işarettir. Ateşin dumana delaleti, parmak izi, acıdan ileri gelen bağırma, gibi¹⁵⁷.

¹⁵⁶ **1. Akla Dayalı (akli) Delalet:** Bu hususta eserin müessire delaletinden söz edilebilir. Kâinatın, onun yaratıcısına delaleti, gibi. Tüten bir dumanın ateşin varlığını göstermesi gibi. **2. Tabii Delalet:** Kızaran veya solan bir yüzün utanma ve korkuya delalet etmesi gibi. **3. Uzlaşmaya Dayalı (Vaz’i) Delalet:** Eşyanın icat gayesine delaleti, bu çerçeveye girer. Şemsiyenin yağmur, kar veya güneşten korunmaya delaleti gibi. Başı aşağı sallamanın kabul anlamını göstermesi gibi. Saraç, age, ss. 99–100. Ayrıca bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 126.

¹⁵⁷ Açıklamalardan hareketle *belirti/kılavuz/dizin*, içeriği ve sahip olduğu özellikler itibarıyla *söz dışı akla dayalı delalet* ile benzeşmektedir. Bu delalet türünde, sonucun nedene işaret etmesi varken *belirti/kılavuz/dizin*de ise nedenin sonuca işaret etme durumu vardır. *Söz dışı akla dayalı delalet* için belirtilen örnekte, duman ateşin

2. Görüntüye Dayalı Gösterge-İkon: Gösteren ile gösterilen arasında gerçek bir benzerliğe dayanır. İletişim amaçlı olduğu için bir bilgi aktarma görevi vardır. Fotoğraf veya bir şahsın çizilen resmi örnek verilebilir¹⁵⁸.

3. Simge-Sembol: Anlamı neden sonuç ilişkisine değil, anlaşmaya ya da uzlaşmaya dayalı olan, iletişim ve bilgi aktarımı değerine sahip bir işaret biçimidir. Güvercinin barışın sembolü olması, barışı simgelemesi gibi¹⁵⁹.

Benzer şekilde, *söz dışı tabii delalette* de kızaran yüzün utanmaya veya sıkılmaya delaleti, ya da başkaları tarafından öyle algılanması, toplum içinde eskiden beri kalıplaşan davranışlar sonucunda ortaya çıkmış bir durumdur. Dolayısıyla *söz dışı tabii delalet* de sahip olduğu özellikleri itibarıyla dil biliminde *simge/sembol* olarak adlandırılan durumun gösterdiği özellikleri yansıtmaktadır¹⁶⁰.

Yukarıda da açıklandığı gibi belagatin bu üçlü sistemi ile gösterge biliminde *gösterge*, *gösteren* ve *gösterilen* terimlerinin işleyişinin birbirine benzemesi belagat ile dil bilimi arasındaki bir başka ortaklıktır. Söz ve herhangi bir hareket ya da görüntünün anlam ile olan ilgisini oluşturan *gösterge*, iletilen mesajın ses ya da görüntü yanını temsil eden *gösteren*, sözün ya da hareketin dinleyiciye çağrıştırdığı anlamı ifade eden *gösterilen*; *delalet*, *Dâl* ve *Medlûl* ile ortak vasıfları taşımaktadır.

yakılması ile oluşan bir sonuçtur ve kendisinin meydana gelişine vesile olan ateşi anımsatmaktadır. *Belirti/kılavuz/dizin* için verilen örnekte ise dumanın oluşumuna neden olacak olan ateş belirtilerek dumana atıfta bulunulmuştur.

¹⁵⁸ Dil bilimi kaynaklarında *görüntüye dayalı gösterge* olarak nitelenen durum, *sözel akla dayalı delalet* ile örtüşebilir. Belirtilen örnekten hareketle, insan sesinin bir insanın varlığına işaret etmesi ile bir fotoğrafın bir insanı tanımlaması benzer özellikler olarak kabul edilebilir. Aradaki fark, *sözel akla dayalı delalette*, ortaya çıkan durumun doğal bir anlaşmanın neticesinde kabullenilmiş bir sistem hâlini alması, *görüntüye dayalı göstergenin* ise bir iletişim ve bilgi unsuru olmasıdır.

¹⁵⁹ Saraç, age, ss. 100–101. Ayrıca bk. Aksan, Şiir Dili ve Türk Şiir Dili, ss. 71–72. Burada *söz dışı uzlaşmaya dayalı delalet* ile dil biliminde *simge-sembol* olarak adlandırılan anlaşma biçimi benzeşmektedir. Belirtilen örneklerden hareketle, her iki terimde de herhangi bir canlının, kavram ya da eşyanın bir toplumda yerleşmiş davranış kalıpları veya gizli anlaşmalar dizgesinin varlığı sonucu belli bir anlamı simgelemesi söz konusudur. Güvercinin barışı simgelemesi veya şemsiyenin kar veya yağmurdan koruyucu bir nesne görevinde olduğunu hatırlatması, toplum içinde bu canlı veya nesnelerin işaret ettiği yerleşmiş anlam alanlarını belirtmektedir.

¹⁶⁰ Dil bilimi de belagat gibi bütün bu işaretleri konu edinmez; dile dayalı olanları inceler. Dil dışı olanlar da dâhil bütün bu sistemi ise *gösterge bilimi/semiyoloji* adı verilen özel bir bilim dalı inceler. *Dâl*, kendi dışında bir şeyden haber veren, onun varlığına işaret eden, onu gösteren bir unsurdur. Belagat bu unsurun söz olanı ile ilgilenir. *Medlûl*, bu sözün gösterdiği şey, yani gösterilendir. Bu ikisi arasındaki ilişkiye de *delalet* denir. Saraç, age, s. 101.

111. Hakikat/Temel Anlam-Düz Anlam-Gerçek Anlam/Denotation

Mantık kitaplarında lafzın, konulduğu manayı ifade edip etmemesi konusunda dört durumdan söz edilmektedir; *hakikat*, *mecaz*, *kinaye* ve *galat*. Sözün konulduğu gerçek anlamda kullanılması *hakikat*; bir ilgi dolayısıyla konulduğu anlamın dışında kullanılması *mecaz*; sözün hakikat anlamında kullanılması mümkün olmakla birlikte, bu anlamın çağrıştırdığı, onun lazımı olan anlamı da göstermesi *kinaye* ve hiçbir ilgi bulunmaksızın bir başka anlamda kullanılması ise *galat*, yani *yanlış kullanım* adını alır. Lafız ile mana arasındaki mutabakat ilişkisi *hakikat*; tazammun ilişkisi *mecaz*; iltizam ilişkisi ise *kinaye* adını alır¹⁶¹. *Hakikat*in delalet bakımından sınıflandırılması, lafzı kullananların meramına göre; *lügavi hakikat*, *örfi hakikat (örfî-i âmm)*, *has örfi hakikat*, *şer’i hakikat*; mananın azlık çokluğuna göre; *müfred delalet*, *müşterek lafız*, *menkul*, *mürtecel* şeklinde ayrılır¹⁶².

Hakikat, bir lafzın tahsil edildiği manada kullanılmasıdır. Bu mana onun *temel-gerçek/lügavi* anlamıdır. Lafzın işaret ettiği/gösterdiği bu ilk manaya/kavrama *temel anlam/düz anlam* denilir. Dil biliminde *göndergesel anlam* olarak adlandırılan bu anlam, göstergelerin ilk önce dile getirdikleri, çeşitli aktarmalar ve yan anlamlar dışında kalan kavramdır¹⁶³.

Temel/düz anlam, *hakikat* teriminin benzeri veya dil bilimsel eşiti olarak kabul edilmiş, dil bilimi kaynaklarında genellikle şu ifadelerle tanımlanmıştır: “Bir sözcüğün ya da bir söz biriminin uyandırdığı özel imge ve izlenimler ile taşıdığı ikincil kavramlar dışında mantıksal, nesnel, değişmez anlamı”¹⁶⁴. *Hakikat* teriminde de *temel/düz anlam*da da kelimenin her zaman geçerli olan ve değişmeyen anlamı kastedilmektedir. Dolayısıyla terimler arasında büyük ölçüde benzerlik söz konusudur.

Temel/düz anlam teriminin Batı kaynaklarındaki karşılığı olarak önerilen *denotation*, birebir olarak “düz anlam”, “temel anlam” gibi manalara gelmektedir. Dil bilimi

¹⁶¹ Saraç, age, s. 103. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, ss. 78–79.

¹⁶² Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, ss. 128–129. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 78; Karataş, age, s. 187.

¹⁶³ Aksan, Şiir Dili ve Türk Şiir Dili, s. 78. Ayrıca bk. Akerson, age, ss. 120–122.

¹⁶⁴ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 43. Ayrıca bk. Dilbilim Terimleri Sözlüğü, www.tdkterim.gov.tr (17.05.2009); Özdemir, age, s. 18; Hengirmen, age, s. 355; Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 7. (Göğüş, aynı terimi *anaanlam* adıyla ele almaktadır); Vardar, age, s. 85; Korkmaz, age, s. 26. Korkmaz, aynı terimi *asıl anlam* ve *sözlük anlamı* adlarıyla incelemektedir.

çalışmalarında hem *temel/düz anlam*ın hem de *denotation*un sıklıkla kullanılması, terimlere kullanım yaygınlığından doğan yerleşik olma ve denklik kazandırmıştır.

Temel anlam ve *düz anlam* terimleri nitelik bakımından sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş birer kelime grubudur. *Temel anlam* terimini oluşturan kelimelerden *temel* için; Cevdet Kudret, aslının Yunanca *themelion* olduğunu söylemiştir. Özdemir de kelimenin aslının *temelion* olduğunu ve kökeninin Sümerlere kadar uzandığını (*tim-men-nu*) açıklamıştır. Hacıeminoğlu, *temelin* Türkçe olmamasına rağmen Türkçe imiş gibi gösterildiğini, dolayısıyla kelimenin yanlış olduğunu belirtmiştir¹⁶⁵.

Anlam için; Safa, tereddütlü bir kelime olduğunu, kendisinin de yerine göre bazen *anlamı* bazen de *manayı* kullandığını belirtmiştir. Ataç, Püsküllüoğlu ve Aksoy ise, *anlamın* *mana* yerine ilk türetildiğinde beğenilmediğini ancak daha sonra kelimenin hem yazı hem konuşma diline girerek tutunduğunu söylemişlerdir. Banguoğlu, Timurtaş, Özdemir ve Tekin de *anlamın* doğru ve tutunmuş bir kelime olduğu görüşündedirler¹⁶⁶. Terimlerin kelime grubu şeklinde oluşturulması, Türkçe terim türetmede öncelikli bir tercih olmasa da anılan terimler yaygın kullanım özellikleri nedeniyle kabul edilebilir bir düzeye erişmiştir. Dolayısıyla *temel anlam* ve *düz anlam*, dil biliminde belli bir kullanım yoğunluğu olan terimler hâline gelmiştir.

1110. Meani- Sevani/İkinci Anlam-Yan Anlam/Connotation

İkinci/yan anlam, lafızların -beyan ilmine de konu olan- sonradan kazandığı manalardır. Bir başka deyişle, bir göstergenin göndergesel anlamı dışında kalan bütün öğeleri kapsayan anlamdır. Belagatte lafızların sonradan kazandığı bu manalarına *meani-i sevani/ikinci anlamlar* adı da verilmektedir. Konu ile ilgili bazı kaynaklarda yine buna işaret eden *ma'ne'l-ma'na/anlamın anlamı* terimine rastlanmaktadır. Gerek *meani-i sevani* gerekse *ma'ne'l-ma'na* terimlerinin işaret ettiği lafızların mecazi anlamları -bütünüyle karşılamamakla birlikte- dil bilimindeki *yan anlam* kapsamına girmektedir.

Yan anlam, kelimenin temel anlamı dışında yüklendiği, bazen muhatabın kültürel birikiminin, toplumsal değerlerin belirleyici olduğu bazen de metnin ibaresinin -*mecaz* ve

¹⁶⁵ Bayar, age, s. 275.

¹⁶⁶ Bayar, age, s. 36.

kinaye yanı sıra kendisinin de ürettiği, lafızların ve cümlelerin çağrışımları ile daha da genişleyen anlamlarıdır¹⁶⁷. Dolayısıyla *yan anlam*ın belagatteki *meani-i sevani/ikinci anlam/lar* terimini karşıladığını söylemek daha doğru olur¹⁶⁸.

İkinci anlam, *yan anlam* terimleri nitelik bakımından sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş birer kelime grubudur. Birden fazla kelimenin meydana getirdiği terimlere terim türetmede öncelikli yer verilmese de *ikinci anlam* ve *yan anlam*ın kullanım alanının geniş olması, terimlerin dil bilimi çalışmalarında yerleşik bir duruma ulaşmasını sağlamıştır.

İkinci/yan anlam teriminin Batı kaynaklarındaki eşiti olarak gösterilen *connotation*, “yan anlam”, “bir sözcüğün çağrıştırdığı ikincil anlam” demektir. Terimin manası *yan anlam*ın vermek istediği mesajı, doğrudan *yan anlam* adını kullanarak sunmaktadır. *Temel anlam*da olduğu gibi burada da birbirini karşılamak üzere önerilen terimler arasında dil bilimsel bir denkleğin yanında, sıklıkla kullanılmaktan kaynaklanan kabul edilmişlik söz konusudur.

1111. Müşterek/Çok Anlamlılık/Polysémie

Belagatte *müşterek* adı verilen terim, dil biliminde *çok anlamlılık* olarak adlandırılmaktadır.

Çok anlamlılık, “Bir gösterenin birçok gösterilen belirtme özelliği; bir birimin birçok anlam içermesi durumu”¹⁶⁹dur.

Çok anlamlılık, bir lafzın bazen birden fazla gerçek anlamı olmasıdır. Bir başka deyişle, göstergelerin yeni anlamlar kazanarak değişik aktarımlarda bulunmaları söz konusu olabilir.

¹⁶⁷ Saraç, age, ss. 103–104. Ayrıca bk. Aksan, Şiir Dili ve Türk Şiir Dili, s. 95; Akerson, age, ss. 124–125.

¹⁶⁸ Belagatte *meani-i sevani* olarak adlandırılan terimi karşılamak üzere önerilen *ikinci/yan anlam* dil bilimi kaynaklarında genellikle şu ifadelerle açıklanmaktadır: “Bir sözcüğün ya da bir söz biriminin kullanım sırasında sözlük anlamı dışında kazandığı ve bildirişimde bulunanların kişisel durumlarına göre algılanan öznal, duygusal, coşkusal ikinci anlam, çağrışımsal değer”. Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 127. Ayrıca bk. Topaloğlu, age, s. 157; Özdemir, age, s. 18; Hengirmen, age, s. 411; Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 142; Vardar, age, ss. 215-216; Korkmaz, age, ss. 238-239. “*Burun*” kelimesinin organ adı olmasının yanında, coğrafya terimi olarak da bir *yan anlam* kazanması bu duruma örnek verilebilir. Terimin sahip olduğu anlam ve açıklayıcı örneği, *meani-i sevani* ile birebir benzerdir ve aynı kapsamda değerlendirilebilecek nitelikleri içermektedir.

¹⁶⁹ Vardar, age, s. 62. Ayrıca bk. Topaloğlu, age, s. 52; Özdemir, age, ss. 78–79; Hengirmen, age, ss. 106–107; Korkmaz, age, ss. 61–62.

Bu takdirde lafız, *müşterek* adını alır. “Göz” lafzının hem “görme organı” hem de “su kaynağı” anlamları bu duruma örnek gösterilebilir¹⁷⁰.

Çok anlamlılık ilk bakışta birden fazla yan anlama sahip kelime olarak görülebilir. Ancak buradaki temel ayırım, kelimenin anlamlarının tamamının *gerçek/temel anlam* oluşudur. Bu temel anlamlar kullanım yoğunluğu çerçevesinde insan zihninde yer edinir. Bir başka deyişle, dinleyici ya da okuyucu için, bir kelimenin toplumda hangi anlamı daha çok biliniyor ve kullanılıyorsa esas anlamı sayılır. Ancak bu durum kelimenin diğer anlamlarının yok sayılması anlamına gelmemektedir.

Çok anlamlılık, nitelik bakımından sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. Yapı ve anlamı itibarıyla Türkçeye uygun olan *çok anlamlılık*, Türkçede öncelik, bir kelimedenden oluşan terimlerden yana olsa da kullanım alanının geniş olması nedeniyle dile yerleşmiştir.

Çok anlamlılığın Batı kaynaklarındaki eşiti *polysémie* terimidir. *Polysémie* doğrudan “çok anlamlılık” manasıyla tanımlanmıştır. Bu, dil biliminde iki terimin sıklıkla kullanılarak yerleşmiş, benimsenmiş olduğunun kanıtı olarak kabul edilebilir.

1112. Müteradif/Eş Anlamlılık/Synonymie

Anlamları aynı, lafızları farklı kelimelere *müteradif* yani *eş anlamlı* denir¹⁷¹.

Eş anlamlılık, “İki ya da daha çok sayıda göstergenin aynı anlama gelme, ayrı gösterenlerin, aynı gösterileni belirtme özelliği”¹⁷²dir. Terimlerin tanımları birbirini, karşılayabilecek nitelikte görülmektedir¹⁷³.

¹⁷⁰ Saraç, age, s. 104.

¹⁷¹ Saraç, age, s. 104.

¹⁷² Vardar, age, s. 94. Ayrıca bk. Topaloğlu, age, s. 67; Hengirmen, age, ss. 158-159; Özdemir, age, s. 111; Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 55; Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 48; Korkmaz, age, s. 86.

¹⁷³ Doğan Aksan, hiçbir dilde tümüyle aynı anlama gelebilecek birden fazla kelime bulunamayacağını belirterek aynı dilde birbirinin tam eş anlamlısı niteliği taşıyan kelimeler üzerinde durulduğu zaman bunların tıpkı başka anlam değişimlerinde olduğu gibi, ancak çok uzun süre içinde, yüzyıllar gerektirecek biçimde birbirlerine anlamca yaklaştıklarını dile getirmiştir. Aksan, bu türden eş anlamlıların, bir dilin en eski metinlerinde görülmesinin, o dilin daha eski dönemlerini, eskiliğini belirlemede bir ölçüt olarak kullanılabileceğini ileri sürmüştür. Bk. Doğan Aksan, En Eski Türkçenin İzlerinde, Simurg Yay., İstanbul, 2000, s. 67.

Eş anlamlılık sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. *Eş anlamlılık* kullanım alanının genişliği nedeniyle dil biliminde kabul edilmiş ve yerleşmiş bir terimdir.

*Eş anlamlılık*ın Batı kaynaklarındaki karşılığı olarak kabul edilen *synonymie*, “eş anlamlılık”, “anlamdaşlık” şeklinde çevrilmektedir. Daha önce belirtilen *temel anlam*, *yan anlam* ve *çok anlamlılık* terimlerinde görülen anlam kalıplaşması veya yerleşik bir hâl alması durumu, *eş anlamlılık* için de geçerlidir¹⁷⁴.

1113. Menkul/Anlam Değişmesi/Changement Sémantique

Zaman içinde bir ihtiyaç veya bir başka sebep ve şart dolayısıyla başka bir anlam kazanan lafza da *menkul* adı verilir¹⁷⁵.

Anlam değişmesi/değişimi, “Anamlı dil birimlerinin içerik düzenlemelerinde ortaya çıkan değişiklik”¹⁷⁶ tir. Terimin anlamında bir kapalılık olsa da ifade edilmek istenen, kelimenin zamana bağlı olarak, başka bir anlamı karşılmasıdır. *Anlam değişmesi*; *anlam genişlemesi*, *anlam daralması*, *anlam kayması* gibi çeşitli birimlere ayrılmaktadır. Ancak bütün bu türlerin ortak özelliği, kelimenin zamanla bir başka anlam kazandığını belirtmeleridir. Dolayısıyla belagatte *menkul* adı verilen terim, dil biliminde çeşitli alt kollara ayrılan *anlam değişmesi*yle denktir.

Anlam değişmesi/değişimi, nitelik bakımından belirtisiz isim tamlaması şeklinde bir kelime grubudur. Daha önce anılan birçok terim gibi *anlam değişimi/değişmesi* de dilde tutunmayı başarmış bir terim olarak dil bilimsel çalışmalarda sıklıkla kullanılmaktadır.

¹⁷⁴ Burada özel isimlerle -özellikle şahıs adları- bağlantı kurulma durumu, özel isimlerin sahip olduğu anlama göre kullanılmamasındandır. “*Ahmet*” adı, çok övülmüş, methedilmiş anlamlarına gelmektedir. Bu adı alan çocuk, gerçekte birileri tarafından övülmüş değildir. Bu adı çocuğuna veren aile, belli bir dileğin gerçekleşmesini istemiştir. Dolayısıyla anılan isim, kendisine verilen şahısla aralarında herhangi bir ilgi olmadığı hâlde kendi anlamının dışında, bir şahsı temsil etmek üzere kullanılmıştır. Bk. Saraç, age, s. 104. Kaynaklarda bu özelliği karşılayan bir terime rastlanmamıştır. Özel isimler gibi münasebet gözetilmeksizin kendi anlamından başka bir anlamda kullanılan lafza *mürtecel* denir.

¹⁷⁵ Bu *anlam değişmesidir*. Bu yeni anlamı toplumun bütünü verebildiği gibi (*örfi-i âmm*), belli bir topluluk, bilim çevresi de vermiş olabilir (*örfi-i has*). Her iki durum da anlam üzerinde bir uzlaşma olduğunu gösterir. Bu yeni anlam kelimenin *örfi anlamıdır*. “*Sarı*” lafzının imamların başına koyduğu malum nesneyi ifade etmesi gibi. Yeni anlam din tarafından konmuşsa, bu anlam *şer’î*dir. Lügat anlamı “*dua*” olan “*salat*” lafzının “*namaz*” anlamını karşılaması gibi. Eğer dinin haricindeki bir bilim dalınca, belli bir zümre tarafından bu anlam verilmişse, bu anlam da *örfi-i has* olur. Saraç, age, s. 104.

¹⁷⁶ Vardar, age, ss. 20–21. Ayrıca bk. Dilbilim Terimleri Sözlüğü; Hatiboğlu, age, www.tdkterim.gov.tr (18.05.2009); Topaloğlu, age, s. 26; Hengirmen, age, s. 30; Korkmaz, age, ss. 19–20.

Anlam değişmesinin Batı kaynaklarındaki karşılığı olarak ileri sürülen *changement sémantique* terimi, sözlük anlamı itibarıyla “anlam değişimi” demektir. Dil biliminde özellikle anlam bilimi üzerine yapılan çalışmaların artmasıyla birlikte önemli bir konu olarak tartışılan *anlam değişmesi/değişiminin* Batı kaynaklarındaki karşılığı da ilgili çalışmalarda yer bulabilmektedir.

112. Mecaz/Değişmece/Trope-Figuré

Mecaz, bir kelimenin gerçek ya da temel anlamı dışında, başka bir anlam için kullanılmasıdır. Bir kelimenin gerçek anlamı değil de *mecaz* anlamının kastedilmesi için bu iki anlam arasında bir ilişki bulunması gerekir. Kelimenin temel anlamının anlaşılmasına *karine-i mânia* adı verilen ve sözün gerçek anlama işaret etmesine engel olan akla dayalı bir engel vardır. Buna göre *mecaz*, bir sözün gerçek anlamında kullanılmaması, kastedilen anlamın anlaşılmasıdır. “*Hüseyin’in otomobili uçuyor*”, cümlesinde “*otomobili*” kelimesi, “*uçuyor*” sözünün gerçek manada anlaşılmasına engeldir¹⁷⁷.

Bir sözün temel anlamının dışında kullanılması olan *mecaz*, dil biliminde *değişmece* adı verilen terimle karşılanmaktadır.

Değişmece, “Bir göstergenin ya da göstergeler bütünüünün gerçek diye nitelendirilen anlamı dışında kullanılması”¹⁷⁸dır. Dile getirilen düşüncedeki kelime veya kelime gruplarının gerçek anlamının dışında kullanılması hususu *mecaz* ve *değişmece* terimlerini birbirine denk duruma getirmiştir.

Batı kaynaklarındaki *figuré* ve *trope* dil biliminde *değişmece* ve buna bağlı olarak *mecazın* karşılığıdır. *Figuré* terimi genel itibarıyla “şekil”, “resim”, “simge”, “sembol” gibi anlamlara gelmektedir. *Trope* terimi için de birebir olarak “değişmece” ve “mecaz” karşılıkları

¹⁷⁷ Saraç, age, s. 109. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 79; Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 75; Akalın, age, s. 123; Karaalioğlu, age, s. 221; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, ss. 129–130; Topaloğlu, age, s. 107; Ertuğrul, age, s. 132; Mermer-Keskin, age, s. 65; Aristoteles, age, s. 59; Karataş, age, s. 308; Kalyon, agm, s. 335.

¹⁷⁸ Söz gelimi “*Canavarlar Mehmet Bey’in bütün servetini yedi.*” cümlesinde “*canavar*” kelimesi asıl anlamının dışında, serveti tüketen kötü niyetli insanları belirtmektedir. Vardar, age, s. 69. Ayrıca bk. Gençan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (18.05.2009); Özdemir, age, s. 81, 189 (Özdemir, *mecaz* ve *değişmecenin* eş anlamlısı olarak ayrıca *addeğişimi* kelimesini işaret etmiştir. Bk. Agy, age, s. 10); Hengirmen, age, ss. 112–113; Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 40; Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 33.

verilmektedir. *Mecaz*, söylenen sözün arkasında yer alan anlamı simgelediği için *figure* terimiyle ilgilidir. *Figuré*ün görüntüsünden ziyade arkasında başka bir anlam gizleme özelliği, *mecaz* ve *değişmece*de de görülmektedir. Çünkü *mecaz* da görünenin arkasındaki anlamı simgelemektedir. *Trope* teriminin de doğrudan *değişmece* ve *mecaz* kelimeleriyle karşılanması, terimler arasında belli bir kullanım yaygınlığına işaret etmektedir. Temsil özelliğinin her üç terim için de ortaklık arzemesi bu terimlerin birbirine denk gösterilmesini sağlamıştır. *Trope* teriminin de *mecaz* ve *değişmece* karşılığı olarak kullanılması bu konudaki terim ve adlandırma sorununa farklı bir boyut kazandırmaktadır.

Değişmece, *değiş-* fiiline birleşik bir ek durumunda bulunan *-mAcA* eki getirilerek türetilmiştir. *Bilmece*, *bulmaca* gibi kelimelerde de görüldüğü üzere kelimeye oyun, eğlence anlamı katan¹⁷⁹ bu ek, *değişmece*de de benzer bir durum ortaya koymaktadır. *Mecaz* sanatıyla anlam bakımından birebir benzerliği ve kuruluş bakımından Türkçe terim türetme kurallarına uyması, *değişmecenin* dil bilimi çalışmalarında *mecaz* sanatına eşit sayılmasını ve geniş bir kullanım alanına sahip olmasını sağlamıştır.

1120. Mecazın Çeşitleri

Mecaz ikiye ayrılır; *aklî mecaz*, *lügavî mecaz*. *Aklî mecaz* (*mecaz-ı aklî*), bir fiili asıl failinden başkasına isnat etmektir. *Aklî mecaz*da kelimeler gerçek anlamlarında kullanılır. “Geçen sene öğretmen Mehmet Bey başarılıydı” cümlesinde talebenin başarısı öğretmenlerine isnat edilmiştir¹⁸⁰. Burada ifadenin bütün-parça özelliği çerçevesinde anlamın bir unsurdan bir başka unsura aktarılışı görülmektedir. Ayrıca anlam biliminin üzerinde sıkça durduğu, cümle içinde anlamın değişik unsurlar arasında kullanımı, bir başka deyişle, anlamın asıl unsurdan diğerine aktarılma durumu mevcuttur. Anlam biliminde bu durumun en çok görüldüğü alan olarak *mecaz/değişmece* (*figuré-trope*) gösterilmektedir¹⁸¹.

Lügavî mecaz, kelimelerin bir ilişki dolayısıyla sözlük anlamlarından başka anlamları göstermesidir. Kendi içinde iki kısma ayrılır. a) Bir kelimenin kendi gerçek anlamı dışında

¹⁷⁹ Bk. Zülfiyar, age, ss. 119–120.

¹⁸⁰ Saraç, age, s. 110.

¹⁸¹ Bu konuda bk. Guiraud, age, ss. 53–70. Bazı eserlerde *aklî mecaz* adı altında değerlendirilen bir *mecaz* çeşidi de *mecaz-ı hazfî*dir. *Mecaz-ı hazfî*, kastedilen asıl anlamı gösteren kelimenin düşürüldüğü *mecaz*dır. “Benim belediye başkanı olmamı isteyip istemediklerini kasabaya sorun.” cümlesinin asıl anlamı, “kasabadaki insanlara sorun”dur. “Kasaba” kelimesinin anlamı değişmiştir.

kullanılmasını sağlayan ilgi, yani zihnin gerçek anlamdan mecazi anlama geçişini sağlayan münasebet benzerlik ise o mecaza *istiare*; b) benzerlik dışında bir alaka ise *mecaz-ı mürsel* adı verilir¹⁸².

11200. Mecaz-ı Mürsel/Düzdeğişmece-Ad Aktarması-Ad Değişimi/Metonymie

Bir sözün, arada gerçek anlamını düşünmeye bir engel bulunmak şartıyla, benzerlik dışında tam bir ilgi yüzünden, kendi manası dışında kullanılmasına *mürsel mecaz* ya da *mecaz-ı mürsel* denir¹⁸³.

Genel itibarıyla *teşbihe* bağlı bir sanat olarak kabul edilen *mecaz-ı mürselin* en önemli özelliklerinden biri, anlamı indirgeyici bir niteliğe sahip olması ve bütün-parça, neden-sonuç gibi ikili kullanımları bünyesinde barındırmasıdır. Başta Romain Jakobson olmak üzere, dil bilimcileri söz sanatlarını *mecaz-ı mürsel* (*métonymie*) ve *istiare* (*metaphore*) çevresinde izah etmeye çalışmışlardır. *Delalet* ile ilgili bu sanatları, benzerlik ve benzerlik dışında tam bir ilgi ile açıklamak mümkündür¹⁸⁴.

Mecaz-ı mürsel sanatının dil bilimsel karşılığı olmak üzere *düzdeğişmece*, *ad aktarması/aktarımı*, *addeğişimi* gibi terim önerilerine yer verilmiştir.

Düzdeğişmece için Vardar, “Benzetme yapılmaksızın sonucun neden, kapsayanın kapsanan, bütünüün parça, genelin özel, somut adın soyut kavram yerine kullanılması yoluyla oluşan değişmece türü”¹⁸⁵ demektedir. Dil bilimi kaynaklarında *düzdeğişmece* için yapılan açıklamalarla *mecaz-ı mürsel* ile ilgili belagat kaynaklarında verilen tanımlamalar benzerdir. *Mecaz-ı mürseldeki* sözün benzetme dışında bir ilgi ile kullanılma durumu, *düzdeğişmece*

¹⁸² Saraç, age, s. 110. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, ss. 79–81; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, ss. 130–131.

¹⁸³ Saraç, age, s. 110. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 81; Akalın, age, s. 123; Karaalioğlu, age, s. 222; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, ss. 168–169; Dilçin, age, s. 415; Ertuğrul, age, s. 132; Usta, age, s. 85; Mermer-Keskin, age, s. 65; Karataş, age, s. 309.

¹⁸⁴ Aktaş, Edebiyat Üslup ve Problemleri, ss. 78–79.

¹⁸⁵ Vardar, age, s. 85. Ayrıca bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (18.05.2009); Özdemir, age, s. 96, 190; Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 43; Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 50; Özünlü, age, s. 52; Dietrich, age, s. 91; Aksan, Anlambilim, s. 69; Aksan, Şiir Dili ve Türk Şiir Dili, s. 144; Kocaman, agm, s. 177; Özünlü, “Klasik Sözbilimin Deyişbilimdeki Uzantıları”, s. 93; Bekir Çınar, “Teşbih (Benzetme) Sanatına Dilbilimsel Bir Yaklaşım”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. V, Sayı: 1 (Mart 2008), s. 135. Bunun yanında Hengirmen, *düzdeğişmece* ile *ad aktarmasını* birbiriyle eş anlamlı olarak kullanmıştır. Bk. Hengirmen, age, ss. 8–9, 142.

de görülmektedir. Burada *düzdeğişmece* için verilen tanımlama, ağırlıklı olarak bütün-parça ve buna bağlı olarak kapsamlayış durumuna vurgu yapmakta, belagat kaynaklarında *mecaz-ı mürselin* gerçekleşmesi için gereken şartlara açıklık getirmektedir.

Düzdeğişmece, sıfat tamlaması niteliğinde birleşik bir isimdir. Türkçede kelime birleştirme yoluyla türetilen terimler, yabancı dillerden gelen terimleri karşılamada önemli bir görev üstlenirler. *Düzdeğişmece* de bu şekilde oluşturulmuş ve dil bilimi çalışmalarında *mecaz-ı mürsel* sanatını karşılamak amacıyla sıklıkla kullanılmaktadır.

Ad aktarması/aktarımı genel bir ifadeyle, aralarındaki bütün-parça, genel-özel, yapan-yapılan gibi özellikler nedeniyle bir adın diğerinin yerine kullanılması olarak tanımlanmaktadır. *Mecaz-ı mürselin* önemli bir yönünü oluşturan bu ilgilerle ortaya çıkan oluşum, *düzdeğişmece* terimini de karşılamaktadır. Ancak *ad aktarmasının* temel niteliğini oluşturan bütün-parça ilgisi, *mecaz-ı mürsel* sanatının yalnız bir yönüdür. *Mecaz-ı mürselde* bir kelimenin gerçek anlamının dışında ya da başka bir anlamda kullanılması sadece bütün-parça ilgisiyle açıklanamamaktadır. Bu yönüyle de *mecaz-ı mürsel*, *ad aktarmasını* kapsamaktadır. Dolayısıyla *mecaz-ı mürsel* ile *ad aktarması* bütün-parça ilişkisini içermeleri nispetinde ortak terimlerdir. Bunun yanında *ad aktarması*, *mecaz-ı mürseli* tam anlamıyla karşılamasa da özellikle şiir dili ile ilgili çalışmalarda sıklıkla kullanılması nedeniyle yerleşmiş ve kabul edilmiş bir terimdir.

Ad aktarması, nitelik bakımından belirtisiz isim tamlaması şeklinde oluşturulmuş bir kelime grubudur. *Ad aktarması* Türkçede özellikle belirtisiz isim tamlaması şeklinde türetilmiş çok sayıda terim gibi dilde tutunmuştur.

Addeğişisi ise “Aralarında sebeple sonuç, yapanla yapılan, kaplayanla kaplanan, iye ile iyeli gibi karşılıklı herhangi bir ilgi bulunan şeylerden birini ötekinin adıyla anlatma”¹⁸⁶ biçiminde tanımlanmıştır. *Ad aktarmasında* olduğu gibi burada da terimin *mecaz-ı mürsel* ile olan bağlantısı bütün-parça özelliğiyle sınırlıdır. Terimin içeriğinde, sözün benzerlik dışında bir ilgi taşıması ve kelimenin gerçek anlamının düşünülmesine engel olacak bir ifadenin bulunmasıyla ilgili herhangi bir ibareye yer verilmemiştir. Dolayısıyla *addeğişisi* terimi de

¹⁸⁶ Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 10. Bunun yanında Özdemir, *mecaz-ı mürsel* karşılığı *addeğişimi* önerisine yer vermiştir. Bk. Özdemir, age, s. 190.

mecaz-ı mürsel sanatını tam manasıyla karşılamaktadır. Bu terimlerden *ad aktarması* bilinen ve yaygın olarak kullanılan bir terimken aynı durum *addeğişi* için geçerli değildir.

Addeğişi, belirtisiz isim tamlaması niteliğinde birleşik bir isimdir. Yapı bakımından Türkçeye aykırı bir yanı bulunmayan *addeğişi*, anlam özelliği itibarıyla *mecaz-ı mürsel* sanatını tam manasıyla yansıtmadığından ve Türkçede sadece birkaç kaynaktan kullanılmasından dolayı *mecaz-ı mürselin* dil bilimsel karşılığı olarak kabul edilebilmesi güçtür.

Dil biliminde *düzdeğişmece*, *ad aktarımı* ve *addeğişi* terimlerinin Batı kaynaklarındaki eşiti olarak kabul edilen *métonymie*, kaynaklarda birebir olarak “düzdeğişmece” anlamıyla yer almaktadır. Dil biliminde hem *düzdeğişmece* ve *ad aktarımının* hem de *métonymie*in birbirinin karşılığı olarak sıklıkla kullanılması, anılan terimlerin yerleşmesine yol açmıştır¹⁸⁷.

113. İstiare/Eğretileme-Deyim Aktarması/Métaphore

Sözlük anlamı birinden bir şeyi isteyip almak, ödünç vermek ve ödünç verilen bir şeyi almak olan *istiare*, bir kelimeye aralarındaki benzerlik ilgisi dolayısıyla temel anlamının dışında yeni bir anlam vermektir. “Üçüncü bölüğün başında bir arslan, bayrağı tutmuş ilerliyordu” cümlesinde “arslan” kelimesi *istiare* yoluyla kullanılmıştır. Bunun yanında *istiare*, aralarında anlam açısından ilişki bulunan veya öyle kabul edilen iki birimden birini diğeri yerine kullanmaktan oluşan bir dil hadisesidir. Bir başka deyişle, arada bir engel ipucu (*karine-i mânia*) bulunmak şartıyla bir sözü, benzerlik ilgisiyle kendi anlamı dışında kullanmaktır. Dolayısıyla *istiare*, alakası *teşbih/benzerlik* olan *mecaz-i lügavî*dir. Ayrıca

¹⁸⁷ Mecaz-ı mürselde gerçek anlamdan mecazi anlama geçişi sağlayan ilgilerin başlıcaları şunlardır: **Bütün-parça ilişkisi** (*cüz’iyet-külliyet*): Bir lafzın gerçek anlamı ile mecaz anlamından birisinin diğeri parçası olması. Bu durum dil biliminde anlamın bütün-parça ilişkisi çerçevesinde bütünü yerine parçanın ya da parçanın yerine bütünü kullanılması şeklinde gerçekleşmektedir. **Mahal ilgisi**: Bir sözün gerçek anlamı ile mecaz anlamından birisinin diğeri mahal olmasıdır. **Sebe-sonuç ilişkisi**: Bir sözün gerçek anlamı ile mecaz anlamından birisinin diğeri sebebe olmasıdır. **Genel anlam-özel anlam (umum-husus) ilişkisi**: Genellik ifade eden bir kelimeye ona dâhil olan bir hususun anlamını vermek veya hususa, dâhil olduğu genelin anlamını vermek. **Mazhariyet ilişkisi**: Bir kelimenin gerçek anlamının mecaz anlamın ortaya çıkışına zemin oluşturması veya gerçek mananın mecazi anlama çıkış yeri olması bu ilgiyi meydana getirir. **Alet olma ilgisi**: Bir kelimenin gerçek anlamının mecaz anlamına alet olması, yani bir söze kendisinin alet olduğu anlamın verilmesi veya gerçek mananın mecazi anlama alet olması ilgisidir. **Öncelik-sonralık (evveliyet-kevnîyet) ilişkisi**: Bir şeyi geçmişteki ismiyle veya gelecekte bulunacağı durumla anmak. **Masdariyet ilgisi**: Gerçek mananın mecazi anlama sudur yeri olması bu ilgiyi meydana getirir. **Hazf ya da eksiltme ilgisi**: Maksud anlatmak için konmuş bir sözün kaldırılmasından doğan mecaz yoludur. **İsnat ilgisi**: Bir iş veya eylemi onu yapandan başkasına ait gibi göstermektir. Ayrıntılı bilgi için bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, ss. 169–174; Saraç, age, ss. 110–112.

edebiyatta, taraflarından biri kaldırılmış *beliğ teşbihe* bu ad verilmektedir. *İstiare* ile mücerret şeyler, duygu ve düşünceler somutlaştırılır, cansız varlıklar kişileştirilir (*teşhis*) ve konuşTURULUR (*intak*).¹⁸⁸.

İstiare sanatı ile ilgili olmak üzere dil bilimi kaynaklarında *eğretileme/iğretileme* ve *deyim aktarması/aktarımı* terimlerine rastlanmaktadır.

Eğretileme, “Düzdeğişmeceye karşıt olarak, dizisel bağıntılar düzleminde, ortak anlam birimcikler kapsadıklarından aralarında eşdeğerlik ilişkisi kurulan anlamlı öğelerden birini öbürü yerine ve karşılaştırma yapılmasını sağlayan sözcükleri (örn. gibi) kaldırarak kullanma sonucu oluşan değişmece”¹⁸⁹dir. *Teşbihe* bağlı bir sanat olarak kabul edilen *eğretileme*de koşutluk, yineleme, devrikleşme ve sapma gibi bir anlatım biçimi olan *öncelemenin* etkisi görülmektedir. *Eğretileme*de öncelenen ya da vurgulanmak istenen unsur kendisine benzetilendir¹⁹⁰. *İstiare* sanatının da temel niteliği olan bu durumun *eğretileme* adı altında bu özelliğini barındırması, *istiare* karşılığı *eğretilemenin* kullanımının dil biliminden başka, olağan konuşma ya da yazılarda yaygın bir düzeye eriştiğini göstermektedir.

*Eğretileme*de benzerlik ya da karşılaştırma yapılmasını sağlayan kelimeler kullanılmaz. Aynı şekilde belagat kaynaklarında *istiare*nin tanımı yapılırken en belirgin özelliklerinden biri olarak benzerlik edatının kullanılmaması gösterilmektedir. Dolayısıyla terimler arasında genel anlamdaki benzeşmenin yanında, tanımlamaların ayrıntılarında da denklik söz konusudur.

Eğretileme, *eğreti* kelimesine isimden fiil yapım eki *-la* ve fiilden isim yapım eki *-ma* getirilerek türetilmiş ve Türkçede tutunmayı başarmış bir terimdir. Timurtaş, *eğretilemenin* yanlış bir kelime olduğunu, fakat dilimizde kabul gördüğünü söylemiştir¹⁹¹. Türkçede daha çok yabancı dillerden geçen terimleri karşılamak için türetilen kelimelerden biri olarak

¹⁸⁸ Saraç, age, s. 118. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 94; Akalın, age, s. 97; Karaalioğlu, age, s. 174; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, ss. 154–155; Dilçin, age, s. 412; Ertuğrul, age, s. 102; Usta, age, s. 85; Karataş, age, s. 240; Mermer-Keskin, age, s. 49.

¹⁸⁹ Vardar, age, s. 89-90. Ayrıca bk. Bk. Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 57; Gençan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (18.05.2009); Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 154; Özdemir, age, s. 100, 157; Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 52; Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 45; Özünlü, age, s. 48, 259; Gabriel Piterberg, Osmanlı Trajedisi, Çev. Uygur Abacı, Literatür Yay., İstanbul, 2005, ss. 244-245; Kocaman, agm, s. 177; Özünlü, “Klasik Sözbilimin Deyişbilimdeki Uzantıları”, s. 92; Çınar, agm, ss. 129-135.

¹⁹⁰ Bk. Çınar, agm, s. 132.

¹⁹¹ Bk. Bayar, age, s. 110.

eğretileme, *istiare* sanatıyla da doğrudan benzeşmesi nedeniyle dil bilimi çalışmalarında bu terimin karşılığı olarak ele alınmıştır.

Deyim aktarması/aktarımı için Aksan, “Aralarında uzak yakın ilgi (benzerlik işlevi, ilgisi, yakınlığı) bulunan iki şey arasında bir benzetme yoluyla ilişki kurarak birinin adını ötekine aktarma eğilimi sonucunda oluşan bir dil olayı”¹⁹² demektedir. Aristoteles’in de yer verdiği *deyim aktarması*, geçmişte eski sözbilim çalışmalarına kadar uzanan ve şiir incelemelerinde olduğu gibi dil bilimi incelemelerinde de sıkça başvurulan söz sanatlarından¹⁹³.

Deyim aktarmasındaki bir canlı ya da nesneye ait adın, başka birinin yerine kullanılması, sözün kendi anlamından başka bir anlamda kullanılması demektir. Çünkü bir canlı ya da nesneye ait ve o canlı veya nesne için belli özellikler içeren bir adın, başka bir canlı veya nesneye aktarılmasıyla kelime, ilgili olmadığı bir işleve bürünerek kendi anlamı dışında kullanılmış olacaktır. Bu durum terimler arasında doğrudan olmasa da dolaylı yoldan bir ortaklığın söz konusu olduğunu göstermektedir.

Deyim aktarması, nitelik bakımından belirtisiz isim tamlaması şeklinde bir kelime grubudur. *Eğretileme* teriminin varlığına ve yaygın bir düzeye erişmesine rağmen hemen hemen aynı anlam birimleri içeren *deyim aktarması*, dilde kabul görerek özellikle şiir dili ile ilgili çalışmalarda sıkça kullanılmaktadır.

Günlük dilde kullanılacak derecede Türkçeye geçmiş ve kullanım alanı genişlemiş olan *metafor* (*métaphore*), dil bilimi kaynaklarında doğrudan “*istiare*” ve “*eğretileme*” kelimeleriyle açıklanmaktadır. Bunun yanında kaynaklarda zaman zaman *metafor* teriminin karşılığı olmak üzere *eğretileme* ile birlikte *mecaz* terimi de gösterilmiştir. Bu durum, birçok belagat ve dil bilimi kaynağında *mecaz* ve *istiarenin teşbihe* bağlı sanatlar olarak kabul edilmesi ve *istiarenin* de *mecazın* bir türü olarak görülmesinin sonucudur. Ancak *metafor*

¹⁹² Aksan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, s. 127. Ayrıca bk. Özünlü, age, ss. 40–72; Aksan, *Anlambilim*, ss. 62–63; Korkmaz, age, s. 66; Özdemir, age, s. 157; Hengirmen, *eğretileme* ile *deyim aktarmasını* eş anlamlı olarak kullanmıştır. Bk. Hengirmen, age, s. 116, 149.

¹⁹³ Aristoteles, yaşlılığı niteleyen “*yaşamın akşamı*” ifadesiyle *deyim aktarmasına* değinmiştir. Bk. Aristoteles, *Poetika*, Çev. İsmail Tunalı, 14. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 61. Necip Üçok, *Genel Dilbilim* adlı eserinde söz sanatlarından *deyim aktarımlarının* benzerlik durumlarına göre kurulduğunu, yapısına göre birer kısaltılmış karşılaştırma olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca *deyim aktarımlarının* kullanılmasında asıl anlamın az ya da çok işe karıştığını, *deyim aktarımlarının* aniden ortaya çıkan *deyimler* olduğunu, iki nesne ya da iki olay arasında duyulan ve görülen benzerliğin bunların doğmasına neden olduğunu belirtmektedir. Buna bağlı olarak Üçok, başlangıç noktası olarak *benzetmeyi* değil, *eğretilemeyi* esas almaktadır. Özünlü, age, s. 103.

karşılığı olarak *mecazın* kullanılması, birkaç kaynakla sınırlıdır. Dil biliminde *metaforun* bilinen ve yaygın karşılığı *eğretilemedir*¹⁹⁴.

1130. İstiare Çeşitleri

İstiare, sözün tek veya birden çok oluşuna göre iki kısma ayrılır. Bir kelimededen meydana geliyorsa *müfred istiare (istiare-i müfrede)*; birden fazla kelimenin oluşturduğu bir topluluk içinde oluşuyorsa *mürekkebe istiare (istiare-i mürekkebe)* adını alır. *Mürekkebe istiare*, dile getirilen ve işaret edilen düşünce ve hayalleriyle kendisine benzetilenin (*müşebbehün bih*), söylenmeyen bir düşünce ve hayal yerinde kullanılmasıdır. *Mürekkebe istiareye temsili istiare* de denir¹⁹⁵.

11300. Müfred İstiare/Tekli Eğretileme

Tek bir kelimededen meydana gelen istiarelere denir¹⁹⁶. *Tekli eğretileme, istiare-i müfredenin* dil bilimsel karşılığı olarak önerilmiştir. *Tekli eğrtileme*, “Yalnız bir sözcük ya da ögeyle oluşturulan eğretileme”¹⁹⁷ şeklinde tanımlanmıştır. Terimin anlam öbeği doğrudan *istiare-i müfredeyi* işaret etmektedir. Buradaki koşutluk ilişkisinin temelinde *istiare* sanatının dil bilimindeki karşılığı olarak *eğretilemenin* kabul edilip yaygın bir kullanım özelliğine sahip olması yatmaktadır.

Tekli eğretileme, nitelik bakımından sıfat tamlaması şeklinde oluşturulmuş bir kelime grubudur. *İstiare-i müfrede* terimi belagatte yaygın bir kullanım alanına sahip olmadığı için,

¹⁹⁴ Ayrıca Bilgegil, *istiaresinin* bir gizli benzeşim özelliğine sahip olduğunu ve bu yönüyle de *allégorie* ve *symbole*; dil bilimindeki karşılıkları ile ifade edilirse *yerine* ve *simge* ile benzer özelliklere sahip olduğunu belirtmiştir. Bilgegil, anılan iki terimi *istibdâl*, yani “değişme”, “değiştirme”, “benzeşme” teriminin altında toplamıştır. Bilgegil’in *istiare* ile benzer özelliklere sahip terimler olarak öne sürdüğü *yerine* ve *simge*, kelime ya da ibarenin kendi anlamından başka bir anlamı simgelemesi ya da yerine kullanılması yönüyle *istiare* ile ortak özelliğindedir. Ancak bu durum, anılan terimlerin *istiaresinin* dil bilimsel eşiti olarak gösterilmesi demek değildir. *İstiaresinin teşbihe* bağlı bir sanat olarak kabul edilmesi ve anılan önerilerin de “benzetme” ve “değiştirme” anlamlarını içermesi bu tür bir yaklaşımı meydana getirmiş olabilir. Bk. Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 158. Ayrıca bk. *Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü*, s. 57.

¹⁹⁵ Saraç, *age*, s. 119. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, *age*, s. 95; Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 158, 163.

¹⁹⁶ Saraç, *age*, s. 119.

¹⁹⁷ Göğüş ve diğerleri, *Yazın Terimleri Sözlüğü*, s. 115. Ayrıca bk. Gencan ve diğerleri, *age*, www.tdkterim.gov.tr (18.05. 2009).

tekli eğretileme de birkaç kaynakla sınırlı kalan bir kullanım alanına sahiptir. Ancak yapı ve anlam bakımından Türkçeye aykırı bir yönü bulunmamaktadır.

Müfred istiare iki kısma ayrılır:

1. İstiare-i Musarraha/Açık İstiare: Benzeyeni düşürülen *teşbihtir*. Bu *istiarenin* açık olarak nitelenmesi, kendisine benzetilenin açıkça ifade edilmesindedir¹⁹⁸.

Dil bilimi kaynaklarında *açık istiarenin* dil bilimsel karşılığı olarak, *istiare-eğretileme* ilgisinden hareketle, *açık eğretileme* terimine yer verilmiştir.

Açık eğretileme, “Benzetme ögelerinden benzetilen söylenmeden yalnız benzetmelik kullanılarak yapılan eğretileme”¹⁹⁹ dir. Daha öncesinde dil bilimi çalışmalarında *istiare* ile *eğretileme* terimlerinin uygunluklarının ortaya konulması, *açık eğretilemenin*, *açık istiare* sanatının dil bilimsel eşiti olabilecek bir anlamda sunulmasını sağlamıştır.

Açık eğretileme, nitelik bakımından sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. Yapı ve anlam bakımından Türkçeye uygun bir terimdir.

2. İstiare-i Mekniyye/Kapalı İstiare : Kendisine benzetilenin açıkça bulunmadığı, sadece onu hatırlatan, onunla ilgili bir unsurun bulunduğu *istiaredir*²⁰⁰. Yani ibarede *teşbihin* iki tarafında benzeyen bulunur, fakat kendisine benzetilen açıkça yer almaz²⁰¹.

¹⁹⁸ “*Kurtuluş Savaşını Türkiye'nin arslanları kazandı*” cümlesinde savaşta çarpışan askerler arslana benzetilmiş, fakat kendisi söylenmeyerek onun yerine benzetildiği unsura yer verilmiştir.

Saraç, age, s. 119. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 95; Akalın, age, s. 97; Karaalioğlu, age, s. 8; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, ss. 158–159; Dilçin, age, s. 412; Ertuğrul, age, ss. 102–103; Karataş, age, s. 241; Mermer-Keskin, age, s. 49.

¹⁹⁹ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 10. Ayrıca bk. Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 9; Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (18.05.2009); Özdemir, age, s. 8, 100, 157; Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 1; Korkmaz, age, s. 66. Terimin tanımında belirtilen *benzetmelik*, yaygın adıyla *kendisine benzetilendir*.

²⁰⁰ Saraç, age, s. 120. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 96; Akalın, age, s. 97; Karaalioğlu, age, ss. 183–184; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 160; Dilçin, age, s. 414; Ertuğrul, age, s. 103; Karataş, age, s. 241; Mermer-Keskin, age, s. 49.

²⁰¹ “*Ne efsunkâr imişsin ah ey didâr-ı hürriyet/Esir-i aşkın olduk gerçi kurtulduk esaretten*” (Namık Kemal). Beyitte “*didâr-ı hürriyet*” güzel bir kadına benzetilerek kadın söylenmemiştir. Bunun yerini güzel kadını anımsatan “*güzel yüz/didar*” söylenmiştir. Çınar, agm, s. 132.

Kapalı istiare de dil bilimi ve şiir dili çalışmalarındaki *istare-eğretileme* bağlantısıyla *kapalı eğretileme* terimiyle karşılanmaktadır.

Kapalı eğretileme, “Bir eğretilemede benzetmeliği kullanmadan yalnızca benzetilenle yapılan benzetme”²⁰² şeklinde tanımlanmıştır. Terimin anlamı *kapalı istiare* ile aynı doğrultudadır. *İstiarenin* alt birimleri de bu dil bilimsel bağlantıdan hareketle ileri sürülmüş ve kabul edilmiş terimlerdir.

Kapalı eğretileme, nitelik bakımından sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. *Açık eğretileme* için ifade edilenler burada da geçerlidir.

Kapalı istiarede sözün gerçek anlamda kullanılmadığını gösteren ipucu ya da delil, *istiare-i tahyiliyye* olarak adlandırılır. Yani *kapalı istiarenin* olduğu yerde bir de *istiare-i tahyiliyye* vardır²⁰³.

Bazı dil bilimi kaynaklarında *istiare-i tahyiliyye* terimini karşılamak amacıyla *imgeletici eğretileme* önerisine yer verilmiştir.

İmgeletici eğretileme, “İçinde ipucu bulunan kapalı eğretilemelere verilen ad”²⁰⁴ dir. “*Kuşçağız dertli dertli ötüyordu*” cümlesinde olduğu gibi.

İmgeletici eğretileme, sıfat tamlaması şeklinde bir kelime grubudur. Tamlayanın durumunda bulunan *imge* ile ilgili olmak üzere Banguoğlu, Safa, Timurtaş, Hacıeminoğlu, Korkmaz ve Ahmet B. Ercilasun kelimenin yanlış olduğunu, Türkçe olmadığını; Fransızca *image* kelimesinden hareketle türetildiğini belirtirken Aksan, *im* kelimesinin birçok Türk lehçesinde yaşadığını, sorunun ekte olduğunu, ancak Türkçede *özge*, *başka* gibi benzer şekilde türetilmiş kelimeler bulunduğunu belirtmiştir²⁰⁵.

²⁰² Bk. Göğüş ve diğerleri, *Yazın Terimleri Sözlüğü*, s. 69. Ayrıca bk. *Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü*, s. 62; Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (18.05.2009); Özdemir, age, s. 157, 160; Göğüş, *Anlatım Terimleri Sözlüğü*, s. 77; Korkmaz, age, s. 66.

²⁰³ Yukarıdaki örnekte “*didâr-ı hüriyet*”in güzel bir kadına isnadı “*hüriyet*” kelimesinin kendi anlamında kullanılmadığını göstermekle birlikte, güzel bir kadını da hayal ettirmekte ve *istiare-i tahyiliyyeyi* oluşturmaktadır. Saraç, age, ss. 119–120. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, ss. 96–98; Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 158, 160, 162.

²⁰⁴ Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (19.05.2009).

²⁰⁵ Bk. Bayar, age, s. 163.

11301. Mürekkebe İstiare-Temsilî İstiare/Orunlama-Örnekçe-Yaygın Eğretileme-Birleşik Eğretileme-Çoklu Eğretileme

Birden fazla kelime ile ifade edilen bir durumu onun benzeri ve bazı yönlerden onu andıran bir surete benzetme ve bunlardan ilkinin yerine ikincisini kullanma ile meydana gelir. Bu benzetmede unsurlar birer cümledir. *Mürekkebe istiareye temsilî istiare* de denir²⁰⁶.

Belagat kaynaklarında *mürekkebe istiare* ile *temsilî istiare* aynı sanat olarak kabul edilse de dil bilimi kaynaklarında bu sanat için önerilen terimler farklı adlarla anılmaktadır. Buna göre dil bilimi kaynaklarında *istiare-i temsiliyye* teriminin karşılığı olarak *orunlama*, *örnekçe* ve *yaygın eğretileme*; *mürekkebe istiare* için de *birleşik eğretileme* ve *çoklu eğretileme* terimleri önerilmiştir.

Orunlama, “Bir konunun yerine, onunla benzerlikleri olan başka bir konuyu geliştirerek ötekini anlatma ki uzun bir eğretilmeden ibarettir”²⁰⁷ şeklinde tanımlanmıştır. Belirtilen açıklama, *mürekkebe temsilî istiare* ile benzer özellikler taşır. Her iki terimin içeriğinde de üzerinde durulan unsur, *eğretilmeyi* gerçekleştiren ögenin birden fazla kelimedenden meydana gelmiş olması ve vurgulanan ibareye kendi anlamının dışında bir mana verilmesidir. Ancak *orunlamanın* kullanımı birkaç kaynakla sınırlı kalmış, böylece terim olarak dil bilimi çalışmalarında yer bulamamıştır.

Orunlama, Eski Türkçede “makam”, “mevki”, “yer”²⁰⁸ anlamına gelen *orun* adına, isimden fiil yapım eki *-la* ve fiilden isim yapım eki *-ma* getirilerek türetilmiştir. Timurtaş, *orunun* yanlış olduğunu söylemiştir. Püsküllüoğlu ise kelimenin başlangıçta yanlış kabul edildiğini, ancak zaman içinde benimsendiğini ifade etmiştir. Dilçin de *orunun* eskiden de var olan, ancak zaman içinde kullanımdan düşmüş bir kelime olduğunu, Cumhuriyet döneminde

²⁰⁶ Temsilî istiareler yaygınlık kazanırsa *mesel* adını alır. *Mesel* için bazı kaynaklarda *parabole* terimine yer verilmiştir. Her iki terim de insana ahlak ve davranış telkin etme, ibret aldırma özelliğindedir. “*Ayağını yorganına göre uzat*” cümlesindeki unsurlar temel anlamlarından uzaklaşarak kişinin kendi imkânına göre davranması gerektiğini ifade etmektedir. Saraç, age, s. 120. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 95.

²⁰⁷ Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 84. Ayrıca bk. Türkçe Sözlük, s. 1516. Bunun yanında *orunlama*, Dilbilim Terimleri Sözlüğü’nde “Bir kelimenin başka bir kelime anlamını alarak onun yerine geçmesi” şeklinde tanımlanmıştır. Bk. Dilbilim Terimleri Sözlüğü, www.tdkterim.gov.tr (19.05.2009).

²⁰⁸ Bk. Divanü Lügati’t-Türk, Çev. Besim Atalay, 5. Baskı, C. IV, TDK Yay., Ankara, 2006, s. 442. Ayrıca bk. Yeni Tarama Sözlüğü, Dzl. Cem Dilçin, TDK Yay., Ankara, 1983, s. 164.

tekrar canlandırıldığını belirtmiştir²⁰⁹. *Orunlamanın* kökünü oluşturan kelimeye dair söylenenlerden hareketle, *orunlama* teriminin yapı ve anlam bakımından Türkçenin terim türetme kurallarına uygun olmakla birlikte, kullanımının sınırlı olduğu, böylelikle dilde tutunamadığı söylenebilir.

Örnekçe, “Bir durumun, davranışın değerini, niteliğini, türünü anlatabilmek için seçilen simge”²¹⁰ dir. Terimin anlamında yer alan simgeleme özelliği *temsili/mürekkebi istiare* ile ortak bir nokta oluşturmaktadır. *Mürekkebi istiare*de de *eğretilemeyi* meydana getiren unsurun simgelediği bir anlam veya içerik mevcuttur. Ancak *mürekkebi/temsili istiareyi* oluşturan unsurun, bir kelimedenden büyük bir yapıda olma özelliğine *örnekçe*de rastlanmamaktadır. Dolayısıyla *örnekçe* terimi *temsili/mürekkebi istiare* için dil bilimsel bir açıklama yapmada tam manasıyla yeterli değildir.

Örnekçe, *örnek* köküne Türkçede eklendiği kelimeye eşitlik, benzerlik, yakınlık gibi anlamlar katan -CA eki getirilerek türetilmiştir. Terimin kökü olan *örneğin* Ermeniceden alındığını ve Türkçeye uygun olmadığını ileri süren araştırmacıların çokluğuna rağmen *örnek* kelimesi dilde tutunmayı başarmıştır. *Örnekçe* ise son yıllarda özellikle dil bilimi çalışmalarında kullanılan bir terimdir. Ayrıca tek kelimedenden ibaret bir terim olması nedeniyle Türkçede kabul görebilecek bir özelliكتedir. Ancak anılan terimin *örnek* kadar yaygın bir kullanım alanı bulacağını söylemek güçtür.

Orunlama ve *örnekçenin* Batı kaynaklarındaki karşılığı olarak öne sürülen *allégorie*, dil bilimi kaynaklarında genellikle “yerine” ve “istiare” terimleriyle açıklanmaktadır. Terimin dil bilimindeki yaygın karşılığı *yerinedir*. Anılan terim için Vardar şu ifadeleri kullanmıştır: “Bir soyutlamanın, bir niteliğin kişileştirilmiş biçimi ya da uzun bir geliştirmeye konu olan eğretileme, alegori”²¹¹. *Allégorie* teriminin içeriğinde belirtilen kişileştirme ve anlamı gizleyen unsurun uzun ya da birden fazla öğeden oluşması, aynı zamanda *mürekkebi istiare* sanatının da özelliğidir. *Mürekkebi istiare* ile benzer özellikleri olmakla birlikte, daha önce de belirtildiği gibi, *allégorie* terimi için dil biliminde kullanılan karşılık *yerinedir*²¹².

²⁰⁹ Bayar, age, s. 209.

²¹⁰ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 101.

²¹¹ Vardar, age, s. 224.

²¹² *Metafor* ve dolayısıyla *istiareyi* de *allégorienin* bir türü olarak kabul eden Menderes Coşkun’a göre, “Bir konu veya düşüncenin muhtelif istiareler vasıtasıyla canlandırılarak anlatıldığı parça veya esere alegori denir”. Coşkun’un ifadelerine göre *istiare* ya da istiareler *allégorienin* gerçekleşmesi için birer vasıta dır. Buna göre

Coşkun'un ileri sürdüğü düşüncelerden, *allégorienin* cümleden büyük birlikler içerisinde bulunabileceği, *mürekkeb/temsilî istiarenin* ise ancak cümle veya beyitte kullanılabileceği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla *allégorie*, kullanım alanının genişliği ve farklılığı ile *mürekkebi istiare*den ayrılmaktadır. Ancak *mürekkebi istiare*nin cümleden büyük birlikler ya da parçalar içerisinde kullanıldığında *allégorie* seviyesinde olabileceği, dolayısıyla terimler arasında farklılıklar olmakla beraber, benzerliklerin de olduğu belirtilmelidir.

Yaygın eğretileme, “Benzetmenin temel öğeleri olan benzetilen ve benzetmelikten yalnızca birini kullanıp onunla ilgili çok sayıda benzerlikleri sıralayarak yapılan eğretileme”²¹³dir. Eğretilmeyi meydana getiren unsurların birden fazla oluşu, *istiare-i temsiliyye/mürekkebe* ile aynı doğrultudadır. Ancak birden fazla benzetmenin nasıl bir dil bilgisi yapısı içinde yer alacağı hakkında bir açıklama yapılmamıştır. Bir başka deyişle, *mürekkebi istiare*ler genellikle cümleden ibarettir ve belagat kaynaklarının büyük bir bölümünde bu duruma dikkat çekilmiştir. *Yaygın eğretilemde* ise bu duruma açıklık getirilmemiştir. Bu yönüyle de *mürekkebi istiare* için açıklayıcı bir öneri değildir.

Yaygın eğretileme, nitelik bakımından sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. Yapı bakımından Türkçeye uygun olmadığı gibi anlam özelliği itibarıyla da *mürekkebi istiare*yi tam manasıyla yansıtamamaktadır. Bunun dışında, Türkçede tek kelimelik terim tercihinin dışında kalması, Türkçe dil bilimi çalışmalarında *yaygın eğretilenin* birkaç kaynakla sınırlanmasına neden olmuştur.

Birleşik eğretileme, “Birden çok eğretileme taşıyan eğretileme”²¹⁴dir. Burada genel bir açıklamaya yer verilmiş, sanatın özelliğini ortaya koyacak ayrıntılara değinilmemiştir. Bir başka deyişle, terimin *mürekkebi istiare* ile olan ilgisi ancak dolaylı olarak

allégorie, kullanım özelliğine bağlı olarak *istiare*yi de kapsayan bir terimdir. Ayrıca Coşkun, Batı edebiyatındaki örnekleri göz önünde bulundurduğunda Türkçe belagat kitaplarında *temsilî istiare* için belirtilen örneklerin *allégorie* olarak kabul edilemeyeceğini, Batı edebiyatında *allégoriye* örnek olarak küçük hikâye ve manzumelerin veya müstakil eserlerin gösterildiğini belirtmiştir. Ayrıca *mürekkebi istiare*nin cümle veya beytin değil de bir parça veya eserin anlatım tarzı olduğunda ancak *allégorie* seviyesine yükseleceğini ifade etmiştir. Bk. Menderes Coşkun, “Klasik Türk Şiirinde Mürekkep İstiare, Temsilî İstiare ve Alegori”, **Bilig**, Sayı: 38, (Yaz 2006), s. 53.

²¹³ Göğüş ve diğerleri, *Yazın Terimleri Sözlüğü*, s. 130. Ayrıca bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (19.05.2009).

²¹⁴ Göğüş, *Anlatım Terimleri Sözlüğü*, s. 28. Bunun yanında Gencan ve diğerleri, öneriyi *bileşik eğretileme* şeklinde ele almış ve “Birden çok sözcükle örülen eğretileme” şeklinde tanımlamıştır. Bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (19.05.2009).

anlaşılabilir. Özüde, *mürekkeb/temsilî istiare* ile aynı manayı taşısa da anlamındaki genellik ve kapalılık *birleşik eğretileneyi* yetersiz kılmıştır.

Birleşik eğretileneyi, nitelik bakımından sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. Banguoğlu, Ataç, Timurtaş ve Korkmaz, terimi meydana getiren ve tamlamada sıfat durumunda bulunan *birleşik* kelimesinin doğru bir kelime olduğunu söylemişlerdir. Terimi oluşturan diğer kelime *eğretileneyi* ise, Timurtaş'a göre yanlış olmakla birlikte Türkçede tutunmuş bir kelimedir²¹⁵. Unsurlarının genelde doğru kabul edildiği dil bilimsel bir öneri olan *birleşik eğretileneyi*, Türkçede sıklıkla kullanılan ve dil bilimi çalışmalarında çokça başvurulan bir terim değildir.

Çoklu eğretileneyi de “Birden çok benzerlik sıralanarak yapılan eğretileneyi”²¹⁶dir. Terimin kısa tanımı doğrudan olmasa da dolaylı olarak *mürekkeb/temsilî istiare* ile benzeşmektedir. *Mürekkeb/temsilî istiarede eğretileneyi* meydana getiren unsur, bir kelime değil, genellikle cümleden ibaret, kelimedeki büyük bir birliktir. *Çoklu eğretileneyi* teriminde ise bu ayrıntıya dikkat çekilmemiştir. Ancak “*birden çok benzerlik*” ifadesi bu durumu kastetmiş olabilir.

Çoklu eğretileneyi, nitelik bakımından sıfat tamlaması şeklinde oluşturulmuş bir kelime grubudur. Türkçe dil bilimi çalışmalarında *istiare* sanatının çeşitlerinden çok, genel anlamda bu sanat üzerinde durulduğundan *çoklu eğretileneyi* gibi birçok terim önerisi dil bilimi çalışmalarında kabul görmemekte, ayrıca Türkçede terim türetmede bir kelimedeki ibaret terimlere öncelik verildiğinden tamlama şeklindeki öneriler arka planda kalmaktadır.

İstiareler bazı kaynaklarda çeşitli durumlar göz önünde bulundurularak değişik bölümlere ayrılmaktadır.

1. Tarafların bir şeyde birleşip birleşmemesine göre istiare çeşitleri:

a) *Vifakî istiare/Uyarlı (Dengeli) Eğretileneyi*: Tarafları bir şeyde birleşen istiarelerdir²¹⁷. Servetini kaybetmişken yeniden paraya kavuşan bir kimseden “*Batmış iken dirildi*” diye söz

²¹⁵ Bk. Bayar, age, s. 63, 110.

²¹⁶ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 32.

²¹⁷ Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 165.

edilmesi bu çeşit istiare için örnek oluşturur. Çünkü “*dirilme*” de “*para*” da insanda birleşebilir.

Vifakî istiare sanatını karşılamak amacıyla bazı dil bilimi kaynaklarında *uyarlı (dengeli) eğretileme* önerisine yer verilmiştir.

Uyarlı (dengeli) eğretileme, “Eğretilikle eğretilenin bir kişide toplandığı eğretileme”²¹⁸ şeklinde tanımlanmıştır. “*Bütün varlığını yitirmişti; yeniden can buldu*” cümlesinde eğretilik “*can*”; eğretilen ise “*zenginlik*”tir. Yukarıdaki örnekte olduğu gibi burada da “*can*” ve “*zenginlik*”, insanda birleşebilen unsurlardır. Dolayısıyla *uyarlı (dengeli) eğretileme* ile *vifakî istiare* arasında işlev benzerliği bulunmaktadır.

Uyarlı (dengeli) eğretileme, nitelik bakımından sıfat tamlaması şeklinde oluşturulmuş bir kelime grubudur. Tamlamayı oluşturan kelimelerden *uyarlı*, *uy-* fiiline sıfat fiil eki *-Ar* ve isimden isim yapım eki *-II* getirilerek türetilmiştir. Türkçede *tutarlı*, *yararlı* gibi benzer nitelikte yaşayan örneklerin bulunması, *uyarlı* kelimesinin de yapı bakımından doğru ve Türkçeye uygun bir kelime olduğunu düşündürmektedir. Buna karşın *uyarlı (dengeli) eğretileme*, istiare sanatının alt birimlerinden ve dil bilimi çalışmalarında sıklıkla kullanılmayan vifaki istiaresinin karşılığı olması nedeniyle dilde tutunmayı başaramamıştır.

b) *İstiare-i İnadiyye-İnadî İstiare/Aykırı Kanı*: Taraflarının bir şeyde birleştirilmesi mümkün olmayan istiareler bu ad ile anılır. Mevcut olduğu hâlde faydası bulunmayan bir şeyden “*yok*” diye bahsedilmesi bu çeşit istiareye örnek teşkil eder. Zira “*mevcut*” ile “*yok*” hiçbir nesnede birleşemez²¹⁹.

İnadî istiarelistiare-i inadiyye terimini karşılamak için bazı kaynaklarda *aykırı kanı* önerisine yer verilmiştir.

Aykırı kanı, “Yaygın kaniya aykırı olarak ileri sürülen, ilk bakışta ilginç gelen ve yadsınamayan, kişisel görüş”²²⁰tür. *İnadî istiarede* temel özellik, unsurlar arasında ortak bir niteliğin bulunmamasıdır. *Aykırı kanı* ise, alışılmamış fikir ve öngörülerini ileri sürerek ilginç

²¹⁸ Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (19.05.2009).

²¹⁹ Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 165.

²²⁰ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, ss. 14-15.

ve kabul edilebilir bir durum ortaya koymaktır. Dolayısıyla her iki terimin sunduğu özellikler farklıdır. Terimler birbirine karşılık önerilmiş olsa da nitelikleri itibarıyla birbirine benzer değildir.

Aykırı kanı, sıfat tamlaması şeklinde oluşturulmuş bir kelime grubudur. Terimi oluşturan kelimelerden *aykırı*, Timurtaş'a göre doğru bir kelimedir. Banguoğlu da *aykırının* 1924 Anayasası'nda *mugayir* ve *muhalif* yerine kullanıldığını belirtmiştir. *Kanı* ile ilgili olmak üzere Banguoğlu, kelimenin tamamen yanlış olduğu ve Arapça *kanaatten* yola çıkılarak yapıldığı görüşündedir. Timurtaş da kelimenin ses bakımından *kan* kelimesiyle karıştırıldığını, *kanının kan-* köküne *-I* eki getirilerek yapıldığından yanlış olmadığını, ancak anlam bakımından isabetli bulunmadığını ileri sürmüştür. Püsküllüoğlu da kelimenin başlangıçta yanlış kabul edildiğini, ancak zaman içinde benimsendiğini ifade etmiştir. Adnan Ötüken, TRT dilinde *kanaat* kelimesinin *kanıya* çevrildiğini ve bunu anlamanın imkânsız olduğunu belirtmiştir²²¹. Unsurlarından birinin doğru, diğerinin genelde yanlış kabul edildiği bir terimin tamamen doğru olduğunu ileri sürmek güçtür. Ayrıca dil bilimi çalışmalarında *aykırı kanı* sık kullanılmamaktadır.

Aykırı kanının Batı kökenli eşiti olarak öne sürülen ve Türkçe konuşma ve yazılarda kullanılacak derecede dile yerleşmiş olan *paradoks (paradoxe)* “aykırı kanı”, “alışılmamış düşünce” gibi anlamlara gelmektedir. Terimin anlamı, açıklamasında “aykırı kanı” yazılacak derecede bu terimle örtüşse de mevcut nitelikleri itibarıyla *inadî istiare* ile ortak yanı yoktur. *Paradoks* daha geniş ve farklı anlamlara da gelebiliyor.

2. Taraflara ait niteliklerin söylenip söylenmemesine göre istiare çeşitleri:

a) *İstiare-i Mutlaka-Mutlak İstiare/Salt Eğretileme*: Açık istiare veya tahyilî istiarede yalnız ipucu yer alıp da benzeyenin anlamı veya kendisine benzetenin hiçbir niteliği söylenmezse *istiare-i mutlaka (mutlak istiare)* meydana gelmiş olur. Bu durum açık istiarede oluşursa *mutlak musarrah (açık) istiare* adı verilir. “*Meydanda bir arslan gördüm*” cümlesindeki “*arslan*” kelimesi gibi. Bu durum *kapalı istiarede* görülürse, o takdirde de

²²¹ Bayar, age, s. 44, 173. Bunun yanında *kanı*, Türkiye Türkçesi ağızlarında “elle ağ örmekte kullanılan silindir biçiminde odundan yapılmış bir araç” ve “köşe” anlamlarında kullanılmaktadır. Bk. Derleme Sözlüğü, C. VIII, s. 2623.

mutlak meknâ istiare meydana gelmiş olur. “*Meydandaki arslan hâli, bir şeyden korkusu olmadığını anlatıyordu*” cümlesindeki “*hâl*” kelimesi de bu tür istiare için örnek oluşturur²²².

Dil bilimi kaynaklarında *mutlak istiare* teriminin karşılığı olmak üzere *salt eğretileme* önerisine yer verilmiştir.

Salt eğretileme, “Anlatımda engelleyici ipucunun bulunmadığı eğretileme”²²³dir. “*Yanımda bir arslan var*” cümlesinde geçen “*arslan*” kelimesinde bu tür bir kullanım özelliği varır.

Salt eğretileme, nitelik bakımından sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. Tamlamayı meydana getiren kelimelerden *salt*, Moğolcadan Türkçeye geçmiş ve eskiden de kullanılan bir kelimedir. Ataç, Banguoğlu, Aksoy ve Dilçin kelimenin Türkçenin söyleyiş özelliklerine uygun olup dilde tutunmayı başardığını belirtirken Timurtaş, kelimenin yanlış olduğu hâlde dilde tutunduğunu söylemiştir. Hacıeminoğlu ise, *saltın mutlakın karşılığı* olarak yapılmış yanlış bir kelime olduğunu dile getirmiştir²²⁴. *Salt eğretileme*, genel itibarıyla Türkçeye aykırı bir yanı bulunmamakla birlikte, dil bilimsel bir terim olarak kullanım alanı birkaç kaynakla sınırlıdır.

b) *İstiare-i Mücerrede-Mücerred İstiare/Yalın Eğretileme*: Benzeyenin anlamına ait niteliklerden birini içeren istiarelere *istiare-i mücerrede (mücerred istiare)* adı verilir. “*Odada silahlı bir arslan dolaşıyordu*” cümlesi bu türdür. “*Oda*”, “*arslan*” kelimesindeki *açık eğretilmeyi* meydana getiren ipucudur; “*silahlı*” da benzeyene ait anlamın niteliğidir²²⁵.

Mücerred istiare sanatını dil bilimsel açıdan karşılamak amacıyla bazı kaynaklarda *yalın eğretileme* önerisine yer verilmiştir.

²²² Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 166. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 97; Saraç, age, s. 120.

²²³ Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (17.05.2009).

²²⁴ Bayar, age, s. 243.

²²⁵ Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 166. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 97; Saraç, age, s. 120.

Yalın eğretileme, “Eğretilenen için engelleyici ipucunun bulunduğu eğretileme”²²⁶dir. “Yanımda silahlı bir arslan var” cümlesi *mücerred istiare* için belirtilen örnekle aynı niteliklere sahip bir cümle olarak benzer bir durum ortaya koymaktadır.

Yalın eğretileme, nitelik bakımından sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. Ataç, Timurtaş ve Dilçin *yalının* Türkçeye uygun ve sıklıkla kullanılan bir kelime olduğunu belirtmişlerdir²²⁷. Yapı bakımından Türkçeye aykırı bir yanı bulunmayan *yalın eğretileme*, anlam olarak da *mücerred istiareye* açıklık getirebilen bir öneridir. Ancak yaygın bir kullanıma ulaşamamıştır.

c) *Müreşşah İstiare/Pekitli Eğretileme*: Bir istiarede kendisine benzetilene ait bir nitelik söylenmezse *müreşşah istiare* meydana gelmiş olur. Bu niteliğe de *terşih* adı verilir²²⁸.

Müreşşah istiarenin dil bilimsel karşılığı olmak üzere bazı kaynaklarda *pekitli eğretileme* şeklinde bir öneriye yer verilmiştir.

Pekitli eğretileme, “Eğretilenin pekiştirici sözcüklerle nitelendiği eğretileme”²²⁹dir. “Yanımda pençesi güçlü bir arslan var” cümlesi bu öneriye örnek gösterilebilir.

Pekitli eğretileme, nitelik bakımından sıfat tamlaması şeklinde oluşturulmuş bir kelime grubudur. Tamlamayı meydana getiren kelimelerden *pekitli*, Türkçe “güç vermek”, “güçlendirmek”, “tekit etmek”; “sağlamlaştırmak”, “tahkim etmek”, “sıkıca bağlamak”²³⁰ anlamlarına gelen *pekit-* fiiline *-II* eki getirilerek türetilmiştir. Ancak *-II* eki Türkçede isimden isim veya sıfat yapım eki olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla burada ekin işlevi dışında kullanımı söz konusudur. Terim olarak nitelendirilen kelimelerin anlam bakımından karşılık olarak önerildiği kavrama tam manasıyla açıklık getirebilmesinin yanında, yapı bakımından da ait olduğu dilin kurallarına uygun olması gerekir. *Pekitli eğretilmeyi*

²²⁶ Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (17.05.2009).

²²⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Bayar, age, s. 308.

²²⁸ “Acıdı meni acı sözün tünd niğâhun/Ey nahl-i melahat ne aceb telh berün var” (Fuzûlî). Bu beyitte “nahl”, “ey” ipucuyla *açık istiare*; meyvesi olmak ağacın niteliği; meyve anlamına gelen “ber” ise *terşih*dir. Bu itibarla ifadede bir *müreşşah istiare* vardır. Bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 166.

²²⁹ Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (17.05.2009).

²³⁰ Türkçe Sözlük, s. 1591; Yeni Tarama Sözlüğü, s. 172.

meydana getiren unsurlardan bazılarının yapısındaki birtakım eksiklikler nedeniyle önerinin terim olarak kabul edilebilmesi güçtür.

3. İki unsur arasındaki ilginin açık veya gizli oluşuna göre istiare çeşitleri:

a) *İstiare-i Mübtezele-İstiare-i Âmmiyye/Alışılmış İstiare-Saçık Eğretilme*: Bir istiarede iki unsur arasındaki ilgi herkes tarafından anlaşılabilir ölçüde açık olursa, o istiareye *istiare-i mübtezele* veya *istiare-i âmmiyye* adı verilir²³¹. Bilgegil bu iki terimi *alışılmış istiare* sözü ile karşılamaktadır. “Arslan” kelimesinin “*yiğit insan*” anlamında kullanılması bu duruma örnek gösterilebilir.

Bilgegil’in *alışılmış istiare* adıyla yeniden adlandırdığı *istiare-i mübtezele/istiare-i âmmiyye* sanatı için dil bazı kaynaklarda *saçık eğretilme* ifadesi önerilmiştir.

Saçık eğretilme, “Herkesin kolayca yapabileceği eğretilme”²³²dir. Önerinin anlamı *istiare-i mübtezele/âmmiyye*’nin anlamı ile denktir. Her ikisinde de yapımı ve anlaşılması kolaylaşmış bir eğretilme durumu vurgulanmaktadır.

Saçık eğretilme, sıfat tamlaması şeklinde oluşturulmuş bir kelime grubudur. Tamlayan durumunda bulunan *saçık* kelimesi, *saç-* eylemine fiilden isim yapım eki *-k (-Ik)* getirilerek türetilmiştir. Dilde benzer nitelikteki *yitik*, *batık*, *kaçık* gibi kelimelerin varlığı *saçık* kelimesinin de yapı bakımından Türkçeye uygun olduğunun delili olarak gösterilebilir. *Saçık eğretilme*, *saçık* kelimesinin çağrışımlarından yararlanılarak üretilmiş görünmektedir.

b) *İstiare-i Hassiyye-İstiare-i Garibe/Alışılmamış İstiare-Seçkinsel (Yavlak) Eğretilme*: Bir istiarede iki unsur arasındaki ilgi düşünmeyi gerektirecek ölçüde kapalı olur, sadece seçkin insanlar tarafından anlaşılabilirse o istiareye *istiare-i hassiyye* veya *istiare-i garibe* adı verilmektedir. Bilgegil bu terimi *alışılmamış istiare* ile karşılamaktadır²³³.

²³¹ Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 167. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 98; Saraç, age, s. 121.

²³² Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (18.05.2009).

²³³ Bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 167. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 98; Saraç, age, s. 121.

Bilgegil'in *alıılmamış istiare* adını verdiği *istiare-i hassiyye/garibe* sanatını dil bilimsel yönden karşılayabilmek amacıyla bazı kaynaklarda *seçkinsel (yavlak) eğretileme* önerisi gösterilmiştir.

Seçkinsel (yavlak) eğretileme, “Ancak seçkinlerin anlayabileceği eğretileme”²³⁴ dir. Önerinin anlamı *istiare-i hassiyye/garibe* ile benzerdir. Her ikisinde de yapılan eğretilemenin kapalı oluşu ve böylece anlaşılmasının birtakım ayırıcı niteliklere sahip kişilere özgü olması söz konusudur.

Seçkinsel (yavlak) eğretileme, sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. *Seçkinsel*, *seç-* eylemine fiilden isim ve sıfat yapan *-GIn* eki ve isimden isim ve sıfat yapan *-sAl* eki getirilerek türetilmiş bir kelimedir. Kelimenin eş anlamlısı olarak gösterilen *yavlak*, “kötü”, “fena”, “değersiz”, “düşkün”, “her şeyin kötüsü”; “pek”, “katı”, “şiddetli”; “çok”, “gayet”²³⁵ anlamlarına gelen ve Eski Türkçede de var olan bir kelimedir. Buradaki anlamı derecelendirme ifade eden “pek”, “katı”, “şiddetli” gibi anlamlardır. Yapı bakımından tartışmalı *-sAl* eki dışında Türkçeye aykırı bir yanı bulunmayan *seçkinsel (yavlak) eğretileme*, anlam bakımından da *istiare-i hassiyye/garibe* ile benzerdir. Dolayısıyla bir dil bilimi terim olarak kabul edilebilecek bir öneridir²³⁶.

a) *İstiare-i Tebeyye/Uydu Eğretileme*: Fiillerle yapılan istiarelere *istiare-i tebeyye* adı verilir. “*Temiz yüzü güzel ahlakını söylüyor*” cümlesinde fiille yapılan bir istiare vardır. “*söylüyor*” fiili eğretilmeli bir kullanımla; “*işaret ediyor*”, “*gösteriyor*” anlamlarını ifade etmektedir²³⁷.

²³⁴ Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (17.05.2009).

²³⁵ DLT, C. IV, s. 761; Yeni Tarama Sözlüğü, s. 239.

²³⁶ İstiare türleri için devam eden başlıklar vardır, ancak dil bilimi kaynaklarında bu konuda terim önerilerine rastlanmamıştır. Bunlar ve açıklamaları şu şekildedir: *İki unsur arasındaki ilginin tarafların kavramında yer alıp almayışına göre istiare çeşitleri*: **a. İstiare-i sacize**: Unsurlar arasındaki ilgi tarafların kavramında bulunmayan istiarelere *istiare-i sacize* denir. Bilgegil bunun yerine *sade istiare* terimini kullanmıştır. Yiğit birisinden “*arşlan*” diye söz edilmesi gibi. Çünkü yiğitlik, ne arşlanın ne de insanın kavramına dâhildir. **b. İstiare-i müveşşehe**: Unsurlar arasındaki ilginin tarafların kavramına dâhil olduğu istiare ise, *istiare-i müveşşehe* adını alır. Bilgegil bu terimi de *süslü istiare* ifadesiyle karşılamıştır. “*Dün, Hüseyin Ayan’ın otomobili caddede uçuyordu*” denildiğinde böyle bir istiare yapılmaktadır. *Taraflarla unsurlar arasındaki ilginin niteliklerine göre istiare çeşitleri*: **a.** Hem taraflar hem de cami (toplayıcı), duyularla ilgili bulunur. **b.** Hem taraflar hem de iki unsur arasındaki ilgi akılla ilgili bulunur. **c.** Taraflar duyularla, unsurlar arasındaki ilgi akılla ilgili bulunur. **d.** Taraflar akılla, iki unsur arasındaki ilgi duyularla ilgili bulunur. **e.** Kendisine benzetilenin anlamı duyularla, diğerleri akılla ilgili bulunur. **f.** Benzeyenin anlamı duyularla, kendisine benzetilen ve iki unsur arasındaki ilgi akılla ilgili bulunur.

²³⁷ Saraç, age, s. 120. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 98.

Bazı dil bilimi kaynaklarında *istiare-i tebeyye* sanatının dil bilimsel özdeşi olmak üzere *uydu eğretileme* önerisine yer verilmiştir.

Uydu eğretileme, “Eğretilenlerin eylem ya da eylemsi bir sözcük olduğu eğretileme”²³⁸dir. Önerinin anlamı *istiare-i tebeyye* ile benzerdir. Her ikisinde de eğretilmeye uğrayan kelimenin fiile dayalı olması söz konusudur.

Uydu eğretileme, nitelik bakımından sıfat tamlaması şeklinde oluşturulmuş bir kelime grubudur. Tamlamayı meydana getiren kelimelerden *uydu*, *uy-* eylemine getirilen görülen geçmiş zaman eki *-dI'* nın kalıplaşmasıyla türetilmiştir. Banguoğlu, Aksoy ve Püsküllüoğlu kelimenin dilde tutunmayı başarmış ve Türkçeye uygun nitelikte olduğunu söylerken Timurtaş, *uydunun* yanlış bir kelime olmasına rağmen dilde tutunduğunu dile getirmiştir²³⁹. Anlam bakımından da karşılık olarak önerildiği *istiare* çeşidine açıklık getirebilen *uydu eğretileme*, dil biliminde terim olarak kabul edilebilecek özellikte bir öneridir.

b) *İstiare-i Asliyye/Temel Eğretileme*: İsimlerle yapılan *istiare*lere *istiare-i asliyye* adı verilir²⁴⁰.

Bazı dil bilimi kaynaklarında *istiare-i asliyye* sanatının dil bilimsel eşiti olarak *temel eğretileme* terimi önerilmektedir. **Temel eğretileme**, “Eğretilenlerin ad soylu bir sözcükle yapılması”²⁴¹dir. “*O, tilki gibi kurnazdır*” tümcesi yerine yalnızca “*tilkidir*” deyişindeki ad soylu “*tilki*” sözcüğü *temel eğretilemedir*. Terimin anlamı ve açıklayıcı örnek doğrudan *istiare-i asliyye* sanatını yansıtmaktadır. Vurgulanan unsurlara bağlı olarak terimler benzerdir. Bunun yanında anılan öneriyle *istiare-i asliyye* sanatının bütün özelliklerini kapsayan dil bilimsel bir açıklama yapılmaktadır.

Temel eğretileme, nitelik bakımından sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. Terim konusunu ele alan kaynaklarda üzerinde önemle durulan hususlardan biri, türetilen terimin tam ve kesin bir anlama sahip olması, karşıladığı kavramı bütünüyle

²³⁸ Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (16.05.2009).

²³⁹ Bk. Bayar, age, ss. 293–294.

²⁴⁰ Saraç, age, s. 120. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 95.

²⁴¹ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 116. Ayrıca bazı kaynaklarda ad soylu sözcüklerle yapılan eğretilmelere *temel eğretileme* adının yanında, anılan önerinin eş anlamlısı olmak üzere *adıl eğretileme* önerisine rastlanmaktadır. Bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (16.05.2009).

yansımasıdır. *Temel eğretileme*, sahip olduğu özellikler itibarıyla *istiare-i asliyye* sanatının dil bilimsel eşiti olabilecek bir öneridir. Bunun yanında unsurlarının kökeni bakımından tartışmalı olması *temel eğretilemenin* terim olarak kabul edilemeyeceği anlamına gelmemektedir. Türkçede bu şekilde türetilmiş birçok terim dilde tutunmayı başarmıştır.

c) *İstiare-i Temlihiyye/Tehekkümiyye/Alaylı Eğretileme*: *İstiare*, eğer *teşbih-i temlihî* veya *tehekkümîye* dayanırsa *istiare-i temlihiyye/tehekkümiyye* denilir. Mizah ya da alay etmek amacıyla “*cömert*” denilip “*cimri bir adam*”ın anlatılmak istenmesi gibi²⁴².

Bazı dil bilimi kaynaklarında *istiare-i temlihiyyenin* karşılığı olmak üzere *sakalı eğretileme*²⁴³; *istiare-i tehekkümiyyenin* dil bilimsel karşılığı olmak üzere de *alaylı eğretileme* önerisine yer verilmiştir. Önerilere yer veren kaynakta *sakalı eğretileme* için herhangi bir açıklamaya yer verilmezken *alaylı eğretileme*, “Alay için yapılan eğretileme”²⁴⁴ şeklinde tanımlanmıştır. Korkak bir kimse için “*Aslan geliyor*” ifadesinin kullanılması gibi. Önerinin anlamı ve kullanım özelliği *istiare-i temlihiyye/tehekkümiyye* ile denktir. Her ikisinde de alay veya mizah amacıyla eğretileme yapılmaktadır.

Alaylı eğretileme, sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. Kurucu unsurları itibarıyla dilde yerleşmiş ve Türkçeye uygun olan *alaylı eğretileme*, anlam özelliği itibarıyla da *istiare-i temlihiyye/tehekkümiyye* ile denktir.

114. Teşhis/Kişileştirme-Canlılaşmış Eğretileme-Canlılaştırma/Personnification-Prosopopée

İnsan dışındaki canlı ve cansız varlıklar ile soyut duygu ve düşüncelere insana has özellikler vermeye *teşhis* denir²⁴⁵.

²⁴² Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 96. *İstiare* türleri hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Mermer-Keskin, age, ss. 49-50.

²⁴³ Bahsi geçen öneri, kaynaktaki şekliyle alınmıştır. Ancak burada imla hatasından kaynaklanan bir yanlış anlama söz konusu olabilir. Bir başka deyişle, kelimenin “sakalı” değil, “şakalı” olma ihtimali üzerinde durulmalıdır.

²⁴⁴ Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (20.05.2009).

²⁴⁵ Saraç, age, s. 121. Ayrıca bk. Akalın, age, s. 195; Karaalioğlu, age, s. 381; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 209; Dilçin, age, s. 419; Ertuğrul, age, s. 205; Usta, age, s. 86; Karataş, age, s. 477; Mermer-Keskin, age, s. 107. *Teşhis* iki şekilde meydana gelir; **1.** Mürsel mecazın bir özelliği olan *kapsamlayış* (*synécdoque*) yoluyla, **2.** *İstiare* yoluyla: *İstiarenin* maneviden maddiye, maddiden maddiye, maneviden maneviye, maddiden

Saraç ve Çınar, *teşhis* sanatıyla birlikte *intakı* da *teşbihe* bağlı bir sanat olarak kabul ederek bu iki söz sanatının *istiare*, *mecaz-ı mürsel* ve buna bağlı olarak *teşbih* ile iç içe olduğunu belirtmiş, *teşhis* ve *intakı*, bu sanatlar altında değerlendirmenin yanlış olmayacağını dile getirmişlerdir²⁴⁶.

Teşhis sanatına dil biliminde önerilen karşılık *kişileştirme*dir. **Kişileştirme**, “Kurgusal yapıtlarda hayvanları, bitkileri, cansız soyut kavramları insanlar gibi düşündürüp davrandırma, bir başka deyişle insan dışındaki canlı ve cansız varlıklara duygu, devinim, düşünme gibi insana özgü nitelikler kazandırarak canlandırma sanatıdır”²⁴⁷. *Kişileştirme* için yapılan tanımlamalarda, insan dışındaki canlı ya da nesnelere insana özgü nitelikler verme, bir başka deyişle, hem “*canlandırma*” hem de “*insanlaştırma*” özelliğine vurgu yapılmaktadır. *Teşhis* sanatı için yukarıda verilen tanımlamada da aynı anlamı ifade eden, benzer bir açıklama yapılmıştır. Dolayısıyla *teşhis* terimine karşılık önerilen *kişileştirme*, anlamca bu sanatın özdeşi olabilecek özelliktedir.

Bunun yanında Özünlü, *eğretilemeyi* birkaç kola ayırarak değerlendirmekte, *teşhis* sanatıyla örtüşen bir adlandırma olarak da *canlılaşmış eğretileme* terimini kullanmaktadır. Buna bağlı olarak *canlılaşmış eğretilemeyi*, “İnsan ve hayvan türünden olmayan bir nesneyi insan ve hayvan özellikleriyle nitelemek”²⁴⁸ şeklinde açıklamaktadır. *Teşhis* sanatında örnek alınan ve nitelikleri başka canlı veya cansız varlıklara atfedilen unsur sadece “*insan*”dır. Oysa *canlılaşmış eğretilemede* insanla birlikte “*hayvan*” da temel alınmakta, başka kavram ya da nesnelere hayvanlara ait niteliklerin yakıştırıldığına değinilmektedir. Dolayısıyla terimler arasında birtakım farklılıklar vardır. Ayrıca *canlılaşmış eğretilemede* hayvana özgü niteliklerin de esas alınmasıyla *teşhis* sanatındaki genel kabullere aykırı bir kullanım söz konusudur.

maneviye geçiş yollarından dördüyle de *teşhis* sanatı yapılır. Bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, ss. 209-212.

²⁴⁶ Bk. Saraç, age, s. 121-122. Ayrıca bk. Çınar, agm, ss. 134-135.

²⁴⁷ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 83. Ayrıca bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (17.05.2009); Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 74; Özünlü, age, s. 51; Özünlü, agm, s. 93. Bunun yanında Özdemir, *kişileştirme* önerisini hem *teşhis* hem de *intak* sanatının karşılamak üzere kullanmıştır. Bk. Özdemir, age, s. 167.

²⁴⁸ *İstiare/eğretilemeyi* çeşitli alt gruplara ayıran Özünlü, *canlılaşmış, somutlayıcı ve girişik eğretilemenin* yanında hem *teşhis* hem de daha sonra değinilecek olan *intak* sanatıyla örtüşebilecek *insanlaşmış eğretileme* terimine yer vermekte ve şu ifadelerle açıklamaktadır: “İnsan özellikleri olmayan bir nesneyi insan özellikleriyle tanımlamak”. Bk. Özünlü, age, ss. 49-50. Terimin anlamı hem *teşhis* hem de *intak* sanatıyla benzer özelliklere sahiptir.

Kişileştirme, Türkçe *kişi* köküne isimden fiil yapım eki *-IA* (*-IAş*), ettirgenlik/oldurganlık eki *-DİR* ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. *Kişileştirmenin* yukarıda değinilen tarifinin *teşhis* sanatını tam manasıyla karşılayabilme özelliğinde olması ve dil bilimi çalışmalarında bu sanata bağlı olarak *kişileştirme* terimine sıklıkla başvurulması, dilde tutunmasına katkıda bulunmuş, kullanım alanının yaygın hâle gelmesini kolaylaştırmıştır.

Aynı kaynaklarda *kişileştirme* teriminin Batı kaynaklarındaki karşılığı olarak *personnification* önerilmiştir. Bu kelimenin açıklaması ise doğrudan doğruya “*kişileştirme*” şeklindedir.

Ayrıca *teşhis* sanatının karşılığı olarak *personnification* terimini gösteren Bilgegil, *teşhis* ile ilgili olarak, Fransızcadaki *prosopopée* teriminin *teşhis* sanatından daha kapsamlı olduğunu belirtmiş, *prosopopéede* sadece şahıs olmayan varlığa şahsiyet vermekle kalınmayıp aynı zamanda var olmayan bir kişinin de göz önünde canlandırıldığını belirtmiştir²⁴⁹. *Teşhise* karşılık *kişileştirme* terimini öneren kaynaklarda ise *prosopopée* terimi, aşağıda değinilecek olan *intak* sanatının Batı kaynaklarındaki dil bilimsel özdeşi olarak gösterilmiştir.

Bunun yanında bazı kaynaklarda hem *teşhis* hem de *intak* sanatını kapsayıcı nitelikte olan *canlılaştırma* terimi önerilmiş ve şu şekilde tanımlanmıştır: “Duygusu, hareketi ya da konuşması olmayan şeyleri insan gibi duyar, hareket eder, konuşur bir hâlde anlatma”²⁵⁰. Belirtilen açıklamada hem *teşhis* hem de *intak* sanatını ortaya koyan özel bir durum söz konusudur. Aynı kaynakta *canlılaştırma* teriminin Batı kaynaklı karşılığı olarak da yukarıda değinilen *prosopopée* terimi işaret edilmektedir. Bilgegil de *prosopopée* teriminin hem insan olmayan canlılara insani nitelikler vererek anlatma hem de var olmayan bir şeyi varmış gibi canlandırma anlamına geldiğini ifade etmişti. Bu bağlamda *canlılaştırma/prosopopée* teriminin *teşhis* ve *intak* sanatlarını kapsayıcı ve birleştirici bir özelliğe sahip olduğu, dolayısıyla her iki sanata dil bilimsel bir açıklama getirdiği söylenebilir.

Canlılaştırma, Farsça *can* adına isimden isim yapım eki *-II*, isimden fiil yapım eki *-IA* (*-IAş*), fiilden fiil yapım eki ve ettirgenlik/oldurganlık eki *-DİR* ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. Terimin kökü Türkçe olmamasına rağmen *canlılaştırma*, özellikle

²⁴⁹ Bk. Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 212.

²⁵⁰ *Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü*, s. 27.

konuşma dilinde, kullanım alanı yaygın bir kelimedir. Ancak dil bilimi terimi olarak aynı kullanım alanına sahip olduğu söylenemez. Önerildiği sanatı anlamca kapsamakla beraber, fazla yönleri de olan bir kelime olması, *canlılaştırmanın teşhis* sanatını karşılamak üzere kullanılmasını zorlaştırmıştır. Çünkü terim vasfına sahip olan bir kelimedede aranan temel şartlardan biri, açıklama getirdiği kavramı tam anlamıyla karşılama mecburiyetidir. Ancak *canlılaştırmada* bu özellikten bahsetmek güçtür.

115. İntak/Dillendirme/Prosopopée

Konuşma özelliği olmayan insan dışındaki canlı ve cansız varlıklar ile soyut duygu ve düşünceleri konuşurmaya *intak* denir²⁵¹.

Teşhise bağlı bir söz sanatı olan *intak* için dil bilimi kaynaklarında kullanılan karşılık, *dillendirmedir*.

Dillendirme, “Bir düşünceyi ölmüş bir kimseye, cansız bir varlığa ya da dilsiz bir varlığa (bitkiye, hayvana) söyletme, konuşurma”²⁵² şeklinde tanımlanmıştır. Belirtilen tanımlamanın *intak* için verilen tariften çok fazla farkı bulunmamaktadır. Hem *intak* sanatında hem de *dillendirmede* üzerinde önemle durulan husus, konuşma yeteneğine sahip olmayan canlıları ya da nesnelere konuşurma durumudur. Dolayısıyla *intak* ile *dillendirme* belagat ve dil bilimi içinde birbirleriyle uyumlu ve örtüşen terimlerdir.

Dillendirmenin Batı kaynaklarındaki karşılığı olarak *prosopopée* terimi işaret edilmiştir. *Prosopopée*, “dillendirme”, “bir şey hakkında konuşurma” gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıca Bilgegil’in de belirttiği gibi, bu terim olmayan ya da o anda orada bulunmayan bir şeyi varmış gibi kişileştirme, canlandırma gibi anlamları da içermektedir. Dolayısıyla *teşhis* ve *intak* sanatını ortak bir noktada buluşturan, kapsayıcı bir terimdir.

Dillendirme, Türkçe *dil* adına isimden fiil yapım eki *-IA (-IAn)*, ettirgenlik/oldurganlık eki *-Dir* ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. Kök ve ek bakımından Türkçe

²⁵¹ Saraç, age, s. 121. Ayrıca bk. Akalın, age, s. 195; Karaalioğlu, age, s. 170; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 211; Dilçin, age, s. 419; Ertuğrul, age, s. 101; Karataş, age, s. 477; Mermer-Keskin, age, s. 107.

²⁵² Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 43; Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 37. Ayrıca bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (18.05.2009).

olan *dillendirme*, doğru bir kuruluş özelliğine ve önerildiği sanatı açıklayıcı niteliğe sahip bir terim olmakla beraber, dil bilimi çalışmalarında kendisine çok yer bulamamıştır.

116. Teşbih/Benzetme/Simile-Comparaison

Teşbih, aralarında bir veya birden fazla nitelikte benzerlik bulunan iki şeyin birini diğerine benzetmektir²⁵³.

Kaynaklarda insan aklının söz sanatlarını ortaya koymasının başlangıç noktası olarak *teşbih* sanatı gösterilmiştir. Edebî eserlerde betimlemeler ön plandadır. Yaygın düşünceye göre bu betimlemeler bir şeyin bir başka şeye benzetilmesi ile başlamıştır. Buna bağlı olarak *eğretileme*, *düzdeğişmece*, *kişileştirme*, *dillendirme*, *yergi* gibi söz sanatları *teşbih* sanatı ile birlikte ele alınmış ve aralarındaki ince ayrımlara dikkat çekilerek bu sanatların *teşbihe* bağlı birer söz sanatı oldukları ileri sürülmüştür²⁵⁴.

Milattan önceki dönemlerden bugüne söz içindeki önemi dile getirilen *teşbihin*, eldeki verilerden hareketle ortaya çıkışının çok daha eski zamanlara denk geldiği söylenebilir. Edebiyat bilgilerinden dil bilimi çalışmalarına kadar birçok kaynak eserde kendisine bağlı sanatların çokluğu nedeniyle üzerinde önemle durulan *teşbih*, dil bilimi çalışmalarında da çokça yer verilen *mecaz-ı mürsel*, *istiare* gibi sanatların –birçok kaynağa göre- çıkış noktasını oluşturmaktadır.

Teşbih sanatı dil bilimi çalışmalarında *benzetme* adı ile ele alınmaktadır. ***Benzetme***, “Bir nesneyi, olayı, kişiyi ya da düşünce ve duyguyu nitelikçe daha üstününe dayandırma”²⁵⁵dir. *Benzetme* terimi söz sanatı olan *teşbihe* göre daha genel bir anlam içermektedir. Ancak

²⁵³ Saraç, age, s. 129. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 83; Akalın, age, s. 195; Karaalioğlu, age, s. 381; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 134; Dilçin, age, s. 405; Ertuğrul, age, s. 204; Usta, age, ss. 84–85; Karataş, age, ss. 474–475; Mermer-Keskin, age, s. 106.

²⁵⁴ Özünlü, age, s. 105. Ayrıca bk. Aksan Şiir Dili ve Türk Şiir Dili, s. 119; Çınar, agm, ss. 129–135. Benzer şekilde *benzetmenin* önemine değinen Aristoteles MÖ 4. yüzyılda *Poetika* adlı eserinde şu ifadeleri kullanmıştır: “Mecazları kullanmada usta olmak en önemlisidir. Çünkü bu başkasından öğrenilemediği gibi doğal bir (yaratma) yetisinin [dehanın] işaretidir. İyi mecazlar bulmak demek, benzerlikler için keskin bir görüşe sahip olmak demektir de ondan”. Aristoteles, age, s. 68.

²⁵⁵ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, ss. 23-24. Benzer tanımlamalar için ayrıca bk. Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 21; Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (16.05.2009); Özdemir, age, s. 36; Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, ss. 23-24; Aksan, Anlambilim, s. 61; Aksan, Şiir Dili ve Türk Şiir Dili, s. 119; Usta, age, s. 84; Karataş, age, s. 474; Özünlü, “Klasik Sözbilimin Değişbilimdeki Uzantıları”, s. 92; Kocaman, agm, s. 185; Çınar, agm, s. 129.

tanımında zayıf ya da güçsüz olanı nitelikçe üstün olana benzetme vurgusunun yapılması, terimi *teşbihe* yaklaştırmaktadır. *Teşbihte* de esas özellik zayıfın güçlüye benzetilmesidir. Dolayısıyla terimler arasında nitelik bakımından birebir denklik söz konusudur. *Teşbih* sanatının dil bilimi çalışmalarında sıklıkla kullanılması, bu terimin dil bilimsel eşiti olarak kabul edilen *benzetmenin* yaygınlaşmasını sağlamıştır.

Benzetme, *benze-* fiiline fiilden fiil yapım eki ve ettirgenlik/oldurganlık eki *-t* ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. Ataç ve Timurtaş *benzetmenin* doğru bir kelime olduğunu söylemişlerdir²⁵⁶. Türkçe terim türetme kurallarına uygun olan *benzetme*, dil bilimi çalışmalarında sıklıkla kullanıldığı için yaygınlaşmış bir terimdir. İçerdiği anlamın kesin nitelikler taşıması, karşıladığı kelimeyi birebir olarak bütün yönleriyle yansıtması, *benzetmenin* terim olarak kabul edilmesini sağlayan başlıca unsurlardır.

Teşbih ve *benzetmenin* Batı kaynaklarındaki eşiti olarak kaynaklarda genellikle *simile* terimi gösterilmektedir. *Simile*in sözlük anlamı da “benzetme”dir. *Benzetme* ve *teşbihte* açıkça belirtilen zayıfın güçlüye benzetilmesi özelliği *simile* teriminde vurgulanmamıştır.

Teşbih/benzetmeyi karşılamak için önerilen Batı kaynaklı terimlerden biri de *comparaison*dur. *Comparaison*un kelime anlamı “mukayese”, “karşılaştırma”dır. *Teşbih/benzetme* de bir yönüyle karşılaştırma özelliğindedir. Çünkü iki unsurdan biri diğerine benzetildiğinde aynı zamanda bu unsurların nitelikleri ortaya konularak bir karşılaştırma yapılmış olur. Ancak karşılaştırma, *teşbih/benzetmenin* bütün özelliklerini anlatmak için yeterli değildir. *Teşbihin* birinci niteliği karşılandıktan çok, iki unsurdan birini diğerine benzetmektir. Bu *benzetme* zayıfın güçlüye ya da nitelik bakımından altta olanın üstün olanına benzetilmesi şeklindedir. Ancak *comparaison* teriminde bu duruma ait bir özellik bulunmamaktadır. Bu da anılan terim ile *teşbih/benzetmenin* doğrudan değil, dolaylı olarak benzemediğini gösterir.

Teşbihi meydana getiren unsurlara *teşbihin* erkânı (öğeleri) denir. Bunlar dört tanedir;

1. *Müşebbeh/Benzeyen-Benzetilen/Comparé*: Benzetmede niteliği daha belirsiz olan unsurdur.

²⁵⁶ Bk. Bayar, age, s. 57.

Müşebbeh terimi için kullanılan dil bilimsel karşılık *benzeyendir*. **Benzeyen**, “Benzetmede niteliği daha belirsiz olan öge”²⁵⁷dir. Terimin anlamı, belagat kaynaklarındaki *müşebbehin* tarifini yansıtmaktadır. Dolayısıyla terimler arasında birebir denklik söz konusudur.

Terimin Batı kaynaklarındaki eşiti olarak *comparé* terimi işaret edilmiştir. *Comparé*, “karşılaştırmalı”, “mukayeseli”, “benzetmeli”; “karşılaştırma”, “benzetme” gibi anlamlara gelmektedir. Terimin belirttiği anlamlar, *benzeyenden* çok, *teşbih* ve buna bağlı olarak *benzetme* üzerine kuruludur. *Teşbih* sanatında *benzeyen*, nitelik bakımından zayıf veya güçsüz olan ögedir. Ancak *comparé* teriminin anlamında bu yönde herhangi bir açıklamaya yer verilmemiştir. Dolayısıyla anlam bakımından terimler arasında kopukluk söz konusudur.

Benzeyen, *benze-* fiiline sıfat fiil eki *-An (-y-An)* getirilerek türetilmiştir. *Benzeyen*, *müşebbehi* tam manasıyla karşılar ve kesin bir anlam ifade eder²⁵⁸.

2. *Müşebbehün bih/Kendisine Benzetilen-Benzetmelik*: Benzetmede niteliği daha belirgin olan unsurdur.

Müşebbehün bih teriminin bilinen karşılığı *kendisine benzetilendir*. **Kendisine benzetilen**, belagat kaynaklarının birçoğunda doğrudan *müşebbehün bih* ile anılır. Ancak birçok dil bilimi kaynağında *müşebbehün bihin* eşiti olarak *benzetmelik* terimine yer verilmektedir.

Benzetmelik, “Kendisine benzetilen, birbirine benzetilenlerden nitelik bakımından daha güçlü olanı”²⁵⁹dir. Terimin karşıladığı anlam, birebir olarak *müşebbehün bihi* yansıtmaktadır. Ayrıca iki ifadeden birinin açıklayıcı olarak kullanılması terimin yerleşmesini sağlamıştır.

²⁵⁷ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 24. Ayrıca bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (20.05.2009).

²⁵⁸ Bunun yanında bazı kaynaklarda *müşebbeh* terimi ile ilgili olmak üzere **benzetilen** karşılığı kullanılmıştır. Terimin Batı kaynaklarındaki eşiti olarak da *vergleichend* kelimesi işaret edilmiştir. *Benzetilen*, *benze-* fiiline ettirgenlik/oldurganlık eki *-t* yardımcı ses ile birlikte edilgenlik eki *-l* ve sıfat fiil eki *-An* getirilerek türetilmiştir. İçerdiği anlamın kesinliğinin yanında, olağan konuşma ve yazılarda daha çok kullanılan *benzetilen*, terim olarak aynı yoğun kullanım özelliğine sahip değildir. Dolayısıyla dil bilimsel terim olarak yaygınlık kazanamamıştır. Bu durumun oluşumunda, dil bilimi çalışmalarında *teşbih* sanatının öğelerinden ziyade kendisinin kullanılması etkilidir. Ancak yapı ve anlam bakımından Türkçeye herhangi bir aykırı yanı bulunmamaktadır. *Vergleichend*, sözlük anlamı itibarıyla “karşılaştırmalı” demektir. *Müşebbeh* ve *benzetilen* terimleri, benzetme işlemiinde zayıf unsuru simgelemekte, nitelik bakımından ileri düzeyde olan varlığa benzetilmektedir. Hem zayıf hem de güçlü unsurun özellikleri ortaya konulduğunda aynı zamanda bir karşılaştırma yapılmış olunmakta, *vergleichend* teriminin temel özelliğine yaklaşılmaktadır. Ancak bu ifade edilen özellikler *müşebbeh* ve *benzetilen* terimlerinin doğrudan değil, dolaylı özelliğidir.

Benzetmelik, *benze-* fiiline ettirgenlik/oldurganlık eki *-t*, fiilden isim yapım eki *-mA* ve isimden isim yapım eki *-llk* getirilerek türetilmiştir. Terimin kökünü oluşturan *benzetme*, Ataç ve Timurtaş’a göre doğru bir kelimedir²⁶⁰. Kökeni doğru kabul edilen kelimenin daha sonra Türkçede isimden isim yapım eki olarak kullanılan *-llk* ekini alması doğru bir türetme olarak kabul edilebilir. Karşıladığı kavramı tam manasıyla yansıtması ve kesin bir anlam içermesi, *benzetmelik* kelimesine terim olma özelliği kazandırmaktadır. Ancak geniş bir kullanıma sahip değildir.

3. *Vech-i şebeh/Benzetme Yönü/Similitude*: Karşılaştırma vesilesi olan ortak nitelik ya da birbirine benzetilen varlıkların benzeyen nitelikleridir.

Vech-i şebeh teriminin bilinen ve yaygın olarak kullanılan karşılığı *benzetme yönü*dür.

Benzetme yönü, “Birbirine benzetilen şeyler arasındaki nitelik bakımından ussal, duyuşal, imgesel, düşsel ortak ilgi ve benzeyiş”²⁶¹tir. Hem *vech-i şebeh* hem de *benzetme yönü* benzetilen unsurlar arasındaki ortak niteliklerdir. Dolayısıyla bu iki terim arasında farklı adlarla aynı görevi üstlenme söz konusudur.

Terimin Batı kaynaklarındaki eşiti olarak önerilen *similitude*, “benzeşme”, “benzerlik” gibi anlamlara gelmektedir. Ancak *similitude*, anılan terimleri karşılayabilecek veya onların dil bilimindeki eşdeğeri olabilecek nitelikte bir terim değildir.

Benzetme yönü, belirtisiz isim tamlaması şeklinde bir kelime grubudur. Yapı bakımından Türkçeye uygunluğu, yaygın ve bilinen bir adlandırma olması, karşılamak üzere önerildiği terimin anlamını birebir yansıtması ve kesin bir anlam ifade etmesi, *benzetme yönüne* terim kimliğini kazandırmaktadır. Ancak kullanım alanı belagat ve söz sanatlarıyla sınırlı olup dil bilimi çalışmalarında sıklıkla kullanılmamaktadır.

4. *Edat-ı teşbih/Benzetme İlgeci/Vergleichspartikel*: Benzetmede benzer kavramlar arasında anlam ilgisi kuran unsurdur. Bu görevi yerine getiren genellikle “*gibi*” edatıdır.

²⁵⁹ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 24. Ayrıca bk. Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 21; Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (19.05.2009); Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 24.

²⁶⁰ Bk. Bayar, age, s. 57.

²⁶¹ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 24. Ayrıca bk. Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 22; Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (17.05.2009); Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 24.

Edat-ı teşbih terimini karşılamak amacıyla önerilen terim *benzetme ilgeci*dir. Bu terimin Batı kaynaklarındaki karşılığı olarak da *vergleichspartikel* kelimesi gösterilmiştir.

Benzetme ilgeci, “Benzetmede benzer kavramlar arasında anlam ilgisi kuran ‘*gibi*’, ‘*benzeri*’, ‘*örneği...*’ sözcükleri”²⁶²dir. Benzetme işleminde anlam ilgisi kurma özelliği hem *edat-ı teşbih*te hem de *benzetme ilgeci*nde ortak özelliktir. *Benzetme ilgeci* birebir olarak *edat-ı teşbih*in tanımıyla benzerdir.

Benzetme ilgeci, belirtisiz isim tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. *Teşbih/benetme* ilgisini ele alan çalışmalarda daha ziyade *teşbih* sanatının kendisine yer verildiğinden *edat-ı teşbih* ve buna bağlı olarak *benzetme ilgeci* yaygın bir kullanım alanına sahip olamamıştır. Önerildiği terimi genel anlamıyla ve kesin bir mana ile karşılamakla beraber, yerleşik bir kullanıma sahip değildir.

1160. Teşbihin Çeşitleri

1. Teşbih-i Mufassal (Mufassal Teşbih)/Ayrıntılı Benzetme/Vergleich: Benzetmeyi oluşturan bütün unsurların söylendiği teşbihlere *teşbih-i mufassal* ya da *mufassal teşbih* denir²⁶³.

Teşbih-i mufassal sanatını dil bilimsel yönden anlamlandırmak için bazı kaynaklarda *ayrıntılı benzetme* önerisine yer verilmiştir.

Ayrıntılı benzetme, “Benzeyeni, benzetmeliği, benzetme yönü ve benzetme ilgeci ile bütün öğeleri gösterilmiş benzetme kuruluşu”²⁶⁴dur. Terimin tanımı, *mufassal teşbih*in sahip

²⁶² Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 24. Ayrıca bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (18.05.2009); Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 24.

²⁶³ “*Hac yollarında meş’ale-i karban gibi / Erbab-ı ışık içinde nümayansın ey gönül*” (Necati). Benzetiliş yönü “*nümayan olma*”, yani görünme ve göze çarpmadır. “*gibi*” de teşbih edatıdır. Dolayısıyla bu teşbih, *mufassal* ve *mürsel* bir teşbihtir. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 145;. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 84; Dilçin, age, s. 407; Mermer-Keskin, age, s. 106. Saraç, anılan eserinde benzetmede *vech-i şebihin* söylendiği teşbihe *mufassal teşbih* adını vermiştir. Bir başka deyişle, *mufassal teşbih*in gerçekleşmesi için *teşbih*in bütün unsurlarının yerine, *vech-i şebihin* varlığını koşul olarak sunmuştur. Bk. Saraç, age, s. 131, 142.

²⁶⁴ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, ss. 15-16. Ayrıca bk. Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 19; Karataş, age, s. 475. Karataş, anılan eserinde *teşbih-i mufassal*ın parantez içinde *ayrıntılı benzetme* ifadesine yer vermiştir. Dilçin de *ayrıntılı benzetme* ifadesinin parantez içinde *teşbih-i mufassal* terimine yer vermiştir. Bk. Dilçin, age, s. 407. Gencan ve diğerleri, *teşbih-i mufassal*ın dil bilimsel karşılığı olarak *ayrıntılı benzetmenin*

olduğu mananın aynısını başka kelimeler kullanarak anlatmaktadır. Dolayısıyla terimler arasında anlam ve işlev ortaklığından doğan bir benzerlik söz konusudur.

Ayrıntılı benzetmenin Batı kaynaklarındaki eşiti olarak gösterilen *vergleich*, edebiyat bilgilerindeki manasıyla “benzetme”, “teşbih” demektir. *Mufassal teşbih/ayrıntılı benzetme*, *teşbihin* bütün unsurlarının kullanıldığı benzetme çeşididir. Dolayısıyla genel bir *teşbih/benzetme* durumunda ayırıcı bir özelliğe sahiptir. Ancak *vergleich* teriminde daha genel ve yoruma açık bir anlam belirtilmektedir.

Ayrıntılı benzetme, nitelik bakımından sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. Öneriyi meydana getiren kelimeler, terim türetme kurallarına uygun ve doğru kabul edilebilecek türdendir. Anlamca birebir denklik söz konusu olmakla beraber yaygın kullanımı olmaması, *ayrıntılı benzetmenin* terim olarak kabul edilip yerleşmesine engel olmuştur.

2. Mücmel/Muhtasar Teşbih/Özetli Benzetme-Kısa Benzetme: Benzetme yönü dışında diğer öğeleri söylenen teşbihlere *mücmel/muhtasar teşbih* adı verilir²⁶⁵.

Bazı kaynaklarda *mücmel/muhtasar teşbihin* karşılığı olarak *özetli benzetme* ve *kısa benzetme* şeklinde terim önerilerine yer verilmiştir.

Özetli benzetme, “Kuruluşunda ilgeci kaldırılmış olan benzetme”²⁶⁶dir. “*Bu araba hızda bir ok (ok gibi hızlı yerine)*” cümlesinde olduğu gibi. *Mücmel teşbihte* benzetme unsurlarından eksik olan öge *benzetme yönüdür*. Buna karşın *özetli benzetmede* ise kullanılmayan ya da yer verilmeyen unsur, *benzetme edatıdır*. *Özetli benzetme*, sahip olduğu bu anlam ile aşağıda değinilecek olan *müekked teşbihe* yaklaşmaktadır. Bu yönüyle de *özetli benzetme*, *mücmel teşbihin* dil bilimindeki karşılığı olabilecek bir terim önerisi değildir.

yanında, bu önerinin eş anlamlısı olarak *tam benzetme* ifadesine de yer vermiştir. Bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (17.05.2009).

²⁶⁵ Saraç, age, s. 131. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 84; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 145; Dilçin, age, s. 408; Mermer-Keskin, age, ss. 106–107.

²⁶⁶ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 104. Ayrıca Gencan ve diğerleri, *mücmel teşbihe özetli benzetme* karşılığını vermekle birlikte, *muhtasar teşbih için kısa benzetme* karşılığını ileri sürerek birçok kaynakta birlikte ele alınan *mücmel teşbih* ile *muhtasar teşbihi* dil bilimsel karşılıkları yönünden ayırmıştır. Bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (16.05.2009). Bunun yanında Karataş, *teşbih-i mücmelin* parantez içi açıklamasında *kısaltılmış benzetme* karşılığına yer vermiştir. Bk. Karataş, age, s. 475.

Özetli benzetme, nitelik bakımından sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. Tamlamayı oluşturan kelimelerden *özetin* genellikle yanlış bir türetme²⁶⁷ olarak kabul edilmesinin yanında, *özetli benzetmenin mücmel/muhtasar teşbihi* açıklamaktan uzak bir anlama sahip olması, bu önerinin *mücmel/muhtasar teşbih* ile ilgili bir terim olarak kabul edilmesini engellemektedir.

Kısa benzetme, “Benzetme yönü bildirilmemiş benzetme”²⁶⁸dir. Terimin sahip olduğu anlam, doğrudan *mücmel/muhtasar teşbihi* işaret etmektedir. *Kısa benzetmede* olduğu gibi, *mücmel/muhtasar teşbihte* de benzetme yönünün söylenmemesi söz konusudur. Dolayısıyla anlamca bir denklik söz konusudur.

Kısa benzetme, sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. Anlamca önerildiği terimi tam anlamıyla ve açık bir şekilde açıklama özelliği, bir kelime veya kelime grubunun terim olarak kabul edilmesini gerektiren temel koşullardan önemli birine sahip olduğunu göstermektedir. Ancak birçok terim önerisinde görüldüğü gibi *kısa benzetmenin* de terim olarak kabul edilip ilgili alanlarda yaygın bir kullanımı yoktur.

3. Müekked Teşbih/Pekişik Benzetme: Benzetme edatı söylenmeyen teşbihlere *müekked teşbih* adı verilir²⁶⁹.

Müekked teşbih için bazı kaynaklarda *pekişik benzetme* terimi önerilmiştir.

²⁶⁷ Banguoğlu, *özetin* Türkçe *öz* kökünden Fransızca küçültme eki *-et* (*-ette*) ile yapılmış yanlış bir kelime olduğu, ayrıca *özemek*in “sözü uzatmak” demek olduğu, dolayısıyla *özetin* “sözün kıyası” olamayacağı görüşündedir. Ataç ise, kelimenin yanlış olmakla birlikte Türkçe olduğu için kullanılması gerektiğini belirtmiştir. Timurtaş, Türkçede isimlerden sonra getirilen *-et* şeklinde bir ekin olmadığını ifade etmiştir. Bk. Bayar, age, s. 231.

²⁶⁸ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 81. Ayrıca bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (20.05.2009); Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 73. Bunun yanında Dilçin, anılan eserinde *teşbih-i muhtasar/mücmel* için yaptığı açıklamada *kısaltılmış benzetme* ifadesine yer vermiştir. Bk. Dilçin, age, s. 408.

²⁶⁹ Saraç, age, s. 131. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 84; Dilçin, age, s. 408; Bilgegil, anılan eserinde *müekked teşbih* ile *beliğ teşbihi* aynı tanımlama içinde ele almış ve her ikisini de yalnız müşebbeh ve müşebbehün bihten meydana gelen teşbih şeklinde açıklamıştır. Bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 145.

Pekişik benzetme, “Benzetme yönü ve ilgeci bulunmayan benzetme”²⁷⁰ biçiminde tanımlanmıştır. Terimin içerdiği anlam, *müekked teşbihten* çok, daha sonra değinilecek olan *beliğ teşbihi* yansıtmaktadır. *Müekked teşbihte* söylenmeyen ya da yer verilmeyen unsur, benzetme edatıdır. *Pekişik benzetmede* ise, hem benzetme edatı hem de benzetme yönünün olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla var olan terim ve dil bilimsel önerisi arasında anlam bakımından açık bir farklılık söz konusudur. Bu niteliğiyle *pekişik benzetme*, *müekked teşbihi* dil bilimi açısından açıklayabilecek uygun bir öneri değildir. Ancak yukarıda *mücmel teşbihe* karşılık önerilen *özetli benzetme*, anlamlarının birebir aynı olması dolayısıyla *müekked teşbihe* uygun dil bilimsel bir öneridir.

Pekişik benzetme, nitelik bakımından sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. Terimi meydana getiren kelimeler yapı bakımından doğru olsa da karşılık olarak önerildiği kelime ya da kelime grubunu tam manasıyla açıklayabilecek kesin bir anlamının olmaması ve *müekked teşbihe* bağlı olarak dil bilimi ve ilgili alanlarda kullanım alanının kısıtlı olması nedeniyle *pekişik benzetme*, terim olabilecek yeterliliğe sahip değildir.

4. Teşbih-i Belîğ (Belîğ Teşbih)/Uzbenzetme: Teşbih edatı ve benzetme yönünün her ikisinin de söylenmediği teşbihe *beliğ teşbih* adı verilir. “*Ali arslandır*” cümlesi benzetme edatı ve benzetme yönünün cümlede belirtilmemesi itibarıyla *beliğ teşbihe* örnek gösterilebilir²⁷¹.

*Teşbih-i belîğ*in dil bilimsel karşılığı olmak üzere bazı kaynaklarda *uzbenzetme* ve *pekişik benzetme* terimleri önerilmiştir. Terimlerin Batı kaynaklarındaki özdeşleri hakkında bir öneriye ve açıklamaya rastlanmamıştır.

²⁷⁰ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 97. Ayrıca bk. Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 106. Göğüş, *pekişik benzetme* teriminin içeriğinde hem *müekked teşbihe* hem de *beliğ teşbihe* atıfta bulunmuş, *pekişik benzetmenin* her ikisinin de dil bilimsel karşılığı olabileceğini işaret etmiştir. Benzer bir yaklaşımla Gencan ve diğerleri, *pekişik benzetmeyi* hem *teşbih-i müekked* hem de *teşbih-i belîğ* karşılamak üzere kullanmış ve “Edatı da benzetme yönü de bulunmayan benzetme” şeklinde tanımlamıştır. Bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (20.05.2009). Bunun yanında Karataş, *teşbih-i müekked*in parantez içi açıklamasında *pekiştirilmiş benzetme* ifadesine yer vermiştir. Bk. Karataş, age, s. 475. Benzer şekilde Dilçin de *teşbih-i müekked* için yaptığı açıklamada *pekiştirilmiş benzetme* şeklinde bir öneriye yer vermiştir. Bk. Dilçin, age, s. 408.

²⁷¹ Saraç, age, s. 131. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 94; Karaalioğlu, age, s. 312; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 145; Dilçin, age, s. 409; Mermer-Keskin, age, s. 106. Dil bilimsel bir yaklaşımda hem *istiare* hem de *teşbih-i belîğ*, *eğretileme/métaphore* olarak nitelendirilmektedir. Buna karşın klasik belagatte *istiare/eğretileme* teşbihin temel unsurlarından sadece benzeyen veya benzetilenle yapılırken *teşbih-i belîğ*, benzeyen ve benzetilenin her ikisinin de kullanılmasıyla yapılır. Çınar, agm, s. 130.

Uzbenzetme, “Yalnızca benzetilen ve benzetmelik öğeleri bulunan, benzetme yönü ve ilgeci söylenmeyen benzetme”²⁷²dir. Terimin anlamı birebir olarak *beliğ teşbihi* yansıtmaktadır.

Uzbenzetme, sıfat tamlaması şeklinde, birleşik bir kelimedir. Karşılık geldiği terimin anlamını kesin çizgilerle ve tam manasıyla açıklayan *uzbenzetme*, yapı bakımından da Türkçeye uygun bir terim önerisidir. Ancak anılan önerinin geniş bir kullanım alanı olmaması, dil bilimsel bir terim olarak kabul edilmesinin önüne geçmektedir.

Pekişik benzetme, daha önce aynı kaynak tarafından *müekked teşbih* için de önerilmiş ve “Benzetmede benzetme yönüne, benzetme ilgecine yer verilmemiş olan benzetme kuruluşu”²⁷³ şeklinde tanımlanmıştı. Yukarıda da belirtildiği gibi, terimin sahip olduğu anlam, *müekked teşbihten* çok, *beliğ teşbihi* işaret etmektedir. *Beliğ teşbih* de benzetme edatı ve benzetme yönünün söylenmediği teşbih olma özelliğindedir. Dolayısıyla terimler arasında anlamca bir denklik söz konusudur.

5. Teşbih-i Temsilî (Temsilî Teşbih)/Yaygın Benzetme: Benzeyiş yönü, ayırtılamayacak şekilde birden fazla unsurdan meydana gelen bir tasavvur olan teşbihe *temsîlî teşbih/teşbih-i temsîlî* adı verilir²⁷⁴.

Teşbih sanatının türlerinden *temsîlî teşbih* için bazı kaynaklarda *yaygın benzetme* önerisine yer verilmiştir.

Yaygın benzetme, “Benzetilenle benzetmelik arasında bulunan birden çok özelliği, ilişkileri sırayla anlatarak yapılan benzetme”dir²⁷⁵. *Temsîlî teşbihe* yer veren kaynakların

²⁷² Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 122. Benzer şekilde Dilçin, *teşbih-i beliğ* için yaptığı açıklamada *uz benzetme* önerisine yer vermiştir. Bk. Dilçin, age, s. 409.

²⁷³ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 106. Ayrıca bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (20.05.2009). Belirtilen önerilerin yanında Karataş, anılan eserinde *beliğ teşbihin* özdeşi olarak parantez içinde *açık benzetme* tamlamasını önermiştir. Ancak önerilen tamlama ile ilgili herhangi bir açıklama yapılmaması ve önerinin kullanım yaygınlığı olmaması terim olarak kabul edilip değerlendirilmesini engellemektedir. *Beliğ teşbih/açık benzetme* için bk. Karataş, age, s. 475.

²⁷⁴ Saraç, age, ss. 132–133. Ayrıca bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 148; Dilçin, age, s. 411. Bilgegil, anılan teşbih türünü “unsurları arasındaki karşılık ilk bakışta göze çarpmayacak olan iki tasavvur heyetinden kurulan teşbih”; Dilçin de “benzetilenle benzetmelik arasındaki birden artık özellikleri sırayla anlatarak yapılan benzetme” şeklinde tanımlamıştır.

²⁷⁵ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 130. Benzer şekilde Dilçin, anılan eserinde *temsîlî teşbih* için yaptığı açıklamada *yaygın benzetme* karşılığına yer vermiştir. Bk. Dilçin, age, s. 411. *Temsîlî teşbih* karşılığı

yaptığı tanımlamalarda küçük ayrılıklar olmakla beraber temelde aynı özellikler vurgulanmaktadır. Bu da benzeyen ile kendisine benzetilen arasındaki ilginin, bir başka deyişle benzetme yönünün, birden fazla unsurdan oluşması ve bu özelliklerin sırayla anlatılmasından ibarettir. *Yaygın benzetmede* de aynı anlam, farklı kelimelerle açıklanmıştır. Dolayısıyla *temsili teşbih* ve *yaygın benzetme* arasında anlam esasında bir ortaklık söz konusudur.

Yaygın benzetme, nitelik bakımından sıfat tamlaması şeklinde bir kelime grubudur. Tamlamayı meydana getiren kelimeler Türkçeye uygundur. Karşılık olarak önerildiği terimi açık ve kesin bir anlamla ifade etmesi, *yaygın benzetmenin* dil bilimsel bir terim olarak ele alınabilmesine katkıda bulunmaktadır. Ancak anılan önerinin kullanım alanı birkaç kaynakla sınırlı kaldığından ve dil bilimi çalışmalarında *benzetmenin* türlerinden çok, kendisi ele alındığından *yaygın benzetme* tamlaması, dil bilimsel bir terim olarak sıklıkla kullanılmamaktadır.

6. Teşâbüh/Benzeşme/Similitude-Assimilation: Teşbihin taraflarından biri diğerine ortak oldukları özellik veya nitelikte üstünlük taşıyorsa, yani maksat sadece iki tarafı bir özellikte ya da nitelikte birleştirmek ise böyle benzetmelere *teşâbüh* adı verilir²⁷⁶.

Teşâbüh terimi için önerilen dil bilimsel karşılık *benzeşmedir*. **Benzeşme**, “Benzeyenin benzetme yönü bakımından eşit benzerlikte olanlarla anlatımı”²⁷⁷dır. *Benzeşmede* de *teşâbühte* de ortak ya da eşit nitelikleri bir arada söyleme durumu vardır. Bir başka deyişle, benzetme durumunda sıfatların birbirine üstünlükleri yoktur. Dolayısıyla terimlerin içerdiği anlamlar birbiriyle denktir.

yaygın benzetme önerisine yer veren Gencan ve diğerleri, anılan öneriyle ilgili “Sözcükler arasında değil, anlatım bölümleri arasında olan benzetme. Bu bölümler, kimi kez karşılıklı birkaç benzetme ögesiyle örülmüş olur” şeklinde ifadelerle yer vermiştir. Bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (20.05.2009).

²⁷⁶ Saraç, age, s. 133. Ayrıca bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 153.

²⁷⁷ “*Düştüm ateşlere durmaz yanarım/İçip aşkın dolusundan kanarım*” (Gevheri). Aşk yüzünden ateşlere yanmak, kana kana aşk içmekle eşit değerdedir. Bu dizelerde aşkın etkisi, birbirinden farklı kelime ve hayaller kullanılarak bir noktada birleştirilmiştir. Bütünüyle aşka gark olmak birbirinden üstün özellikte olmayan iki nitelikte anlatılarak *benzeşme* yapılmıştır. Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 23. Ayrıca bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (19.05.2009). Benzer şekilde Saraç, *teşâbühün* özdeşi olarak kabul edilen *benzeşmeyi* bu terimin parantez içi karşılığı olarak belirtmiştir. Bk. Saraç, age, s. 133. Ayrıca Devellioğlu da *teşâbüh* teriminin karşılığı olarak *benzeşme* anlamına yer vermiştir. Bk. Devellioğlu, age, s. 1093.

Benzeşme teriminin Batı kaynaklarındaki karşılığı olarak *similitude* ve *assimilation* terimleri geçmektedir. *Similitude* kelime “benzeşme”, “benzeyiş” gibi anlamlara gelmektedir. Ancak terimin bağlamsal kullanımında ortaya koyduğu farklı anlamlar konusunda kesin bir düşünce ileri sürmek güçtür. Buna karşın terimin birebir olarak *benzeşme* anlamına gelmesi, sözlük anlamı temelinde bir denkliğin göstergesidir.

Assimilation terimi de benzer şekilde, “benzeşim” demektir. Ancak *assimilation*un ifade ettiği benzeşme daha çok birbirini takip eden seslerin, aralarında benzerlik ilgisi kurarak birbirini dönüştürmesine dayalıdır. Dolayısıyla burada anlam benzerliği olan terimlerin, niteliklerindeki farklılıklar nedeniyle kullanım alanları ve simgelediği unsurların ayrıldığı görülmektedir.

Benzeşme, Türkçe *benze-* fiiline işteş çatı eki *-ş* ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. Türkçe terim türetme kurallarına uygun olan *benzeşme*, dil bilimsel bir terim olarak *benzeşim* ya da *benzeşme* şeklinde, daha çok ses değişiklikleri ile ilgili olarak ele alınmaktadır. Ayrıca *benzeşme* teriminin belagatte *teşbih* sanatının bir türü olan *teşabühe* bağlı bir eşitlik olarak ele alınması birkaç kaynakla sınırlıdır.

7. Teşbih-i Maklub/Çevrik Benzetme: Benzeyenin niteliklerinin kendisine benzetilenden üstün gösterildiği teşbihtir. Teşbihte maksat, genellikle benzeyenin ne hâl ve sıfatta olduğunu açıklamak olup ortak oldukları yönde güçlü olan taraf *kendisine benzetilen* yapılıdır. Fakat bazen kendisine benzetilen olarak bilinen şeyler abartı ifade etmesi için *benzeyen* yapılıdır. Cesur bir insanı arslana değil, arslanı insana benzetmek gibi. Bu tarz yapılan teşbihlere *teşbih-i maklub* adı verilir²⁷⁸.

Teşbih-i maklub sanatının dil bilimsel karşılığı olarak bazı kaynaklarda *çevrik benzetme* önerisine yer verilmiştir.

Çevrik benzetme, “Benzetilenin benzetme yönünün güçlü olmasına karşın, benzeyenin üstün gösterilmesi”²⁷⁹dir. Terimin açıklamasında belirtilmek istenen, nitelik bakımından zayıf

²⁷⁸ Saraç, age, s. 133. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 94; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 147; Devellioğlu, age, s. 1094.

²⁷⁹ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, ss. 30-31. Ayrıca bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (21.05.2009). Benzer şekilde Devellioğlu anılan eserinde, *teşbih-i maklubun* açıklaması

olanın güçlüye benzetilmesinin yerine, aslında özellikleri itibarıyla ileride olanın alt seviyede olana benzetilmesidir. *Teşbih-i maklub* ile ilgili açıklamada da bu duruma işaret edilmiştir. Dolayısıyla *teşbih-i maklub* ve karşılığı arasında anlam ve işlevce bir denklik söz konusudur.

Çevrik benzetme, sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. Terimi meydana getiren kelimelerden *benzetmenin* uzmanlarca doğru kabul edildiğine daha önce değinilmişti. *Çevrik* kelimesi Türkçe *çevir-* köküne fiilden isim yapım eki *-k (Ik)* getirilerek türetilmiş, daha sonra kelime kökündeki *-i* ünlüsü söyleyiş kolaylığına bağlı olarak düşürülmüştür. Unsurlarının yapı bakımından doğru olması, karşılık üzere önerildiği sanatı açık bir şekilde ifade etmesi ve kesin bir anlamının olması, *çevrik benzetmenin* terim olarak ele alınıp incelenmesine katkıda bulunmaktadır. Ancak birçok öneride olduğu gibi kullanım alanı sınırlıdır.

8. Teşbih-i Karib/Mübtezel/Amiyane Teşbih/Bayağlık-Ortaya Düşmüşlük: Benzetme yönü incelemeye ve zihin yormaya muhtaç olmaksızın ilk anda anlaşılacak derecede açıkça ya da çok kullanılması nedeniyle dinleyici üzerinde hoş bir etki bırakma özelliğini kaybetmişse *teşbih-i karib*, *teşbih-i mübtezel*, *teşbih-i karib-i mübtezel*, *amiyane teşbih* gibi adlar verilir²⁸⁰.

Dil bilimi ve edebiyat bilgilerini ele alan kaynaklarda doğrudan *mübtezel teşbih* terimini karşılamak üzere önerilen bir terime rastlanmamıştır. Ancak bazı kaynaklarda *mübtezel* karşılığı *bayağıl* ve *ibtizal* karşılığı olarak da *ortaya düşmüşlük* ve *bayağlık* önerilerine yer verilmiştir.

Bayağıl, “Birine karşı söylenmiş aşağılayıcı söz”²⁸¹’dür. Terimin tanımı mübtezel teşbihle herhangi bir şekilde denk değildir. Burada bahsedilen, alışılmışlık hissi veren benzetme özelliğinden çok, aşağılayıcı ifadelerdir. Hem *mübtezel teşbihe* hem de *bayağıla* aynı terimin (*mübtezel*) kaynaklık etmesi, anılan terimi ve dil bilimsel önerisini bir noktada buluşturmaya yetmemektedir. Karşılık olmak üzere önerildiği terimi bütün yönleriyle ve tam manasıyla ifade edememesi *bayağıl* kelimesinin terim olarak kabul edilmesini engellemektedir.

içinde *çevrik benzetme* karşılığına yer vermiştir. Bk. Devellioğlu, age, s. 1094. Önerinin Batı kaynaklarındaki karşılığına dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

²⁸⁰ Saraç, age, s. 134. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 90; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 149.

²⁸¹ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 22.

Ortaya düşmüşlük, “İfadede kullanılan fikir ve mecazların pek kullanılmış olması hâli”²⁸²dir. Terimin tanımında ifade edilen anlam özelliği genel itibarıyla *teşbih-i mübtezele* yaklaşmaktadır. *Mübtezel teşbihte* de benzetme işleminde unsurlar arasında ilgi kuran niteliğin, çok fazla kullanılmaktan dolayı bilinen bir hâl alması ve böylece basitleşmesi söz konusudur. Ancak *mübtezel teşbihte* yaygınlaşan ve alışılmışlık duygusu uyandıran benzetme yönüdür. *Ortaya düşmüşlükte* ise anlatımda çok kullanılan ve sıradanlaşan fikir ve mecazlardır. Dolayısıyla genel anlam itibarıyla benzer özelliklere sahip olsalar da *teşbih-i mübtezel* ile *ortaya düşmüşlük*, birbirinden farklıdır. Kaldı ki *ortaya düşmüşlük* ifadesinin çağrışımları da bir terim olarak kabulüne engeldir.

Bayağılık, “Bir sözde herkesçe kullanıla kullanıla özellik, tazelik kalmamış olması”²⁸³dir. Genel itibarıyla anlatımda yer verilen kelime veya kelime grubunun çok kullanılmasından kaynaklanan bir sıradanlıktan bahsedilmektedir. Ancak burada söz içinde herhangi bir benzetmeye ve bu benzetmenin unsurlarından biri olan benzetme yönüne değinilmemiştir. Dolayısıyla hem *mübtezel teşbih* hem de *bayağılık*, temelde farklı anlamları simgelemektedir.

9. Teşbih-i Tesviye/Eşli Benzetme: Benzeyen birden çok sayıda olduğu takdirde, ifade *teşbih-i tesviye* adını alır²⁸⁴.

Teşbih-i tesviye sanatı için bazı kaynaklarda *eşli benzetme* önerisine yer verilmiştir.

Eşli benzetme, “Benzeyeni birden çok olan benzetme”²⁸⁵ şeklinde tanımlanmıştır. “*Dili mercan, dizi mercan, dişi mercan* (Bedri R. Eyüboğlu)” gibi. Terimin tanımı ve açıklayıcı örneği doğrudan *teşbih-i tesviye* sanatını yansıtmaktadır. Dolayısıyla terimler arasında, öne çıkan unsurların ortaklığına bağlı bir denklik söz konusudur. Ancak *eşli benzetme*, kullanım alanı geniş olan bir öneri olmayıp birkaç kaynakla sınırlıdır.

Eşli benzetme, sıfat tamlaması şeklinde bir kelime grubudur. Tamlamayı oluşturan unsurların yapı ve anlam bakımından doğru olmasının yanında, *teşbih-i tesviye* terimini tam

²⁸² Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 83.

²⁸³ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 20. Ayrıca bk. Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 22.

²⁸⁴ Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 89; Devellioğlu, age, s. 1094; Dilçin, age, s. 412; Eren-Uzunoğlu, age, s. 141.

²⁸⁵ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 48. Ayrıca bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (16.05.2009). Bunun yanında Eren-Uzunoğlu, *teşbih-i tesviye* sanatının eş anlamlısı olarak *düzenlenmiş benzetme* karşılığına yer vermiştir. Bk. Eren-Uzunoğlu, age, s. 141.

anlamıyla ve kesin bir şekilde açıklayabilmesi *eşli benzetmenin* terim olarak kabul edilebileceğini göstermektedir.

10. Teşbih-i Melfûf/Sarmaşlı Benzetme: Benzeyenler söylendikten sonra kendisine benzetilenlerin sıralandığı teşbihe *melfuf teşbih* adı verilir²⁸⁶.

Teşbih sanatının türlerinden *teşbih-i melfuf* ile ilgili olmak üzere bazı kaynaklarda *sarmaşlı benzetme* önerisine yer verilmiştir.

Sarmaşlı benzetme, “Benzetilen ile benzetmeliğin üst ve alt dizelerde birbirini izlediği benzetme”²⁸⁷ dir. Terimin içerdiği anlam, birebir olarak *teşbih-i melfûf* sanatını işaret etmektedir. Çünkü *teşbih-i melfûfta* da önce benzeyenler, daha sonra ise kendisine benzetilenler sıralanmaktadır. *Sarmaşlı benzetme* için yapılan tanımlama daha çok bir beyit veya dörtlüğe göredir. Dolayısıyla hem *teşbih-i melfûf* hem de *sarmaşlı benzetme* aynı anlamı ifade eden, nispeten denk terimlerdir.

Sarmaşlı benzetme, sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. Tamlamayı meydana getiren kelimelerden *sarmaşlı* ise yapı bakımından doğru bir kelime değildir. Türkçede *sarmaş dolaş* şeklinde bir ikileme ve “birbirine sarılmak”, “kucaklaşmak” anlamına gelen *sarmaşmak* fiili vardır. Ancak anılan fiile getirilen *-II* eki Türkçede isim kök ve gövdelerine getirilen bir yapım ekidir. Bahsedilen ikilemede geçen *sarmaş* kelimesi tek başına kullanılmamaktadır. Dolayısıyla *sarmaşlı benzetme* önerisi yapı bakımından kusurludur.

11. Teşbih-i Mefrûk (Mefruk Teşbih)/Ayrımcılı Benzetme: Benzeyenlerin yanında kendisine benzetilenler yer alırsa meydana gelen benzetmelere *mefruk teşbih* adı verilir. “*Yüzü güldür, saçı sünbül, gözü nergis, kaddi serv*” gibi²⁸⁸.

²⁸⁶ Bilgegil, age, s. 146. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 89; Devellioğlu, age, s. 1094; Dilçin, age, s. 412; Eren-Uzunoğlu, age, s. 140.

²⁸⁷ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 101. Ayrıca Gencan ve diğerleri, *teşbih-i melfuf* için *sarmaşlı benzetme*; Eren-Uzunoğlu, *dürülmüş benzetme* önerisine yer vermişlerdir. Bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (19.05.2009); Eren-Uzunoğlu, age, s. 140.

²⁸⁸ Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 146. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 89; Devellioğlu, age, s. 1094; Eren-Uzunoğlu, age, s. 141.

Teşbih-i mefruk sanatının dil bilimsel karşılığı olarak bazı kaynaklarda *ayrımcılı benzetme* önerisine yer verilmiştir.

Ayrımcılı benzetme, “Benzetilen ile benzetmeliğin yan yana söylendiği benzetme”²⁸⁹ şeklinde tanımlanmıştır. Burada *benzetilenden* kastedilen, *benzeyen*, *benzetmelik* ile anlatılmak istenen de *kendisine benzetilendir*. Buradan hareketle *teşbih-i mefruk* ile *ayrımcılı benzetmenin*, aynı anlamı farklı ifadelerle yansıtan ve anlam bakımından birbirinin yerini tutabilecek özelliklere sahip terimler olduğu söylenebilir.

Ayrımcılı benzetme, sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. Terimi meydana getiren kelimelerden *ayrımcılı*, Türkçe *ayır-* fiiline fiilden isim yapım eki *-m (-Im)*, isimden isim yapım eki *-CA* ve isimden isim yapım eki *-II* getirilerek türetilmiştir. Kelimenin dayandığı *ayrım* hakkında Ataç, Aksoy ve Püsküllüoğlu doğru olduğu yönünde fikir beyan ederlerken Timurtaş, *ayrımın* yanlış bir kelime olduğunu belirtmiştir²⁹⁰. Kelimenin yapısı hakkında tartışmalar olsa da *ayrım*, dilde tutunmayı başarmış bir kelimedir. Dolayısıyla bu kökten türetilen *ayrımcılı* da yapı bakımından doğru kabul edilebilir. Bunun yanında *teşbih-i mefruku* tam anlamıyla açıklama özelliğine sahiptir. Ancak *ayrımcılı* kelimesinin alışılmadık bir kelime olması terim olarak benimsenmesini engellemektedir.

12. Teşbih-i Cem/Teselsülî/Çoklu Benzetme: Eğer yalnız *kendisine benzetilen* birden çok olursa meydana gelen benzetmeye *teşbih-i cem* denilir²⁹¹.

Bazı kaynaklarda *teşbih-i cem/teselsülî* için *çoklu benzetme* önerisine yer verilmiştir.

²⁸⁹ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 19. Buna benzer şekilde Eren-Uzunoğlu, *teşbih-i mefruk* için yaptıkları açıklamada *ayrılmış benzetme* karşılığına yer vermişlerdir. Bk. Eren-Uzunoğlu, age, s. 141. Bunun yanında Gencan ve diğerleri, *teşbih-i mefruk* karşılığı *ayrımcılı benzetme* önerisine yer vermekle birlikte, bu öneriyi “Bir anlatımda art arda sıralanan ve biçimdeş olan ikişer ögeli benzetme” şeklinde tanımlamıştır. Bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (20.05.2009).

²⁹⁰ Bk. Bayar, age, s. 44.

²⁹¹ Dilçin, age, s. 412. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 90; Devellioğlu, age, s. 1094; Eren-Uzunoğlu, age, s. 142. Bilgegil, anılan eserinde *teşbih-i cemde kendisine benzetilenin* değil, *benzeyenin* birden fazla olduğunu belirtmiştir. Ancak bu kaynaktan diğer *teşbih* türleri için yapılan açıklamalar başka kaynaklarda verilen bilgilerle örtüştüğü için bunun baskı hatasından kaynaklanan özel bir durum olduğu söylenebilir. Bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 147.

Çoklu benzetme, “Benzetmeliği birden çok olan benzetme”²⁹²dir. Yapılan açıklamadan da anlaşılacağı üzere, *teşbih-i cem/teselsülî* ve *çoklu benzetme*nin anlamları birbirinin yerini doldurabilecek özelliktedir.

Çoklu benzetme, nitelik bakımından sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. Tamlamayı meydana getiren kelimeler yapı bakımından Türkçeye uygundur. Bunun yanında *teşbih-i cem/teselsülî* terimini tam manasıyla ve kesin bir anlamla açıklayabilmektedir. Ancak daha önce anılan birçok terim gibi *çoklu benzetme* de kullanım alanı dar bir öneridir²⁹³.

117. Kinaye/Dokundurma-Değınmece-Dolaylama/Insinuation-Allusion-Periphrasis

Kinaye, sarahatten kaçmak, gizlemek manalarına gelir. Edebiyatta, gerçek manayı düşünmeye engel olacak bir ipucu (*karine-i mânia*) bulunmamak şartıyla, bir sözü gerçek anlamına da gelmek üzere, onun dışında kullanma sanatıdır. “*Ahmet Efendi'nin alını açıktır*”, cümlesiyle o şahsa ait alının bir görünüşünü ifadeye bir engel yoktur; fakat örf, tabire hususi bir mana vermiştir. O da Ahmet Efendi'nin utanılacak hiçbir hâli olmamasıdır²⁹⁴.

Dil bilimi kaynaklarında *kinaye* sanatına dil bilimsel bir açıklama getirmek amacıyla *dokundurma* ve *değınmece* önerileri getirilmiştir.

²⁹² Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 32. Bunun yanında Gencan ve diğerleri, *teşbih-i cemin* dil bilimsel karşılığı olmak üzere *toplamlı benzetme*; Eren-Uzunoğlu da anılan terimin eş anlamlısı olarak *toplu benzetme* karşılığına yer vermişlerdir. Bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (20.05.2009); Eren-Uzunoğlu, age, s. 142.

²⁹³ Belagat kitapları teşbihin türleri bahsinde dil bilimi kitaplarında karşılığı bulunamayan farklı başlıklara da yer verir: **Mürsel teşbih**: Benzetme edatı söylenen teşbihlere *mürsel teşbih* adı verilir. **Teşbih-i tehakkümî/temlihî**: Zıt ve çelişkili unsurların karşılaştırılması yoluyla kurulan teşbihlere *tehakkümî teşbih* veya *temlihî teşbih* denir. Cimri bir insanı cömertliğin timsali “*Hatem*”e benzetmek *teşbih-i temlihî/tehakkümî*ye örnek gösterilebilir. Saraç, age, s. 131. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 84; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 145.

²⁹⁴ Bunun yanında kinayeli söz bir açıdan hakikat, bir açıdan mecazdır. *Mecazdan* farkı şudur: *Mecazda* - *kinayenin* aksine- sözün gerçek anlamı ile anlaşılmasının aklen mümkün olmadığını gösteren bir ipucu (*karine-i mânia*) vardır. *Kinayedede* ise böyle bir unsur bulunmaz. *Kinayedede* bir kapalılık vardır, örtük bir ifade biçimidir. Bir açıdan, cümlenin veya ifadenin dış manasını değil, iç manasını kastetmektedir. O hâlde *kinaye*, iki anlamlı söz söylemektir. Asıl istenilen amaca işaret yolu ile delalet eder. Sözün söylenilmeyen bir anlamı göstermesi, ima etmesidir. *Mecazdaki* gibi, zihni kastedilen anlama yönlendiren ve başka anlamı engelleyen bir unsur bulunmaz. Saraç, age, s. 144. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 99; Akalın, age, s. 108; Karaalioglu, age, s. 192; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 134, 174; Özdemir, age, s. 167; Dilçin, age, s. 416; Ertugrul, age, s. 114; Karataş, age, s. 271; Mermer-Keskin, age, s. 61; Eren-Uzunoğlu, age, ss. 168–169.

Dokundurma, “Bir sözcüğü iki anlamıyla kullanıp ikinci anlamını amaçlama sanatı”²⁹⁵ dir. Kitaplığı iyi çalıştırmayan memura “*Kitaplığı iyi koruyorsunuz*” sözünde, “*Kimseye okutmuyorsunuz*” anlamını kastetmek gibi. *Kinayede* önemli olan ve bu sanata mevcut özelliğini katan, ifadenin ilk akla gelen anlamı değil, arka planda yer alan iletidir. Ancak ilk anlamının anlaşılmasına engel olacak bir durum bulunmaması gerekir. Bir başka deyişle, dinleyen ya da okuyan için sözün ilk manası da anlamlı ve makul olmalıdır. *Dokundurmanın* anlamı tam manasıyla *kinaye* sanatını açıklayamasa da belirtilen örnek, bütün yönleriyle *kinayeyi* yansıtmaktadır. Çünkü dinleyici veya okuyucu için ifadenin ilk anlamı da kabul edilebilir bir düzeydedir. Ancak vurgulanmak istenen arka planda yer alan mesajdır.

Dokundurmanın Batı kaynaklarındaki karşılığı olarak ileri sürülen kelimelerden *insinuation*, “telkin”, “aşılama”, “ima etme” gibi anlamlara gelmektedir. Kelimenin sözlük anlamı, *kinaye* ve bu sanatın dil bilimsel önerisi olan *dokundurmaya* yaklaşmaktadır. *Kinayede* de bir ima veya kastetme durumu vardır. Ancak ima veya işaret etme durumu *kinayenin* yalnız bir özelliğidir. Bunun yanında *kinaye* ve *dokundurma*, kendilerini ön plana çıkaran daha farklı ve anlamlı özellikler barındırmaktadır. *Kinayede* dinleyici için sözün her iki anlamı da kabul edilebilir durumda, ancak ikinci anlamı kastedilmiş olmalıdır. Ancak *insinuation* kelimesinde belirtilen özelliklerin birçoğu bulunmamaktadır. Dolayısıyla *dokundurma* ve buna bağlı olarak *kinaye* ile *insinuation* kelimesi tam manasıyla denk değildir.

Dokundurmanın Batı kaynaklarındaki karşılığı olarak önerilen bir diğer kelime *allusion*dur. *Allusion*, “ima”, “dokundurma” gibi anlamlara gelmektedir²⁹⁶. *Insinuation* teriminde olduğu gibi burada da *kinaye* sanatına yalnız sınırlı özelliklerle yaklaşma söz konusudur. *Allusion* kelimesinin işaret ettiği ima ve dokundurma, *kinaye* sanatının arka planda yer alan anlamı vermede kullanılan birer yoldur. Ancak bu durum, anılan sanatın temel özelliği değildir. Buradan hareketle *allusion* kelimesinin de “dokundurma” anlamını içermesine rağmen *dokundurma* ve buna bağlı olarak *kinaye* sanatı ile aynı olduğunu söylemek güçtür.

²⁹⁵ Göğüş ve diğerleri, *Yazın Terimleri Sözlüğü*, s. 39. Bunun yanında Gencan ve diğerleri, *dokundurma* önerisini daha sonra değinilecek olan *tariz* sanatının karşılığı olarak ileri sürmüştür. Bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (21.05.2009).

²⁹⁶ Benzer düşünceleri dile getiren Çınar, Bilgegil’in de *kinaye* sanatını karşılamak amacıyla kullandığı *allusionun* “ima”, “anıştırma”, “telmih” gibi anlamlara geldiğini ve bu terimin belagatteki *telmih* sanatının karşılığı olabileceğini belirtmiştir. Bk. Çınar, agm, s. 139.

Dokundurma, *dokun-* fiiline ettirgenlik/oldurganlık eki *-Dir* ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. Türkçe kelime türetme kurallarına herhangi bir aykırı yanı bulunmayan *dokundurma*, dil bilimsel bir terim olmaktan çok olağan konuşma ve yazılarda “laf dokundurma”, “söz dokundurma” gibi yaygın kullanım özelliğine sahip bir kelimedir. *Kinaye* sanatının karşılığı olarak kaynaklarda da yer bulamamıştır. Terim türetmede üzerinde önemle durulan koşullardan biri de türetilen kelimenin, karşılamak üzere sunulduğu kavramı tam manasıyla ve kesin bir anlamla açıklayabilmesidir. Ancak *dokundurmada* bu özellik eksiktir.

Değınmece de *kinayenin* dil bilimsel karşılığı olarak önerilmiş ve “Bir sözü hem gerçek hem de değışmeceli anlamıyla kullanma sanatı”²⁹⁷ şeklinde tanımlanmıştır. “*O herif doymazın biri*” cümlesi, bahsedilen kişinin hem obur hem de maddiyat düşkününü olduğunu belirtmektedir. Kinayedeki iki anlamı da barındırma özelliğı *değınmece*de dile getirilmemektedir. Bir başka deyişle, iki anlama gelen sözün hangisinin vurgulanması gerektiğine veya kastedildiğine değinilmemiştir. Bu da önerilen kelimenin anlamını genel ve yoruma açık bir hâle getirmektedir. Dolayısıyla *değınmece* önerisi de *kinaye* sanatını dil bilimsel yönden tam anlamıyla açıklayabilme özelliğinde değildir.

Değınmece, *değ-* fiiline fiilden fiil yapım eki *-n (İn)*, fiilden isim yapım eki ve birleşik bir ek durumunda bulunan *-mAca* getirilerek türetilmiştir. Eklendiğı kelimeye oyun/eğlence, tarz/durum ve hastalık adı katan bu ek, burada oyun/eğlence anlamı katmıştır. Kelimenin kökünü oluşturan *değın-* gövdesi Timurtaş ve Hacıeminoğlu’na göre yanlış bir kelimedir. Timurtaş’a göre *değın-* “temas etmek” anlamında kullanılan bir kelimedir ve Türkçede “temas etmek”in karşılığı *dokunmaktır*. Buradan hareketle Timurtaş, kelimenin yapı bakımından doğru olsa da anlam bakımından yanlış olduğunu belirtmiştir²⁹⁸. Kökü yanlış anlamalara neden olan bir kelimenin, yapım eki almış hâlinin de birtakım sorunlar içerdiği ve farklı anlamlar çağrıştıran yanlış anlamalara neden olabileceğı ileri sürülebilir. Bu ise bir terimde olmaması gereken bir özelliktir. Önerildiğı kavramı tam manasıyla açıklayamaması ve yanlış anlamalara işaret etmesi nedeniyle *değınmece* kelimesi terim olabilecek yeterlilikte değildir.

²⁹⁷ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 40. Ayrıca bk. Özdemir, age, s. 81, 167. Bunun yanında *kinaye* karşılığı *değınmece* önerisine yer veren Gencan ve diğerleri, anılan öneriyi “Sözün gelişyle, gerçek anlamların dışında bir kavrama değınme sanatı” şeklinde tanımlamıştır. Bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (20.05.2009).

²⁹⁸ Bayar, age, ss. 84–85.

Bunun yanında *kinayenin* farklı kaynaklardaki tanımlarından hareketle, bazı dil bilimi çalışmalarında anılan sanatın karşılığı olarak *dolaylama* ve bu kelimenin Batı kaynaklarındaki karşılığı olan *periphrasis* terimi ileri sürülmüştür.

Dolaylama, bir kelime ile belirtilebilecek kavramı birden çok sözcükle anlatma, şeklinde tanımlanabilir. Dolayısıyla burada *kinayede* var olan derin bir anlamı ifade etmekten çok, sözü uzatarak ifade etme durumu vardır. *Kinaye* de bir yönüyle doğrudan değil, dolaylı ifade şeklindedir. Bu noktada *kinaye* ile *dolaylama* denktir. Bunun yanında *kinayede* kullanılan *dolaylama*, imalı ve derin manalı söz söyleme özelliğine sahiptir. Kısaca *dolaylama*, *kinaye* sanatına dil bilimsel bir açıklama getirmek için tam manasıyla uygun ve yeterli bir öneri değildir²⁹⁹.

Dolaylama, *dola-* fiiline yardımcı ses (y) ile birlikte getirilen *-ı* zarf fiil ekinin kalıplaşmasıyla *dolay* hâlini almış ve bu kelimeye isimden fiil yapım eki *-IA* ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. Timurtaş, *dolayın* yapı bakımından doğru bir kelime olduğunu belirtmiştir. Püsküllüoğlu da kelimenin başlangıçta yanlış kabul edildiğini, ancak zaman içinde benimsendiğini ifade etmiştir. Hacıeminoğlu ise *-ey* ekiyle yapılan kelimelerin yanlış olduğunu, çünkü bu ekin Türkçe değil, Moğolca olduğunu belirtmiştir. Dilçin *dolayın* eskiden de var olan, ancak zaman içinde kullanımdan düşmüş bir kelime olduğunu, Cumhuriyet döneminde tekrar canlandırıldığını açıklamıştır³⁰⁰.

Dolaylama kelimesinin kökünün yapı bakımından doğruluğu konusunda uzmanlar arasında görüş ayrılıkları vardır. Bunun yanında *dolaylama*, karşılık olarak önerildiği *kinaye* sanatını tam anlamıyla açıklama özelliğine sahip değildir.

Piterberg ise, *kinayenin* karşılığı olarak *synecdoche* kelimesini önermiştir. Piterberg'e göre *kinaye*, *eğretileme/metaphoreun* türlerinden biridir. Bazı küçük anlam özellikleri itibarıyla birbirinden ayrılmaktadır³⁰¹. Dil bilimi çalışmalarında kullanım alanı yaygın olan ve "kapsamlama", "kapsamlayış" gibi anlamlara gelen *synecdoche*, daha çok *mecaz-ı mürsel*

²⁹⁹ Benzer düşünceleri dile getiren Çınar'a göre *kinaye*, *dolaylama* ile kısmen örtüşmektedir. Ancak *dolaylama*, *teşbih* ve *istiarede*den yararlanan, *kinayeyi* de içine alan daha kapsamlı bir sanattır. Bk. Çınar, agm, s. 139. *Kinaye*, *dolaylama*, *periphrasis* ilgisi için ayrıca bk. Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 38; Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 46; Dietrich, age, s. 109; Vardar, age, s. 81; Kocaman, agm, s. 180; Özünlü, agm, s. 93.

³⁰⁰ Bayar, age, ss. 98–99.

³⁰¹ Bk. Piterberg, age, ss. 244–245.

sanatı ve bu sanatın dil bilimsel karşılığı olan *düzdeğişmece* ile ilgili konularda ele alınmaktadır. *Düzdeğişmecede* ele alınan *kapsamlama*, genellikle parça-bütün, neden-sonuç, yapan-yapılan gibi birbirinin tamamlayıcı ya da yardımcı unsuru olan anlatım özelliklerini karşılamak için kullanılmaktadır.

1170. Kinayenin Erkânı (Ögeleri)

Kinayenin erkânı (ögeleri) ikidir; a. *Mekni-i bih*, b. *Mekni-i anh*. Kendisinde *kinayenin* meydana geldiği söz *mekni-i bih*; anlamı da *mekni-i anh* adını alır³⁰².

Bazı kaynaklarda *mekni-i bih* için *değinen*; *mekni-i anh* için de *değnilen* kelimeleri kullanılmıştır. Anılan önerilerin Batı kaynaklarındaki karşılıklarıyla ilgili bir terim önerisine rastlanmamıştır.

Değinen, “Değinemecede sözün gerçek anlamı”; ***değnilen*** ise, “Değinemecede sözün mecazi ya da değişmeceli anlamıdır”³⁰³. “*kapısı açık bir kimse*” ifadesinde kapının gerçekten açık olması anlamı *mekni-i bih/değinen*; konukseverlik anlamı ise *mekni-i anh/değnilendir*.

Mekni-i bih ve *mekni-i anh*ın tarifinde kinayeli sözün hem kelime hem de anlam düzeyinde vurgusu yapılmıştır. *Değinen* ve *değnilende* ise sözün gerçek ve değişmeceli anlamı üzerinde durulmaktadır. Bir başka deyişle, *değinen* ve *değnilende* yalnız anlam vurgusu yapılmıştır. Ancak temelde hem asıl terimler hem de önerileri, aynı nitelikleri barındırmaktadır. *Değinende* belirtilen sözün gerçek manası, kinayeli sözün birinci anlamıdır. *Değnilendeki* mecazi anlam ise, *kinayenin* ikinci ve asıl vurgulanmak istenen manasıdır. Dolayısıyla terimler ve dil bilimsel önerileri arasında dolaylı bir benzerlikten söz edilebilir.

Değinen, *değ-* fiiline fiilden fiil yapım eki *-n* (*İn*) ve sıfat fiil eki *-An* getirilerek türetilmiştir. Önerilen kelimenin anlam karışıklığının yanında, karşılık olarak önerildiği kelimeyi doğrudan açıklama özelliğinden uzak olduğu söylenebilir.

³⁰² Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 175. Ayrıca bk. Eren-Uzunoğlu, age, s. 171.

³⁰³ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 40. Ayrıca bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (20.05.2009).

Değinilen, *değ-* fiiline fiilden fiil yapım eki *-n* (*İn*), edilgenlik eki *-l* (*-İl*) ve sıfat fiil eki *-An* getirilerek türetilmiştir. *Değinen* kelimesinde olduğu gibi bu kelime de yapı bakımından olmasa da anlam yönüyle karşılık olarak önerildiği kavramı doğrudan ve kesin bir anlam ile yansıtamamaktadır.

1171. Kinayenin Çeşitleri

Kinaye iki esasa göre sınıflandırılır: a. Anlama göre kinaye çeşitleri. b. Kasta göre kinaye çeşitleri. *Kinaye*, mananın ilgisi, çıkışı, kullanılışı yönlerinden altıya³⁰⁴; kastedilen anlama göre dörde ayrılır³⁰⁵. Bu meyanda kullanılan ifadeler tarif amaçlı olup dil biliminde bunlara önerilen karşılıklar ilgili notlarda verilenler dışında bulunamamıştır.

³⁰⁴ **Övücü Kinayeler:** Bunlarda anlam övmeye yönelmiştir; “*Ahmet bu işten yüzü ak olarak çıktı*” cümlesinde “*yüzü ak*” tabirinin, “*utandırıcı bir vaziyete düşmeden*” anlamına gelmesi bu kinaye türüne örnek gösterilebilir. **Kabalığı hafifletici, çirkini güzel gösterici kinayeler:** “*Ayakyolu*”, “*kadem-hane*” sözlerinin, vücuta ait fena ifrazatın defedileceği yer manasında kullanılması gibi. **Ayıplayıcı kinayeler:** “*Hacı Ali Efendi'nin eli yumruktur*” cümlesindeki “*eli yumruk*” sözünün, “*cimri*” anlamına gelmesi gibi. **Çok vasıtalı kinayeler:** Bu çeşit kinayelere *telvih* de denir; anlam dolaşık yollardan elde edilir. “*Bu karlı günde Selahaddin Olcay, arabasının kapısını akşama kadar açık tuttu*” cümlesinin “*Selahaddin Olcay her isteyen arabasına aldı, onun arabasına çok yolcu bindi, buna bağlı olarak bu kişi iyiliği seven biridir*” anlamlarına gelmesi *telvih* yoluyla. **Az vasıtalı kinayeler:** Bir yandan gizliliği fazla, diğer yandan vasıtası az olan bu çeşit kinayelere *remiz* denir. “*Pâk-dâmen*” sözünün “*ıffetli*”; “*burnu büyük*” sözünün “*kibirli*”; “*tuttuğunu koparı*” sözünün “*Her teşebbüsünde başarı sağlar*” anlamlarına gelmesi gibi. **Az vasıtalı gizlilikten uzak kinayeler:** Bir kinayede unsurlar arasında az vasıta bulunur, gizlilik de olmazsa ona *ima* veya *işaret* denir. “*Salât, Orhan Okay'ın evindedir*” cümlesinin “*Orhan Okay'ın çok namaz kılan bir şahıs oluşuna*”; “*Mertlik, Bayburt'ta kalmıştır*” cümlesinin “*Bayburtluların son derece mert oluşlarına*” işaret etmesi gibi. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, ss. 175–176.

³⁰⁵ **Müfred kinayeler:** Bir kinayede yalnız şahıs olan mevsuf (nitelenen) kastedilirse, buna *müfred kinaye* denir. “*haset yeri*” sözü ile “*kalb*”in kastedilmesi gibi. **Mürekkebin kinayeler:** Bu çeşit kinayeler, kinayenin meydana geldiği anlama tahsis edilen birçok manayı birden taşırlar. Bir mevsuf (nitelenen) tasavvurunda birçok manayı taşıyan sıfatlar bulunur. Çölde yürür, dört ayaklı, hörgüçlü, yük taşır, hamur yer denilip de “*deve*”nin kastedilmesi gibi. **Açık/vazih kinayeler:** Kendisinde kinayenin olduğu anlam kabul edilen sığa aktarımının kolay olduğu kinayelere *vazih* veya *karib/yakın kinaye* denir. “*Ali'nin gömleğinin yaka ölçüsü büyüktür*” cümlesi ile o şahsın kalın enseli olduğuna intikal edilmesi gibi. *Kinaye-i karibe* teriminin dil bilimsel karşılığı olmak üzere bazı kaynaklarda *yakın değinmece* şeklinde bir öneriye yer verilmiştir. Buna göre *yakın değinmece*, “Başka bir anlama gelmesi olasılığı olmayan, apaçık değinmece”dir Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (20.05.2009). **Gizli/hafî kinayeler:** Kendisinde kinayenin olduğu anlama, dinleyen veya okuyanın güç intikal edebildiği kinayelere *gizli/hafî* veya *uzak/baid kinaye* adı verilir. “*Hekimbaşı ailesinin kapısı açıktır*” cümlesinden o ailenin ziyaretçilerinin çokluğuna, buradan da aile reisinin ikramı seven bir insan olduğuna intikal edilmesi gibi. *Kinaye-i baiden*in dil bilimsel özdeşi olmak üzere bazı dil bilimi kaynaklarında *uzak değinmece* önerisine yer verilmiştir. *Uzak değinmece*, “Anlamı gizli olan değinmece”dir. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (20.05.2009). Niteleyenin (sıfatın) nitelenene (mevsufa) isnad edildiği kinayeler: Bu nispet olumlu (icabi) veya olumsuz (selbi) hâlde bulunabilir. “*Turgut'a hatasını söyleyince yüzü kıpkırmızı oldu*” cümlesinde kızaran yüzün, utanmaya işaret etmesi gibi. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, ss. 176–177.

118. Tariz-Arz/Yergi-Taş/Taş Atma-Dokundurmaca/Ironie-Satire-Insinuation

Kinaye ile ilgili bir ifade tekniği de *tariz*dir, buna *arz* da denir. *Tariz*; tenkit, alay, doğruyu gösterme amaçlarıyla ortaya söylenmiş bir sözdür. Bir başka deyişle, sözün ya da kavramın mecazlı anlamı dışında, tamamen tersini kastetmektir. Söze konu olanın tepkisinden korunma veya tenkitte ölçülü olma, kibarlığı elden bırakmama ya da söze muhatap olanı kırmama gibi amaçlara hizmet eder. Hakikat veya mecaz yoluyla değil, ifadenin bütününe anlamı yoluyla bir başka anlama işaret eder. Cimri birisine “*Ne kadar cömert davranıyorsunuz*” ifadesi *tarizli* bir söyleyiştir³⁰⁶.

Tariz sanatının karşılığı olarak kaynaklarda *yergi*, *taş/taş atma*, *dokundurmaca* gibi önerilerle yer verilmiştir.

Yergi, genel bir ifadeyle, bir toplumun, kişinin ya da olayın gülünç, kötü veya olumsuz özelliklerini alaycı ve biraz acı bir dille ifade etmektir. Kaynaklarda *tariz* için yapılan tanımlamalarda *tarizli* söze muhatap olanın incitilmemesi ve dile getirilen ifadenin tam tersinin kastedilmesi hususu vurgulanmaktadır. *Yergide* bir kişi ya da olayı alaya alma ve incitme anlamı bulunmaktadır. *Tariz* de özünde bir alay unusuru barındırmaktadır. Ancak bu alaylı ifade dile getirilirken dinleyiciyi incitmek esastır. Dolayısıyla dinleyiciyi alaya alma noktasında benzerlik gösterebilir de muhatapı incitip incitmeme noktasında *tariz* ve *yergi* birbirinden ayrılmaktadır.

Buna karşın Çınar’a göre, *tariz* sanatının dil bilimsel karşılığı *yergi* ve Batı kaynaklarındaki özdeşi de *ironie*dir. *Yerginin* kaba bir eleştiri şekli olmadığını ve eleştirinin doğrudan veya kaba bir şekilde ifade edilmesinin *istihza* şeklinde adlandırıldığını belirten Çınar, Batı retoriğinde bir sözün tersi kastedilerek yapılan eleştiriye *ironie* adı verildiğini

³⁰⁶ Bunun yanında *tariz*, lafız yoluyla değil, kavram yoluyla bir istek nüktesi taşır; yani *tarizi* içeren bir ibarede – gerek gerçek gerek mecazi- istekle ilgili bir söz bulunmaz; bu nükte doğrudan doğruya kavramdadır. *Tariz*, *kinayeden* daha gizli olur. Çünkü *kinayenin* delaleti sözle, *tarizin* delaleti kavramlardır. *Kinaye* tek bir kelimedede de olabilmesine rağmen *tariz* ancak bir cümlede olur. Halk arasında *tariz*, *taş atmak*, *taş yuvarlamak* tabirleri ile karşılaşılır. Bir başka deyişle, birine dokunsun diye söylenen sözdür. Saraç, age, ss. 145–146. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 100; Akalın, age, s. 186; Karaalioğlu, age, ss. 363–364; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, ss. 177–179; Özdemir, age, s. 271; Dilçin, age, s. 417; Ertuğrul, age, s. 195; Karataş, age, s. 452; Mermer-Keskin, age, s. 98; Eren-Uzunoğlu, age, ss. 168–169.

belirtmiştir³⁰⁷. *Ironie* terimi hem “dokunaklı söz söyleme” hem de “alay etme” manalarına gelmektedir. *Tariz* de içeriğinde dokunaklı söz söyleme, taş atma anlamlarını barındırmaktadır. Dolayısıyla *ironie* terimi ile var olan benzer özellikleri itibarıyla denktir. Ancak bu örtüşme tam manasıyla değil, kısmidir.

Tariz terimi ile ilgili *yerginin* karşılığı olarak bazı kaynaklarda³⁰⁸ *hiciv* ve Batı kaynaklı *satire* terimleri önerilmiştir. *Hiciv* ve *satire*de de alay söz konusudur, fakat söze muhatap olan kişiyi incitme amacı ön plandadır. Buna karşın *tariz*de alay veya söz dokundurma amacıyla fakat muhatabı incitmeden söylenmek istenen sözün karşıt anlamlısını kullanarak söylemek esastır. Dolayısıyla muhatabı incitip incitmeme noktasında *tariz* ve *hiciv/satire* birbirinden ayrılmaktadır. Buradan hareketle *tarizin*, *ironie* ve *hiciv* ile birtakım anlam benzerliklerine sahip olsa da farklı özellikleri ile anılan terimlerden ayrıldığı söylenebilir.

Yergi, Türkçede birinin kusurlarını söyleyip eleştirmek anlamına gelen *yer-* fiiline fiilden isim yapım eki *-gl* getirilerek türetilmiştir. Timurtaş, *yerginin* doğru bir kelime olduğunu belirtmiştir³⁰⁹. *Yergi* kelimesi yukarıda da belirtildiği gibi, *tariz* sanatını tam manasıyla karşılayamasa da dil bilimi çalışmalarında sıklıkla kullanılması, *tariz* ile arasındaki anlam ayrılıklarını ortadan kaldırmış ve dil bilimsel bir terim olarak kabul edilip kullanılmasını sağlamıştır.

Ayrıca bazı kaynaklarda, *ironie* teriminin Türkçe dil bilimsel karşılığı olarak *tersineleme* kelimesi ileri sürülmüş ve şu sözlerle tanımlanmıştır: “Düşündüğünü alay maksadıyla ve alay olduğunu belli edecek şekilde tersine bir ifade ile anlatma”³¹⁰. Tembellik eden birisine “*Maşallah siz hiç boş durmuyorsunuz*” demek gibi. Terimin anlamı ve örneğin içeriği itibarıyla *tariz* sanatıyla *ironieye* göre daha uyumlu olduğu görülmektedir. Ancak *tersineleme*, alayın alenen yapılması ve muhatabı incitme amacının olup olmamasının belirtilmemesi ile *tariz* sanatından ayrılmaktadır. Ancak alay unsurunun ön planda olması, *tersinelemeyi* hem

³⁰⁷ Bk. Çınar, agm, s. 139–140. Benzer düşünceleri dile getiren Özünlü’ye göre *yergi* (*ironie*), bir sözcüğün, anlamı dışında, tam tersi bir anlamda kullanılmasıdır. Özünlü’nün ifadelerinden hareketle, *yergi* (*ironie*)nin, sözün tam tersini kastetme özelliğinde olması *tariz* sanatıyla örtüşmektedir. Ancak Özünlü, anılan eserinde *yergili* sözün niteliği hakkında herhangi bir açıklamaya yer vermemiş, bir başka deyişle, söylenen sözün dinleyiciyi incitip incitmeme özelliğine temas etmemiştir. Bk. Özünlü, age, s. 260.

³⁰⁸ Bk. Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 124; Gençan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (21.05.2009); Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 148; Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 135.

³⁰⁹ Bayar, age, s. 323.

³¹⁰ Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 109.

*tariz*le hem de *ironie* ile bağdaştırmaktadır. Terimlerin bağlamsal değerleri zaman zaman farklı özellikler gösterse de birçoğunun bir arada kullanım özelliği sergilemesi küçük anlam farklarını gidermiştir.

Tersineleme, *ters* kelimesinden kalıplaşma yoluyla doğan *tersine* kelimesine isimden fiil yapım eki *-IA* ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. Anlam bakımından *tariz* sanatıyla ortak özelliklerinin fazla olmasına rağmen karşılık olarak önerildiği kavramı tam manasıyla açıklayamaması ve kullanım alanının birkaç kaynakla sınırlı olması, *tersineleme* kelimesinin terim olarak kullanılıp yaygınlaşmasını engellemiştir.

Tariz sanatı için ileri sürülen terim önerilerinden biri de *taş/taş atma*dır. ***Taş/taş atma***, “Kapalıca yapılan sitem ya da takışma”³¹¹dır. Sözün gizli ya da kapalı bir şekilde söylenmesi, bu yönüyle de muhatabı incitmeme amacının gözetilmesi, önerinin *tariz* sanatıyla benzer özelliklere sahip olduğunun işaretidir. Ayrıca sitem de bir tür söz dokundurma biçimidir. Dolayısıyla *taş/taş atma* önerisi kelime anlamı itibarıyla *tariz*le denktir. Ancak, burada tanımındaki “takışma” ifadesine göre karşılıklı atışma denilebilecek bir üslup söz konusudur. Buna karşın *tariz*li söyleyiş tek taraflıdır.

Taş atma, birleşik fiil olan *taş atmak* ifadesine fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek isim-fiil grubu şekline dönüşen bir öneridir. Türkçede birden çok kelimedenden üretilen terimler, çoğunlukla belirtisiz isim tamlaması ve sıfat tamlaması şeklindedir. Türkçede isim-fiil grubu şeklindeki önerilere pek yer verilmemiştir. Ayrıca denk gösterildiği sanatı tam anlamıyla karşılama özelliğinde olmaması ve kullanım alanının birkaç kaynakla sınırlanması, *taş atma* önerisinin terim olarak kabul edilip kullanılmasını engellemiştir.

Dokundurmaca, *tariz* için önerilen bir terim olarak, “Bir yanlış, yetersizliği kapalıca yermek için tersini söyleme sanatı”³¹²dir. Kabalık yapan birisine “*Senin gibi kibar adamlar böyle yapmazlar*” denilmesi gibi. *Dokundurmaca* kelimesinin anlamı ve açıklama niteliğindeki örneği, *tariz* sanatıyla büyük benzerlik göstermektedir. *Tariz* sanatının temel nitelikleri dolayısıyla *dokundurmaca* ile ortak içeriklere sahiptir. Ancak aynı kaynakta

³¹¹ Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 106, 109.

³¹² Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 45. Ayrıca Gencan ve diğerleri, *tariz* sanatının dil bilimsel karşılığı olmak üzere *dokundurma* önerisine yer vererek “Bir sözü söyleyip, dolayısıyla ya da tersini kastederek dokundurma sanatı”dır. Bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (21.05.2009).

önerinin Batı kaynaklarındaki eşiti olarak *insinuation*³¹³ terimi gösterilmiştir. *Dokundurmaca*, anlam olarak *tariz* sanatını karşılarsa da *insinuation* bahsedilen anlam özelliklerine sahip değildir. Manasında yer alan anımsatma, işaret etme özelliği *insinuation* kelimesini belagattaki *telmih* sanatına yaklaştırmaktadır.

Dokundurmaca, *dokun-* fiiline ettirgenlik/oldurganlık eki *-Dir*, fiilden isim yapım eki *-mAcA* eki getirilerek türetilmiştir. Ek burada kelimeye oyun, eğlence anlamı katmıştır. *Dokundurmaca* kelimesi yapı bakımından Türkçeye uygundur. Anlam bakımından da *tariz* sanatıyla hemen hemen aynı özelliğe sahiptir. Dolayısıyla terim olarak kabul edilebilir. Ancak *tariz* sanatına karşılık dil bilimi çalışmalarında *yergi* teriminin kullanılıp yaygınlaşması *dokundurmacanın* sınırlı sayıda kaynakta kalmasına yol açmıştır.

Telvih: Tariz dışındaki vasıtaları çok olan *kinayeye telvih* denir. Bir başka tanımlamayla, uzak ve yakın anlamlar arasında birçok vasıtanın olduğu *kinaye türüdür*³¹⁴.

Remz/Simge/Symbole: *Remz*, vasıtaları az ve işaret ettiği anlama delaleti gizli olan *kinayedir*. Bir başka deyişle, kullanılan kelimelerin uzak ve yakın anlamları arasındaki ilginin gizli tutulması demektir³¹⁵.

Remz ile ilgili olmak üzere bazı kaynaklarda *simge* terimi önerilmiştir.

Simge, “İnsanların ortak duygu, düşünce ve eylemlerini kısaca ve somut olarak anlatmak için kullanılan nesne ya da varlık”³¹⁶tır. Bir *kinaye türü* olan *remzin* temel özelliği, gizliliği; herhangi bir şeyi üstü kapalı bir biçimde, az sözle anlatması ve bu anlatımı yaparken toplumda ortak manalar ifade eden birtakım unsurlardan yararlanmasıdır. Benzer şekilde

³¹³ Bk. Bu çalışmada s. 122.

³¹⁴ “*Mustafa Bey’in mutfağında çok odun sarfolunur*” denildiğinde Mustafa Bey’in mutfağında çok yemek piştiği, dolayısıyla bu kişinin cömert birisi olduğu, misafirin çok olduğu anlamı çıkar. Saraç, age, s. 146. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 100; Karaalioğlu, age, s. 374; Devellioğlu, age, s. 1071; Mermer-Keskin, age, s. 102; Eren-Uzunoğlu, age, s. 176. *Kinayeye* bağlı veya onun alt türü sayılabilecek bir söz sanatı olan *telvih* ile ilgili olmak üzere kaynaklarda herhangi bir dil bilimsel öneriye rastlanmamıştır.

³¹⁵ “*Kadrini seng-i musallada bilip ey Bâkî/Durup el bağlayalar karşına yârân saf saf*” (Bâkî). Beyitte ölüm “*seng-i musalla*” ve “*el bağla-*” ifadeleriyle *remz* edilmiştir. Saraç, age, s. 146. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 100; Karaalioğlu, age, s. 310; Devellioğlu, age, s. 885; Karataş, age, s. 386; Mermer-Keskin, age, s. 87; Eren-Uzunoğlu, age, s. 177.

³¹⁶ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 105. “*Terazi*”nin adaletin simgesi olması gibi. Benzer açıklamalar için ayrıca bk. Bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (21.05.2009); Karaalioğlu, age, s. 310; Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 116; Vardar, age, s. 177.

simge terimi de bir toplumun belli kavramlara yüklediği birtakım anlamları çağrıştırma özelliğine sahiptir. Dolayısıyla iki terim arasında temelde belirgin bir ortaklığın olduğu açıktır. Bunun yanında belli bir anlamı az ve öz bir biçimde dile getirme özelliğinde olmaları da anılan terimlerin ortak özelliklerindedir.

Simge kelimesinin Batı kaynaklarındaki karşılığı olarak kabul edilen *symbole*, “simge”, “timsal” gibi anlamlara gelmektedir. Önerilen kelimenin sözlük anlamı genellik ifade etse de dil bilimi çalışmalarında *simge* karşılığı olarak sıklıkla kullanılması, *simge* ile aralarındaki küçük anlam ayrılıklarını ortadan kaldırmış ve *symbole*ün dil bilimsel bir terim olarak kabul edilip yaygın bir şekilde kullanılmasını sağlamıştır.

Simge, *sim* köküne –GA ekinin getirilmesiyle türetilmiştir. Türkçede –GA eki genellikle fiil köklerine gelmektedir. Ancak *simge* kelimesinde bir isim köküne getirilerek kullanılmıştır. Aksan, bu bilgiyi doğrulamakla birlikte, anılan ekin az da olsa isim köklerine de gelebildiğini ve Türkçede *simgesel*, *simgelemek*, *simgeci* gibi birçok kelimeye kaynaklık ettiğini, dolayısıyla dilde tutunmuş bir kelime olarak kullanılması gerektiğini söylemiştir. Püsküllüoğlu da benzer ifadeler kullanmıştır. Buna karşın Banguoğlu, Timurtaş, Hacıeminoğlu ve Korkmaz, *simgenin* yanlış bir kelime olduğunu belirtmişlerdir. Banguoğlu ve Korkmaz, anılan kelimenin Fransızca *symbole* kelimesine benzetilerek oluşturulmuş yanlış bir kelime olduğunu söylemişlerdir³¹⁷. Yapı bakımından genellikle yanlış olduğuna dair açıklamalar yapılan *simge*, buna rağmen terim olarak kabul edilmiş ve dil bilimi çalışmalarında sıklıkla kullanılmaktadır.

İma-İşaret/İmleme-İm-Gösterge/Allusion-Signe: *İma* ve *işaret*, vasıtaları az olmakla birlikte işaret ettiği anlama delaleti açık olan *kinayedir*³¹⁸.

Belagatte *kinayeye* bağlı ve aynı anda kullanılan *ima/işaret* terimleri için bazı kaynaklarda farklı dil bilimsel önerilere yer verilmiştir.

³¹⁷ Bayar, age, ss. 253–254.

³¹⁸ Saraç, age, s. 146. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 100; Karaalioğlu, age, s. 168; Devellioğlu, age, s. 432; Karataş, age, s. 227; Eren-Uzunoglu, age, s. 178.

İm ve *gösterge* *işaret* terimine karşılık olarak kullanılmıştır. Ancak *işaret* karşılığı ileri sürülen *im*, “belirtici”, “noktalama işaretleri”³¹⁹ gibi anlamlara gelmekte, dolayısıyla *kinayeye* bağlı bir edebî sanat olan *imalişaret* ile denk düşmemektedir.

İşaret karşılığı ileri sürülen *gösterge* ise, “Varlıkları, soyut kavramları anlatan imler, sesler, sözcükler”³²⁰ şeklinde tanımlanmıştır. *Gösterge* ve *işaret*, içeriklerinde değişik anlam öbekleri barındırmaları dolayısıyla benzerdir. Ancak *işaret*, *kinayenin* bir türü olduğu için aynı zamanda edebî sanat kimliğine sahiptir. Dolayısıyla içerdiği anlamda, zaman zaman dinleyiciye eleştiri veya yergi özelliği taşımaktadır. Buna karşın *gösterge*, bir şeyin kendisi olmadığı hâlde o şeyin yerini tutan birimdir. Dolayısıyla herhangi bir eleştiri veya yergi özelliğine sahip değildir. Bunun yanında, görünenin arkasındaki anlama odaklanması *göstergeyi işarete* yaklaştırmaktadır. Ancak temelde ayrı özelliklere sahip birimlerdir.

İm ve *göstergenin* Batı kaynaklarındaki karşılığı olarak kabul edilip kullanılan *signe* terimi, “işaret”, “belirti”, “alamet”, “gösterge” gibi anlamlara gelmektedir. Terimin anlamı ve karşıladığı unsurlarla olan ilgisi dil bilimi çalışmalarında kabul görmesine yol açmıştır.

“İşaret”, “nişan”, “parola” ve “orduda başbuğün askerler arasına silahlı veya kuş adlarından birini belge olarak koyduğu kelimeler”³²¹ anlamlarıyla Türkçenin eski dönemlerinde de kullanılan ve Türk dil devrimiyle birlikte yeniden canlandırılan *im*, Banguoğlu’na göre anlaşılır ve dilimize uyan bir kelimedir. Timurtaş ise, kelimenin yanlış olmasına rağmen dilimizde tutunduğunu söylemiştir. Dilçin, *imin* eskiden de var olan, ancak zaman içinde kullanımdan düşmüş bir kelime olduğunu, Cumhuriyet döneminde tekrar canlandırıldığını ifade etmiştir³²². Türkçenin geçmiş dönemlerinde de bugünkü anlamıyla kullanılması, *im* kelimesinin anlam bakımından bir sürekliliğe sahip olduğunu göstermektedir. Bunun yanında tek heceli ve tek kelimelik bir terim önerisi olması, dil bilimsel bir terim olarak kabul edilip kullanılmasını öncelikli bir yere getirmektedir. Ancak karşılık olarak önerildiği edebî sanatı tam anlamıyla karşılama özelliğine sahip olmaması, anılan kelimenin terimleşmesine bir engel olarak gösterilebilir.

³¹⁹ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 71.

³²⁰ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 64. Bunun yanında Vardar, *gösterge* terimini, “Bir başka şeyin yerini alabilecek nitelikte olduğundan kendi dışında bir şey gösteren her türlü nesne, varlık ya da olgu” şeklinde tanımlamıştır. Vardar, age, s. 106. Buna benzer bir tanımlama için bk. Akerson, age, s. 25.

³²¹ DLT, C. IV, s. 231. Ayrıca bk. Yeni Tarama Sözlüğü, s. 115.

³²² Bayar, age, s. 163.

Gösterge, *göster-* gövdesine Türkçede çok işlek olmayan fiilden isim yapan –GA ekinin eklenmesiyle türetilmiştir. Banguoğlu, –ge adlarının terimleşmede ve yeni kelimeler türetmede görüldüğünü, *göstergenin* buna iyi bir örnek olduğunu ifade etmiştir. Timurtaş, önce –ge ekinin işlek olmadığını, dolayısıyla *göstergenin* gereksiz bir kelime olduğunu söylemiş, daha sonra ise *göstergenin müşir* yerine bulunmuş doğru bir kelime olduğunu belirtmiştir. Püsküllüoğlu da kelimenin başlangıçta yanlış kabul edildiğini, ancak zaman içinde benimsendiğini söylemiştir³²³. Yapı bakımından genelde doğru kabul edilen ve dil bilimi çalışmalarında en belirgin ve en çok başvurulan unsurlardan biri olarak kullanılan *gösterge*, terim olmanın yanında birçok araştırmacıya göre dil bilimini de içine alan ayrı ve geniş bir bilim dalı olan *gösterge biliminin* temel taşıdır.

İmleme, *ima* teriminin karşılığı olarak “Bir durumu,kanıyı, öneriyi üstü kapalı olarak anlatma”³²⁴ şeklinde tanımlanmıştır. Birisine işleri yeterince idare edemediğini belirtmek için “Siz artık yorulduunuz, evinizde dinlenmelisiniz” denilmesi gibi. Cümlede hem dinleyiciye üstü kapalı bir gönderme hem de bir telkin vardır. *İşaret/ima* sanatında belirtilen anlam, açık bir şekilde vurgulanır. Bir başka deyişle, söylenmek istenen sözü, dinleyicinin anlamayacağı şekilde kapalı ve derin anlamlı kelime veya deyimlerle anlatmak söz konusu değildir. Ancak yine de belirtilen anlam iki şekilde anlamlandırılır ve ilk akla gelen değil, ikincisi kastedilir. *İmleme* de iki anlama gelebilecek ifadenin ikinci anlamını amaçlayan bir söyleyiş biçimidir. Dolayısıyla *işaret/ima* ile ortak özellikleri vardır.

İmlemenin Batı kaynaklarındaki eşiti olarak ileri sürülen *allusion* “ima”, “işaret” gibi anlamları içerse de esasında “telkin”, “anıştırma” gibi anlamları karşılamakta ve dil bilimi çalışmalarında *telmih* sanatıyla bir tutulmaktadır. Genel itibarıyla benzer özellikleri olsa da “ima” ve “işaret” anlamlarının niteliği hakkında herhangi bir açıklamaya yer verilmemesi ve daha çok *telmih* sanatının Batı kökenli dil bilimsel karşılığı olarak kabul edilip yerleşmesi, *allusion* terimini *ima/işaret* ve *imlemeden* ayırmıştır.

³²³ Bayar, age, s. 144.

³²⁴ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 71. Bunun yanında Usta, *imlemeyi* “Bir cümlenin anlam alanının ötesinde başka anlamlara işaret etmek” şeklinde tanımlamıştır. Usta, age, s. 96. Dolayısıyla burada da ifade edilmek istenen doğru değil, dolaylı olarak ve belli bir anlam derinliğini işaret edecek şekilde dile getirme söz konusudur. Ayrıca *imlemenin* kökünü oluşturan *imle-* fiil gövdesi Türkçenin eski dönemlerinde beri var olan ve “işmar etmek”, “işaret etmek”, “göstermek” anlamlarıyla kullanılan bir kelimedir. Bk. DLT, C. IV, s. 232.

İmleme, *im-* köküne isimden fiil yapım eki *-IA* ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. Kelimenin kökünün doğruluğuna dair yukarıda belirtilenlerin dışında, *imleme* özellikle dil bilimi çalışmalarında sıklıkla kullanılan bir kelimedir.

12. Bedii/Estetik-Uzdeyiş-Uzdeyiş Bilgisi

Bedinin sözlük anlamı, örneksiz ve modelsiz bir şeyi icat etmeyi ifade eder. Belagat terimi olarak ise *bedii*, belagatin meani ve beyan kısımlarından sonra gelen, manaya delaleti açık ve durumun gereğine uygun olan, sözü ses ve anlam yönlerinden güzelleştiren yöntem ve yeteneklerden bahseden bir ilimdir. *Bediie*, *sanayi-i bediyye* adı da verilmektedir³²⁵.

Bedii ilmini dil bilimsel yönden karşılamak üzere bazı kaynaklarda Batı kökenli *estetik* ve *uzdeyiş/uzdeyiş bilgisi* önerilerine yer verilmiştir.

Estetik, güzelliği ve güzelliğin insan ruhundaki etkilerini temel alan felsefe kolu olarak bilinmektedir. *Bedii* bilimine karşılık *estetik* terimini öneren kaynakta *bedii*, “Söz sanatının yavaşlardan bahseden kısmı”³²⁶dır. Dolayısıyla hem *bedii* hem de *estetik*in ortak noktası güzeli ve güzelleştirmeyi esas almalarıdır. *Bedii* bilimi bu güzelliği söz sanatları vasıtasıyla şiir dilinin imkânlarından yararlanıp söz dizimi ve anlam bakımından değişiklikler yaparak ortaya koymaktadır. *Estetik* de kendi içinde var olan sanatsal unsurları kullanarak benzer bir amaca ulaşmaya yardımcı olmaktadır.

Uzdeyiş bilgisi, “Sözbilimin, anlatımda amaca uygunluk yanında süslü ve çekici (güzel) olmasını sağlayan söz sanatları üzerinde duran kolu”³²⁷dur. Belirtilen açıklama, *bedii* bilimine yer veren kaynaklardaki tanımın daha kısa fakat aynı özelliği işaret edenidir. Belli bir alana özgü kabul edilip daha sonra farklı alanlarda kullanıldığında birtakım anlam kaymalarına uğrayan her kelime gibi, zaman zaman terimlerde de çeşitli anlam değişimleri görülebilmektedir. Belagatin bir kolu olan *bedii*, dil bilimsel yönden ele alındığında bu

³²⁵ Saraç, age, ss. 153–154. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 101; Akalın, age, s. 31; Karaalioğlu, age, s. 47; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, ss. 181–182; Karataş, age, s. 65; Mermer-Keskin, age, ss. 16–17; Eren-Uzunoğlu, age, s. 181.

³²⁶ *Yanaç*: Bir fikri daha canlı ve renkli anlatmak için alışılmış yollardan saparak kelimelerin diziminde ya da anlamında yapılan değişikliklerden her biri. Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, ss. 20, 44–45.

³²⁷ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 123. Ayrıca bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (21.05.2009).

durumu dikkate almak gerekir. Buna göre, *uzdeyiş bilgisi*, içerdği anlam katmanları itibarıyla *bedii* bilimine *estetik* teriminden daha yakındır. Ancak bu, *bedii* ve *uzdeyiş bilgisinin* birebir eşit oldukları anlamına gelmemektedir.

Uzdeyiş bilgisi, tamlayanı birleşik sıfat tamlaması olan belirtisiz isim tamlaması şeklinde bir kelime grubudur. Önerinin tamlayanı durumunda olan *uzdeyişe* benzer *uzgörür* kelimesinin uzmanlar tarafından yapı ve anlam olarak doğru kabul edilmesi³²⁸, aynı şekilde iki Türkçe kelimenin birleşimiyle oluşturulan *uzdeyişin* de doğru olduğuna kanıt gösterilebilir. Bunun yanında *bedii* terimini hemen hemen tam anlamıyla karşılaması ve kuruluş bakımından doğru olmasının yanında Türkçe kelimelerden oluşması, *uzdeyiş bilgisinin* terim olarak kabul edilip kullanılmasını destekler. Ancak kullanım alanının birkaç kaynakla sınırlı olması, *uzdeyiş bilgisinin* sık kullanılan dil bilimsel birim olmasını engellemiştir.

Bunun yanında bazı kaynaklarda belagatte *bedii* ilminin yerine getirdiği görevi, *retorikte figure* teriminin yaptığına dair fikirler vardır. Bu düşünceye göre, *figure* adı altında toplanan ve çekimlenen söz sanatları ifadeyi süsleme düşüncesinin temelini oluşturmaktadır. *Retorik*, bu figürlerle ifadeyi; daha değişik ve canlı ifadelerle de düşünceyi duyarlı kılmayı amaçlar. Belagatte de *bedii*, durumun gereğine uygun ve açık bir şekilde dile getirilen sözü güzelleştirmeyi gaye edinir³²⁹.

Figure terimi zaman zaman *bedii* kelimesini karşılamak üzere kullanılsa da dil bilimi çalışmalarında asıl ve yaygın kullanım özelliği, belagatte *beyan* ilmine bağlı bir sanat olan *mecaz* ile ilgilidir. *Figure* terimi içeriğinde, “mecaz”, “değişmece” yanında “şekil”, “simge”, “sembol” gibi anlamları da taşımaktadır. *Bedii* biliminin söz ve anlamın güzelliğini birtakım değişik şekil ve sembolik ifadeler kullanarak dile getirmesi *figure* terimiyle arasında bağlantı kurulmasını sağlamıştır. Ortak özellikleri olmakla birlikte, *figureün bedii* ilminin karşılığı olarak kullanıldığı alan birkaç kaynakla sınırlıdır.

Bedii biliminin çerçevesine giren sanatlar, iki başlık altında toplanır: Mana ile ilgili sanatlar, lafızla ilgili sanatlar. Bunlar da kendi içlerinde gösterdikleri değişikliklere göre ayrı adlarla anılır.

³²⁸ Bayar, age, s. 297.

³²⁹ Bk. Aktaş, age, s. 57.

120. Tenasüb/Oranlılık-GüzelOranlama-Orantı-Denge-İlgileme Oranlama/Proportion-Balance

Tenasüb, aralarında anlam bakımından –*tezadın* dışında- bir ilişki bulunan iki veya daha fazla kelimeyi bir ibarede toplama sanatıdır. *Gül, bülbül, gül bahçesi; kılıç, mızrak; kalem, kalemtraş* kelimelerinin bir metinde bulunması gibi³³⁰.

Tenasüb sanatına dil bilimsel yönden bir açıklama getirmek amacıyla kaynaklarda *oranlılık, güzel oranlama, orantı, denge, ilgileme, oranlama* gibi terim önerilerine yer verilmiştir.

Oranlılık, “Bir fikir anlatırken kullanılacak kelimelerin anlam bakımından birbiriyle ilgili olanlarından seçilerek bir araya getirilmesi halı”³³¹ şeklinde tanımlanmıştır. Kelimenin içeriği, genel itibarıyla *tenasüb* sanatıyla denktir. Ancak *tenasüb*de vurgulanan, karşıtlık dışında ilgili kelimeleri kullanmaktır. *Oranlılık*ta ise kelimelerin anlam itibarıyla ilgisine dikkat çekilmiş, bu ayırım vurgulanmamıştır. Ancak biri belagat, diğeri dil bilimine ait iki terim arasında alan farklılığından kaynaklanabilecek bu gibi küçük ayrılıkların olabileceği de göz önünde tutulmalıdır.

Oranlılık, Türkçede eskiden de var olan ve kökü hakkında kesin bir açıklamaya yer verilmeyen *oran* adına isimden isim yapım eki –*II* ve isimden isim yapım eki –*IIk* getirilerek türetilmiştir. Timurtaş, Aksoy, Özdemir ve Dilçin kelimenin kökü olan *oran* kelimesinin doğru olduğunu belirtmişlerdir³³². Uzmanlar tarafından doğru kabul edilen bu köke getirilen ekler de Türkçedir ve özelliklerinin dışında kullanılmamıştır. Dolayısıyla *oranlılık*, Türkçe terim türetme kurallarına uygun bir kelimedir. Ancak, karşılık olarak önerildiği sanatı bütün yönleriyle yansıtamamakta ve dil bilimi çalışmalarındaki kullanımını birkaç kaynakla sınırlı kalmaktadır.

³³⁰ *Tenasübe müraat-i nazir, tevfiik, telfik, mütenasib, cemiyet ve itilaf* adları da verilir. Saraç, age, s. 160. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 102; Akalın, age, s. 193; Karaalioğlu, age, s. 376; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 276; Özdemir, age, s. 275; Dilçin, age, s. 431; Ertuğrul, age, s. 201; Karataş, age, s. 468; Mermer-Keskin, age, s. 103; Eren-Uzunoğlu, age, s. 217.

³³¹ Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 83.

³³² Bk. Bayar, age, s. 207.

Güzel oranlama, birebir olarak “tenasüb” anlamıyla belirtilmiştir³³³. Dolayısıyla ilgili kaynakta, *tenasüb* ile aynı anlam özelliği verilerek anılan sanata denk tutulmuştur.

Güzel oranlama, nitelik bakımından sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. Yukarıda da belirtildiği gibi, tamlamayı oluşturan kelimelerden *oranlamanın* kökü Türkçedir ve yapı bakımından Türkçeye uygundur. Dolayısıyla *güzel oranlama* Türkçe dil bilimsel bir terim olabilir. Ancak önerildiği kaynakta açıklayıcı bir bilgiye yer verilmemesi, *güzel oranlamanın* kesin bir anlama sahip olmadığını göstermektedir.

Orantı kelimesi de *tenasübün* eşiti olarak gösterilmiş ve şu ifadelerle tanımlanmıştır: “Bir şey meydana getiren parçaların kendi aralarında ve parçalarla tüm arasında bulunan uygunluk”³³⁴. Genel anlam özellikleri itibarıyla *orantı* önerisi de *tenasüb* sanatını karşılamaktadır. Ancak burada da zıtlık ya da karşıtlık dışında bir ilgiden bahsedilmemiştir. Dolayısıyla *orantının*, *tenasüb* sanatını tam manasıyla yansıtabilecek bir terim önerisi olduğu söylenemez.

Orantının Batı kökenli karşılığı olarak gösterilen *proportion*, “oran”, “orantı”, “nispet” gibi anlamlara gelmektedir. Önerilen kelimenin sözlük anlamında doğrudan *orantı* kelimesinin yer alması, bu kelimeyle *proportionun* anlam bakımından bütünleştiğini göstermektedir. Ancak *tenasüb* sanatına karşılık *orantı* kelimesinin ve buna bağlı olarak *proportionun* yaygın bir şekilde kullanılmaması, anılan kelimelerin yerleşik bir düzen almasını engellemiştir.

Orantı, *oran* adına *-tl* eki getirilerek türetilmiştir. Ancak belirtilen ek, Türkçede fiil kök ve gövdelerine getirilmektedir; *morar-tı*, *yanıl-tı*, *cızır-tı*, *gürül-tü* gibi. Dolayısıyla burada ekin görevi dışında kullanımı söz konusudur. Bu da *orantının* yapı bakımından kusurlu olduğunu göstermektedir³³⁵.

Tenasüb sanatının dil bilimsel karşılığı olarak ileri sürülen kelimelerden bir de *denge*dir. *Denge*, “Bir yapıtta oylumun (uzunluğun) konuya, biçimin sava ve türe, örneklerin ana

³³³ Bk. Karataş, age, s. 468.

³³⁴ Karaalioğlu, age, s. 277, 376.

³³⁵ Benzer düşünceleri dile getiren Timurtaş’a göre *orantı* her bakımdan yanlış bir kelimedir. Buna karşın Aksoy, kelimenin Atatürk tarafından türetildiğini ve *Geometri* adlı eserde kullanıldığını belirtmiştir. Haydar Ediskun ve Gencan da kelimenin doğru olduğunu ve *-ntı* ekiyle türetildiğini ifade etmişlerdir. Bk. Bayar, age, s. 208.

düşünceye uygun olması”³³⁶dır. Önerilen kelimenin anlamında genel itibarıyla birbiriyle ilgili unsurların bir arada kullanılması veya öğelerin birbiriyle uyumlu olması üzerinde durulmuştur. Bu yönüyle *tenasüb* sanatına benzerdir. Ancak *tenasübün* kendine özgü niteliği olan ve karşıtlık dışında ilgisi bulunan en az iki kelime veya kelime grubunun bir arada kullanılması durumu, *dengede* doğrudan değil, dolaylı bir yoldan ve birtakım özellikleri eksik olarak görülebilmektedir.

Denge kelimesinin Batı kaynaklarındaki eşiti olarak kabul edilen *balance*, sözlük anlamı itibarıyla “denge”, “terazi”, “oran” gibi anlamlara gelmektedir. Dil biliminden ziyade, farklı alanlarda *denge* karşılığı olarak sıklıkla kullanılan *balance*, dil bilimsel bir terim olma özelliğine kavuşmamıştır.

Denge, Türkçe *denk* kelimesine bağlı olarak ve Arapça *muvazene* kelimesini karşılamak amacıyla türetilmiştir. Timurtaş ve Hacıeminoğlu *dengenin* yanlış bir kelime olduğunu belirtmişlerdir. Buna karşın Aksoy, kelimenin başlangıçtan beri dilde tutunmayı başararak kullanıldığını söylemiştir. Püsküllüoğlu da kelimenin başlangıçta yanlış kabul edildiğini, ancak zaman içinde benimsendiğini ifade etmiştir³³⁷. Doğruluğu konusunda konunun uzmanları arasında ortak bir düşüncenin gelişmediği *denge*, karşılık olarak önerildiği sanatı tam ve kesin bir anlam ile yansıtmadığından dil bilimsel bir terim olarak kullanılıp yerleşememiştir.

İlgileme, “Konu ve anlamca ilgili sözcükleri yakın dizelerde, tümcelerde kullanma sanatı”³³⁸dır. “*Baharda gül açar, bülbül öter*” cümlesinde geçen “*gül*” ve “*bülbül*” kelimeleri *tenasüb* sanatı oluşturmuştur. Önerilen kelimenin anlamı ve açıklama niteliğindeki örnek, *tenasüb* sanatını büyük ölçüde yansıtmaktadır. Burada eksik olan, kelimeler arasında karşıtlık dışında bir ilgilinin bulunması ve en az iki kelimenin birbiriyle ilgili olarak kullanıldığının belirtilmemesidir. Ancak ikinci durum, belirtilen örnekle giderilmiştir. Buradan hareketle, *ilgilemenin tenasüb* sanatını bir derecede yansıttığı söylenebilir.

İlgileme, *il-* fiiline fiilden isim yapım eki *-GI*, isimden fiil yapım eki *-IA* ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. Kelime kök ve ekleri bakımından Türkçe olmakla

³³⁶ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 41.

³³⁷ Bk. Bayar, age, s. 87.

³³⁸ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 71.

birlikte, eklerin kullanılışı yönünden birtakım yanlışlıkları içermektedir. Türkçede *il-* fiilinden türetilen ve yaygın bir kullanım özelliğine sahip *ilgi* kelimesi vardır. Ancak *ilgile-* şeklinde bir fiil gövdesi mevcut değildir. Dolayısıyla aslında olmayan bir fiil gövdesine getirilen fiilden isim yapım eki *-mA* da doğru kullanılmamıştır.

Tenasüb sanatının yerine dil bilimsel bir terim olarak ileri sürülen kelimelerden biri de *oranlama*dır. **Oranlama**, “Konu ve anlam bakımından birbiriyle ilgili olan, anlam karşıtlığı bulunmayan sözcükleri, dize ya da ikililerde bir arada kullanma sanatı”³³⁹dır. Kelimeler arasında karşıtlık dışında bir ilginin bulunması ve en az iki kelime arasındaki bağlantıyı belirten “ikili” veya “beyit” ifadesi, doğrudan *tenasübe* ait özelliklerdir. Dolayısıyla *oranlama* kelimesinin *tenasüb* sanatıyla denk düştüğü, anılan sanatın dil bilimsel karşılığı olarak ve bir terim niteliğinde ele alınıp kullanılabileceği ileri sürülebilir.

Oranlama, *oran* adına isimden fiil yapım eki *-IA* ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. *Oranla-* fiili Timurtaş tarafından yapı ve anlam özellikleri itibarıyla doğru bir kelime olarak nitelendirilmiştir. Dilçin de *oranla-* fiilinin eskiden de var olan ve Cumhuriyet döneminde yeniden canlandırılan bir kelime olduğunu belirtmiştir³⁴⁰. Uzmanlar tarafından kökeni doğru kabul edilen *oranlama*, anlam özellikleri itibarıyla da *tenasüb* sanatına en yakın öneri olarak kabul edilebilir. Ancak *oranlamanın* çağrışımı ile ilgili olarak terimleşmesi zor görünmektedir.

1. İham-ı Tenasüb/Sezinletme/Allusion: İki anlamı bulunan bir kelimenin cümlede kastedilmeyen bir anlamı ile başka kelimelerin anlamları arasında *tezat* dışında bir ilişki bulunmasıdır. “*Bülbül*” ismi ile “*gül!*” emir kipinin bir ibarede bulunması gibi³⁴¹.

³³⁹ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 87. Ayrıca bk. Gençan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (21.05.2009); Özdemir, age, s. 218, 275. Bunun yanında *oranlama*, Türkiye Türkçesi ağızlarında “atasözü”; “masal”, “öykü”; “yanık türkü”; “tekerleme”; “yalan, uydurma söz”; “şaka” anlamlarında kullanılmaktadır. Bk. Derleme Sözlüğü, C. IX, s. 3286.

³⁴⁰ Bk. Bayar, age, ss. 207–208.

³⁴¹ Saraç, age, s. 160. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 102; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 277. Bunun yanında Karaalioğlu, anılan eserinde *iham-ı tenasüb* sanatını, “Birbirleriyle ilgileri bulunan kelimeleri, gerçek anlamları dışında ikinci bir anlam düşünmeksizin, bir arada kullanmak sanatı”dır. Karaalioğlu, age, s. 164.

İham-ı tenasüb sanatı için bazı kaynaklarda *sezinletme* kelimesi önerilmiştir. *Sezinletme*, “Bir söz ya da dizede birkaç anlamı olan bir sözcüğü ayrı anlamları uygun düşecek biçimde söyleme”³⁴² şeklinde tanımlanmıştır.

Birden çok anlamı olan bir kelimenin cümlede kastedilmeyen anlamı ile ibaredeki başka kelimelerin anlamları arasında ilgi kurulması, hem *iham-ı tenasübün* hem de *sezinletme* kelimesinin özelliği olarak ortaya çıkmaktadır. *İham-ı tenasüb* sanatının temel niteliği olan bu durum, *sezinletme* kelimesiyle bağlantı kurmakta ve ortak bir noktada buluşmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla, *sezinletme*, içerik ve açıklayıcı örneği itibarıyla *iham-ı tenasübe* benzeyen ve onun dil bilimsel karşılığı olabilecek bir kelimedir.

Sezinletmenin Batı kökenli karşılığı olarak kabul edilen *allusion*, “ima”, “anıştırma”, “telmiş” gibi anlamlara gelmekte ve dil biliminde *telmiş* sanatının Batı kaynaklarındaki karşılığı olarak kullanılmaktadır. Bunun yanında *iham-ı tenasüb*, bir kelimenin kastedilmeyen anlamı ile bir başka kelimenin anlamı arasında ilgi kurulmasıyla “ima” veya “işaret” özelliği içermektedir. Ancak bu durum, *iham-ı tenasüb* sanatının doğrudan değil, dolaylı bir özelliğidir.

Sezinletme, *sez-* fiiline fiilden isim yapım eki *-n (-In)*, isimden fiil yapım eki *-la*, ettirgenlik/oldurganlık eki *-t* ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. *Sezinletme*, kök ve ekleri itibarıyla Türkçe bir kelimedir. Ancak kullanım alanının dar olması ve *iham-ı tenasüb* sanatının dil bilimi çalışmalarında sıklıkla ele alınmaması, *sezinletmenin* terimleşmesini engellemiştir.

2. Teşâbüh-i Etraf/Uygun Benzeşme: Bir sözü başlangıcına uygun bir şekilde bitirmektir. “Gül”den bahsederek başlayan bir ibareyi “bülbul” veya “gül bahçesi” vb. kelimelerle bitirmek gibi³⁴³.

³⁴² “Ay geçer görmeziz ol mihr-i cihan-ârâyı/Elimizden ne gelir tali’imiz yar değil” (Ruhî-i Bağdadî). Beyitte, ay dilimi ve otuz günlük zaman sözcüğü, gökteki ay anlamlarını içerir. Aynı söylenmeyen ikinci anlamıyla karşıtı *mihr* sözcüğü ilgilidir. Göğüş ve diğerleri, *Yazın Terimleri Sözlüğü*, ss. 104-105.

³⁴³ “Kızıl güller yaratsın câm-ı gülgün nâr-ı hasretten/Bu cûşîş âteş-i Nemrudu gülzâr etti sansınlar” (Yahya Kemal). Birinci dizedeki “kızıl güller” ile “gül renkli kadeh” arasında renk ve şekil itibarıyla; ikinci mısradaki “âteş”, “Nemrud” ve “gülgün” arasında da “İbrahim aleyhisselam kıssası” çerçevesinde bir *tenasüb* vardır. Saraç, age, ss. 160–161. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 103; Akalın, age, ss. 194–195; Karaalioğlu, age, s. 381; Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 280.

Bazı kaynaklarda *teşâbüh-i etraf* sanatının dil bilimsel karşılığı olarak *uygun benzeşme* tamlamasına yer verilmiştir.

Uygun benzeşme, “Divan şiirinde bir ikilinin başında bulunan sözcükle sonundaki sözcüğün anlamca uygun düşmesi”³⁴⁴dir. Önerilen tamlamanın anlamı doğrudan *teşâbüh-i etraf* sanatını işaret etmektedir. Hem *teşâbüh-i etraf* hem de *uygun benzeşme*, sözün başında ve sonundaki uygunluklar üzerine kurulmuştur. Bu durum, *iham-ı tenasüb* ile *uygun benzeşmeyi* birbirine benzer kılmıştır.

Uygun benzeşme, nitelik bakımından sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. Yapı bakımından doğru olmasının yanında, anlam olarak da *teşâbüh-i etraf* sanatını bütün yönleriyle ve kesin bir anlam ile yansıtması *uygun benzeşmenin* dil bilimsel bir terim olarak kabul edilip kullanılabileceğini göstermektedir. Ancak *teşâbüh-i etraf*ın dil bilimi çalışmalarında çok yer bulamaması, *uygun benzeşmenin* yerleşmiş bir terim olmasının önüne geçmiştir.

121. Tezat-Mutabakat-Tıbak-Tatbik-Tekâfü-Mütezad/Karşıtlık-Karşılaştırma-Karşılaştırma-Karşıt Anlamlılık-Karşıtlama-Zıtlama/Opposition-Contraste-Comparaison-Antonymie-Antithése-Oxymoron

Anlam bakımından aralarında zıtlık/karşıtlık bulunan kelimeleri bir ibarede toplamak veya iki düşünce, duygu ve hayal arasında birbirlerine karşıt olan nitelikleri ve benzerlikleri bir arada söylemektir. Burada kastedilen karşıtlık, “siyah-beyaz”; “bilmek” ve “bilmemek” gibi olumlu-olumsuz fiilleri, “baba-oğul” gibi nispet bulunduran ve birinin anlaşılması diğerine bağlı olan kelimeler arasındaki ilgiyi, hatta farklı renklerin (yeşil, mavi gibi) birbirlerine karşı durumlarını da içine alır. Bu sanata *mutabakat*, *tıbak*, *tatbik*, *tekâfü* ve *mütezad* adları da verilir³⁴⁵.

Dil bilimi çalışmalarında üzerinde sıklıkla durulan ve belagat içinde bir hüner sayılan *tezat* sanatı, çeşitli şekillerde adlandırılmaktadır. Kaynaklarda *tezat* sanatı için *karşıtlık*,

³⁴⁴ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 122.

³⁴⁵ Saraç, age, s. 163. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 101; Akalın, age, s. 196; Karaalioğlu, age, s. 383; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 184; Dilçin, age, s. 449; Ertuğrul, age, s. 206; Usta, age, s. 86; Karataş, age, s. 482; Mermer-Keskin, age, s. 108; Eren-Uzunoğlu, age, s. 207.

karşılaştırma, karşılaştırma, karşıt anlamlılık, karşıtlama, zıtlaşma önerilerine yer verilmiştir.

Karşıtlık, “İki duygu, düşünce ve imge arasında birbirine karşıt nitelik ya da benzerlikleri bir arada kullanma sanatı”³⁴⁶ dır.

Karşıtlık, sahip olduğu anlam özellikleri itibarıyla *tezat* sanatıyla denktir. Hem *tezat* hem de *karşıtlık*, nitelik itibarıyla birbirine zıt kavramlar bir arada kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla anılan sanat ve önerilen kelime arasında anlam ve kullanım özelliğine bağlı bir ortaklık söz konusudur.

Karşıtlık, *karşı* köküne isimden sıfat türeten *-t* (*-It*) ve isimden isim yapım eki olan *-lik* getirilerek türetilmiştir. *Karşıtlık* ile ilgili olan *karşıt* kelimesi hakkında uzmanlar arasında ortak bir düşünce bulunmamaktadır³⁴⁷. Birçok araştırmacıya göre *karşıt*, yapı bakımından yanlış bir kelimedir. Ancak *yaşıt*, *eşit*, *boyut* örneklerinde görüldüğü gibi Türkçede isimlere gelerek sıfat yapan *-t* eki bulunmaktadır. *Karşıtlık* da yapı bakımından belirtilen örneklere benzemektedir. Dolayısıyla *karşıt*, yapı bakımından doğru bir kelimedir. Doğru yapıdaki bir köke işlevine uygun olarak eklenen Türkçe bir ekle türetilen *karşıtlık*ın da yapı bakımından doğru olduğu söylenebilir. Ayrıca *tezadın* anlamını kesin bir şekilde açıklayabilmesi, *karşıtlık*ın dil bilimsel bir terim olarak kullanılıp yaygınlaşmasını sağlamıştır.

*Karşıtlık*ın Batı kaynaklarındaki özdeşi olarak *opposition* ve *contraste* kelimelerine yer verilmiştir. *Opposition*, “karşıtlık”, “zıtlık”, “çatışma” gibi anlamlara gelmektedir. Kelimenin sözlük anlamında belirtilen anlamlar genellik ifade etse de *karşıtlık* konusu, dil biliminde geniş bir kullanım alanına sahip olduğundan zamanla genellik ifade eden bu durumun

³⁴⁶ Göğüş ve diğerleri, *Yazın Terimleri Sözlüğü*, s. 71. Ayrıca bk. Özdemir, age, s. 164; Göğüş, *Anlatım Terimleri Sözlüğü*, s. 79; Usta, age, s. 86. “*Yaz bahar ayında bir od verdiler/Yandım gittim ala dağlı kar iken*” (Karacaoğlan). Bu dizelerde “*od*” ve “*kar*” bir ibarede söylenerek *karşıtlık* yapılmıştır. Aynı örnek, *tezat* için de gösterilebilir.

³⁴⁷ Bu tartışmada Ataç, *karşıtlık*ın doğru bir kelime olduğunu, uydurulmadığını, eskiden de var olduğunu ve kendisinin bugünkü dile kazandırmaya çalıştığını belirtmiştir. Timurtaş ise kelimenin tamamen yanlış olduğu görüşündedir. Hacıeminoğlu da Türkçede isim kök ve gövdelerine getirilen eklerin, fiil kök ve gövdelerine getirilemeyeceğini, *karşıtlık*ın bu şekilde kural dışı bir kelime olduğunu söylemiştir. Püsküllüoğlu ise, kelimenin başlangıçta yanlış kabul edildiğini, ancak zaman içinde benimsendiğini ifade etmiştir. Aksan da *karşıtlık*ın fiil köküne gelen *-t* ekiyle türetilmediği için eleştirildiğini, oysa kelimenin “zıt” anlamında ve *karşıtlık* şeklinde *Divanü Lügati't-Türk*'te geçtiğini (Bu bilgi için bk. DLT, C. IV, s. 274), ayrıca az da olsa *-t* ekiyle isim soyundan kelimeler türetilmediğini, dilde eskiden var olan bir kelimenin nasıl canlandırılıp benimsenebileceğine güzel bir örnek olan bu kelimenin tutunduğunu ileri sürmüştür. Bk. Bayar, age, s. 175.

belirttiği anlam, belli bir konuya veya terime özgü hâle gelerek *karşıtlık* ve buradan da *tezat* sanatıyla anılır olmuştur.

Benzer şekilde *contraste* da “karşıtlık”, “tezat”, “zıtlık” gibi anlamlara gelmektedir. Kelimenin sözlük anlamı içinde doğrudan *tezat* ve *karşıtlık* kelimelerine yer verilmesi, hem *tezatın* hem de *karşıtlığın* anlam bakımından *contraste* kelimesiyle bütünleştiğini göstermektedir. Benzer anlamları veren birçok kelime olması, yapılan çalışmalarda kelimelerin metin içinde kazandığı değere göre araştırmacıların bir seçim yapmasına neden olmaktadır. *Contraste*, bu yoğunluk içinde geniş kullanım alanına sahip bir kelime olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak bu kullanım zenginliği her zaman, bir edebî sanat olan *tezat* sanatıyla ilgili değildir. Anılan terim, aynı zamanda başka unsurlara bağlı olarak kullanılmaktadır.

Bazı kaynaklarda *tezat* sanatının bir diğer adı olan *tıbak* terimi için *karşılaştırma* önerisine yer verilmiştir. *Karşılaştırma*, “Benzer ya da ayrı yanları inceleyerek gösterme; belirleme, güçlendirme amacıyla aykırılıkları bulup kullanma”³⁴⁸ şeklinde tanımlanmıştır. Terimin tanımında öne çıkan unsur, ifadede aykırı olan öğelere yer vermektir. Aykırılık dil bilimi ve dil bilgisinde sesten söz dizimi ya da cümleye, hatta cümleden büyük birliklere kadar her alanda görülebilen ve dile getirilecek düşüncede ölçünlü kullanımlara ters düşen ses, kelime ve kelime grupları ile cümleleri ifade eder. Dolayısıyla *tezatlı* kullanımları, aykırı kullanım özellikleriyle birlikte veya benzer unsurlar olarak düşünmek doğru bir sonuç vermeyecektir. Bunun yanında açıklamada ifade edilen benzer veya farklı yönleri ele alıp inceleme özelliği, bir ölçüde *tezat* sanatıyla bağdaşan bir durumdur.

Karşılaştırmanın Batı kaynaklı eşiti olarak gösterilen *comparaison*, “karşılaştırma”, “mukayese” gibi anlamlara gelmektedir. Daha önce *teşbihin* bir özelliği olarak geçen *comparaison*, mukayese özelliğinin ön planda olması nedeniyle *tezat/tıbak* sanatını yeterli ölçüde karşılamaktan uzaktır. *Tezat* sanatında zıt unsurlar bir ibare veya cümlede belirtildiğinde dolaylı olarak bir karşılaştırma yapılmaktadır. Ancak bu durum, *tezatın* ilk akla gelen niteliği değildir. *Comparaison*, *karşılaştırma* ile benzemekle birlikte, *tezata* ait en belirgin nitelik olan zıtlık özelliğini içermemektedir.

³⁴⁸ Göğüş ve diğerleri, *Yazın Terimleri Sözlüğü*, s. 70.

Karşılaştırma, *karşı* köküne isimden fiil yapım eki *-IA* (*-IAş*), ettirgenlik/oldurganlık eki *-Dİr* ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. Yapı bakımından Türkçe terim türetme kurallarına uygun olan *karşılaştırma*, tek kelimelik bir öneri olmasına rağmen sahip olduğu anlam özelliği itibarıyla önerildiği kavramı tam anlamıyla yansıtamadığı için dil biliminde kabul edilen ve sıklıkla kullanılan bir terim hâline gelememiştir.

Bazı kaynaklarda *tezatın* bir başka adı olan *tekâfü* terimi için *karşılaştırma* önerisi belirtilmiştir. ***Karşılaştırma***, “Düşünceyi, duyguyu daha belirgin olarak anlatmak için karşıt düşünceleri, davranışları bir arada verme”³⁴⁹ şeklinde tanımlanmıştır. Önerilen kelimenin anlamı ve açıklama niteliğindeki örneği birebir olarak *tezat/tekâfü* sanatını yansıtmaktadır. Yapılan açıklamadaki, anlatımı belirginleştirmek için karşıt unsurların bir arada kullanılması durumu *tezat* sanatının ilk akla gelen özelliğidir. Dolayısıyla *karşılaştırma*, *tezat/tekâfü* sanatıyla uyumlu bir özellik göstermektedir.

Karşılaştırma, *karşı* köküne isimden sıfat türeten *-t* (*-It*), isimden fiil yapım eki *-IA* (*-IAş*), ettirgenlik/oldurganlık eki *-Dİr* ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. Kelimenin kökünün doğruluğu konusunda uzmanların fikir ayrılıklarına düşmelerine rağmen Türkçede benzer şekilde türetilmiş başka örneklerin varlığı ve kullanılması, bu önerinin de tutunabileceğini gösterir. Bunun yanında, *tezat* sanatını tam manasıyla ve kesin bir anlam ile yansıtmaya özelliğine sahip olması, *karşılaştırmanın* terim olarak önerilmesine vesile olmuştur.

Karşı anlamlılık ise “İki kelimenin birbirine aykırı, birbirine karşıt anlam vermesi durumu”³⁵⁰ dur. “*açlık/tokluk*”, “*iyilik/kötülük*” gibi. *Tezâtı* karşılamak amacıyla sunulan *karşıt anlamlılık*, belirtilen anlamı itibarıyla *tezata* yakın bir özellik sergilemektedir. Ancak *tezâtı* meydana getiren karşıt unsurların bir cümle veya beyitte kullanılması, *karşıt anlamlılıkta*, anlam bakımından zıt kelimelerin birbirlerine göre aldıkları duruşa değinme şekline dönüşmüştür. “*soğuk*” daima *sıcakın* karşıt anlamlısıdır. Bu karşıt unsurlar, aynı ibarede yer aldığı *tezat* sanatı meydana gelmektedir. Dolayısıyla *karşıt anlamlılık*, *tezat* sanatının

³⁴⁹ “Bir toplum eğer pek çok yoksula yardım etmiyorsa, pek az zengini kurtaramaz” cümlesinde “pek çok” ve “pek az”; “yoksul” ve “zengin” kelimeleri ile *karşılaştırma* yapılmıştır. Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 79.

³⁵⁰ Korkmaz, age, s. 143.

oluşum şekline bağlı karşıtlıktan çok, anlam bakımından birbirine zıt kelimelerin aldıkları duruşa göndermede bulunmaktadır³⁵¹.

*Karşıt anlamlılık*ın Batı kaynaklarındaki karşılığı olarak işaret edilen *antonymie*, “karşıt anlamlılık”, “karşıt anlamlı sözcük” gibi anlamlara gelmektedir. Terimin anlamı, *karşıt anlamlılık*ta olduğu gibi, zıt anlamlı ögelerin aralarında oluşan özelliğe atıfta bulunmaktadır. Dolayısıyla *antonymie*, *karşıt anlamlılık* ile denk olmakla birlikte, *tezat* sanatına yeterli açıklamayı yapamamıştır.

Karşıt anlamlılık, nitelik bakımından sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. Tamlamayı oluşturan unsurlar, Türkçede konunun uzmanları tarafından genelde kabul görmüş ve kullanım yaygınlığına erişmiştir. Bu durum önerinin yapı bakımından terim olabileceğine işaret etmektedir. Ancak anlamca *tezadı* tam manasıyla açıklayamadığından dil bilimi çalışmalarında *tezatın* özdeşi olarak sınırlı kaynakta ele alınmış ve geniş bir kullanım alanına sahip olamamıştır.

Tezat sanatını karşılamak amacıyla kaynaklarda yer verilen terim önerilerinden biri de *karşıtlama*dır. ***Karşıtlama***, “Birbirinin karşıtı olan fikirleri bağdaştırarak bir arada kullanma”³⁵²dir. *Karşıtlama*, içerdiği anlam özellikleri ve belirtilen örnek itibarıyla *tezadı* açıklayabilme özelliğindedir.

Karşıtlamanın Batı kaynaklarındaki eşiti kabul edilen *antithése*³⁵³, “karşıtlık”, “karşısav”, “karşıtez”, “karşıt”, “ters”, “zıt” gibi anlamlara gelmektedir. Hem *karşıtlama* hem de *antithése*, anlam bakımından düşünceye bağlı bir karşıtlık özelliği içermektedir. Bir başka deyişle, anılan önerilerde var olan bir düşünceyi, onun karşıtı ile birlikte ele alarak anlamda

³⁵¹ Benzer düşünceleri dile getiren Vardar’a göre *karşıt anlamlılık*, “Anlam bakımından birbirinin karşıtı olan sözcüklerin özelliği”dir. Vardar, age, s. 130. Dolayısıyla burada anlam bakımından birbirinin karşıtı olan kelimelerin bir araya gelerek sanat oluşturmasından ziyade, zıt anlamlı kelimelerin niteliği vurgulanmaktadır. Benzer düşünceler için ayrıca bk. Özdemir, age, s. 164.

³⁵² “*Kederimin artması için sevinmek isterim; bunu kimseye anlatamam*” cümlesinde “*keder*” ve “*sevin-*” kelimeleri bir arada kullanılarak *karşıtlama* yapılmıştır. Aynı örnek *tezat* sanatı için de gösterilebilir. Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 63. Özdemir, age, s. 164. Buna karşın Vardar, anılan eserinde *karşıtlamayı* “bir yargıyı karşıt anlamda kullanma (hastalanmak anlamında “şifayı kapmak” demek)” şeklinde tanımlamıştır. Vardar’ın eserinde *karşıtlamanın* yukarıda belirtilen açıklamasına uygun olan kelime, *karşıtanlamlıdır*. Bk. Vardar, age, ss. 130–131.

³⁵³ Vardar, anılan eserinde Batı kaynaklarındaki karşılığı *antithése* olan kelimenin Türkçe dil bilimsel karşılığı için *karşıtlam* kelimesini ileri sürmüştür. Vardar’ın ifadelerine göre *karşıtlam*, “Aralarında anlam karşıtlığı bulunan iki sözcüğü, dizimi bir arada kullanma” anlamına gelmektedir. Bk. Vardar, age, s. 131.

belirginleştirme yoluna gidilmiştir. Dolayısıyla karşıt bir iddia geliştirme söz konusudur. Bu yönüyle *tezat* sanatından kısmen uzaklaşmış olmaktadır³⁵⁴.

Karşıtlama, *karşı* köküne isimden isim yapım eki *-t* (*-It*), isimden fiil yapım eki *-IA* ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. Bunun tek kelimededen ibaret bir terim önerisi olması *tezat* sanatını büyük ölçüde yansıtmaması, anılan kelimenin terim olabilmesine katkıda bulunmaktadır. Ancak dil bilimi çalışmalarında kullanım alanının sınırlı olması, *karşıtlamanın* sürekli başvurulan bir terim olmadığını göstermektedir.

Bazı kaynaklarda da *tezatın* dil bilimsel karşılığı olarak *zıtlasma* kelimesi önerilmiştir. *Zıtlasma*, “Genel olarak zıt ve çelişik olan iki sözcüğün bir arada kullanılması”³⁵⁵dir. Önerilen kelimenin içeriği, karşıt unsurların bir arada kullanılması özelliğiyle *tezat* sanatının özdeşi durumundadır. Çünkü hem *tezat* hem de *zıtlasma*, anlam bakımından birbirinin karşıtı olan iki kelimenin bir arada kullanılması özelliğindedir. Bu özellik de *tezat* ve *zıtlasmaya* ortak kullanım alanı oluşturmaktadır.

Zıtlasmanın Batı kaynaklarındaki karşılığı olarak ileri sürülen *oxymoron*, “Birbirinin zıddı olan iki kavramın bir araya getirilmesi”³⁵⁶dir. Birbirine karşıt özelliklere sahip iki unsurun bir arada kullanılması, *oxymoron*, *zıtlasma* ve *tezat* sanatını birbirine bağlayan temel özelliktir.

Zıtlasma, Türkçeye Arapçadan geçmiş olan *zıt* köküne isimden fiil yapım eki *-IA* (*-IAş*) ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. Türkçe terim türetmede üzerinde önemle durulan hususlardan biri, türetilen kelimenin kök ve ek bakımından Türkçe olması ve bu unsurların Türkçenin kurallarına uygun olarak birleştirilmesidir. *Zıtlasma*, bu bakımdan ilk bakışta Türkçe terim kuralına aykırı görünmektedir. Ancak Türkçeleşmiş bir kelimedir. Ayrıca mevcut anlamı ile *tezat* sanatını yansıtabilmesi, tek kelimededen oluşan bir terim önerisi olması ve dilde tutunması, *zıtlasmaya* belli bir kullanım alanı oluşturmuştur³⁵⁷.

³⁵⁴ Benzer düşünceleri dile getiren Aksan’a göre geçmişi çok eski dönemlere uzanan karşıtlık konusu, retorikte anlatımı güçlendirici bir özellikte ortaya çıkmakta, dil bilimi çalışmalarında ise konu genellikle *antithése* adıyla anılmaktadır. Bk. Aksan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, s. 114.

³⁵⁵ Özünlü, “Klasik Sözbilimin Deyişbilimdeki Uzantıları”, s. 93.

³⁵⁶ Yaşar Önen-Cemil Ziya Şanbey, *Almanca-Türkçe Sözlük*, C. II, TDK Yay., Ankara, 1993, s. 754.

³⁵⁷ Aralarında karşıtlık bulunan kelimeler aynı türden olabileceği gibi, biri isim diğeri fiil de olabilir. Fiiller arasındaki karşılaştırma ikiye ayrılır; **Tıbak-ı icab**: Olumlu fiiller arasındaki karşıtlığa dayanan *tıbak/tezattır*. “*Gitti*”, “*geldi*” fiillerinde olduğu gibi. **Tıbak-ı selb**: Birisi olumlu, diğeri olumsuz ya da biri emrin olumlusu, diğeri olumsuzu olmak üzere aynı kelime kökünden türemiş iki eylemin bir arada söylenmesiyle oluşan *tıbak*.

Tedbic: Kelime anlamı “süslemek” demektir. Edebiyatta *kinaye* veya *tevriye* maksadıyla aralarında *tezat* veya *şibh-i tezat* bulunan iki anlamı bir ifadede toplamaktır. Bu sanat da *tıbak/tezat* çeşitlerinden sayılır³⁵⁸. Ancak kaynaklarda önerilmiş karşılığına rastlanmamıştır.

1. Tıbak-ı Tesebbüb-Tesebbüb Tıbakı/Karşınlık/Opposition: Mecazi manaları arasında tekabül bulunan iki kelimenin aynı ifadede birleşmesidir³⁵⁹.

Tesebbüb tıbakı ile tam anlamıyla denk olmasa da bazı dil bilimi kaynaklarında *karşınlık* kelimesine yer verilmiştir. **Karşınlık**, “Görünürde birbirini çelen iki fikrin bir kavramda toplanması hali”³⁶⁰dir. “Yaşayan ölüler” ifadesinde kastedilen, gönülden hiç çıkmayan ölülerdir. Dolayısıyla zıt kelimelerin mecazi anlamı kullanılmıştır. Benzer bir durum *tesebbüb tıbakı* için verilen örnekte de görülmektedir. Anılan örnek beyitte de birinci anlamları itibarıyla birbirinin karşıtı olan kelimelerin mecazi anlamı kastedilmiştir. Dolayısıyla örneklerdeki karşıt unsurların uzak anlamlarının vurgulanması, terimler arasında ortak bir durumun varlığına işaret etmektedir.

Karşınlık kelimesinin Batı kaynaklarındaki özdeşi olarak *opposition* gösterilmiştir. *Opposition*, “karşıtlık”, “zıtlık”, “çatışma” gibi anlamlara gelmektedir. İleri sürülen kelimenin içerdiği anlamda genellik vardır. Bir başka deyişle, karşıtlık unsurunun niteliği hakkında herhangi bir açıklamaya yer verilmemiştir. Dolayısıyla *opposition*, *tesebbüb tıbakı*yla ilgili olarak ileri sürülen *karşınlık* önerisine göre daha genel ve yoruma açık bir özelliğe sahiptir.

Karşınlık, *karşı* köküne isimlerden zarf türeten *-n* eki ve isimden isim yapım eki *-lik* getirilerek türetilmiştir. Kelimenin kökünü oluşturan *karşın* için konunun uzmanları arasında fikir ortaklığı bulunmamaktadır. Timurtaş, Hacıeminoğlu ve Ercilasun kelimenin yanlış olduğunu ve dilde kavram kargaşasına yol açtığını belirtirken Püsküllüoğlu, *karşının*

Bir ibarede bulunan “*sevdi*” ve “*sevmedi*” ile “*ver*” ve “*verme*” kelimelerinde olduğu gibi. Saraç, age, s. 163. Bu terimlerin dil bilimsel karşılığına rastlanmamıştır. Ayrıca bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, ss. 185–186.

³⁵⁸ *Tedbic* iki kısımdır; **Kinayeli tedbic:** M. Şemseddin Günaltay’ın “*Zulmetden Nura*” adlı kitabında “*zulmet*”, “*cehale*”; “*nur*”, “*ilim*” manasında kullanılmıştır. Bu, eski kitaplarda *tedbic bi’l-kinaye* terimiyle ifade edilen *kinayeli tedbic*in örneğidir. **Tevriyeli tedbic:** “*Bahtım siyah ise de yüzüm aktır*” cümlesindeki “*siyah*” ve “*ak*” kelimeleri arasında böyle bir ilgi vardır. Bu kelimeler uzak anlamlarıyla kullanılmıştır; cümlede *tevriyeli tedbic* vardır. Bu sanata, eski kaynaklarda *tedbic bi’t-tevriye* adı verilmektedir. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 189.

³⁵⁹ “*Beni öldürmeye ve yaşatmaya/O baygın gölgeli bakışlar yeter*”. Burada “*öldürme*” ve “*yaşatma*” kelimeleri mecazi anlamda kullanılmıştır. Öldürme, son derece üzüntü verme; yaşatma, son derece sevindirme düşüncesinin karşılığıdır. Bu yüzden ifadede *tesebbüb tıbakı* vardır. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 189.

³⁶⁰ Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 63.

başlangıçta yanlış kabul edildiğini, ancak zaman içinde benimsendiğini belirtmiştir³⁶¹. Kökü genelde yanlış olarak nitelenen *karşınlık*, neticede yanlış bir köke Türkçe ek getirilerek türetilmiş bir kelime durumundadır. Anlam bakımından *tesebbüb tıbakımı* büyük ölçüde açıklayabilse de yapı bakımından terim olabilme özelliklerine yeterli ölçüde sahip değildir.

2. İham-ı Tezat/Karşıtlı Andırış: İki anlamı bulunan bir kelimenin cümlede kastedilmeyen uzak anlamı ile bir başka kelime arasında zıtlık/karşıtlık olmasıdır. “*Eyyam-ı heremde (yaşlılık günlerinde) turalım genc (hazine) bulunmuş*” mısrasındaki “*herem (yaşlılık)*” ile Farsça “*genc*” kelimesinin “*hazine*” anlamı değil de Türkçe “*gençlik*” anlamı arasında böyle bir ilgi vardır³⁶².

Bir *tezat* türü olan *iham-ı tezat* ile ilgili olmak üzere bazı kaynaklarda *karşıtlı andırış* şeklinde bir terim önerisine yer verilmiştir. ***Karşıtlı andırış***, “Birkaç anlamlı bir sözcüğün şiirde açığa vurulmamış anlamıyla, karşıt anlamlı bir sözcük arasında ilgi kurma sanatı”³⁶³ dır.

Karşıtlı andırış, sahip olduğu anlam ve açıklayıcı örneği ile *iham-ı tezat* sanatıyla benzerdir. Her iki unsura ait ifadede de cümle veya beyitte iki anlama gelen bir kelimenin kastedilmeyen anlamıyla bir başka kelimenin anlamı arasında var olan karşıtlık durumu üzerinde durulmaktadır. *İham-ı tezat* sanatı dil bilimi çalışmalarında sıklıkla ele alınan bir sanat değildir. Ancak *karşıtlı andırış*, mevcut niteliğiyle *iham-ı tezat* için uygun olabilecek bir terim önerisidir.

Karşıtlı andırış, sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. Önerilen terimdeki *andırış* kelimesi, Türkçe *an-* fiiline ettirgenlik/oldurganlık eki *-Dir* ve fiilden isim yapım eki *-İş* getirilerek türetilmiştir. Tamlamayı oluşturan her iki unsur da Türkçede belli bir kullanım alanına sahip kelimelerdendir. Bunun yanında *karşıtlı andırışın*, *iham-ı tezatı* açıklayabilmesi, terim olarak kabul edilebileceğinin göstergesidir. Ancak daha önce de değinildiği gibi, *iham-ı tezat* gibi kullanım alanı dar ve çalışmalarda pek ele alınmayan edebî unsurlara karşılık önerilen terimler de dilde tutunmayı başaramamıştır.

³⁶¹ Bk. Bayar, age, s. 174.

³⁶² Saraç, age, s. 164. Ayrıca bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 280.

³⁶³ “*Severlik ister isen üftâdelik şiar et/Kim düşmeden ayağa çıkmadı başa bâde*” (Fuzûlî). Beyitte “*ayak*” kelimesinin açıklanmamış anlamı “*kadeh*”tir. Şair, “*bâde*”nin kadehe girmeden içilmediğini ve insanın başını etkilemediğini dile getirmekte, bunu bildirirken “*ayak-baş*” karşıtlığını vurgulamaktadır. Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 71.

3. Mukabele: Bir ibarede iki veya daha fazla kelimeyi dile getirdikten sonra aynı sırayı koruyarak bunların anlam yönünden mukabili veya zıddı olan kelimeleri söylemektir. “Az gülsünler, çok ağlasınlar” (Tevbe 9/82) gibi³⁶⁴.

Mukabele de kaynaklarda genel olarak *tezatın* bir türü olarak kabul edilip bu sanatın içinde ele alınmaktadır. Bu nedenle bu terime özel bir karşılığa rastlanmamıştır. Kaynaklarda *tezat* ve bu sanata verilen diğer adlar için dile getirilen ifadeler, *mukabeleyi* de içine alacak özellikte genel açıklamalardır.

122. Cem-Tefrik-Taksim

1. Cem/Birleştirme/Conjonction: Sözlük anlamı toplamak, birleştirmek olan *cem*, belagat terimi olarak iki veya ikiden fazla anlamı bir hükümde toplamaktır. Diğer bir ifade ile birden fazla şeyin bir hükümde buluşmasıdır³⁶⁵.

Cem sanatının özellikleri dikkate alındığında Vardar’ın *birleştirme* adıyla incelediği dil bilimsel terim burada ele alınabilir.

Birleştirme, “İki ayrı derin yapıyı bir tek cümlede bir araya getirme”³⁶⁶ dir. “Ayşe yemek yiyor”, “Fatoş yemek yiyor” cümleleri *birleştirme* işlemine uğradığında “Ayşe ve Fatoş yemek yiyor” şekline dönüşmektedir. Burada da Ayşe ve Fatoş, yemek yeme hükmünde birleştirilmiştir. Hem *cem* sanatı hem de *birleştirme*, aynı ya da benzer özelliklere sahip veya ortak görevler üstlenen iki şahıs ya da varlığın bu benzer niteliklerinden ötürü bir hükümde toplanmasıdır. Dolayısıyla *cem* sanatı ile *birleştirme*, nitelik bakımından birbirine benzerdir. Buna bağlı olarak terimlerin bağlamsal değerlerinden doğabilecek birtakım kullanım

³⁶⁴ Saraç, age, s. 164. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, ss. 101–102; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 185; Mermer-Keskin, age, s. 73. *Tezat* sanatı *mukabele* ile birlikte düşünülmektedir. *Tezatta* zıt fikirler; *mukabelede* ise karşılıklı düşünceler ele alınmaktadır. Ancak *mukabelede* genellikle önce birbiriyle ilgili unsurlara sonra da karşılıklarına yer verilir. Ayrıca *mukabele* mutlaka birbirine zıt olan unsurların karşılaştırılması demek değildir. İki zıt düşüncenin dışında kalan karşılaştırmalar da *mukabelenin* kapsamına girmektedir. “Beni lerezende eden mevsim-i sermâ-yı firak/Ahare fasl-ı rebi vü dem-i nev-rûz oldu”. Beyitte “mevsim-i sermâ(kış)”nın zıddı “sayf(yaz)” olduğu hâlde, karşılaştırma unsuru olarak “fasl-ı rebi(bahar)” dile getirilmiştir. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, ss. 185–186.

³⁶⁵ “Bu gece yarısında iki yoldaş uyanık/Biri benim biri de uzayan kaldırımlar” (Necip Fazıl). Şair kendisi ile kaldırımları, gece yarısı uyanık olma hususunda *cem* etmiştir. Saraç, age, ss. 173. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 105; Akalın, age, s. 36; Karaalioğlu, age, s. 61; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, ss. 283-284; Ertuğrul, age, s. 40; Karataş, age, s. 81; Mermer- Keskin, age, s. 20; Eren-Uzunoğlu, age, s. 220.

³⁶⁶ Vardar, age, s. 47.

ayrılıklarının dışında *birleştirmenin cem sanatı için uygun bir dil bilimsel terim önerisi* olabileceği sonucuna varılabilir.

Birleştirmenin Batı kaynaklarındaki karşılığı olarak *conjunction* kelimesi gösterilmiştir. *Conjunction*, “birleşme”, “bağlaç” gibi anlamlara gelmektedir. Kelimenin mevcut anlamı dil bilimsel bir terim olan *bağlaç*ı hatırlatmaktadır. Ancak doğrudan olmasa da dolaylı olarak ele alındığında *cem* sanatında da bir bağlama veya birleştirmenin söz konusu olduğu görülmektedir. Aralarındaki fark, *cem* sanatında yargı durumunun, *birleştirme* ve *conjunction*da ise bağlaç özelliğinin öne çıkmasıdır. Dolayısıyla terimlerin ortak sayılabilecek anlam özelliklerine sahip olduğu söylenebilir. Ancak bu benzerlik birebir eşitlik değildir.

Birleştirme, bir köküne isimden fiil yapım eki *-IA (-IAŞ)*, ettirgenlik/oldurganlık eki *-DIR* ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. *Birleştirme*, dil bilimsel bir terim olmanın yanında, başka bilim dallarında ve günlük dilde de kullanılmaktadır. Yapı bakımından Türkçenin kurallarına uygun olan *birleştirmeye* kaynaklarda *cem* teriminin birebir özdeşi olarak yer verilmemesi, *birleştirmenin cem sanatı ile muhteva bakımından tam olarak denk düşmemesindedir*.

2. Tefrik/Ayrıtsama/Differentiation: Aynı olan ve aynı olduğu kabul edilen iki şey arasında fark olduğunu, bunların aynı olmadıklarını söylemektir³⁶⁷.

Tefrik terimi ile ilgili olmak üzere bazı kaynaklarda *ayrıtsama* kelimesi önerilmektedir. *Ayrıtsama*, “Güzel söylemek amacıyla, özdeş ya da benzer nitelikleri olan iki şey arasındaki ayrılıkları belirtme”³⁶⁸ şeklinde tanımlanmıştır.

Terimlerin anlamları ve bu anlamları açıklamak amacıyla verilen örnekler dikkate alındığında *tefrik* ve *ayrıtsama* arasında bir anlam ve kullanım benzerliği, büyük bir ortaklık

³⁶⁷ “*Bende Mecnundan füzûn âşıklık isti’ dâdı var/Âşık-ı sadık benim Mecnunun ancak adı var*” (Fuzûlî). Şair bu beyinde âşıklık hususunda kendisiyle bir tutulan “*Mecnun*” ile arasında fark bulunduğunu söyleyerek kendisi ile onun arasını, kendisinde ondan fazla âşıklık kabiliyeti olduğunu söyleyerek *tefrik* etmiştir. Saraç, age, s. 176. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 105; Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (21.05.2009); Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 285; Mermer- Keskin, age, s. 101.

³⁶⁸ “*Yazanlar kıssa-i Mecnunu yabana yazmışlar/Yazıklar kim anı âşık beni divane yazmışlar*” (Nefî). *Ayrıtsama* kelimesini açıklamak için verilen bu beyitte, yukarıdaki örneğin benzeri bir durum söz konusudur. Şair, kendisini “âşık” değil de “*divane*” olarak nitelermelerine serzenişte bulunarak “*Mecnun*”dan daha ileri bir aşk ehli olduğunu vurgulamış, kendisi ile “*Mecnun*” arasında bir *ayrıtsama* yapmıştır. Bk. Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 19.

olduğu görülmektedir. Hem *tefrik* hem de *ayırtsama* benzer ya da benzer kabul edilen unsurlar arasındaki ayrımı belirtme özelliğine sahip, birbirini karşılayabilen kelimelerdir. Bunun yanında *ayırtsamaya* yer veren kaynaklarda zaman zaman belagat unsurlarından *tefrik* için verilen örneklerin aynalarına rastlanmaktadır. Bu durum *tefrik* ve *ayırtsamanın* anlam özellikleri itibarıyla örtüştüğünü gösteren bir başka özelliktir.

Ayırtsama kelimesinin Batı kaynaklarındaki karşılığı olarak *differentiation* gösterilmiştir. *Differentiation*, “ayırım”, “ayırışma”, “farklılık”, “farklı olma” gibi anlamlara gelmektedir. *Tefrik* ve *ayırtsamada* aynı ya da benzer kabul edilen iki unsur arasındaki farklılığı ortaya koyma durumu mevcuttur. *Tefrik* terimi de sözlük anlamı itibarıyla “ayırma”, “seçme”, “ayırt etme” gibi anlamlara gelmektedir. Buradan hareketle *tefrik*in belagat terimi olarak kazandığı bağlamsal değerler nedeniyle birtakım ayrılıklar görülse de *differentiation* ile sözlük anlamı temelinde bir denklik söz konusudur.

Ayırtsama, *ayır-* ettirgenlik/oldurganlık eki *-t*, fiilden fiil yapım eki *-sA* ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. Önerilen kelime, *tefrik* sanatını dil bilimsel açıdan büyük ölçüde yansıtmaktadır. Ancak dilde tutunmayan bir kelime olması nedeniyle arka planda kalmıştır.

3. Taksim: Sözlük anlamı “bölme”, “bölüm” olan *taksim*, birden fazla unsur dile getirildikten sonra bunlara ait özellikleri, her birinin kime ait olduğunu belirterek söylemektir. Aralarında *leff ü neşir* ile benzerlik vardır. *Taksim*de hangi şeyin kime ya da neye ait olduğu açıkça ya da işaret yoluyla belirtilir. *Leff ü neşir*de ise bu durumun farkına varılması dinleyiciye bırakılır³⁶⁹.

³⁶⁹ “*Ruhuyla ârız u gîsûsu dilberin yekser/Biri gül ü biri kâfur ol biri anber*”. Beyitte şair ilk mısradaki üç unsur dile getirmiştir; “*ruh*”, “*arz*”, “*gîsû*”. Daha sonra bu unsurlara ait üç nitelik belirtmiştir; “*gül*”, “*kâfur*”, “*anber*”. Dolayısıyla beyitte *taksim* yapılmıştır. Saraç, age, ss. 177–178. Ayrıca bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 286. Kaynaklarda *taksim* sanatını karşılamak üzere önerilmiş herhangi bir dil bilimsel terim önerisine rastlanmamıştır. Bu durumun oluşmasında *taksim*in edebî metinlerin dışında *teşbih*, *mecaz* sanatlarında olduğu gibi olağan konuşma ve yazılarda sıklıkla başvurulan bir söz sanatı olmamasının etkisi büyüktür. Kullanım azlığına bağlı olarak terimin dil bilimsel bir eşitiyle karşılaşılmamıştır. Öte yandan; *cem*, *tefrik* ve *taksim*in çeşitli şekillerde bir araya getirilmeleri sonucu yapılan söz sanatlarından olan terimler için de kaynaklarda herhangi bir terim önerisine rastlanmamıştır. Anılan terimlerin başka belagat terimlerine de kaynaklık eden birinci dereceden bir sanat olmamaları ve dil biliminde de başvurulma oranının düşük olması, karşılık bulmalarını zorlaştırmıştır. Bunların bir arada buldukları sanatlar şu şekilde adlandırılmaktadır: **Cem maa’t-tefrik (Beraberinde tefrik bulunan cem):** İki şey arasında *cem* yapıldıktan sonra aralarına ayrılık sokmaya, yani ikisinin ayrı şeyler olduğunu belirtmeye *cem maa’t-tefrik*, yani *tefrik ile yapılan cem* denir. **Cem maa’t-taksim (Beraberinde taksim bulunan cem):** *Cem* yapıldıktan sonra *cemi* meydana getiren şeylerin özelliklerini söylemeye de *cem maa’t-taksim*, yani *taksim ile yapılan cem* denir. **Cem maa’t-tefrik ve’t-taksim**

123. Leff ü Neşir/Dizli Ayırma-Dürüp Yaymaca-Düryay

Sözlük anlamı “toplamak” ve “yaymak” olan *leff ü neşir*, iki veya daha fazla kelime veya yargının söylenmesinden sonra bunlarla aralarında ilişki olan kelime ya da hükümlerin sıralanmasıdır. Bunların ilki “*leff*”, diğeri “*neşir*”i meydana getirir. *Leff ü neşire et-tayye ve’n-neşir ve et-tertib* adları da verilmiştir³⁷⁰.

Leff ü neşir sanatının dil bilimsel karşılığı olmak üzere bazı kaynaklarda *dizili ayırma*, *dürüp yaymaca* ve *düryay* önerilerine yer verilmiştir.

Dizili ayırma, “Arka arkaya söylenecek bileşik sözlerin ilk öğelerini ikincilerden ayırıp bunları ibarede ayrı birer dizi halinde sıralama”³⁷¹ şeklinde tanımlanmıştır. Önerilen tamlamanın anlamı ve açıklayıcı örnek, belagat kaynaklarında *leff ü neşir* sanatı için belirtilen tanımlama ve örneklerle büyük ölçüde denktir. Bu durum *leff ü neşir* sanatıyla *dizili ayırma* arasında anlam ve işlev bakımından bir benzerlik olduğunu ortaya koymaktadır. Her ikisinde de bir ibarede birbiriyle ilgili birden fazla unsurun dile getirilmesi ve bu unsurlar arasındaki bağlantıların ortaya konulması söz konusudur. Dolayısıyla belagate ait bir terim ile dil bilimsel bir önerinin aynı noktada buluşması söz konusudur.

Dizili ayırma, nitelik bakımından sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. Tamlamayı oluşturan unsurlar ek ve kök dizilişi bakımından Türkçe olup mevcut özelliklerinin dışında, aykırı bir kullanıma uğramamıştır. Bunun yanında *dizili ayırmanın leff ü neşiri* açıklayabilme niteliğinde olması, ayrıca Türkçede sıfat tamlaması şeklinde oluşturulmuş çok sayıda terimin bulunması, anılan önerinin terim olarak kabul edilip kullanılabileceğini göstermektedir.

(Beraberinde tefrik ve taksim bulunan cem): Cem yapıldıktan sonra *tefrik*, *tefrik* yapıldıktan sonra da *taksim* yapılırsa *cem ma’a’t-tefrik ve’t-taksim/tefrik/taksim ile yapılan cem* denir. Saraç, age, s. 173. Ayrıca bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, ss. 287-289.

³⁷⁰ Saraç, age, s. 179. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 106; Akalın, age, s. 117; Karaalioğlu, age, s. 207; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 290; Özdemir, age, ss. 182–183; Dilçin, age, s. 437; Ertuğrul, age, s. 121; Karataş, age, s. 293; Mermer-Keskin, age, s. 62; Eren-Uzunoğlu, age, s. 228.

³⁷¹ “*Bârân değil şafak değil ebr-i seher değil Gözyaşındır ciğer kanıdır dâd-ı ahır*”. Beytin birinci dizisindeki “*baran*”, “*şafak*” ve “*ebr-i seher*”in ikinci mısradaki ilgili olduğu unsurlar sırasıyla; “*gözyaşı*”, “*ciğer kanı*” ve “*dâd-ı ahır*”tır. Birbiriyle ilgili unsurlar açık bir şekilde dile getirilmiş, bir başka deyişle, okuyucu ya da dinleyiciye hissettirilmiştir. Bk. Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 37. Buna benzer şekilde Karaalioğlu, *dizili ayırma* önerisini “bir sözde iki veya daha fazla şeyden bahsettikten sonra bunların her birine ait olan özellikleri belirtme” şeklinde tanımlamıştır. Bk. Karaalioğlu, age, s. 207.

Dürüp yaymaca ile *düryay*, önerildikleri kaynaklarda birbiriyle eş anlamlı olarak gösterilmiştir. Buna göre *dürüp yaymaca/düryay*, “Bir ikiliğin birinci dizesinde en az iki olmak koşuluyla birden çok şeyden söz edip ikinci dizede bunlarla ilgili benzerlikleri ve karşılıkları verme sanatı”³⁷²dir. Aynı öneri bir başka kaynakta, “Anlatımda arka arkaya sıralanan varlıklarla ilgili özellik ya da eylemlerin alttaki dize ya da cümlede sırayla bildirilmesi”³⁷³dir. Yapılan tanımlamalardan birincisi, birçok belagat kaynağında *leff ü neşir* için yapılan tariflerle denktir. Çünkü bu kaynakların birçoğunda *leff ü neşir* sanatının gerçekleşmesi için özellikle, bir cümle ya da beyitte birbiriyle ilgili en az ikişer unsurun var olması koşulu üzerinde durulmaktadır. İkinci tanımlamada ise, birinci mısradaki varlıklarla ilgili özelliklerin ikincisinde “sırayla” belirtilme özelliği, bir başka deyişle, belli bir sıranın gözetilmesi, *leff ü neşir* sanatının alt birimlerinden olup daha sonra değinilecek olan *leff ü neşir-i müretteb* ile benzerdir.

Dürüp yaymaca Türkçede benzerine pek rastlanmayan bir terim önerisidir. Kendisini oluşturan unsurların birincisi zarf fiil eki, ikincisi de kalıplaşmış *-mAcA* ekini almıştır. Yapı bakımından Türkçeye uygun kelimelerden kurulmuş bir terim önerisi olmasına rağmen kuruluş düzeni olarak Türkçenin çeşitli adlarla anılan dil bilimsel birimlerinden herhangi biriyle ilgi kurulabilecek türden değildir. Ancak bazı kaynaklarda *-mAcA* şeklinde bir zarf fiil ekine değinilerek benzer yapılara yer verilmiştir³⁷⁴. Bu da *dürüp yaymacanın* bir zarf fiil grubu olabileceğini göstermektedir. Bunun yanında karşılık olarak önerildiği sanatın kelime anlamlarına göre türetilmiş bir terim önerisi olması, dilde tutunmayı başaramayıp sınırlı kaynakta yer bulabilmesinin sebepleri arasındadır.

Düryay, *dür-* ve *yay-* fiillerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş, birleşik kelime şeklinde bir terim önerisidir. Başka bir dile ait terime yeni bir öneri getirildiğinde mevcut terimin kelime anlamına bağlı olarak bir öneriye gidilmesi, terim türetmede doğru bir seçenek olarak görülmemektedir. *Düryay* da *leff* ve *neşir* terimlerinin sözlük anlamlarına bağlı olarak

³⁷² Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 42.

³⁷³ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 49.

³⁷⁴ Tahsin Banguoğlu, zarf yapan ek olarak ele aldığı *-mAcA* ekinin daha çok zarf işlevine sahip kelimelerde görüldüğünü ve bu ekin *-mA* sıfatları üzerine gelen *-cA* görelilik ekinden doğmuş bir birleşme olduğunu dile getirmiştir. Ancak son hecenin vurgulu olarak okunması, Banguoğlu’nda tereddüt uyandırmış ve bu ekin birleşik bir zarf fiil eki olduğuna ihtiyatlı yaklaşmak gerektiğini belirtmiştir. Bk. Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri, 7. Baskı, TDK Yay., Ankara, 2004, s. 267. Birebir yapılan görüşmede (11-12. 03. 2009) benzer düşünceleri dile getiren İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü emekli öğretim üyesi Prof. Dr. Mertol Tulum da *dürüp yaymacanın* öneriyi oluşturan unsurlara getirilen ekler itibarıyla zarf fiil grubu olabileceğini dile getirmiştir.

türetilmiştir. Bu yönüyle Türkçe dil bilimsel bir terim olarak geniş kullanım alanına erişebilecek bir öneri değildir.

Leff ü neşir, tafsilî ve icmalî olmak üzere iki kısımdır.

1. Tafsilî (Ayrıntılı) Leff ü Neşir: Kendi içinde iki kısma ayrılır:

a) *Leff ü neşir-i müretteb/Düzgün Dizli Ayırma-Düzenli Dürüp Yaymaca*: Söylenilen iki kelime veya hüküm ile bunlara karşılık gelen, bunlarla ilişkili unsurların aynı sırayı takip ettiği *leff ü neşir*³⁷⁵.

Leff ü neşir-i müretteb sanatıyla ilgili olmak üzere bazı kaynaklarda *düzgün dizili ayırma* ve *düzenli dürüp yaymaca* önerilerine yer verilmiştir. *Düzgün dizili ayırma*, “Bir dizide yer alan kelimelerin sırayla ve karşılıklı olarak birbirleriyle ilgili olması”³⁷⁶dır. Önerinin manası genel itibarıyla *leff ü neşir-i müretteb* ile denktir.

Düzgün dizili ayırma, nitelik bakımından sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. Türkçede sıfat tamlaması şeklindeki bu terim, tamlamayı oluşturan kelimeler yapı bakımından Türkçeye uygun olduğu hâlde çift tamlayanlı terim pek tercih edilmediğinden dil bilimi çalışmalarında kendisine yeterince yer bulamamıştır.

Düzenli dürüp yaymaca ise, “Birinci dizide söylenilenlerin benzerlerini ya da karşılıklarını, ikinci dizide aynı sırayı izleyerek verme”³⁷⁷ şeklinde tanımlanmıştır. Belirtilen tanımlama doğrudan *leff ü neşir-i müretteb* sanatını işaret etmektedir. İfadede yer alan unsurların belli bir sırayı esas alarak birbiriyle ilgi kurma durumu, *leff ü neşir-i müretteb* ile

³⁷⁵ “Sakin bir söz söyleme/Yüzüme bakma sakın/Sesini duyan olur/Sana göz koyan olur” (Faruk N. Çamlıbel). İlk mısradaki “söz söyleme” ve “bakma” kelimeleri ile alt dizedeki “sesini duyan” ve “göz” kelimeleri arasında *leff ü neşir* vardır. Birbiriyle ilgili unsurlar aynı sırada oldukları için *leff ü neşir-i müretteb* yapılmıştır. Saraç, age, s. 179. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 106; Akalın, age, s. 117; Karaalioğlu, age, s. 207; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 290; Dilçin, age, s. 438; Karataş, age, s. 293; Mermer-Keskin, age, s. 62; Eren-Uzunoglu, age, s. 228.

³⁷⁶ “Bağa gel kadd ü ruh u hâlin görüp olsun hacil/Serv gülden gül karanfilden karanfil lâleden” (Nabi). Beyitte “kadd-serv”, “ruh-gül” ve “hâl-karanfil” eşleştirmesiyle *düzgün dizili ayırma* yapılmıştır. Aynı örnek *leff ü neşir-i müretteb* için de gösterilebilir. Hem *leff ü neşir-i müretteb* hem de *düzgün dizili ayırmada* birbiriyle ilgili unsurların belli bir düzen dâhilinde dile getirilmesi söz konusudur. Dolayısıyla sahip oldukları işlev bakımından anılan *leff ü neşir* türü ve terim önerisi ortak özelliklere sahiptir. Bk. Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 37.

³⁷⁷ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 43.

düzenli dürüp yaymacayı bir noktada buluşturan temel niteliktir. Dolayısıyla unsurlar birbirini açıklayabilmektedir.

Düzenli dürüp yaymaca, sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. *Düzgün dizli ayırma* için söylenenler burada da geçerlidir

b) *Leff ü Neşr-i Müşevveş/Leff ü Neşr-i Gayr-i Müretteb/Karışık Dizili Ayırma-Düzensiz Dürüp Yaymaca*: Söylenilen ilk kelime veya hükümler ile bunlara karşılık gelen unsurlar arasında aynı sıranın olmadığı *leff ü neşirdir*³⁷⁸.

Leff ü neşr-i müşevveş ile ilgili olmak üzere önerilen karşılıklar *karışık dizili ayırma* ve *düzensiz dürüp yaymacadır*.

Karışık dizili ayırma, “Bir dizide yer alan kelimelerle ilgili unsurların bir sonraki dizide sırayla değil, karışık olarak belirtilmesi”³⁷⁹dir. Terim önerisi olarak sunulan tamlamanın işaret ettiği anlam, *leff ü neşr-i müşevveş* ile aynıdır Dolayısıyla ilgili unsurların sıralamasındaki düzensizlik, anılan sanatın ve önerinin ortak noktasıdır.

Karışık dizili ayırma, nitelik bakımından sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. Daha önce *düzgün dizili ayırma* ve *düzenli dürüp yaymaca* için belirtilen birebir kelime anlamına dayalı terim önerisi sunma durumu burada da görülmektedir.

Düzensiz dürüp yaymaca ise, “Birinci dizide söylenilenlerin benzerlerini, karşılıklarını ters ya da karşıt olarak verme”³⁸⁰ şeklinde tanımlanmıştır.

Düzensiz dürüp yaymaca, sıfat tamlaması şeklinde kurulmuştur. Bu öneri de *leff ü neşr-i müşevveş* terimini meydana getiren kelimelerin sözlük anlamlarına bağlı olarak türetilmiştir.

³⁷⁸ Saraç, age, s. 179. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 106; Akalın, age, s. 117; Karaalioğlu, age, s. 207; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 291; Dilçin, age, s. 439; Karataş, age, s. 294; Mermer-Keskin, age, ss. 62-63; Eren-Uzunoğlu, age, s. 229.

³⁷⁹ Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 37.

³⁸⁰ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 43. “*Fıkr-i zülfün dilde tâb-ı sûz-ı aşkın sinede/Nârdır külhanda güya mârdır gencinede*” (Nefî). Birinci mısradaki “*zülfün dilde*” ifadesi beytin başındayken ikinci dizide bu ibareyle ilgili olan “*mârdır gencinede*” ifadesi dizinin sonunda yer almaktadır. Dolayısıyla beyitte *düzensiz dürüp yaymaca* yapılmıştır. Aynı örnek *leff ü neşr-i müşevveş* için de gösterilebilir. Unsurlar arasında belli bir ilginin bulunması ve bu ilgili öğelerin karışık bir şekilde bir araya getirilmesi *leff ü neşr-i müşevveş* ile *düzensiz dürüp yaymacayı* birbirine benzer kılmıştır.

Bu nedenle istenilen düzeyde dilde tutunmayı başarabilecek bir terim önerisi olamamıştır. Bunun yanında üç kelimedenden oluşan bir öneri olması, *düzensiz dürüp yaymacayı* kolay söyleme ve yazma niteliklerinden uzaklaştırmıştır.

2. İcmalî (Kısaltılmış) Leff ü Neşir: *Leff ü neşir* ilk sırasındaki unsurların karşılıklarının ikinci defa teker teker dile getirilmeyip bunları kapsayan bir kelimenin söylenilmesiyle yetinildiği *leff ü neşir*dir. Saraç'ın verdiği bilgilere göre bu çeşit *leff ü neşir* konu ile ilgili Türkçe kitaplarda ele alınmamıştır³⁸¹.

3. Ittirat: Bir kimsenin adını, baba veya dedelerinin isimleriyle birlikte, söyleyişte külfet gözetmeyerek doğum sırasıyla söylemektir. Örnekler arasında şu sözün Hazret-i Muhammed'e ait olduğu rivayet edilir: “*El-kerim bin el-kerim bin el-kerim bin el-kerim Yusuf bin Ya'kub bin İshak bin İbrahim*”³⁸².

124. Tensik-Tensikü's-Sıfat/Süreklî Niteleme-Kerteleme/Gradation

Sözlük anlamı bir varlığın niteliklerinin sıralanması demek olan *tensikü's-sıfat*, belagat terimi olarak manzum veya düz yazı bir metinde bir şahsı veya bir nesneyi art arda sıralanan sıfatlar ile nitelemektir³⁸³.

Saraç'ın *süreklî niteleme* adıyla ele aldığı *tensik* sanatı için kaynaklarda ileri sürülen öneri *kertelemedir*.

³⁸¹ Bk. Saraç, age, s. 179. Kaynaklarda *icmalî leff ü neşir* için herhangi bir dil bilimsel terim önerisine rastlanmamıştır. Ancak “icmal” kelimesinin sözlük anlamı ve yukarıda *leff ü neşir* için önerilen dil bilimsel terimlerden hareketle *icmalî leff ü neşir* için *kısaltılmış dürüp yaymaca* ya da *kısaltılmış dizili ayırma* önerileri, söz konusu öneriler için geçerli olan sakıncalarla birlikte dile getirilebilir.

³⁸² Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 292. *Ittirat* terimi için önerilen herhangi bir dil bilimsel terimle karşılaşmamıştır. Ancak terimin özünde yer alan belli bir sıra gözetme özelliğinden hareketle *sıralama*, yani “Bir konunun anlatılışında olaylara, düşünce ve duygulara yazarın bölümlemeler ve sıralamalarla verdiği düzen” (Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 116) ile *ittirat* terimi bağdaştırılabilir. Çünkü *ittiratta* da bir kimsenin soyuna ait adların belli bir sıra ve düzen gözeterek dile getirilme durumu vardır. *Sıralama* kelimesinin Batı kaynaklı karşılıkları olarak *arrangement*, *ordonner*, *plan* ve *disposition* kelimeleri gösterilmiştir. *Arrangement* “düzenleme”, “uyarlama”, “düzeltme”, “tanzim”; *ordonner* “düzene koymak”, “düzenlemek”; *plan* “düz”, “düzlem”; *disposition* “düzenleme”, “tanzim”, “eğilim” gibi anlamlara gelmektedir. Bütün terimlerin genel özelliği belli bir sıra ve düzeni esas almalarıdır. *Sıralamadaki* “düzen” niteliği *ittirat* sanatıyla bu yönde bir benzerliğin söz konusu olduğunu göstermektedir.

³⁸³ “*Ey yetimler yetimi/Ey garipler garibi/Düşkünlerin kanadıydın/Yoksulların sahibi/Nerde kaldın ey Resul/Nerde kaldın ey Nebi!*” (Arif N. Asya). Buradaki dizelerin ilk dördünde Peygamberimiz çeşitli sıfatlarla nitelendirilmektedir. Her dize kendi içinde tamamlanmakta ve onun bir özelliği dile getirilmektedir. Saraç, age, s. 184. Ayrıca bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 281; Karataş, age, ss. 469-470; Eren-Uzunoğlu, age, s. 227.

Kerteleme, “Bir varlığın niteliklerini, olayların etkilerini sayarken en belirginden zayıfa ya da zayıftan güçlüye doğru sıralama”³⁸⁴ biçiminde tanımlanmıştır. “Aziz dost! Günler günleri, aylar ayları, yıllar yılları kovaladı” cümlesinde *kerteleme* yapılmıştır. Göğüş vd., anılan eserinde *kerteleme* önerisini hem *tedric* hem de *tensik* sanatı için göstermiştir. Anılan önerinin tanımında açıkça ifade edilen derecelendirme özelliği *tensik* teriminden çok, *tedrice* yaklaşmaktadır. *Tensik/tensikü’s-sıfat* sanatında bir insana, varlığa ya da nesneye ait niteliklerin art arda sıralanması söz konusudur. Bir başka deyişle, bu niteliklerin zayıftan güçlüye ya da güçlüden zayıfa doğru sıralanması söz konusu değildir. Ancak *kerteleme* ve bu kelimenin Batı kaynaklı eşiti olarak gösterilen *gradation*da yükselen ve azalan bir derecelendirme durumu vardır. Bu yönüyle ele alındığında anılan sanat ve karşılığının benzerliği sadece bir şahsa veya varlığa ait belirli özelliklerin sıralanması noktasındadır. *Kerteleme* ve *gradation*daki niteliklerin artan veya azalan oranlarda sıralanması bu kelimeleri *tensikü’s-sıfattan* ayırmıştır.

Kerteleme, *kert-* fiiline fiilden isim soylu kelimeler türeten *-A*, isimden fiil yapım eki *-la* ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. *Kerteleme*, *tensik* sanatının anlamını tam manasıyla yansıtamamasının yanında, dilde fazla kullanılmayan bir fiilden türetilmesi nedeniyle arka planda kalmaktadır. Ayrıca *tensik* sanatının dil bilimi çalışmalarında sıklıkla ele alınan bir sanat olmaması anılan önerinin yerleşmesini engelleyen bir başka unsurdur.

125. Müzavece/Eşleşme

İki anlamı şart ve cezada (şart cümlesinin ikinci kısmı) birleştirmektedir³⁸⁵. Bunun yanında Akalın, *müzaveceyi* “Anlatımda tenasüp ve tezada benzeyen bir çeşit çift olma sanatı”³⁸⁶dır.

³⁸⁴ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 72. Benzer şekilde Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü’nde de *kerteleme*, hem *tensik* hem de *tedric* sanatını karşılamak üzere önerilmiş ve “Birtakım fikirleri şiddet derecelerine göre sıralama ki dereceler yüksele yüksele çıkarsa *yükselen kerteleme*; dereceler alçala alçala iniyorsa *alçalan kerteleme* adını alır” şeklinde tanımlanmıştır. Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 65. Benzer bir yaklaşım için ayrıca bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (21.05.2009). Bunun yanında Göğüş, anılan eserinde *kertelemeyi tedric* sanatına karşılık olmak üzere önermiş ve “Anlatımda mantıksal bir etki yaratmak için kavramları az önemliden daha önemliye, az etkiliden daha etkiliye ya da önemliden önemsiz sıralayarak sunma” şeklinde tanımlamıştır. Bk. Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, ss. 80–81.

³⁸⁵ Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 283.

³⁸⁶ “Ben pür olsam ol tehîdir ol pür olsa ben tehîl/Sâgar-ı meydîr bu bezm-i gamda hem-meşreb band” (Nabi). Akalın’ın belirttiği örneğe göre, birinci mısradaki cümledeki unsurlardan eylemi yapan ve işten etkilenen öğelerin yer değiştirmesine bağlı olarak özne ve yüklem değişimi söz konusudur. Bu da iki yüklemli cümlede farklı bir anlamın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bunun yanında Bilgegil’in belirttiği şart unsuruna yer verilmeyerek konu, *müzavece*, *tenasüb* ve *tezatta* olduğu gibi birbiriyle ilgili unsurlar temelinde ele alınmıştır. Bk. Akalın, age, s. 133.

Karaalioğlu, *müzaveceyi* “Divan edebiyatında bölüm hâlinde kurulan cümlelerin yerini değiştirmekten doğan bir anlam sanatı”³⁸⁷ dır. Karaalioğlu da eserinde Nabi’ye ait aşağıdaki beytin ilk mısrasını örnek göstermiştir. Dolayısıyla *müzavece* için yapılan tanımlamalar birbirinden farklıymış gibi görünse de kaynaklardaki konuyla ilgili benzer niteliklere sahip örneklerden de anlaşıldığı gibi temelde ortak düşüncelere atıfta bulunulmuştur.

Müzavece ile ilgili olmak üzere önerilen karşılık, *eşleşmedir*. *Eşleşme*, “Anlatımda şartlı birleşik tümcede şart tümcesinin sona alınması”³⁸⁸ dır. Aynı kaynakta “*Severse mutlu olurum, mutlu olur seversem*” örneği belirtilmiştir. *Müzavece* için yapılan ilk tarifte, iki anlam ifade eden ve birbirinden bağımsız mış gibi görünen cümle ya da ibareyi şartlı birleşik cümle hâlinde aynı anlamı ifade edecek duruma getirme durumu vardır. *Eşleşmede* ise şartlı birleşik cümlede koşul anlamı taşıyan ibareyi cümlenin sonuna getirmekten söz edilmektedir. Dolayısıyla özellikleri itibarıyla birbirinden farklıdır.

Müzavecede şartlı birleşik cümle hâline gelen ifadenin genel anlamında herhangi bir değişikliğin oluşmadığı görülmektedir. *Eşleşmede* ise cümlenin sonuna getirilen şartlı ifade, cümlenin birinci bölümünden ayrılan bir anlam taşımaktadır. Ayrıca *müzavecede* genel anlamı kısa bir şekilde birleştirme durumu göze çarpmaktadır. *Eşleşmede* ise var olan anlam, işi yapan ve işten etkilenen unsurların yer değiştirmesiyle farklılık göstermektedir. Dolayısıyla *eşleşme*, *müzavece* için yapılan ilk tariften ayrılmaktadır. Bunun yanında Akalın ve Karaalioğlu’nun *müzavece* için yaptıkları açıklamalar, örnekleri itibarıyla *eşleşmeyi* anımsatmaktadır. Ancak *eşleşmede* açık bir şekilde belirtilen şart unsuruna değinilmemiş, sadece unsurların yer değiştirmesinden bahsedilmiştir.

Eşleşme, *eş* köküne isimden fiil yapım eki *-IA* (*-IAş*) ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. Türkçe kelime türetme kurallarına uygun olan *eşleşme*, anlam bakımından genel itibarıyla *müzaveceyi* yansıtmaktadır. Ancak belagatte *müzavece* gibi herhangi bir sanatın alt kollarından olan unsurlar dil bilimi çalışmalarında genelde terim niteliğine sahip değildir.

³⁸⁷ Karaalioğlu, age, s. 255.

³⁸⁸ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 48. Ayrıca bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (21.05.2009).

126. Rücû/Onarma-Dönüş/Correction-Epanorthose

Sözlük anlamı “dönme” demek olan *rücû*, söylenilen sözden bir noktaya dayalı olarak geri dönmektir. Bu, daha önce söylenilen söze dönüş olabileceği gibi, söylenilen sözü iptal edip farklı bir düşünceye yöneliş de olabilir³⁸⁹.

Rücû sanatı ile ilgili olmak üzere kaynaklarda *onarma* ve *dönüş* önerilerine yer verilmiştir.

Onarma, “Söylediği bir sözü hemen reddedip onun yerine daha kuvvetli bir fikir anlatanı söyleme”³⁹⁰ şeklinde tanımlanmıştır. *Rücû* sanatında söylenen sözden döndükten sonra dile getirilen ifade, bir öncekiyle bağlantılı olabileceği gibi, bir başka fikri de anlatabilir. Bir başka deyişle, *rücû* söze tekrar dönüş mahiyetindedir. Ancak bu geri dönüş, anlatılmak istenen düşünceyi daha güçlü bir şekilde ifade etme özelliğindedir. *Onarmada* da benzer bir durum söz konusudur; dile getirilen sözden vazgeçilerek ifade daha etkili bir şekilde sunulmaktadır. Dolayısıyla *rücû* ile *onarma*, anlam ve işlev bakımından birbiriyle denktir³⁹¹.

Onarmanın Batı kaynaklarındaki özdeşi olarak *correction* ve *epanorthose* kelimeleri işaret edilmiştir. *Correction*, “düzeltme”, “tashih” gibi anlamlara gelmektedir. *Rücûda* da bir nevi cümleyi düzenleme niteliği öne çıkmaktadır; ifade tekrarlanarak vurgulanmaktadır. Genel anlam özelliği göz önüne alındığında terimlerin birbirine yaklaştığı söylenebilir. Ancak *rücû* sanatı ve ilgili önerilerde söylenilen sözde duraklama ve daha etkili bir anlam ifade etme özelliği görülmektedir. *Correction* bu durumu belirtmekten çok, daha genel bir anlam içermektedir.

Epanorthose da *rücû* sanatına benzer şekilde, söylenen bir sözden geri dönüyor gibi yapıp aynı doğrultuda çok daha kuvvetli bir söz dile getirme anlamındadır. Bu özelliğiyle *rücû* ve *onarmanın* Batı kaynaklarındaki karşılığı olma bakımından *correctiona* göre daha uygundur.

³⁸⁹ “Ey yaranlar ey kardaşlar korkaram ben ölem diyü/Öldüğümü kayurmazam ettiğimi bulam diyü” (Yunus Emre). Şair, dostlarına hitap ediyor ve ölürüm, diye korktuğunu söylüyor. Daha sonra bu söylediğinden dönerek ölmeye aldırmadığını, ama ettiğini bulmaktan, yani hesap vermekten endişe ettiğini söylüyor. Saraç, age, s. 187, 191. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 104; Akalın, age, s. 163; Karaalioğlu, age, s. 320; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, ss. 238-239; Dilçin, age, s. 457; Ertuğrul, age, s. 171; Karataş, age, s. 398; Mermer-Keskin, age, s. 88.

³⁹⁰ Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 82.

³⁹¹ “Makber, makber değil bir türbe/Türbe değil, bir mabet/Mabet değil, bir küre/Küre değil, bir feza” (Abdülhak Hamid). Şair dörtlüğün tamamında ileri sürdüğü düşünceden vazgeçip daha kuvvetli benzetmeler ve nitelendirmelerle ifadesini güçlendirmektedir.

Çünkü *correction*un anlamında var olan genellik ve yoruma açık olma durumu *epanorthosed*a görülmemektedir.

Onarma, *on-* fiiline fiilden fiil yapım eki *-Ar* ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. Timurtaş, Dilçin ve Korkmaz *onarmanın* kökü ile ilgili *onar-* fiilinin yapı ve anlam bakımından Türkçenin kurallarına uygun olduğunu belirtmişlerdir³⁹². Konunun uzmanları tarafından doğru kabul edilen bir kökten uygun eklerle türetilen kelimenin de doğru olabileceği sonucuna varılabilir. Ayrıca tek kelimedenden ibaret bir terim önerisi olması nedeniyle kolay söyleyiş ve anlama özelliğine sahiptir. Ancak kelimenin yaygın anlamının etkisiyle rüçû karşılığı olarak kullanılması ve terim düzeyinde kabul görmesi güçtür.

Rüçû sanatı için ileri sürülen bir diğer terim önerisi *dönüştür*.

Dönüş, “Bir düşünceyi daha belirgin kılmak için sözünü geri alır gibi yapıp daha güçlüsünü söyleme”³⁹³ şeklinde tanımlanmıştır. *Dönüş* önerisi için yapılan tanımlama, birebir olarak *rüçû* sanattır. Her ikisinde de dile getirilen ifadeden vazgeçer gibi yapıp anlatılmak isteneni daha etkili bir şekilde söyleme durumu mevcuttur. Bunun yanında bazı kaynaklarda *dönüş* kelimesinin *rüçû* sanatının sözlük anlamı olarak gösterilmesi, bu kelimenin *rüçû* ile anlam ve işlev bakımından uyduğunu ortaya koymaktadır.

Dönüş, *dön-* fiiline fiilden isim yapım eki *-Iş* getirilerek türetilmiştir. Banguoğlu ve Timurtaş *dönüşün* yapı bakımından doğru olduğunu söylemişlerdir. İ. H. Danişmend ise *avdet* kelimesinin yerine yalnız *dönüş* kullanıldığında bütün eş anlamlı kelimelerin atılarak Türkçenin fakirleştirileceğini ileri sürmüştür³⁹⁴. Yapı bakımından konunun uzmanlarınca genelde doğru kabul edilen *dönüş*, anlam olarak da *rüçû* sanatının sahip olduğu özellikleri içermektedir. Tek kelimedenden ibaret olması da *rüçû* sanatının dil bilimsel karşılığı olabileceğini göstermektedir.

³⁹² Bk. Bayar, age, s. 205.

³⁹³ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 46. Ayrıca bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (22.05.2009). Bunun yanında Karataş, anılan eserinde *dönüş* kelimesini *rüçû* sanatının sözlük anlamı olarak göstermiştir. Bk. Karataş, age, s. 398.

³⁹⁴ Bayar, age, s. 100.

127. Tecrid/Öze Yönenme-Öze Yönelim/Abstraction

Sözlükte bir şeyi elbisesinden ve kabuğundan soyarak, kılıç çekmek gibi anlamlara gelen *tecrid*, belagat terimi olarak söz söyleyenin insan dışındaki bir canlıya, herhangi bir eşyaya, nesneye inanmışçasına hitap etmesi ile bir başka insan veya bir başka varlık yerine koyarak gönlüne, kendisine söz söylemesine denir. Konuşma kabiliyeti olmayan bir canlıya, eşyaya veya nesneye hitap edilen *tecrid*lerde kişileştirme bulunmaktadır. Bu durumlarda *tecrid*, *teşbih* ve *istiare* ile ilişkili bir durumdadır³⁹⁵.

Tecrid sanatı ile ilgili olmak üzere önerilen dil bilimsel karşılık *öze yönenme* ve *öze yönelim*dir.

Öze yönenme, “Şairin kendisini ayrı bir kimse sayarak kendine hitapta bulunması”³⁹⁶dır.

*Öze yönenme*de yalnız söz söyleyenin kendisini bir başkası yerine koyarak hitapta bulunmasına vurgu yapılmıştır. Buna karşın *tecride* konuşucu, kendisinin yanında gönlüne, herhangi bir canlı veya cansız varlığa da seslenmektedir. Dolayısıyla *öze yönenme*, *tecrid* sanatını bütün yönleriyle yansıtmaktan uzak bir öneridir.

Öze yönenme, nitelik bakımından yaklaşma/yönelme grubu şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. Grubu oluşturan kelimelerden *yönenme*, *yön* köküne *-An* eki ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. *-An* eki Türkçede isimlerden isim yapma görevinde kullanılan bir ektir. Ancak bu ekten sonra getirilen *-mA* yapım eki fiilere getirilir ve onları isimleştirir. Bunun yanında *-en* ekini oluşturan sesler ayrı ekler olarak ele alındığında *yön*, *yön-e-*, *yön-e-n-* ve *yön-e-n-me* kelimesi meydana çıkmaktadır. Dolayısıyla *yönenme*

³⁹⁵ “Ahmed için cevri ni çekmez der imiş müddei/Ol seni candan sever yaraşmaz ol bühtan ona” (Ahmed Paşa). Şair, sevgilisine asılsız sözler söyleyen kişinin, “Ahmed sevgilinin cevri ni çekmez” diyerek belki de bir âşığa yapılabilecek en ağır iftirayı yaptığını, ama Ahmed’in onu candan sevdiğini söylüyor. Bunu sevgilisine söylerken kendisini “Ahmed”den ayrı bir kişi yerine koymaktadır. *Tecrid* sanatı ve örnekleri için bk. Saraç, age, s. 192, 194. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 36; Akalın, age, s. 189; Karaalioğlu, age, s. 369; Ertuğrul, age, s. 198; Karataş, age, s. 459; Mermer-Keskin, age, s. 100. Bunun yanında Bilgegil, *tecrid* sanatını “Bir mübalağa nüktelerinden dolayı, nitelendirilmiş bir şeyden aynı nitelikteki diğer bir şeyi çıkarmak” şeklinde tanımlamış, belagat kaynaklarında belirtilen genel tanımlamaları da çeşitli alt başlıklar şeklinde ele almıştır. Bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, ss. 249-252.

³⁹⁶ “Ey Nedim ey bülbül-i şeyda niçün hamuşsun/Sende evvel çok nevalar güftü-gûlar var idi” (Nedim). *Öze yönenmenin* tarifi ve verilen örnek *tecrid* sanatını kısmen yansıtmaktadır. Bk. Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 87. Bunun yanında Karaalioğlu, anılan eserinde *öze yönenme* kelime öbeğini *tecrid* sanatının eş anlamlısı olarak göstermiştir. Bk. Karaalioğlu, age, s. 369.

kelimesindeki *-e* isimden fiil; *-n* de dönüşlü çatı eki konumundadır. Ancak Türkçede *yöne-* fiili de yoktur. Bu hâliyle *öze yönelme*, Türkçede kelime grubu şeklinde türetilmiş terimler olsa da yaklaşma/yönelme grubu örneklerinin sık görülmemesi gibi sebeplerle uygun bir öneri değildir.

Öze yönelim ise, “Yazarın sözü kendi kendine yöneltmesi”³⁹⁷dir. Tanımlar ele alındığında *öze yönelme* ile *öze yönelim* anlam olarak birbiriyle aynıdır. Buna bağlı olarak *tecrid* sanatının anlam bakımından her iki kelime grubunu da kapsayan niteliği açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bir başka deyişle, *öze yönelim* de *tecrid* sanatını ancak bir yönüyle karşılayabilmektedir.

Öze yönelimin Batı kaynaklarındaki karşılığı olarak ileri sürülen *abstraction*, “soyutlama”, “tecrid”, “soyut düşünce” ve “soyut sanat” gibi anlamlara gelmektedir. Terimin sözlük anlamında “tecrid” ifadesi bir söz sanatı olarak değil, sadece soyutlama anlamıyla ele alınmıştır. Bir başka deyişle, *öze yönelim* ve *tecrid* sanatını sadece sözlük anlamı düzeyinde karşılamaktadır. Buna bağlı olarak *abstraction* teriminin de *tecrid* sanatını karşılama özelliği, bu sanatın yukarıdaki tanımlarından birincisiyle, yani sözü dile getirenin kendisini bir başkasıymış gibi sunması ve kendisine seslenmesiyle sınırlıdır.

Öze yönelim de benzer şekilde yaklaşma/yönelme grubudur. Ancak *öze yönelmede* olduğu gibi burada da önerinin anlam bakımından yetersizliği ve Türkçede yaklaşma/yönelme grubu şeklinde terim türetmenin sıklıkla görülmemesi nedeniyle *öze yönelim*, dil bilimsel bir terim olarak kullanılmamıştır.

128. Tekrir-Tekrar/Yineleme-Yinelem/Répétition

Tekrir, bir ibarede kelimelerin aynı manada tekrarıdır. *Tekrar* adı da verilir³⁹⁸.

³⁹⁷ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 103. Benzer bir açıklama için ayrıca bk. Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 94.

³⁹⁸ Asıl amaç, ifadeyi pekiştirmektir. *İnab* ile *tekrir* arasında yakın bir ilişki vardır. Klasik belagat kitaplarında **a.** lafzın ve mananın aynen tekrarı, **b.** lafzın değil, sadece mananın tekrarı olarak önce ikiye ayrılan bu her iki kısmı, daha sonra manaya katkısı olan ve olmayan şeklinde sınıflandırılmıştır. Saraç, age, s. 196. Ayrıca bk. Akalın, age, s. 191; Karaalioğlu, age, s. 373; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 252, 254; Dilçin, age, s. 452; Ertuğrul, age, s. 200; Karataş, age, s. 465; Mermer-Keskin, age, s. 101.

Tekrir sanatı ile ilgili olmak üzere kaynaklarda *yineleme*, *yinelem* gibi dil bilimsel terim önerilerine yer verilmiştir.

Yineleme, “Bir cümle içerisinde veya arka arkaya gelen cümlelerde bir kelime veya bir parçanın tekrarlanması”³⁹⁹ dır.

Yinelemenin Batı kaynaklı karşılığı olarak önerilen *répétition*, “yineleme”, “tekrar” demektir. *Répétition* teriminin anlamındaki genellik *tekrir* sanatının, söze daha kuvvetli bir anlam kazandırmak için cümle ya da ibarede tekrarlara yer verme yanıyla tam olarak denk değildir. Çünkü belagatte bir kusur olarak kabul edilen *kesret-i tekrar* ve bazı kaynaklarda yine bir belagat kusuru olarak kabul edilen *tekrar* terimleri de birer yinelemedir. Ancak bu yinelemeler söze bir anlam zenginliği katmadığı gibi, ifadenin anlaşılmasını da zorlaştırmaktadır. Bir dildeki terimin başka bir dilde bütün yönleriyle karşılanamadığı gerçeği de göz önüne alınarak *répétition*ın genel bir tekrar anlamı içerdiği için *tekrir* ile tam manasıyla denk olmadığı söylenebilir.

Yineleme, *yine* zarfına isimden fiil yapım eki –*LA* ve fiilden isim yapım eki –*MA* getirilerek türetilmiştir. Türkçe kelime türetme ile ilgili konulara değinen kaynaklarda *yinenin* Türkçede zarf olarak kullanıldığı ve zarflardan sonra yapım eki gelemeyeceği belirtilmiştir⁴⁰⁰. Türkçede dil bilimi çalışmalarının dışında olağan kullanımlarda da sıklıkla başvuru olan bir kelime olan *yineleme*, yapı bakımından Türkçe terim türetme kurallarına uygun değildir. Ancak anlam olarak *tekrir/tekrar* sanatını büyük ölçüde açıklayabilme özelliğine sahip olması ve dil bilimi çalışmalarında *tekrir/tekrar* sanatının sıklıkla ele alınan bir terim olması nedeniyle dil bilimsel çalışmalarda çokça kullanılmaktadır.

³⁹⁹ “Örtün evet ey haile! Örtün evet ey şehri/Örtün ve müebbet uyu ey facire-i dehr” (Tevfik Fikret). Bu dizelerde tekrarlanan “örtün” kelimeleri birer *yineleme* örneğidir. *Yineleme* ile ilgili kaynaklarda yapılan açıklamalar ve örnekler, bu önerinin genel itibarıyla *tekrir* sanatını karşıladığını göstermektedir. Bk. Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 126. Ayrıca bk. Hatiboğlu, age, www.tdkterim.gov.tr (19.05.2009); Özdemir, age, s. 303; Hengirmen, age, s. 430; Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 136. Bunun yanında Karaalioğlu, anılan eserinde, *tekrir* sanatının eş anlamlısı olarak *yineleme* ve *geneleme* kelimelerini göstermiştir. Bk. Karaalioğlu, age, s. 373. Ayrıca Karataş da anılan eserinde *tekrir* sanatının eş anlamlısı olarak *yineleme* kelimesini işaret etmiştir. Bk. Karataş, age, s. 465.

⁴⁰⁰ Bayar, age, s. 326.

Tekrir sanatı için önerilen bir diğer karşılık *yinelem*dir. *Yinelem*, “Anlamı vurgulamak ve bir ses etkisi sağlamak amacıyla bir kelimeyi, kelime öbeğini sık sık kullanma”⁴⁰¹ biçiminde tanımlanmıştır. *Yinelem*in anlamı *tekrir* sanatıyla benzetmekle birlikte, ses yinelemesi özelliğini de içermesiyle bu sanattan ayrılmakta, bu yönüyle *tekrirden* daha kapsamlı bir özellik sergilemektedir⁴⁰².

Yinelem, yine zarfına isimden fiil yapım eki *-LA* ve fiilden isim yapım eki *-m* getirilerek türetilmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi, *yine* Türkçede zarf işlevinde kullanılan bir kelimedir ve Türkçede zarflardan sonra yapım eki getirilemez. Dolayısıyla *yinelemede* olduğu gibi burada da yapı bakımından Türkçe kelime türetme kurallarına aykırılık söz konusudur. İfade edildiği gibi *yineleme*, dil biliminde ve olağan kullanımlarda yaygınlaşmış bir kelimedir. Aynı durum *yinelem* için geçerli değildir⁴⁰³.

Dil biliminde çeşitli alt başlıklarla ele alınan yinelemelerin belagatte *tekrir/tekrar* adıyla yukarıda belirtilen sınıflamaların büyük bir bölümünü kapsayacak şekilde kullanıldığı görülmektedir. Dil bilimsel yineleme türleri sahip oldukları özellikler itibarıyla *tekrir* sanatından farklı değildir. Dil biliminde değişik adlarla ifade edilen yineleme unsurları, aslında *tekrir/tekrar* sanatının birer kolundan ibarettir. *Tekrir/tekrar* sanatının bu kapsamlı niteliği, ibarede yinelenme yerinin sabit değil, değişken olmasından ve yinelenen unsurun bir kelime olabileceği gibi, kelimedeki büyük birlikler hâlinde de ortaya çıkabilmesinden kaynaklanmaktadır. Dil bilimi çalışmalarında farklı şekilde adlandırılan yinelemeler, ibarede

⁴⁰¹ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 149. Ayrıca bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (20.05.2009). Kelimenin Batı kaynaklı eşiti olarak *répétition* terimiyle birlikte *épanalapse* terimi önerilmiştir. *Épanalapse* terimi ile ilgili elde edilen kaynaklarda herhangi bir açıklamaya rastlanmamıştır.

⁴⁰² Bunun yanında kaynaklarda *tekrir* sanatı ile ilgili gösterilen bir diğer Batı kökenli terim *anaphoredur*. Ancak *anaphore*, daha çok mısra başlarında aynı kelime ya da kelime gruplarının tekrarından oluşan yineleme türüdür. Dolayısıyla *tekrir* sanatıyla sadece yineleme özelliği bakımından örtüşmektedir. Bunun yanında tekrarlanan unsurun yeri bakımından *tekrir* sanatından ayrı bir konumda bulunmaktadır. Çünkü *tekrirde* yinelemenin yeri sabit değildir. Bir başka deyişle, *tekrir* sanatında yinelenen unsur, hem mısra başlarında hem ortasında hem de sonunda olabilir.

⁴⁰³ Bu önerilerden başka, dil bilimi –özellikle şiir dili- çalışmalarında yineleme konusu önemli bir yer tutmakta ve genel olarak *ses bilgisi*, *biçim birimi*, *anlam bilimi*, *söz dizimi* ve *metin dil bilimi* başlıkları altında ele alınarak incelenmektedir. Bunlardan *biçim birimi yinelemeleri*; *ünlü yinelemesi/assonance*, *önyineleme/cataphore-anaphore*, *ardıyineleme/epistrophe*, *kıvrımlı yineleme-son baş yinelemesi/anadiplosis*, *koşut yineleme/symploce*, *zıtkoşut yineleme/epanalepsis*, *düğüm-tırmanma/climax*, *zıt dilbilgisel yineleme/antimetabole*, *ikizleme/gemination*, *ek yinelemesi/homoiteuton*, *çok ekli yineleme/polyptoton*, *çapraz yineleme/antistrophe*, *çaprazlama/chiasmus* şeklinde çeşitli alt bölümlere ayrılarak incelenmektedir. *Tekrir* sanatı dil biliminde *biçimbirimsel yinelemelerden önyineleme*, yani birbiri ardına gelen dizelerin baş tarafında aynı kelime veya kelime gruplarının yinelenmesi; *sözdizimsel yineleme* ve *metinsel yinelemelerle* de bağdaştırılabilir. *Metinsel yinelemelere* verilen örnekler bazı araştırmacılar tarafından aynı zamanda *sözdizimsel yinelemeler* için de kullanılmaktadır. Özünlü, age, ss. 114-128, 259. Ayrıca bk. Boztaş, agm, ss. 175-183.

ya değişik yerlerde ya da kelimededen büyük birlikler hâlinde tekrar edildikleri için ayrı adlarla ele alınmaktadır⁴⁰⁴.

Terdid/Beklenmezlik/Saudaineté/Interruption-Suspension-Unexpectedness: Sözlük anlamı bir şeyi tekrarlamak olan *terdid*, genellikle bir kısa metinde aynı kelimelerin farklı anlamlarda tekrarlanması olarak tarif edilir. Buna göre *tekrir* ile arasındaki fark, *tekrirde* tekrarlanan kelimelerin aynı anlamda, *terdidde* farklı anlamlarda olmasıdır⁴⁰⁵.

Terdid sanatı için kaynaklarda ayrıca, sözü dinleyen ya da okuyanın beklemediği bir sonuca bağlamak ya da beklenmedik bir şekilde bitirmek biçiminde tanımlamalara yer verilmektedir⁴⁰⁶. *Terdid*i sözü beklenmeyen bir sonuçla bitirmek şeklinde tanımlayan kaynakların bazılarında bu terimi dil bilimsel yönden karşılamak için *beklenmezlik* önerisine yer verilmiştir.

Beklenmezlik, “Okuyucuyu, beklemediği bir kanı değişikliğiyle karşılaştırma”⁴⁰⁷dır. *Terdid* sanatı sözün beklenmedik bir şekilde bitirilmesi şeklinde ele alındığında *beklenmezlik* ile benzerdir. Bu yönüyle hem *terdid* sanatında hem de *beklenmezlikte* okuyucu ya da dinleyiciyi duraksatma, onu beklemediği bir sonuçla karşılaştırma durumu vardır.

*Beklenmezlik*in Batı kaynaklarındaki karşılığı olarak *saudaineté*⁴⁰⁸, *interruption*, *suspension* ve *unexpectedness* terimlerine yer verilmiştir. *Interruption*, “ara verme”, “durma”, “sözünü kesme”, “kesinti”; *suspension* ise, “asılma”, “asılı durma”, “erteleme”, “ara verme” anlamlarıyla *beklenmezlik*ten ayrılmaktadır. *Unexpectedness*, “umulmazlık”, “beklenmezlik” gibi anlamlara gelmektedir. Bu terim, sözlük anlamı nispetinde *terdid* sanatıyla denktir.

⁴⁰⁴ Behçet Kemal Çağlar’a ait şu mısralarda geçen “ey” ünlemi *önyineleme* örneğidir: “Ey mısır koçanından kırılan inci dişler/Ey en derin bilgiye taş çıkartan seziler/Ey dile gelmiş kurtlar ve kuşlar diyarı hey”. *Tekrir* sanatının dil biliminde *sözdizimsel yineleme*yle birlikte ele alınabilmesine örnek olarak şu dizeler gösterilebilir: “-Hayır-/Gün soldu/Ay çıkıyor/Çiçek koparıldı/Deniz durdu/Güneş doğmuyor/Tohum dağıldı” (Süreyya Berfe). *Tekrir* sanatını *metinsel yineleme*yle bağdaştıran duruma örnek olarak Ahmed Haşim’in şu dizeleri gösterilebilir: “Akşam, yine akşam, yine akşam/Bir sırma kemerdir suya baksam/Üstümde sema kavs-i mutalsam/Akşam, yine akşam, yine akşam/Göllerde bu dem bir kamuş olsam!”. Özünü age, ss. 114–128; Boztaş, agm, s. 178.

⁴⁰⁵ Saraç, age, s. 197, 203.

⁴⁰⁶ Bk. Akalın, age, s. 193; Karaalioğlu, age, s. 378; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 236; Dilçin, age, s. 460; Karataş, age, s. 471; Mermer-Keskin, age, 104. Saraç bu düşünceye karşı çıkararak sözün beklenmeyen bir şekilde sona erdirilmesinin bambaşka bir üslup özelliği olduğunu belirtmiştir. Bk. Saraç, age, s. 198.

⁴⁰⁷ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 20. Ayrıca bk. Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 20; Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 22. Bunun yanında Karataş, anılan eserinde *beklenmezlik* kelimesine, *terdid* sanatının eş anlamlısı olarak yer vermiştir. Bk. Karataş, age, s. 471.

⁴⁰⁸ *Saudaineté* terimi ile ilgili elde edilen kaynaklarda herhangi bir açıklamaya rastlanmamıştır.

Ancak *unexpectedness*ın, bir söz sanatı olan *terdid*in sanatsal özelliklerini taşıyıp taşımadığı konusunda kesin bir fikir belirtmek güçtür. Çünkü herhangi bir kelimenin sözlük anlamıyla cümle veya ibarede kazandığı anlam, birbirinden farklı özellikler gösterir. Ayrıca bir kelimeye söz sanatı niteliğinin verilmesi, daha başka anlam derinliklerinin yolunu açmaktadır. Dolayısıyla *unexpectedness*, *terdid* sanatını ancak sözlük anlamı itibarıyla karşılamaktadır.

Beklenmezlik, *bek* adına isimden fiil yapım eki *-IA*, dönüşlü çatı eki *-n*, fiilden isim ve sıfat yapan *-mAz* eki ve isimden isim yapım eki *-lik* getirilerek türetilmiştir. Yapı bakımından Türkçeye aykırı bir yönü bulunmayan *beklenmezlik*, anlam özelliği olarak bazı kaynaklarda ifade edilen *terdid* tanımına göre bu sanatı büyük ölçüde karşılayabilmektedir. Ancak anılan sanatta bir tanım birliğinin olmaması ve dil bilimi çalışmalarında ele alınan yineleme konusunun genellikle *tekrir/tekrar* sanatına bağlı olması, *terdid* sanatını ve doğal olarak bu sanatın dil bilimsel karşılıklarının kullanım alanını daraltmıştır.

Bilgegil, *terdid* sanatının Batı kaynaklarındaki özdeşi olarak *disfonction* terimine yer vermiştir. *Disfonction*, genel itibarıyla “göreve aykırı”, “işlev dışı” gibi anlamlara gelmektedir. Terimin anlamındaki aykırılık, sözün kesilip dinleyiciyi şaşırtıcı bir şekilde bitirilmesiyle ilgili olabilir. Bilgegil, *terdid* sanatını Saraç’ın aksine, yukarıda değinildiği gibi, anlatılmakta olan bir konunun kesilip dinleyici veya okuyucunun beklemediği bir şekilde bitirilmesinden hareketle ele aldığı için bu şekilde bir öneri getirmiş olabilir. Bu yönüyle *disfonction*, *terdid* ile dolaylı olarak denklik göstermektedir.

Terdid sanatı Saraç’ın yaptığı tanımlamayla ele alındığında, dil bilimindeki *anlambilimsel yinelemelerle* bağdaştırılabilir.

Anlambilimsel yineleme, genel bir ifadeyle, aynı bölüm içinde art arda gelen dizelerde iki anlama gelen kelimelerin oluşturduğu yineleme türüdür⁴⁰⁹.

⁴⁰⁹ “Gene geldi türlü baharlar bağlar/Bülbiül figan edip kamuyu dağlar/Türlü çiçeklerle bezenmiş dağlar/Ulu dağlar yol olduğu zamandır” (Karacaoğlan). İkinci ve üçüncü mısralarda kullanılan “dağ” kelimeleri ses ve yazılışları aynı, anlam bakımından ayrı kelimelerin oluşturduğu yineleme türüdür. İkinci mısradaki yer alan “dağ” kelimesi “yaralamak”, “yara üstüne kızgın demir basmak”, “acı vermek” anlamlarına gelirken üçüncü mısradaki yer alan “dağ” kelimesi coğrafi engebeli veya yüksek arazi şekli belirtmektedir. Boztaş, agm, ss. 175, 180–181.

129. İltifat/Yönerme-Söz Yönelme/Apostrophe

Sözlük anlamı dönmek, yüzünü çevirmek olan *iltifat*, bir belagat terimi olarak manzum veya düz yazı bir sözü birinci, ikinci veya üçüncü şahıs kiplerinden biri ile ifade ederken diğer bir kipe nakletmektir. Diğer bir ifade ile sözü, dinleyenden sözü edilene (gaibe) veya sözü edilenden dinleyene ya da konuşucudan sözü edilen veya dinleyene çevirmektir. *İltifatın* psikolojik kaynağı *rücû* ve *terdid* sanatlarıyla ortaktır⁴¹⁰.

İltifat sanatının karşılığı olarak kaynaklarda *yönerme* ve *söz yönelme* ifadeleri gösterilmiştir. *Yönerme*, “İfade arasında, muhatap yoksa sözü bir muhataba; varsa başka birine yönelme”⁴¹¹dir. Terimin anlamı *iltifat* sanatıyla büyük ölçüde benzerdir. *İltifat* sanatında olduğu gibi *yönermede* de sözü, hitap edilen herhangi bir kişi ya da unsurdan bir başka kişi veya unsura yönlendirme durumu vardır. Bir başka deyişle, *iltifat* sanatının özünü oluşturan, sözü farklı muhataplara yönlendirme durumu genel olarak *yönermede* de görülmektedir.

Söz yönelme ise, “Konuşurken sözü, orada bulunmayan birine yönelme”⁴¹² ya da “Bir konunun anlatılması sırasında birdenbire doğan bir coşkuyla sözü, yaşayan ya da ölü bir kişiye, cansız bir varlığa yönelme”⁴¹³ biçiminde tanımlanmıştır. *Söz yönelme* önerisi ile ilgili belirtilen birbirine yakın iki tanımlama ve örnek, aynı şekilde *iltifat* sanatı için de kullanılabilir. Dolayısıyla *iltifat* sanatı ve bu sanatın dil bilimsel önerisi olan *söz yönelme*, genel anlamda benzerdir.

Söz yönelme ve *yönerme* genel anlamda benzerdir. Buna bağlı olarak *söz yönelme* önerisini dile getiren birçok kaynakta, eş anlamlı sözcük olarak *yönerme* gösterilmiştir. Her

⁴¹⁰ “Akar yaşım sele benzer ömür geçer yele benzer/Güler yüzün güle benzer ne bilsin geçe bu çağlar” (Yunus Emre). Söz, dinleyiciye hitap şeklindeki ifadeye ani bir kesinti olmakta ve hitap gaibe, yani sözü edilene döndürülerek “Gülen yüzünün güle benzediği o güzel, bu çağların geçeceğini ne bilsin” denmektedir. Saraç, age, s. 204, 206. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 37; Akalın, age, s. 95; Karaalioğlu, age, ss. 167–168; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 242, 248; Dilçin, age, s. 461; Karataş, age, s. 227; Mermer-Keskin, age, s. 47.

⁴¹¹ Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 126. *Yönerme* kelimesi yapı bakımından daha önce *tecrid* sanatında belirtilen *öze yönerme* önerisinde ele alındığı için burada tekrar incelenmemiştir. Bu konuya dair bilgi için *tecrid* sanatı ve *öze yönerme* önerisine bakılabilir.

⁴¹² Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 121.

⁴¹³ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 108. “Erken kalkıyorum; işim zor. Ey rahmetli anneciğim! Gel de sevgili yavrunun durumunu gör” cümlesinde bir *söz yönelme* durumu vardır. Birinci cümlede kendinden bahseden konuşucu, ikinci ve üçüncü cümlede sözü annesine yönelmektedir.

iki öneri için de Batı kaynaklı karşılık olarak gösterilen *apostrophe*, “söz yöneltme” anlamına gelmektedir. Kelime anlamı itibarıyla *söz yöneltme*, *yönerme* ve dolayısıyla *iltifat* sanatıyla büyük ölçüde benzerdir. *İltifat* sanatı ve belirtilen dil bilimsel öneriler arasında doğabilecek birtakım küçük anlam farklılıkları, kelimelerin kullanıldığı alanlarda kazanacağı bağlamsal değerlerden ibarettir. Bu da sadece dil biliminde değil, birçok farklı disiplinde karşılaşılan olağan bir durumdur.

Söz yöneltme, birleşik fiil kuruluşundaki *söz yönelt-* ifadesinin fiilden isim yapım eki *-mA* ile isimleştirilmesiyle meydana getirilmiş isim-fiil grubudur. Grubu oluşturan kelimelerden *yöneltme*, *yön* adına isimden fiil yapım eki *-Al*, ettirgenlik/oldurganlık eki *-t* ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. Yapı bakımından Türkçeye uygun olan *söz yöneltme*, Türkçede isim-fiil grubu şeklinde terim türetmenin öncelikli tercihler arasında bulunmaması ve karşılık olarak önerildiği sanatın dil bilimi çalışmalarında pek ele alınmaması nedeniyle yerleşik bir terim niteliğine erişememiştir.

1210. Tevriye-İham-Tevcih-Tahyil/İşkilleme-Artsama-İki Anlamlılık/Doppeldeutigkeit-Mehrdeutigkeit

Sözlük anlamı bir haberi gizleyerek bir başka söz ve haberi öne çıkarmak olan *tevriye*, şiir ve düz yazıda yakın ve uzak iki anlamı bulunan bir sözün zihne hemen gelen yakın anlamını değil, uzak anlamını kastetmektir. Diğer bir ifadeyle iki anlamı olan bir kelimenin kastedilen anlamının diğer anlam ile gizlenmesidir. *İham*⁴¹⁴, *tevcih* ve *tahyil* olarak da adlandırılır⁴¹⁵.

Tevriye sanatının dil bilimsel karşılığı olmak üzere kaynaklarda önerilen karşılıklar *ışkilleme*, *artsama* ve *iki anlamlılıktır*.

⁴¹⁴ Saraç, *tevriye* ve *ihamın* birbirinden ayrı olduğunu belirttiği çalışmasında, belagat konularının adlandırılmasındaki problemlere değindikten sonra, birçok belagat kaynağını esas alarak *tevriye* ve *iham* konusuna açıklık getirmekte, *tevriye* ve *ihamın* açıklığın karşıtı olduklarını belirtmiştir. Saraç'a göre *iham*, “İki ya da ikiden artık anlamı olan bir sözcüğü bir dize ya da beyit içinde bütün anlamlarını kastederek kullanmaktır”. *Tevriye* ise, “İki ya da ikiden artık anlamı olan bir sözcüğü bir dize ya da beyit içinde yakın anlamını söyleyip uzak anlamını kastetmektir”. Yekta Saraç, “Tevriyedeki İham”, **İlmî Araştırmalar**, (Bahar 2002), ss. 133–150.

⁴¹⁵ “Bir kalem barmaklı afeftir kemiş okun senin/Öldürü yazdı beni bir niçe kez ey kaşı ya” (Emrî). “Öldürü yazdı” ibaresindeki “yazdı” yardımcı fiili, “neredeyse öldürecek” anlamını vermektedir. Bununla birlikte, birinci dizedeki “kalem” kelimesinin yardımıyla “yazmak” fiiline de işaret etmektedir. *Tevriye* ve örnekleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Saraç, age, s. 207, 210. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 112; Akalın, age, s. 196; Karaalioglu, age, ss. 382–383; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 192; Özdemir, age, s. 277; Dilçin, age, s. 427; Ertugrul, age, ss. 205–206; Karataş, age, s. 480; Mermer-Keskin, age, s. 108.

İşkilleme, “Birkaç anlamı bulunan bir kelimeyi görünürde en yakın anlamıyla kullanmış gibi yaparak en uzağını kastetme”⁴¹⁶ şeklinde tanımlanmıştır. *İşkillemenin* tanımı bütünüyle *tevriye* sanatını yansıtmaktadır. Bir başka deyişle, *tevriyenin* yukarıdaki tanımı, *işkilleme* için de geçerli bir nitelik taşımaktadır.

İşkilleme, *işkil* adına isimden fiil yapım eki *-LA* ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. Türkçede “kuruntu” anlamına gelen *işkil* kelimesi ve *işkillen-* fiili bulunmakla birlikte, *işkille-* şeklinde bir fiile rastlanmamıştır. Dolayısıyla Türkçe bir kök ve bu köke getirilen eklerle oluşturulan *işkilleme*, isimden fiil yapım eki *-LA* (*-LAN*)in yanlış kullanılması nedeniyle yapı bakımından bozuk bir kelime görünümündedir. *İşkillenmek*in sıradan ifadelerde yaygın kullanımı kelimenin terimleşmesini zorlaştırmıştır. *İşkilleme* anlam bakımından *tevriye* sanatını büyük ölçüde karşılayabilse de yapı bakımından birtakım kusurlar içerdiğinden dil bilimsel bir terim olarak kullanılması uygun görünmemektedir.

Artsama, “Bir anlatım inceliği elde etmek için, birden çok anlamlı bir sözcüğün yakın anlamının değil de uzak anlamının kullanılması sanatı”⁴¹⁷ dır. “Çocuğun mandolinini, koyduğu raftan almışlar; herhâlde çalmak için yapmış olmalı bunu her kim aldıysa” cümlesinde “çalmak” kelimesinde *artsama*, yapılmıştır. “çal-” fiili, “mandolin” ile ilgi kurularak hem “çalgi çal-” hem de izinsiz alındığı için bağlamanın çalınmasını, yani “hırsızlık” olayını vurgulamak için kullanılmış, ikinci anlamı kastedilmiştir. Aynı örnek *tevriye* sanatı için de gösterilebilir. Dolayısıyla *artsamanın* hem içerdiği anlam hem de açıklayıcı örneği birebir olarak *tevriye* sanatını işaret etmektedir.

Artsama, *art* köküne isimden fiil yapım eki *-sA* ve fiilden isim yapım eki *-mA*’nın getirilmesiyle oluşturulmuş dil bilimsel bir terim önerisidir. Yapı bakımından Türkçe terim türetme kurallarına uygun olan *artsama*, özellikle *-sA* ekinin isimlerden sonra kullanıldığı işlevi ile dolaylı bir çağrışıma yol açmaktadır. Anlam bakımından *tevriye* sanatını açıklayıcı bir niteliğe sahip olsa da bilimsel çalışmalardan çok, olağan konuşma ve yazılarda kullanılan *tevriyeli* söyleyişin dil bilimsel karşılıklarında kullanım imkânı bulamamaktadır.

⁴¹⁶ Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 60. Burada *işkilleme* kelimesi hem *tevriye* hem de *iham* sanatını karşılamak üzere kullanılmıştır.

⁴¹⁷ Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (23.05.2009). Ayrıca bk. Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 13. Göğüş, *artsama* kelimesinin eş anlamlısı olarak *karşıtcayı* önermiş, bu kelimenin parantez içi eşiti olarak da *iham* sanatını göstermiştir.

İki anlamlılık, “Birden çok anlamı olan bir sözcüğü yakın anlamıyla kullanıp uzak olanını amaçlama”⁴¹⁸ biçiminde tanımlanmıştır. *İki anlamlılık*ın anlamı da yukarıda açıklamaları ve özellikleri belirtilen diğer iki dil bilimsel öneride olduğu gibi *tevriye* sanatıyla benzerdir.

*İki anlamlılık*ın Batı kaynaklarındaki karşılığı olarak *doppeldeutigkeit* ve *mehrdeutigkeit* kelimeleri gösterilmiştir. Bu kelimelerden *doppeldeutigkeit*, “iki anlamlılık”; *mehrdeutigkeit* ise “yanlış anlaşılabilirlik” ve “birden çok anlamlılık” manalarına gelmektedir. *Doppeldeutigkeit*in sözlük anlamında “iki anlamlılık” ifadesini barındırması, anlam bakımından *iki anlamlılık* önerisiyle bütünleştiğini göstermektedir. *Mehrdeutigkeit* ise “birden çok anlamlılık” manasıyla kısmen *iki anlamlılık* ve dolayısıyla *tevriye*ye yaklaşırken “yanlış anlaşılabilirlik” manasıyla farklı bir özellik sergilemektedir. Ancak anılan Batı kaynaklı terimlerin bağlamsal değerleri hakkında fikir sahibi olunmadığından burada kesin bir ortaklık ya da ayrılıktan söz etmek güçtür.

İki anlamlılık, nitelik bakımından sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. Tamlamayı oluşturan unsurların yapı bakımından Türkçe terim türetme kurallarına uygun olmasının yanında, anlam bakımından *tevriye* sanatını karşılama özelliğine sahip olduğu söylenebilir. Ancak daha önce üzerinde durulan *çok anlamlılık*la çağrışım ilişkisi karışıklığa yol açacağından terimleşmesi güç görünmektedir⁴¹⁹.

⁴¹⁸ Göğüş ve diğerleri, *Yazın Terimleri Sözlüğü*, s. 64. “*Bana Tahir Efendi kelb demiş/İltifatı bu sözde zahirdir/Maliki benim mezhebim zira/İtikadımca kelb tahirdir*” (Nef’î). Şair, Maliki mezhebinde “*kelb*”, yani köpeğin temiz kabul edildiğini söylediği “*kelb tahirdir*” ifadesiyle, aslında kendisine “*köpek*” diyen Tahir Efendi’ye “*kelb*”, yani “*köpek*” demek istemiştir. Bu örnek birçok kaynakta *tevriye* ile ilgili olmak üzere belirtilmiştir. Bu da *tevriye* ile *iki anlamlılık*ın benzer niteliklere sahip olduklarını göstermektedir.

⁴¹⁹ *Tevriyeler* yapılarına ve anlam özelliklerine göre çeşitli kollara ayrılır. **1.** Yapılarına göre *tevriye* çeşitleri: **a. Mücerret (yalın) tevriye:** Yakın veya uzak anlamlarla ilgili bir özelliğin dile getirilmediği *tevriyeler* *mücerret/yalın tevriye* denir. **b. Müreşşah tevriye:** Yakın anlamla ilgili bir hususun söylenildiği *tevriye*ye *müreşşah tevriye* denir. **c. Mübeyyen tevriye:** Uzak anlamla ilgili bir hususun dile getirildiği *tevriye*ye *mübeyyen tevriye* denir. Bilgegil mübeyyen *tevriye* için *açık tevriye* karşılığını kullanmıştır. **d. Müheyyi tevriye:** İki anlamlı bir sözün öncesinde veya sonunda bulunan diğer bir söz tarafından hazırlanan *tevriye*dir.

2. Anlam özelliklerine göre *tevriye* çeşitleri: **a. Nezh iham (iham-ı hasen):** Söylenmesi müstehcen olmayan bir maddeye imada bulunmak suretiyle yapılan *tevriye*dir. **b. Kaba iham (iham-ı kabih):** Söylenmesi adaba uygun düşmeyen bir maddeyi ima suretiyle yapılan *tevriye*dir. Saraç, age, s. 207. Ayrıca bk. Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, ss. 193-196. Diğer edebî sanatlarda olduğu gibi *tevriye* sanatının kendi içinde çeşitli bölümlere ayrılan türleri için de herhangi bir dil bilimsel karşılığa rastlanmamıştır. *Tevriye*yi karşılamak üzere önerilen *işkilleme*, *artsama* ve *iki anlamlılık* terimleri kullanılarak bu sanatın kendi içinde ayrıldığı birimler yeniden adlandırılabilir. Mesela; *müheyyi tevriye* yerine *açık artsama*, *açık işkilleme* veya *açık iki anlamlılık* terimleri önerilebilir.

1211. Tevcih-Muhtemilü’z-Zıddeyn/İkizanlam-İkizleme/Amphibologie

Sözü iki muhtemel -hem olumlu hem de olumsuz- anlam içerecek şekilde kullanma sanatına *tevcih* denir. Bu sanatın bir adı da *muhtemilü’z-zıddeyn*dir. “*Tek gözlü terzi bana bir cübbe dikmiş, keşke iki gözü de siyah (kör) olaydı*”. Bu sözün sahibi dikilen cübbeden memnunsu terzinin diğer gözünün de görmesini; memnun değilse gören gözünün de kör olmasını istiyor demektir⁴²⁰.

Tevcihte, *tevriyede* olduğu gibi anlamlardan biri tercih edilmez, ancak sözün her iki muhtemel manası da maksada eşit uzaklıktadır. “*Eminim, elinizden geleni yapmışsınızdır*” cümlesinden hem elinden geleni yaptığına inandığı hem de yapmadığını bildiği hâlde böyle söylediği anlaşılabilir. Bu ifade özelliği *te’kidü’l-medh bima yüşbihü’z-zem* ve *te’kidü’z-zem bima yüşbihü’l-medhi*⁴²¹ andırır⁴²².

Tevcih sanatı ile ilgili olarak kaynaklarda *ikizanlam* ve *ikizleme* gibi karşılıklar önerilmiştir.

İkizanlam, “Bir ifadenin, kuruluşundan veya içinde iki anlama gelen kelime bulunmasından dolayı iki fikir verebilmesi hali”⁴²³dir. *Tevcih* sanatında sözün hem olumlu hem de olumsuz anlamı içerecek şekilde kullanılması, genel olarak *ikizanlam* ile benzerdir. Ancak *ikizanlam*ın tanımında geçen “sözün iki fikir verebilmesi hâli” ifadesi, önerilen terimin anlamını yoruma açık bir hâle getirerek *tevcih* sanatıyla eşitlenmesini zorlaştırmaktadır. Çünkü *tevriyede* de herhangi bir kelime veya kelime grubu iki anlama gelecek şekilde kullanılır, fakat uzak anlamı kastedilir. *İkizanlam*ın, sözün iki fikir verebilmesi özelliğinde olması, bu öneriyi *tevriye* ile *tevcih* arasında bırakmaktadır. Dolayısıyla *tevcihi* tam manasıyla yansıtmamaktadır.

⁴²⁰ Saraç, age, s. 213. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 112; Akalın, age, s. 195–196; Karaalioğlu, age, s. 382; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 191; Karataş, age, s. 478; Mermer-Keskin, age, s. 73.

⁴²¹ *Zem yoluyla medh, medh yoluyla zem* demektir.

⁴²² “*Rûz olur rayın ziya verse çü şem’-i mihr şeb/Fahr olur cûdun kadem bassa seha yoluna ar*” (Sürûfî). Beytin manası iki şekilde anlaşılabilir: “*Senin fikrin muma benzeyen güneş gibi ışık saçsa gece gündüz olur/veya gündüz gece olur*”. “*Senin keremin cömertlik yoluna adım atsa (yani ihsan etmeye başlasan) utanç övünç olur/veya övünç utanç olur*” Saraç, age, ss. 213-214.

⁴²³ Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 58. Bunun yanında Karaalioğlu, anılan eserinde *ikizanlam* önerisine *tevcih* sanatının eş anlamlısı olarak yer vermiştir. Bk. Karaalioğlu, age, s. 165.

İkizanlam, sıfat tamlaması şeklinde bir terim önerisidir. Öneriyi oluşturan unsurlar Türkçe ve dilde tutunmuş kelimeler olmakla birlikte, *ikizanlamın tevcih sanatını tam manasıyla açıklayamaması ve tevcihin tevriyeye bağlı bir sanat kabul edilip dil bilimi çalışmalarında geniş bir kullanım alanına sahip olmamasından dolayı terim olarak dilde kalıcı olamamıştır. Kelimenin birden çok anlamıyla çok anlamlılıkla karışma ihtimali de vardır.*

Tevcih ile ilgili önerilen dil bilimsel karşılıklardan biri olan ikizleme ise, “Karşıt anlamlı bir sözcüğün, her iki anlamı içerebilecek biçimde kullanılması”⁴²⁴dır. Bu önerinin tarifinde de *tevcih sanatını tam anlamıyla yansıtmaktan çok, yoruma açık bir durum söz konusudur. Sözün iki anlam içerebilecek şekilde kullanılması, tevcih sanatıyla birebir örtüşmektedir. Ancak her iki anlamın da eşit derecede hissedilebileceği vurgulanmadığı için ikizleme de tevcih sanatını tam anlamıyla karşılamamaktadır. Ayrıca ikizleme daha sonra değinilecek ta’kid terimi için de önerilmiştir. Bu durumun yol açacağı karışıklık da düşünüldüğünde terim önerisi geçerliliğini kaybetmektedir.*

Her iki önerinin Batı kaynaklarındaki özdeşi olarak ileri sürülen *amphibologie*, “iki anlamlı”, “ikizleme” gibi anlamlara gelmektedir. Önerilen Batı kökenli kelimenin sözlük anlamında doğrudan “ikizleme” karşılığına yer verilmesi, *amphibologienin ikizleme* ve dolayısıyla *ikizanlam* ile benzeştiğini göstermektedir. Ancak hem *amphibologienin kazandığı manaların değişkenlik gösterebilme özelliği hem de ikizanlam ve ikizlemenin tevcih ile tam olarak denk düşmemesi, amphibologienin tevcih sanatıyla birebir olarak eşleştirilmesini engellemiştir.*

*İkizleme*⁴²⁵, *iki* köküne isimlere ikilik veya çokluk anlamı katan *-z* eki, isimden fiil yapım eki *-IA* ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiş bir kelime grubudur. Yapı bakımından Türkçeye aykırı bir yanı bulunmayan *ikizleme*, buna karşın anlam itibarıyla *tevcih sanatını tam ve kesin bir anlam ile yansıtamadığından terim olabilme yeterliliğinde değildir.*

⁴²⁴ Göğüş ve diğerleri, *Yazın Terimleri Sözlüğü*, s. 65. Ayrıca bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (23.05.2009). Gencan ve diğerleri, anılan eserde *tevcih sanatının karşılığı olmak üzere ikizlemenin yanında, döndürü önerisine de yer vermiş ve “Bir sözün iki karşıt anlama gelebilecek yolda kullanılması” şeklinde tanımlamıştır.*

⁴²⁵ Türkiye Türkçesi ağızlarında, “tarlayı iki kez sürmek”, “aktarmak”; “ikiz doğurmak”; “koyun ya da ineği iki kez sağmak” ve “kavun ve karpuz tohumu filizlenmek” anlamlarıyla kullanılan *ikizle-* fiilinin varlığı itibarıyla yapı bakımından Türkçeye aykırı bir yanı bulunmamaktadır. Ancak bu fiil, bahsedilen anlam özelliği itibarıyla *ikizleme* önerisiyle benzer niteliklere sahip değildir. *İkizle-* fiili için bk. *Derleme Sözlüğü*, C.VII, s. 2516.

İştirak: *İştirak*, birden fazla anlamda ortak olan sözün bir ibarede kullanılmasıdır⁴²⁶.

İbham: *İbham*, maksada eşit uzaklıkta bulunan anlamların övgü ve yergi gibi zıt anlamlı olmadığı örnekler için verilen addır. Dolayısıyla *ibham*, sözde kapalılığı ifade eder⁴²⁷.

1212. İstihdam-Sarfü'l-Hızane/Kapsama-Çiftleme/Syllepse

Sarfü'l-hızane de denilen *istihdam* iki farklı şekilde anlaşılmaktadır: İlki, iki anlamı olan bir sözü, bir anlamını kendi ifadesiyle, diğer anlamı zamiriyle ifade etmektir. Diğer ise şu şekildedir: İki anlamı olan bir ifade kullanılır. Daha sonra her biri, iki anlamı olan bu ifadenin her bir anlamının anlaşılmasına uygun olan iki söz daha söylenir. Söz, bu iki anlam arasında ortaktır, birine diğerinden daha yakın değildir⁴²⁸.

İstihdam sanatını karşılamak amacıyla önerilen karşılıklar *kapsama* ve *çiftlemedir*. **Kapsama**, “Birden artık isme bağlanan bir sıfatın veya birden çok öznesi yahut nesnesi olan bir fiilin gramerce bunlardan ancak biriyle uyumlaştığı halde öbürleriyle de uyumlaşmış sayılması ve bir kelimenin aynı zamanda hem öz hem de mecaz anlamda kullanılması”⁴²⁹ dır.

Kapsama, *kap* köküne isimden fiil yapım eki –sA ve fiilden isim yapım eki –mA getirilerek türetilmiştir. Yapı bakımından Türkçe terim türetmek kurallarına aykırı bir yönü

⁴²⁶ Saraç, age, s. 213. Kaynaklarda *iştirak* sanatı ile ilgili ileri sürülmüş herhangi bir dil bilimsel terim önerisine rastlanmamıştır. *İştirakın* kelime anlamında ve söz içinde mevcut durumuna bağlı olarak *ortaklık* ya da *ortak kullanım* gibi öneriler getirilebilir. Ancak bu önerilerin *iştirak* sanatını tam anlamıyla karşılayacağı gibi bir iddia söz konusu değildir.

⁴²⁷ Saraç, age, s. 213. Ayrıca bk. Akalın, age, s. 92; Karaalioğlu, age, s. 161; Karataş, age, ss. 212-213; Mermer-Keskin, age, s. 43. *İbham* sanatı ile ilgili olmak üzere önerilen herhangi bir dil bilimsel öneriye rastlanmamıştır. Anlamda kapalılığı ifade etme özelliğine sahip olan *ibham* için *kapalılık* karşılığı önerilebilir. Bu önerinin de *ibham* sanatını tam manasıyla karşılama iddiası yoktur.

⁴²⁸ Bu tarif ile *istihdam*, *tevriyeye* yaklaşmaktadır. Ancak *tevriyede* iki anlama gelen söz söylendikten sonra her bir manaya uygun ve bu sözlerle anlamın değiştiği iki ayrı ifade daha her zaman getirilmez. Ayrıca *istihdam*, iki anlamda ortak olması, birine diğerinden daha yakın olmamasıyla da *tevriyeden* ayrılır. Buradaki tarife göre, iki çeşit *istihdam* vardır. Zamirli olanına *istihdamü'l-muzmer*; diğerine de *istihdamü'l-mazhar* denir. *İstihdam* ve örnekleri için bk. Saraç, age, s. 215. Ayrıca bk. Akalın, age, ss. 97-98; Kararalioğlu, age, s. 175; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, ss. 190-191; Dilçin, age, s. 429; Mermer-Keskin, age, ss. 50-51; Eren-Uzunoğlu, age, s. 218.

⁴²⁹ “Onun gemisiyle beraber ticareti de battı” cümlesinde “bat-” fiili “gemi” kelimesiyle gerçek anlamda uyumlu olarak kullanılmışken “ticaret” kelimesiyle mecazi olarak uyumludur. *Kapsamanın* –özellikle ikinci- tanımı ve açıklayıcı örneği *istihdam* sanatıyla benzerdir. Çünkü hem *istihdam* hem de *kapsama* için belirtilen örneklerde kelimelerin cümle veya beyitte ilgili olduğu diğer kelimelerle mecazi ve gerçek anlamlarda örtüşmesi söz konusudur. Bk. Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 62. Ayrıca bk. Dilbilim Terimleri Sözlüğü, www.tdkterim.gov.tr (23.05.2009). Bunun yanında Karaalioğlu, *kapsama* kelimesini *istihdam* sanatının eş anlamlısı olarak kullanmıştır. Bk. Karaalioğlu, age, s. 175.

bulunmayan *kapsama*, anlam olarak *istihdam* sanatını büyük ölçüde yansımasıyla terim olabilecek niteliktedir. Ancak gerek isimlerden sonra gelen –sA ekinin işlevi gerekse belagatte *istihdam* sanatının genelde *tevriyeye* bağlı bir sanat olarak ele alınması söz konusu öneri için olumsuz durumlardır.

İstihdam sanatı için önerilen bir diğer terim önerisi *çiftleme*dir. **Çiftleme**, “İki anlamlı bir sözcüğü, söz içinde iki anlamıyla da kullanma”⁴³⁰ biçiminde tanımlanmıştır. Bu önerinin anlamı ve örneği de tıpkı *kapsamada* olduğu gibi *istihdam* sanatını karşılama özelliğine sahiptir. *İstihdam* sanatı, *kapsama* ve *çiftlemenin* her üçünde de kullanılan kelime veya kelime grupları cümle içerisinde ilişkili oldukları kelimelerle hem gerçek hem de mecazi anlamda uyumluluk göstermekte ve her iki anlama eşit uzaklıkta bulunmaktadır.

Kapsama ve *çiftlemenin* Batı kökenli karşılığı olarak kabul edilen *syllapse*, sözlük anlamı itibarıyla “çiftleme” demektir. Yukarıda açıklaması yapılan *çiftlemenin istihdam* sanatıyla olan yakın bağı, dolaylı olarak *syllapse* için de geçerli sayılabilir.

Çiftleme, *çift* köküne isimden fiil yapım eki –LA ve fiilden isim yapım eki –MA getirilerek türetilmiştir. Yapı bakımından Türkçeye uygun olan *çiftleme*, anlam olarak *istihdam* sanatıyla denk bir durum sergilemektedir. Ancak *istihdam* karşılığı olarak dile yerleşememiş ve birkaç kaynakla sınırlı kalan bir kullanım alanı bulabilmiştir. Öte yandan her iki öneri de *istihdam* kelimesinin kendi anlamları açısından sorunludur.

1213. Müşâkele/Anlam Oyunu-Evrişme

Sözlük anlamı birden fazla unsurun birbirine benzemesi olan *müşâkele*; bir anlamı, o anlamı ifade eden kelime veya kelime grubuyla değil de söz sırasında geçen bir başka kelime ile ifade etmektir. Yani bir lafzı ikinci defa hem ilk kullanıldığı anlam dışında hem de kendi gerçek anlamının dışında kullanmaktır. Bir başka deyişle, bir şeyi kendisine ait olmayan bir sözle anmaktır. *Müşâkelede* mutlaka tekrar edilen bir kelime vardır. Bu kelime, ikinci defa ilk kullanımındaki manasından farklı anlamda kullanılır. *Müşâkelede* bazen *tecahül-i arifane* söz

⁴³⁰ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 37. Ayrıca bk. Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 31; Vardar, age, s. 61. “Zahidâ sâgarı çekmek eğer olduysa günâh/Sen sevâb içre bulun biz bu günâhı çekelim” (Hayâlî). Beyitte geçen “çekelim” kelimesi hem “katlanalım” hem de “içelim” anlamında kullanılmış, dolayısıyla bir *çiftleme* yapılmıştır.

konusu olur. “*Kadeh kırarsa da erbab-ı dil gönül kırmaz*” (Muallim Naci). Bu mısırada “*kır-*” fiili ikinci defa yardımcı fiil olarak kullanılmakta ve mecazi bir anlam üretmektedir⁴³¹.

Kaynaklarda *müşâkele* sanatı için *anlam oyunu* ve *evrişme* önerilerine yer verilmiştir. *Anlam oyunu*, “Birinin söylediği bir kelimeyi öbürünün, önceki anlamdan ayrı bir anlamla tekrarlaması”⁴³²’dir. *Anlam oyunu*, *müşakelenin* farklılık gösteren anlamları içinde, bir kelimenin değişik anlamlarda tekrarlanması özelliğiyle benzerdir. Bu yönüyle *anlam oyununun* *müşakele* sanatının dil bilimsel karşılığı olabileceği söylenebilir.

Anlam oyunu, belirtisiz isim tamlaması şeklinde bir kelime grubudur. Unsurları bakımından Türkçeye aykırı bir yanı bulunmamaktadır. Buna karşın *anlam oyunu*, daha önce birçok dil bilimsel öneri için söylenen, karşılık olarak önerildiği sanatın belagatte ve dolayısıyla dil bilimi çalışmalarında ön planda yer almaması, önerilen Türkçe karşılıkların sınırlı sayıda kaynaktan kullanılmasından dolayı dilde sıklıkla başvuru bir terim değildir.

Evrişme ise, “Bir sözcüğü önce gerçek sonra değişmeceli anlamıyla kullanarak anlam inceliği yaratma”⁴³³ şeklinde tanımlanmıştır.

Müşâkele ve önerilen karşılıkları *anlam oyunu* ve *evrişmede* tekrarlanan kelimelerin farklı anlamlarıyla kullanılması söz konusudur. Dolayısıyla *müşâkele* ve anılan iki öneri, genel özellikleri itibarıyla birbirine benzemektedir. *Müşâkele* sanatının karşılığı olarak *anlam oyunu* ve *evrişme* önerilerine yer veren kaynaklarda bu önerilerin Batı kaynaklı karşılıklarına rastlanmamıştır.

⁴³¹ Bir konağa yalın ayak gelen bir fakire, “*Ne türlü yemek istersin, pişirelim*” denmesi üzerine, “*Bana bir çift ayakkabı pişiriniz*” demesi bu duruma örnektir. *Müşâkele* ve örnekleri için bk. Saraç, age, s. 217. Benzer açıklamalar ve örnekler için ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 104; Akalın, age, s. 133; Karaalioğlu, age, s. 254; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, ss. 200–202; Mermer-Keskin, age, s. 80; Eren-Uzunoğlu, age, ss. 225–226.

⁴³² Kaleme devam edip etmediği sorulan birisi hakkında “*Kendi bazen gelir ama sözü gelmez kaleme*” (Muallim Naci), denmesinde bir *anlam oyunu* vardır. Belirtilen cümlede sözü edilen şahsın gelip gelmediğini sorduğu kalem, “daire” ya da “büro” anlamındadır. Cevap veren kişinin sözlerindeki “*kalem*” ise “yazı yazmaya özgü alet”i simgelemektedir. Dolayısıyla bir *anlam oyunu* yapılmıştır. Bk. Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 14. Bunun yanında Karaalioğlu, anılan eserinde *anlam oyunu* ifadesini *müşakele* sanatının eş anlamlısı olarak göstermiştir. Bk. Karaalioğlu, age, s. 23.

⁴³³ “*Nihat şehir kitaplığında kitap okuyor. —Öyle mi, ben onu kitapsız sanırdım*” cümlesinde bir *evrişme* yapılmıştır. Birinci cümlede geçen “*kitap*” kelimesi gerçek anlamıyla kullanılmıştır. İkinci cümledeki “*kitapsız*” ise, “*inançsız*”, “*inancı olmayan*” anlamındadır. Dolayısıyla ikinci cümledeki *kitap* kelimesi birinci işlevinden farklı bir manada kullanılmıştır. Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 57. Ayrıca bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (23.05.2009); Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 49.

Evrişme, *evir-* fiiline işteş çatı eki *-ş* (*-Iş*) ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. Yapı bakımından Türkçeye aykırı bir yanı bulunmayan *evrişme*, anlam olarak *istihdam* sanatıyla benzer özelliklere sahip olmakla birlikte, bu sanatı tam ve kesin bir anlam ile yansıtamamaktadır. Dolayısıyla terim niteliğinde ele alınması güçtür.

İstitrâd/İrklama-Arasöz: Bir bahse açıklık getirmek ya da okuyucu veya dinleyicinin yararlanmasını sağlamak amacıyla uygun bir yerde konu dışında bir şeyi anlatma usulüdür⁴³⁴.

Kaynaklarda *istitrâd* sanatı için *irklama* ve *arasöz* önerilerine yer verilmiştir. **İrklama**, “Söz arasında asıl konudan uzaklaşma ve böylece söylenen söz”⁴³⁵dür. *İrklama*, içerdiği anlam itibarıyla *istitrâd* sanatıyla benzer özelliklere sahiptir. Çünkü hem *istitrâd* hem de *irklama*, ifade edilen bir sözün dışında, açıklama özelliğinde bir başka söz içermektedir.

İrklama, “uzak” anlamına gelen *irak* ismine isimden fiil yapım eki *-IA* ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. İlk bakışta yapı bakımından Türkçeye aykırı bir yanı bulunmayan *irklama*, Türkçede *irakla-* şeklinde bir eylemin bulunmaması ve olmayan fiile yapım eki getirilerek türetilmesi nedeniyle yapı bakımından Türkçe terim türetme kurallarına uygun değildir. Anlam bakımından *istitrâd* sanatıyla büyük ölçüde örtüşse de yapı bakımından kusurları vardır.

Arasöz ise, “Asıl konunun dışında açıklamak, anımsatmak ya da tamamlamak için araya konan, kısa söz”⁴³⁶dür. Ara söz kullanarak dile getirilen ifade konuya açıklık getirmek, geçmişle bugün arasında bağlantı kurmak amacıyla söylenmiştir. Dolayısıyla *istitrâd* sanatına özgü bir kullanım söz konusudur.

⁴³⁴ Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 203. Ayrıca bk. Akalın, age, s. 98; Karaalioğlu, age, s. 175; Karataş, age, s. 244; Mermer-Keskin, age, ss. 51-52. Bunun yanında Saraç, *istitrâde* dair benzer açıklamalar yapmakla birlikte, bu terimi *idmaca* bağlı bir sanat olarak ele almıştır. Bk. Saraç, age, s. 224.

⁴³⁵ Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 55.

⁴³⁶ “Ahmet öğrencilik yıllarında –şimdi de öyle ya- elinde kitapla gezerdi” cümlesinde bir *arasöz* kullanılmıştır. Kısa çizgiler arasında dile getirilen düşünce konuşma anındaki asıl konuyla ilgili değildir. Bir başka deyişle, o anda Ahmet’in şimdilerde de kitapla dolaştığı konusu konuşulmamaktadır. Konuşmanın ana konusu, Ahmet’in öğrencilik yıllarındaki kitap tutkusudur. Bk. Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 12. Göğüş burada *arasözün* eşiti olarak *irklamaya* atıfta bulunmuştur. Benzer bir kullanım için ayrıca bk. Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 16. Ayrıca bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (24.05.2009). Bunun yanında Akalın ve Karataş anılan eserlerinde *istitrâd* sanatının eş anlamlısı olarak *arasöze* yer vermişlerdir. Bk. Akalın, age, s. 17; Karataş, age, s. 46.

Iraklama ve *arasöz*ü için önerilen Batı kaynaklı *digression*, “konudan ayrılma”, “konu dışı”, “ara söz” gibi anlamlara gelmektedir. Terimin sözlük anlamı doğrudan “arasöz” kelimesini içermektedir. *İstitrâd*, *iraklama* ve *arasöz*ün ortak özelliği de ifade içinde konunun dışına çıkıp açıklayıcı bir söz söylemektir. Dolayısıyla *digression* teriminin *istitrâd* ve bu sanata karşılık önerilen *iraklama* ve *arasöz* ile benzer olduğu kabul edilebilir.

Arasöz, sıfat tamlaması niteliğinde birleşik kelimedir. *Ara söz* yazılışıyla yaygın bir kullanım alanına sahip olan öneri, edebiyat bilgileri ve terim çalışmalarına dair birçok kaynakta doğrudan *istitrâd* sanatının özdeşi olarak gösterilmiştir. Yapı bakımından Türkçeye aykırı bir yanı bulunmayan *arasöz*, terimlerin tek kelimedenden ibaret olması önceliğine kavuşturulmak amacıyla olsa gerek, birleşik kelime şeklinde sunulmuştur. Ancak dil bilimi çalışmalarında *istitrâd* sanatına bağlı olarak kullanılışı birkaç kaynakla sınırlıdır.

1214. Mübalağa-Mübalağa-i Makbule/Abartma/Hyperbole-Exagération

Mübalağa, bir niteliğin, fiilin veya durumun gerçekleşmesi zor hatta mümkün olmayan dereceye çıkarılarak, abartılarak ifade edilmesidir. Diğer bir ifade ile bir durumu –olumlu veya olumsuz- nitelemede aşırılığa kaçmaktır. *Mübalağa-i makbule* olarak da adlandırılır. *Mübalağa* bir başka ifadeyle, bir şeyi gerçekteki hâlimden birkaç derece fazla veya aşağı göstererek anlatmaktır. “Açlıktan bayıldım”, “Ağlamaktan iki gözüüm kurudu” gibi günlük dilde de sıkça görülür. Ayrıca bu sanat *teşbih*, *istiare* ve *kinaye* ile doğrudan ilişkilidir⁴³⁷.

Kaynaklarda *mübalağa* sanatını karşılamak üzere kullanılan karşılık *abartmadır*. *Abartma* birebir olarak *mübalağa* sanatının kelime anlamını karşılamakla beraber kaynaklarda, “Anlatımda bir özelliği, niteliği olduğundan üstün ya da aşağı gösterme sanatı”⁴³⁸ şeklinde tanımlanmıştır.

⁴³⁷ “Göremez girse eğer mûr-ı zaifin gözüne/Ey Süleyman-ı zaman öyle hayal oldu benim” (Şem’î). Şair, bedeninin zayıflığından bahsetmektedir. Bunun için bedeni bir karıncanın, ama zayıf bir karıncanın gözüne girse karıncanın yine de onu göremeyeceğini söylüyor. Burada zayıflığın son derece abartıldığı görülmektedir. *Mübalağa* ve örnekleri için bk. Saraç, age, ss. 219–222. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 108; Akalın, age, s. 130; Karaalioğlu, age, 246; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 216; Ertuğrul, age, s. 146; Dilçin, age, s. 447; Usta, age, s. 82; Karataş, age, ss. 330–331; Mermer-Keskin, age, s. 76.

⁴³⁸ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 1. Ayrıca bk. Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 81; Gençan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (24.05.2009); Özdemir, age, s. 7; Hengirmen, age, s. 5; Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 9; Vardar, age, s. 11; Korkmaz, age, s. 3; Kocaman, agm, s. 172; Özünlü, agm, s. 93.

Mübalaga, *teşbihe* bağlı sanatlardan biri kabul edilir ve anlatıma güç kazandırmak amacıyla ifade edilen bir durumu olduğundan farklı bir şekilde, bazen makul derecede bazen de aşırılığa kaçarak anlatma sanatı şeklinde açıklanabilir. Bir başka deyişle *mübalaganın* çekirdeği, bir şeyi olduğundan farklı bir biçimde sunmaktır. *Abartmanın* temelinde de bu özellik bulunmaktadır. *Mübalaga* ve *abartma*, gerek günlük dilde gerekse edebî eserlerde sıklıkla kullanılmasından dolayı okuyan ya da dinleyenin zihninde yer etmiş, bir noktada bütünleşerek yerleşik bir özellik kazanmıştır. Dolayısıyla *abartma*, *mübalaga* sanatını hemen hemen bütün özellikleriyle karşılamakta, muhatabın zihninde herhangi bir anlam karışıklığına yol açmamaktadır.

Abartmanın Batı kaynaklarındaki karşılıklarından *hyperbole*, sözlük anlamı itibarıyla “abartma”, “mübalaga” gibi anlamlara gelmektedir. Bu terim, açıklamasında doğrudan *abartma* ve *mübalaga* anlamlarını içermekte, böylece *mübalaga* sanatını genel itibarıyla karşılamaktadır. Bu benzerlikte *abartmanın mübalaga* karşılığı olarak yerleşik bir kullanım özelliğine sahip olması etkilidir.

Exagération ise, “abartı”, “abartma”, “mübalaga” gibi anlamlara gelmektedir. *Hyperbolede* olduğu gibi burada da *abartma* ve *mübalaga* anılan Batı kökenli kelimeyi açıklayıcı unsur olarak kullanılmıştır.

Abartma, *abart-* fiiline fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. Hacıeminoğlu, *abartmanın* kökünü oluşturan *abart-* eyleminin yanlış olduğunu söylerken Dilçin, *abart-* fiilinin eskiden de var olduğunu ve Cumhuriyet döneminde tekrar canlandırıldığını belirtmiştir⁴³⁹. Fiil olması ve dilde tutunmuş olması nedeniyle *abart-* ve bu fiilden türetilen *abartmanın* yapı bakımından Türkçeye uygun bir kelime olduğu söylenebilir. Bunun yanında *abartma*, tek kelimedenden ibaret bir terim önerisi olması, *mübalagayı* tam ve kesin bir anlam ile yansıtmaması ve dilde kalıcı, *mübalaga* sanatıyla bütünleşmiş bir kullanım özelliğine sahip olması itibarıyla dil bilimsel bir terim olabilecek niteliktedir.

Mübalaga, yapılan *abartmanın* derecesine göre üç başlık altında ele alınmaktadır. Dil bilimindeki *abartma* ve Batı kaynaklarındaki *hyperbole* ile *exagération* terimleri ise genel bir ifadeyle, durumun olduğundan farklı şekilde anlatılması şeklinde tarif edilmektedir. Bir

⁴³⁹ Bk. Bayar, age, s. 27.

durumu olduğundan farklı olarak göstermek *mübalaga*ya göre daha genel bir anlam özelliği olmakla beraber, burada kastedilen anlatım farklılığı *abartmaya/mübalaga*ya dayalıdır.

Mübalaga üç kısma ayrılır:

1. Tebliğ/Abartı/Exagération: Var olan veya var olduğu iddia edilen durum aklın kabul edeceği bir derecede ise veya geçmişte olduğu görülmüş ise *tebliğ* adını alır⁴⁴⁰.

Tebliğin karşılığı olarak önerilen dil bilimsel karşılık *abartı*dır. *Abartı*, “Divan yazımında, abartma sanatının usa, töreye yakın olanı”⁴⁴¹dir. *Abartı*, sahip olduğu anlam özelliğiyle *tebliğ* sanatını karşılamaktadır. Ancak *abartının*, *mübalaga* sanatının eşiti olarak kullanılan *abartma* ile aynı kökten gelmesi zaman zaman anlam karışıklığına neden olabilmektedir. Bir başka deyişle, *abartı* denildiğinde genel anlamıyla *mübalaga* sanatı anlaşılmakta, bu kelimenin *mübalaganın* bir türü olan *tebliğ* karşılığı kullanıldığı genellikle bilinmemektedir. Bu durumun oluşmasında, *mübalaga* karşılığı olarak *abartmanın* kabul edilmiş ve yerleşmiş olması, bu sanata bağlı alt birimlerin ise dil bilimi çalışmalarında ve olağan kullanımlarda yaygınlık kazanmaması etkilidir.

Abartının Batı kaynaklarındaki karşılığı olmak üzere ileri sürülen *exagérationun* anlamındaki genellik yüzünden benzer karışıklık burada da görülmektedir. Terim anlam itibarıyla hem *mübalaga* sanatının eşiti olarak ele alınan *abartma* hem de *tebliği* karşılamak üzere ileri sürülen *abartı* anlamlarını içermektedir. Bir başka deyişle, terimler arasında anlam karışıklığına neden olabilecek benzer özellikler bulunmaktadır.

Abartı, *abart-* eylemine fiilden isim yapım eki *-I* getirilerek türetilmiştir. Yapı bakımından Türkçeye aykırı bir yanı bulunmayan *abartı*, anlam özelliği itibarıyla *tebliği* bütünüyle açıklayabilme niteliğindedir⁴⁴². Bu özellikleriyle Türkçe terim türetme kurallarına uygun olan *abartı*, dilde yaygın olmaması nedeniyle birkaç kaynakla sınırlı kullanım alanına sahiptir.

⁴⁴⁰ Saraç, age, s. 220. Ayrıca bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 217.

⁴⁴¹ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 9. Ayrıca bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (23.05.2009).

⁴⁴² Bunun yanında *abartı*, Türkiye Türkçesi ağızlarında “korkutma bağırtısı” anlamıyla kullanılan bir kelimedir. Bk. Derleme Sözlüğü, C. I, s. 12.

2. İğrak/Boğunç: İddia edilen nitelik aklen mümkün olduğu hâlde, âdet yönünden mümkün değilse, yani daha önce gerçekleşmemişse *iğrak* adını alır⁴⁴³.

İğrak sanatı için bazı kaynaklarda *boğunç* karşılığı önerilmiştir. **Boğunç**, “Töreye göre olmayan, usça olabilen abartı”⁴⁴⁴dır. Önerinin tanımı *iğrak* ile birebir örtüşmektedir.

Boğunç, *boğ-* eylemine fiilden isim ve sıfat yapan *-nç (-Inç)* eki getirilerek türetilmiştir. *Bilinç*, *gülünç*, *sevinç* gibi benzer kuruluş özelliğine sahip kelimelerin Türkçede tutunup kullanılması, *boğunç* kelimesinin dilde üretilişi fikrini vermektedir. Yapı bakımından Türkçeye aykırı bir yanı bulunmayan *boğunç*, anlam özelliği itibarıyla da *iğrak* ile örtüşmektedir. Ancak yaygınlık kazanması güçtür.

3. Gulüv/Şişirmece-Aşknlık/Hyperbole: Bir durum için akıl ne geçmişte olmuş olduğunu ne de olabileceğini kabul ediyorsa *gulüv* adını alır⁴⁴⁵.

Mübalağanın en ileri derecelisi olan *gulüv* için kaynaklarda *şişirmece* ve *aşknlık* önerilerine yer verilmiş, her iki kelimenin tanımında da birbirine atıfta bulunulmuştur. **Şişirmece/aşknlık**, “Divan yazınında, abartma sanatının us ve töre dışı olanı, aşknlık”⁴⁴⁶tır. Burada töre dışı ifadesinde kastedilen, *gulüv* sanatının yapıldığı yer veya toplumda daha önce böyle bir durumun görülmemesidir. *Şişirmece/aşknlık*, anlam özellikleri itibarıyla *gulüv* ile örtüşmektedir. Hem *gulüv* hem de *şişirmece/aşknlıkta* aklen ve âdeten mümkün olmayan bir aşırılık söz konusudur. Ancak dil bilimi kaynaklarında *mübalağa* ve *abartma* terimleri eş zamanlı ve sıklıkla kullanılırken aynı durum bu sanatın türleri ve bu türlerin dil bilimsel karşılıkları için geçerli değildir.

Şişirmece/aşknlık önerisinin Batı kaynaklı karşılığı olmak üzere *hyperbole* gösterilmiştir. *Hyperbole*, “abartma”, “mübalağa” gibi anlamlara gelmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, *hyperbole*, mevcut anlamı itibarıyla *mübalağa/abartma* sanatına genel bir açıklama getiren bir

⁴⁴³ Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 218. Ayrıca bk. Saraç, age, s. 220.

⁴⁴⁴ Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (24.05.2009).

⁴⁴⁵ “Öyle zaif kıl tenimi firkatinde kim/Vaslna mümkün ola yetirmek saba beni” (Fuzûlî). Saraç, age, s. 220. Ayrıca bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 218.

⁴⁴⁶ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 111. Ayrıca bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (24.05.2009); Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 126.

terimdir. *Hyperbole*de abartmanın niteliği hakkında herhangi bir bilgi verilmediğinden *gulüv* ile benzerlik derecesi bilinmemektedir.

Şişirmece, *şiş-* fiiline ettirgenlik/oldurganlık eki *-Ir* ve birleşik bir ek durumunda bulunan *-mAcA* getirilerek türetilmiştir. *Bilmece*, kelimesinde de görüldüğü üzere kelimeye oyun, eğlence anlamı da katan⁴⁴⁷ bu ek burada da benzer bir görevde kullanılmıştır. Yapı bakımından Türkçeye aykırı bir yanı bulunmayan *şişirmece*, anlam olarak *gulüvü* açıklayabilme niteliğindedir. Ancak terim olmaktan çok, *şiş*, *şiş-*, *şişir-* gibi olağan kullanım niteliğinde bir kelimeden türetilen ve *mübalağaya* bağlı bir alt türün eşiti olarak gösterilen *şişirmece*, terim olarak kullanım yaygınlığına erişememiştir.

Aşkınlık, *aş-* eylemine fiilden isim ve sıfat yapan *-GIn* eki ve isimden isim yapım eki *-Iik* getirilerek türetilmiştir. Yapı bakımından Türkçeye uygun olan *aşkınlık*, anlam olarak *gulüvü* yansıtmaktadır. Ancak *mübalağaya* bağlı kolların dil biliminde sıklıkla kullanılmaması ve *aşkınlık*ın da bu alt birimlerden birinin dil bilimsel karşılığı olarak ileri sürülmesi, yaygınlaşmasını engellemiştir.

İfrat/Aşırılık/Excés: *Mübalağa* ile ilgili ifade yollarından bazıları da *ifrat*, *tefrit* ve *iktisattır*. Bunlardan *ifrat*, bir sıfatı ölçüyü aşacak derecede şiddetlendirmektir⁴⁴⁸.

İfrat sanatı ile ilgili olmak üzere bazı kaynaklarda *aşırılık* önerisine yer verilmiştir. Buna göre *aşırılık*, “Bir olayı, durumu doğal olanın ötesinde gerekmeyen bir anlatımla veya yargıyla anlatma”⁴⁴⁹ şeklinde tanımlanmıştır.

Gerek *ifrat* gerekse *aşırılık*ın temel özelliği *-mübalağada* olduğu gibi- bir durumu olduğundan farklı veya şiddetlendirerek dile getirmektir.

*Aşırılık*ın Batı kaynaklı karşılığı olarak *excés* terimi gösterilmiştir. *Excés*, “aşırılık”, “ifrat”, “fazlalık” gibi anlamlara gelmektedir. Terimin sözlük anlamında *ifrat* ve bu sanata

⁴⁴⁷ *-mAcA* eki eklendiği kelimeye *boğmacada* olduğu gibi hastalık kavramı; *bulmacadaki* gibi oyun, eğlence kavramı ve *seçmedeki* gibi tarz ya da durum kavramı katmaktadır. Bk. Zülfikar, age, ss. 119-120.

⁴⁴⁸ Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 219. Ayrıca bk. Mermer-Keskin, age, s. 44.

⁴⁴⁹ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 14. Bunun yanında Göğüş ve diğerleri, *aşırılık* önerisini, “Genellikle içli söyleyişlerde abartıya kaçmayan, anlatımdaki taşkınlık” şeklinde tanımlamıştır. Bk. Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 17.

bağlı nitelikleri barındırması, bu iki terimin benzer niteliklere sahip olduğunu göstermektedir. Ancak *excésin* bağlamsal değerleri hakkındaki bilginin sınırlı olması, terim niteliği dışında konuşma dilinde de *ifrat* yerine zaman zaman *aşırılık*ın kullanılması kesin bir örtüşmeden söz etmeyi güçleştirmektedir.

Aşırılık, *aş-* eylemine ettirgenlik/oldurganlık eki *-Ir*, edilgen çatı eki *-l* ve fiilden isim yapım eki *-Ik* getirilerek türetilmiştir. Yapı bakımından Türkçeye aykırı bir yanı bulunmayan *aşırılık*, anlam olarak büyük ölçüde *ifrat* ile örtüşmektedir. Dil bilimsel bir terim olmaktan çok, *ifratın* karşılığı olarak olağan konuşma ve yazılarda kullanılmaktadır.

Tefrit/Taşkınlık/Ultraism: Bir şeyin içerdiği özellikleri haksız yere daraltmaktır⁴⁵⁰.

Tefrit sanatı ile ilgili olmak üzere bazı kaynaklarda *taşkınlık* önerisine yer verilmiştir. **Taşkınlık**, “Yazın ve düşünce alanında olağan durum ve ölçüyü aşan görüş, değerlendiriş: Anlatımda kapalılığı anlaşılmazlığa vardırarak, bir kötü olayı insanlığın sonu diye göstermek gibi”⁴⁵¹ biçiminde tanımlanmıştır.

Tefrit sanatının en belirgin özelliği, herhangi bir şeyin sahip olduğu nitelikleri –aslında öyle olmadığı hâlde- görmezden gelmek veya küçümsemektir. *Taşkınlık* da genel değerlendirme sınırlarını aşarak olumsuz bir durum oluşturma biçimidir. Dolayısıyla hem *tefritte* hem de *taşkınlıkta* mevcut şartları ve nitelikleri küçültme ya da daraltma söz konusudur. Buna bağlı olarak *tefrit* ile *taşkınlık*, ifade edilen söze kattıkları anlam ölçüsünde benzemektedir. Ancak birebir eşit olduklarını ileri sürmek güçtür. Çünkü *tefritte* herhangi bir şeye ait özellikler kasıtlı olarak ortadan kaldırılır ve bir görüş dile getirilir⁴⁵². *Taşkınlık* ise imkân dâhilindeki sınırları zorlayan değerlendirmeleri içerir.

*Taşkınlık*ın Batı kaynaklı karşılığı *ultraism*dir. *Ultraism*, “aşırıcılık” anlamına gelmektedir. Terimin anlamı geneldir. Çünkü “aşırıcılık” denilince birçok alanda değişik anlamlar kazanabilen bir tabir akla gelmektedir. Bağlam değeri bakımından bu kelimenin bir

⁴⁵⁰ Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 220.

⁴⁵¹ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 114.

⁴⁵² Matematğin bilimdeki önemi herkesçe bilinmesine rağmen herhangi birinin bu bilimin gereksizliğinden söz etmesi *tefrit* için örnek gösterilebilir.

sanat olduğuna dair kesin bir fikir belirtmek güçtür. Ancak *ultraism*in *taşkınlık* ile olan bağlantısı *tefrit* ile olan ilgisine göre daha güçlüdür.

Taşkınlık, *taş-* eylemine fiilden isim yapım eki *-GIn* ve isimden isim yapım eki *-Ik* getirilerek türetilmiştir. Yapı bakımından Türkçeye uygun olan *taşkınlık*, dil bilimsel bir terim olarak ileri sürülmesinin yanında olağan konuşma ve yazılarda da sıklıkla kullanılan, dilde tutunmuş bir kelimedir. Karşılık olarak önerildiği *tefriti* tam manasıyla yansıtamadığından terim olarak kabul edilip geniş bir kullanım alanına sahip olamamıştır. Bu, belagatte birinci derece söz sanatı olmamasından kaynaklanmış olabilir.

İktisat: Bir vasfın *ifrat* ve *tefritten* uzak olarak ifade edilmesidir⁴⁵³. *İktisat*, belli bir düşünceyi ne gereğinden fazla büyüterek ne de bilerek içeriğinde daraltmaya giderek anlatmaktır. Bu iki karşıt durumun tam ortası sayılabilecek bir ifadeyle söylenmek istenen fikri dile getirmektir. Bir edebî sanat olarak *iktisata* dil bilimsel bir açıklama getirmek amacıyla kaynaklarda herhangi bir terim önerisine rastlanmamıştır.

1215. İdmac-Muzâ'afe

Sözlük anlamı bir şeyi bir diğer şeyin içinde gizlemek, gerip gereği gibi yerleştirmek olan *idmac*, belagat terimi olarak “Belli bir maksadı dile getiren söze bir başka anlam daha ilave etmek”tir. İlave edilen bu anlam, ilk anlam ile olumlu veya olumsuz aynı yönde olur. Diğer bir ifade ile de sözde bir anlamı diğer bir anlam ile ilişkilendirmektir. Bu açıdan bakıldığında “birleşik cümleler”in bir kısmı, *idmac* içinde düşünülebilir. *İdmaca muzâ'afe* adı da verilmiştir⁴⁵⁴.

İdmac sanatının içeriği ve yukarıda verilen örnekler bu terimin dil bilgisinde *birleşik cümle* adı ile anılan cümle çeşidi içinde düşünülebileceğini göstermektedir. Çünkü *idmac*

⁴⁵³ Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 220.

⁴⁵⁴ “*Mehmet Ali Avni Bey bu vak’adan sonra Selimname muharririnin mektep çocukları için millî bir ilahî yazdığını söyler ki divanında vardır*” (A. H. Tanpınar). “*Sert rüzgârda bulunduğumuz tepenin yassı şekli –Evliya Çelebi olsa Peşte için yaptığı gibi bir bademe benzetirdi- tam bir gemi küpeştesi hâlini aldı*” (A. H. Tanpınar). Bunlar nitelik bakımından birer *idmac* örneği olmakla birlikte, barındırdıkları ara cümle ve ki’li cümle ile aynı zamanda birleşik cümle niteliğindedir. *İdmac* ve örnekleri için bk. Saraç, age, ss. 224–225. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, ss. 111–112; Karataş, age, s. 218; Mermer-Keskin, age, s. 44. Bundan başka Bilgegil, aynı terimi şu şekilde tanımlamıştır: “Övme veya yerme manası taşıyan bir sözü başka bir mana daha kazanacak surette kullanma sanatı”. Dolayısıyla Bilgegil, anılan terimi övme veya yerme ile ilgili bir konumda ele almıştır. Bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, ss. 204–205.

sanatında olduğu gibi *birleşik cümle*de de bir yargı içinde birden fazla anlam oluşturacak söyleyişlere yer verme söz konusudur. *İdmacın* özellikle birleşik cümlelerin alt birimlerinden olan *ki’li birleşik cümle* ve *ara cümleli cümle* çeşidine daha uygun olduğu söylenebilir. Zira yukarıda *idmac* sanatını açıklamak amacıyla verilen ikinci örnek, bazı kaynaklarda *ara cümleli cümle* için de gösterilmektedir⁴⁵⁵. *İdmac* ve *birleşik cümle* terimleri, içerisinde asıl cümle ile aynı doğrultuda görev üstlenen cümleleri barındırmaları dolayısıyla birbirine benzemektedir.

1. İstitba/Katmerli Övgü/Double Eloge: Övgüye has *idmaca istitba* adı verilir. *İdmac* daha genel olup övgüyü, yergiyi veya herhangi bir anlamı kapsar. *İstitbada* ise asıl anlam da gizlenen anlam da övgüye dairdir⁴⁵⁶.

İstitba sanatının karşılığı olmak üzere bazı kaynaklarda *katmerli övgü* önerisine yer verilmiştir.

Katmerli övgü, “Bir kimseyi birkaç özelliğini bir arada belirterek övme”⁴⁵⁷ biçiminde tanımlanmıştır. “*Mehmet çalışkan olduğu kadar saygılıdır da*” cümlesinde *katmerli övgü* yapılmıştır. *İstitbanın* temel özelliği, ifadenin hem asıl hem de yoruma dayalı anlamının övgüye dair olmasıdır. *Katmerli övgüde* de herhangi bir insan veya varlığa ait birden fazla övgüyü sıralama söz konusudur. Dolayısıyla *katmerli övgü* ile *istitba* büyük ölçüde birbirine denktir.

Katmerli övgünün Batı kaynaklı eşiti *double élogedur*. *Double éloge*, “çift katlı, katmerli övgü” demektir. Batı kökenli bu önerinin içeriği de yalnız övgü nispetindedir. Dolayısıyla *katmerli övgü* ve *istitba* sanatıyla benzerdir.

⁴⁵⁵ *Ara cümleli cümle*, cümleden çıkarıldıkları zaman cümlelerin anlamı bozulmamak üzere bir ara cümle taşıyan cümlelerdir. *Ara cümle*, cümlede bir ek bilgi, açıklama, çağrışım yoluyla akla gelen bir düşünceyi ifade edebilir. Bk. A. Mevhibe Coşar, Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Beş Şehir Adlı Eserindeki Cümlelerde Unsur Dizilişi ve Kuruluş İlişkisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1997, s. 165 ve devamı. Ayrıca bk. Mustafa Özkan ve diğerleri, Yüksek Öğretimde Türk Dili, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2001, s. 593.

⁴⁵⁶ Saraç, age, s. 224. Ayrıca bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 205. Bunun yanında Mermer-Keskin, anılan eserlerinde *istitba* sanatını *idmac* sanatıyla eşit olarak göstermiştir. Bk. Mermer-Keskin, age, s. 51.

⁴⁵⁷ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 72.

Katmerli övgü, nitelik bakımından sıfat tamlaması şeklinde bir kelime grubudur. Öneri yapı bakımından Türkçeye uygundur. Ancak anlam bakımından *istitba* sanatını tam manasıyla karşılayamamaktadır.

2. Ta'lik: *İdmac* ile ilgili bir ifade tarzı da *ta'lik*dir. *Ta'likte* de birbiriyle ilgili iki anlam vardır. Fakat bunların her ikisi de açıktır; birbiriyle kaynaşmış olup her ikisi de asıl maksattır. *İdmacda* ise ikinci anlam asıl maksat değildir, dolaylı ve gizlidir⁴⁵⁸.

1216. Tecahül-i Arif-Tecahül-Tecahül-i Arifane/Bilmezcelik- Bilmezden/Bilmezlikten Gelme/Ignorance Satirique-Vortäuschung von Unwissenheit

Şiir veya düz yazı bir metinde bilinen bir hususun bir noktaya bağlı olarak bilinmiyormuş gibi ifade edilmesidir. Bir başka deyişle, *tecahül-i arif*, bilineni bilmezlikten gelmedir. Bu sanata *tecahül*, *tecahül-i arifane* de denir⁴⁵⁹.

Tecahül-i arif sanatının karşılığı olarak kaynaklarda *bilmezcelik* ve *bilmezden/bilmezlikten gelme* önerilerine yer verilmiştir.

Bilmezcelik, “Birinin, bildiği belli olan bir şeyi, nükte yapmış olmak için, bilmez gibi davranması”⁴⁶⁰dır. Önerinin tanımı birebir olarak *tecahül-i arif* sanatıyla örtüşmektedir. Her ikisinde de bir noktaya bağlı olarak bilinen bir şeyi bilmiyormuş gibi davranma söz konusudur. Dolayısıyla *bilmezcelikin* *tecahül-i arif* sanatının dil bilimsel karşılığı olabileceği söylenebilir.

Bilmezcelik, *bil-* fiiline fiilden isim ve sıfat yapan *-mAz*, kelimeye eşitlik, nispet gibi anlamlar katan *-cA* ve isimden isim yapım eki *-lik* getirilerek türetilmiştir. Türkçede *bilmezce*

⁴⁵⁸ Saraç, age, s. 224. Dil bilimi ve edebiyat bilgilerine yönelik kaynaklarda *ta'lik* sanatıyla uyumlu veya bu sanatın karşılığı olabilecek herhangi bir terim önerisine rastlanmamıştır.

⁴⁵⁹ “*Edrine şehri mi bu ya gülşen-i me’va mıdır/Anda kasr-ı padişahî cennet-i âlâ mıdır*” (Nef’î). Şair, övdüğü şehrin cennet, köşkün de Kâbe olmadığını bilmektedir, fakat anlatıma güç katmak ve övgüyü pekiştirmek için gerçeği bilmiyormuş gibi davranmaktadır. Saraç, age, s. 227. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 111; Akalın, age, s. 189; Karaalioğlu, age, s. 368; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 196; Özdemir, age, s. 272; Ertuğrul, age, s. 198; Dilçin, age, s. 441; Karataş, age, s. 458; Mermer-Keskin, age, ss. 99–100; Eren-Uzunoglu, age, s. 231.

⁴⁶⁰ Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 24.

şeklinde bir kelime bulunmamaktadır. Dolayısıyla eşitlik ekinin yanlış kullanımından kaynaklanan bir kusur söz konusudur. Bu da *bilmezcelik*in yapı bakımından Türkçenin terim türetme kurallarına uygun olmadığını göstermektedir.

Bilmezden/bilmezlikten gelme ise “Bilinen bir şeyi anlam inceliği yaratmak, duygu gücünü artırmak ya da nükte yapmak amacıyla bilmez gibi görünme sanatı”⁴⁶¹dır.

Yukarıda *tecahül-i arif* sanatıyla ilgili ileri sürülen diğer dil bilimsel öneride olduğu gibi *bilmezden/bilmezlikten gelme* de *tecahül-i arif* için uygun bir karşılıktır. Ancak *tecahül-i arif*in toplum içinde genellikle bilinmesi ve kendi adıyla anılması, diğer dil bilimsel karşılıkların zihinlerde yer etmesini engellemiş, bu önerileri arka plana itmiştir.

Bilmezden/bilmezlikten gelme önerisinin Batı kaynaklarındaki özdeşi olarak kaynaklarda *ignorance satirique* ve *vortäuschung von unwissenheit* ifadelerine rastlanmıştır. Bu önerilerden *ignorance satirique*, “yergili, hicivli bilmezlik, cahillik” anlamına gelmektedir. Önerilen Batı kaynaklı ifadenin içeriğinde dinleyiciyi yerme ve hicvetme niteliği mevcuttur. Dolayısıyla bir eleştiri mahiyetindedir. Ancak *tecahül-i arif* ve *bilmezden/bilmezlikten gelme*de eleştiriden çok bir nükteye dayalı olarak bilinen bir durumdan habersizmiş gibi davranılır. Bu, anılan Batı kaynaklı öneriyle *tecahül-i arif* ve *bilmezden/bilmezlikten gelme*nin temel özellikleri bakımından birbirinden ayrı olduğunu göstermektedir.

Vortäuschung von unwissenheit ise, “cehaletten kaynaklanan bilgisizlik” anlamındadır. Bu yönüyle *tecahül-i arif* sanatına karşıt bir özellik sergilemektedir. Çünkü *tecahül-i arifte* haberdar olunan olay veya durum karşısında bir nükte amacı güdülerek bilinmiyormuş gibi davranılır. *Vortäuschung von unwissenheit* ifadesinde ise bilgisizlikten veya cehaletten kaynaklanan bir bilmeme söz konusudur.

⁴⁶¹ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 26. Ayrıca bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (24.05.2009); Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 27. Bunun yanında Karataş, anılan eserinde *tecahül-i arif* sanatının karşılığı olarak *bilirbilmezlik* önerisine yer vermiştir. Bk. Karataş, age, s. 458. Ayrıca Karaalioğlu da anılan eserinde yine *tecahül-i arif* sanatının karşılığı olarak *bilmezlenme* önerisini sunmuştur. Bk. Karaalioğlu, age, s. 368. “*Sular mı yandı/Neden tunca benziyor mermer?*” (Ahmed Haşim). Belirtilen mısralar *bilmezden/bilmezlikten gelme* örneğidir. Şair, suyun o rengi almasının günün belli saatlerinde güneş ışınlarının geliş açlarına bağlı olarak gerçekleşen doğal bir durum olduğunu bilmektedir. Ancak bunu bilmiyormuş gibi davranmaktadır. Aynı örnek *tecahül-i arif* sanatı için de gösterilebilir.

Bilgegil, *tecahül-i arif* sanatının Batı kaynaklarındaki karşılığı olarak *ironie* terimini işaret etmiştir. Ancak daha önce değinildiği gibi, dil biliminin şiir dili incelemelerinde *ironie* terimi daha çok *tariz* sanatını karşılamak için kullanılmıştır. *Ironiede* hem alay hem de dokunaklı söz söyleme söz konusudur. *Tecahül-i arifte* ise bir anlam inceliği oluşturmak için bilinen bir şeyi bilmiyormuş gibi davranma durumu görülür. *Tecahül-i arifte* bir alay söz konusu olsa bile, bu alayın amacı muhatabı eleştirmek veya ona söz dokundurmak değildir. Dolayısıyla *ironie* terimini *tecahül-i ariften* ziyade, *tariz* sanatının karşılığı olarak kullanmak daha uygundur. Belki *tariz*, *ignorance satirique* ile benzeşebilir.

Bilmezden/bilmezlikten gelme, çıkma/ayırılma grubu şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. Unsurları bakımından Türkçeye uygun olan *bilmezden/bilmezlikten gelme*, anlam olarak *tecahül-i arifi* tam ve kesin bir şekilde yansıtmaktadır. Ancak günlük konuşmalarda sıklıkla kullanılan, fakat dil bilimsel bir terim olarak yaygınlık kazanamayan bir ifadedir.

1217. İstifham/Söylev Sorusu-Sorulama-Sözbilimsel Soru/Interrogation-Rhetorical Question

Sözü, sorulan şeye cevap verme amacı gütmeyen duyguyu ve anlamı güçlendirmek için soru biçiminde söylemektir. *İstifham*, kaynaklarda genellikle *tecahül-i arif* sanatıyla birlikte ele alınmaktadır. Bir başka deyişle, *tecahül-i arif* genellikle *istifham* yoluyla yapılır⁴⁶².

Bilgegil, *istifham* sanatı için “Kin, öfke, kıskançlık, ümitsizlik, üzüntü, acz, sevgi, nefret, teessüf... bir ihtirasın kalbi sarstığı anda, bu sarsıntının şiddetini daha kuvvetli şekilde tebliğ

⁴⁶² Ayrıca *istifham* çeşidi olarak *cevaplı istifhamlardan* söz edilir. Bunlar, yöneldikleri maddeye dair bizzat cevap mahiyeti taşırlar. Ya beklenmeyen bir durum veya olay karşısında, soruyu cevabın takip etmesi suretiyle hayreti ortaya koyar ya da anlamda pekiştirme görevi üstlenirler. İkisi birlikte, maksadı tam karşılamamakla beraber *cevaplı istifhamlar (karşılıklı sorular)* adı altında toplanabilir. Bunlar da ayrıca alt türlere ayrılır: *Doğrudan doğruya cevaplı istifhamlar: Cevaplı istifhamlar* bir sorunun ardından gelen bir karşılığa atlaması ya da doğrudan doğruya içinde karşılığı da taşımasıyla meydana gelir. Bu istifham çeşidi Batı kaynaklarında *subjection* terimiyle ifade edilir. *Cevabı pekiştiren istifhamlar*: Bazı sorular karşılıklarına ait manayı pekiştirme maksadıyla kullanılır. Bütün sorular gibi bunlar da ya olumlu ya olumsuz bir hâlde bulunur. Söz konusu *istifham* çeşitleri için konuyla ilgili kaynaklarda herhangi bir dil bilimsel karşılığa rastlanmamıştır. *İstifham* sanatının türleri ve örnekleri için bk. Saraç, age, ss. 227–228. Ayrıca bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, ss. 263–265; Akalın, age, s. 97; Karaalioğlu, age, s. 175; Dilçin, age, s. 456; Ertuğrul, age, s. 103; Karataş, age, s. 243; Mermer-Keskin, age, s. 50. “*Sana kimisi canım kimi cananım deyü söyler/Nesin sen doğru söyle can mısın canan mısın kâfir*” (Nedim). Beyitte ifade edilen sözlere göre aslında şair için sevdiği hem canı hem de cananıdır. Ancak şair, anlam ve duygu yoğunluğunu artırmak için herhangi bir cevap beklemeden sevdiğine sorular yöneltmekte, *istifham* sanatı yapmaktadır. Buradaki *istifhamda* aynı zamanda *tecahül-i arif* sanatı vardır. Çünkü şair sevdiğini hem can hem de canan olarak kabul etmesine rağmen bunu bilmiyormuş gibi davranarak sevdiğine sorular sormaktadır.

için serdedilen suallerdir”⁴⁶³ ifadelerini kullanmıştır. Bu açıklamalara göre *istifham* sanatıyla oluşan sorular, belli bir duygu yoğunluğunun neticesidir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi, birçok kaynakta soru sorma anındaki ruh hâline değinilmemiş, *istifham* sanatının en belirgin özelliği olarak sorulan soruya cevap beklenmemesi ve bu şekilde anlatıma güç kazandırılması gösterilmiştir.

Kaynaklarda *istifham* sanatı ile ilgili olmak üzere *söylev sorusu*, *sorulama*, *sözbilimsel soru* gibi karşılıklar önerilmiştir.

Söylev sorusu, “Özellikle söylevlerde ve duygusal yazılarda dinleyicilerin, okuyucuların düşüncelerini pekiştirmek için sorulan, yanıt gerektirmeyen sorular”⁴⁶⁴ biçiminde tanımlanmıştır. *Söylev sorusu*, soruya cevap beklenmemesi temelinde *istifham* sanatıyla örtüşmektedir. Burada farklı olan tek unsur, *söylev sorusunda*, yanıt gerektirmeyen sorunun bulunduğu yer hakkında açıklamada bulunulması; “söylev ve duygusal yazı” şeklinde belirtilmesidir. Bunun dışında verilmek istenen mesaj itibarıyla *istifham* sanatı ile *söylev sorusu* aynı özelliktedir.

Söylev sorusu, nitelik bakımından belirtisiz isim tamlaması şeklinde bir kelime grubudur. Önerilen tamlamanın unsurlarından *söylev* üzerinde fikir ayrılıkları vardır. Banguoğlu, Timurtaş, Hacıeminoğlu ve Atay *söylevin* yapı bakımından yanlış bir kelime olduğunu belirtirken Ataç ve Püsküllüoğlu ise kelimenin dilde tutunmayı başarmış doğru bir türetme olduğunu savunmuşlardır⁴⁶⁵. Türkçede –Av ekiyle türetilmiş *ödev*, *işlev*, *türev* gibi kelimeler de mevcuttur⁴⁶⁶. Ancak *söylevin nutuk* karşılığı kullanılıyor olması, ve böylece *istifham* sanatını tam manasıyla karşılayamaması nedeniyle *söylev sorusu*, bu sanatın dil bilimsel karşılığı olmaya yeterli bir öneri değildir.

⁴⁶³ Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 259.

⁴⁶⁴ “Hangi insan özgürlüğünden vazgeçebilir?” cümlesinde soruyu soran kişi aslında “Hiç kimse özgürlüğünden vazgeçmez” demek istemekte, dolayısıyla dinleyici ya da okuyucudan bir cevap beklememektedir. Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 120. Burada ayrıca *sorulama* şeklinde bir öneriye de yer verilmiş ve *söylev sorusunun* eş anlamlısı olarak gösterilmiştir.

⁴⁶⁵ Bk. Bayar, age, s. 260.

⁴⁶⁶ Kazan asıllı Abdullah Taymas 6. Türk Dili Kurultayı’nda –av/-ev ekiyle türetilen kelimelerin Türkçede kabul gördüğünü ve bu şekilde kelime türetilbileceğini belirtmiştir. Ancak Taymas, –av/-ev ekiyle türetilen kelimelerin kökünün ünlü ile bitmesi gerektiğini belirtmiştir. Bk. Zülfikar, age, ss. 60–61 (42 numaralı dipnot). Dolayısıyla *söylev* de ünlü ile biten *söyle-* fiiline –ev (-v) eki getirilerek türetildiği için Türkçeye uygun olarak kabul edilebilir.

Sorulama, “Bir yazılı ya da sözlü anlatımda düşünce ve duyguları, okurların ya da dinleyicilerin daha çok ilgilerini çekebilmek amacıyla herhangi bir yanıt beklemeden soru biçiminde dile getirme”⁴⁶⁷ biçiminde tanımlanmıştır. Bu ifade de anlamca doğrudan *istifham* sanatını yansıtmaktadır. Bunun yanında *söylev sorusunda* belirtilen sorunun yeri veya zamanı, burada söz konusu değildir. Aynı genellik *istifham* sanatında da görülmektedir. Dolayısıyla *sorulama* önerisi anlam bakımından *istifham* sanatına daha yakındır.

Önerilen her iki kelimenin Batı kaynaklı karşılığı olarak gösterilen *interrogation*, “soru sorma”, “sorguya çekme” gibi anlamlara gelmektedir. Terimin anlamı genel bir nitelik taşımaktadır. Bir başka deyişle, *interrogation* teriminin sorulan soruya cevap bekleme veya anlatımı güçlendirme amacına dair birtakım özellikleri barındırıp barındırmadığı ile ilgili herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Dolayısıyla terimin *istifham* ve ilgili diğer önerilerle soru özelliğini barındırması hususunun dışında herhangi bir benzer yanının olduğunu söylemek güçtür. Ancak alanlar arasının yanında diller arasında da terimlerin kullanımları ve karşılık önerileri birtakım farklılıklar sergileyebilmektedir. *İstifham*, *sorulama*, *söylev sorusu* ve *interrogation* arasındaki ince anlam ayırımı da bu çerçevede değerlendirilebilir.

Sorulama, *sor-* eylemine fiilden isim yapım eki *-I*, isimden fiil yapım eki *-IA* ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. Kelimeyi oluşturan kök ve kullanılan yapım ekleri itibarıyla Türkçeye uygun olduğu izlenimini veren *sorulama*, Türkçede *sorula-* şeklinde bir fiil gövdesinin olmaması nedeniyle yapı bakımından kusurludur.

Sözbilimsel soru ise “Aslında bir yanıt almak amacıyla değil de herhangi bir şeyin doğruluğuna inandırmak ya da herhangi bir şeyi beğenmediğini kesin biçimde belirtmek için bir soru tümcesi kullanmak”⁴⁶⁸ anlamına gelmektedir. Önerilen tamlamanın anlamı *istifham* sanatıyla örtüşmekle birlikte, dinleyiciye anlamlı bir tepki özelliği taşımasıyla *kinaye* ve *tariz* sanatlarını da anımsatmaktadır. Ancak anlamca tam manasıyla olmasa da *istifham* ile benzerdir.

Sözbilimsel sorunun Batı kaynaklarındaki karşılığı olarak *rhetorical question* ifadesine yer verilmiştir. Bu ifade de birebir olarak çevrildiğinde “sözbilimsel soru” anlamındadır. Ancak

⁴⁶⁷ Göğüş ve diğerleri, *Yazın Terimleri Sözlüğü*, s. 106. Ayrıca bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (24.05.2009).

⁴⁶⁸ Özünlü, age, s. 260.

buradaki benzerlik önerinin sözlük anlamı nispetindedir. Bir başka deyişle, bağlamsal olarak kazandığı değişik anlamlar, *rhetorical question* önerisini *istifham*dan ayırabilir. Dolayısıyla anılan Batı kaynaklı terimin *istifham* sanatıyla ilgisi hakkında kesin bir fikir belirtmek güçtür.

Sözbilimsel soru, sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. –*sAl* eki dilde zaman zaman tartışmalara neden olmakla beraber, bugün kullanımı geniş bir alana yayılan eklerdendir. Bunun yanında tamlamayı oluşturan unsurların Türkçe olması, *istifham* sanatını tam manasıyla ve kesin bir anlam ile yansıtabilmesi, dil bilimi çalışmalarında belli bir kullanım alanı olan *sözbilimsel sorunun istifham* sanatının karşılığı olarak kullanılabilir bir terim olduğunu göstermektedir⁴⁶⁹.

İrha-yı İnan: Yazanın, kendini kalemin; hatibin, sözün seyrine teslim etmesidir. *İrha-yı inan* edebiyatta, sonunda muhalifi haksız çıkarmak üzere geçici bir zaman için onun iddialarını haklı kabul etme yoludur⁴⁷⁰.

Sual-i Mukaddere Cevap-Mukadder Suale Cevap/Önceleme/Prolepse-Anticipation:

Bir iddiayı ortaya koymadan önce, onun karşısında ileri sürülecek itirazı baştan düşünüp cevaplandırma sanatıdır⁴⁷¹.

Bazı kaynaklarda *sual-i mukaddere cevap* ile ilgili olmak üzere *önceleme* önerisine yer verilmiştir.

Önceleme burada, “Hasımdan gelebilecek takışmaları ondan önce göz önüne alıp karşılama”⁴⁷² şeklinde tanımlanmıştır. *Öncelemenin* belirtilen anlamı birebir olarak *sual-i*

⁴⁶⁹ Bundan başka Bilgegil, *istifham* sanatının karşılığı olarak *doğrudan doğruya soru/interrogation proprement dite* ifadesini önermiştir. Bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 259. Bu Fransızca karşılık da birebir çeviridir. *Doğrudan doğruya soru*, adı ve içerdiği anlam ile sorulan soru hususunda kesinlik bildirmektedir. Bir başka deyişle, bu önerinin, sorunun muhataba iletilmesi esasına dayandığı söylenebilir. Ancak sorulan sorunun cevabının istenip istenmediği konusunda herhangi bir açıklamaya yer verilmediğinden *istifham* sanatıyla benzeşme ölçüleri hakkında kesin bir fikir belirtmek güçtür.

⁴⁷⁰ Bilgegil, *irha-yı inan* sanatının Batı kökenli karşılığı olarak *extention* kelimesini önermiştir. Bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 197. *Extention*, bir şeyi elde etmek veya bir amaca ulaşmak için başvurulmuş yol anlamına gelmektedir. *İrha-yı inan* sanatında da bu duruma paralel bir özellik görülmektedir; düşünce bakımından karşıt olanı fikir yarışında yenmek için önce onun fikirlerini kabul edip sonra haksız çıkarma, *irha-yı inan*ın temel özelliğidir. Bir başka deyişle *irha-yı inan*, belli bir amaç doğrultusunda bir yöntem uygulama sanatıdır.

⁴⁷¹ Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 198.

⁴⁷² Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 85. Bunun yanında Vardar, anılan eserinde *önceleme* terimini şu şekilde tanımlamıştır: “Sözdizimde, daha sonra gelmesi gereken ögeye daha önce yer verme; sesbilgisinde, bir

mukaddere cevap sanatıyla örtüşmektedir. Hem bu sanatta hem de *öncelemede* karşılıklı sayılabilecek konuşmada muhatabın hamlesini önceden sezip ondan evvel cevap verme özelliği baskındır.

Önerinin Batı kaynaklı karşılığı olarak *prolepse*⁴⁷³ ve *anticipation* terimleri gösterilmiştir. *Anticipation*, bir şeyin olabileceğini önceden tahmin edip ona göre davranma anlamındadır. *Mukadder suale cevap* sanatında da dinleyicinin söyleyeceğini önceden tahmin edip ona göre bir tavır alma söz konusudur. Dolayısıyla Batı kaynaklı kelime ile *mukadder suale cevap* arasında bir benzerlik, karşıdakinin fikrini tahmin etme ve buna bağlı olarak söylenecek sözü önceden hazırlama temelinde bir örtüşme söz konusudur.

Önceleme, *ön* köküne, eşitlik eki *-cA*, isimden fiil yapım eki *-lA* ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. *-cA* eki burada *sivilce*, *karaca*, *alaca* kelimelerinde olduğu gibi kalıcılık niteliği taşımakta ve doğrudan anlamı değiştiren bir yapım eki görevinde kullanılmaktadır⁴⁷⁴. Yapı bakımından Türkçeye aykırı bir yanı bulunmayan *önceleme*, tanıma bağlı olarak *mukadder suale cevap* sanatını tam manasıyla karşılayabilmektedir. Ayrıca dil bilimsel çalışmalarda *mukadder suale cevap*ın karşılığı olarak kullanılmasa da ibarede belli unsurların yansıtılması gibi önemli bir işlevde kullanılmaktadır. *Öncelemenin* günlük dilde kullanımı yaygın olmadığından terimleşmesi beklenebilir.

1218. Hüsn-i Ta'lîl-Hüsn-i Tevcih/Sebep Yakıştırma-Güzel Nedenleme

Bir hadiseye veya duruma, ifadeye güzellik katacak tarzda, kendi sebebi dışında bir sebep göstermektir. Bir başka deyişle, ifadeye güzellik vermek amacıyla bir hususu, gerçek olmayan bir itibara dayanarak kendi sebebine aykırı bir sebeple nitelendirmektir. *Hüsn-i ta'lîle hüsn-i tevcih* de denir⁴⁷⁵.

Olmayan sebebe önce sanatkârın inanması, inanmış olduğu kanaatini vermesi gerekir. Dolayısıyla gösterdiği sebepte kuşku duyulduğunun ifadesi, hadiseyi *hüsn-i ta'lîl* olmaktan

ses oluşturulurken daha sonra gelecek bir sesin kimi özelliklerini alması". Vardar, age, s. 153. Ayrıca *öncelemeler* hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Özünlü, age, ss. 93–102.

⁴⁷³ Eldeki kaynaklarda *prolepse* terimiyle ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

⁴⁷⁴ Anılan ek hakkında daha fazla bilgi ve örnek için bk. Zülfikar, age, s. 62.

⁴⁷⁵ Saraç, age, s. 231. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 106; Akalın, age, s. 90; Karaalioğlu, age, s. 158; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, ss. 211–215; Özdemir, age, s. 144; Dilçin, age, s. 443; Ertuğrul, age, s. 97; Karataş, age, s. 207; Mermer-Keskin, age, s. 42.

çıkartır (bu ifade şekline *şibh-i hüsn-i ta'lîl/yarı hüsn-i ta'lîl* denir). *Hüsn-i ta'lîl* çoğu zaman bir benzetme olgusunu da içinde taşır. “*Titrerdi sular bir kadının hasta sesinden*” (Faruk N. Çamlıbel). Şair, tabiatta gördüğü bir hadiseyi, yani suların durgun olduğu vakitte bile titrer hâlde oluşunun sebebini bir kadının hasta sesine bağlamaktadır⁴⁷⁶.

Hüsn-i ta'lîl sanatı için kaynaklarda *sebeb yakıştırma* ve *güzel nedenleme* önerilerine yer verilmiştir.

Sebeb yakıştırma, “Bir şeyin meydana gelmesine hayalden bir sebep gösterme”⁴⁷⁷ biçiminde tarif edilmiştir. Terimin anlamı *hüsn-i ta'lîl* sanatıyla uyumludur. Ancak bir olayın gerçekleşmesine hayalden bir sebep yakıştırmak, hem olumlu hem de olumsuz durumlarda geçerlidir. Bir başka deyişle, gerçekleşen bir olaya insan zihninde kötü çağrışımlar bırakacak bir sebep de gösterilebilir. Hâlbuki *hüsn-i ta'lîl* sanatının temel niteliği, ileri sürülen hayalî sebebin güzelliği, insan aklında bıraktığı olumlu çağrışımlardır. Dolayısıyla genel anlam özelliği *hüsn-i ta'lîl* sanatına uygun olan *sebeb yakıştırma*, ortaya atılan hayalî sebebin niteliği belirtilmediğinden anılan sanat ile tam manasıyla denk değildir.

Sebeb yakıştırma, bir isim fiil grubudur. Anılan önerinin, yapı bakımından Türkçeye aykırı bir yanı bulunmamaktadır. Unsurların tamamen Türkçe kelimelerden olmaması, ilk bakışta Türkçe terim türetme esaslarına aykırı bir özellik gibi görünmektedir. Ancak *sebeb* kelimesi Türkçeleşmiştir ve dilde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bunun yanında *sebeb yakıştırma*, *hüsn-i ta'lîl* sanatını büyük ölçüde karşılamaktadır.

Güzel nedenleme, “Daha çok divan şiirinde, herhangi bir gerçek olayın ortaya çıkışını, düşsel ve güzel bir nedene bağlama sanatı”⁴⁷⁸ dır. *Güzel nedenlemenin* anlamındaki bir olayın gerçekleşme sebebini hayalî ve güzel bir nedene bağlama özelliği doğrudan *hüsn-i ta'lîl*

⁴⁷⁶ Saraç, age, ss. 231–232. “*Birçok gidenin her biri memnun ki yerinden/Birçok seneler geçti; dönen yok seferinden*” (Yahya Kemal). Birinci mısradaki geçen “gitmek” kelimesi ölen birisinin ardından söylenen sözdür, dolayısıyla ölümü anlatmaktadır. Ancak ölen insanın gittiği yerden geri dönmemesi güzel bir sebebe (memnuniyete) bağlanmıştır Kamil İşeri-Sercan Demirgüneş, “Sessiz Gemi Şiirinin Anlambilimsel/Göstergebilimsel İncelenmesi”, *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, C. III, Sayı: 4, (Yaz 2008), s. 508.

⁴⁷⁷ Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 96.

⁴⁷⁸ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 57. Ayrıca bk. Gençan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (24.05.2009); Özdemir, age, s. 135; Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 65; Karataş, age, s. 207. “*Gök masmavi bu sabah/Güzel şeyler düşünelim diye*” (Cahit Sıtkı Tarancı). Gökyüzünün mevsim şartlarına göre aldığı olağan görünüm, şair tarafından güzel bir nedene, hoş düşünceleri akla getirsin diye böyle bir görüntünün oluştuğuna bağlanmıştır. Dolayısıyla hem *güzel nedenleme* hem de *hüsn- ta'lîl* sanatı için uygun bir örnektir.

sanatını yansıtmaktadır. *Sebep yakıştırmaya* göre, *güzel nedenleme*, *hüsn-i ta'lîl* sanatıyla daha uyumludur ve birebir çeviri ile üretilmiş görünmektedir.

Güzel nedenleme, sıfat tamlaması şeklinde bir kelime grubudur. Tamlamayı meydana getiren kelimeler Türkçe olmakla beraber, Türkçede *nedenle-* şeklinde bir fiil gövdesinin bulunmaması, anılan öneriyi yapı bakımından zaafa uğratmaktadır.

1219. Te'kidü'l-Medh Bima Yüşbihü'z-Zem ve Te'kidü'z-Zem Bima Yüşbihü'l-Medh

Yeriyor gözüüp övgüyü ve övüyor gözüüp yergiyi pekiştirir. Kendilerine özgü yapıları nedeniyle *övüyor gibi yerme* ve *yeriyor gibi övme* karşılıkları bu terimleri tam olarak karşılamaz⁴⁷⁹. Ahmed Cevdet Paşa bu sanatı kabul edilebilir mübalağa (*mübalağa-i makbule*) olarak ele almıştır⁴⁸⁰. Bilgegil ise anılan bu iki sanatı *öğme yoluyla yerme* ve *yerme yoluyla öğme* adıyla *istidrâk* başlığı altında incelemiştir⁴⁸¹.

1. Te'kidü'l-Medh Bima Yüşbihü'z-Zem/Yergimsi Övgü-Yererek Övme

Yergiyi ifade eden sözlerle övgüyü pekiştirir. Övülecek olan varlıktan bir kusur kaldırılır, peşi sıra; *“fakat”*, *“şu kadar var ki”*, *“ancak”*, *“ama”* gibi bir istisna edatı getirilir. Söze muhatap olan o anda bir kusurun, ayıbın dile getirileceğini zanneder. Ama söz sahibinin dile getirdiği husus o varlık için gerçekte bir övgü olur. Bu tarz övgüyle bir başka biçimde de karşılaşılabılır. İlk önce varlık bir özelliğiyle övülür. Daha sonra yukarıda dile getirilen istisna edatlarından biri getirilir. Dinleyici o anda bir kusurun dile getirileceğini düşünürken yine bir başka özelliği ile o varlık övülür. *“İngilizce bilir ama Fransızcası da iyidir”*, *“Necip'in bir kusuru varsa o da her zaman doğruyu söylemesidir”* cümleleri bu türdendir⁴⁸².

Bilgegil'in *yerme yoluyla öğme* adıyla ele aldığı *te'kidü'l-medh bima yüşbihü'z-zem* sanatı ile ilgili olmak üzere ayrıca kaynaklarda *yergimsi övgü* ve *yererek övme* gibi terim önerilerine rastlanmıştır.

⁴⁷⁹ Saraç, age, s. 236.

⁴⁸⁰ Bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 110–111.

⁴⁸¹ Bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 220, 224.

⁴⁸² Saraç, age, s. 236. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 110; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 224.

Yergimsi övgü, “İlk bakışta yerer gibi görünen sözlerle övme”⁴⁸³ dir. Önerilen ifadenin anlamı birebir olarak *te’kidü’l-medh bima yüşbihü’z-zem* sanatını yansıtmaktadır. Hem *yergimsi övgü* hem de *te’kidü’l-medh bima yüşbihü’z-zem*, görünürde eleştiri ya da yergi ifade eden sözün aslında övgü özelliği taşımasıdır.

Yergimsi övgü, bir sıfat tamlamasıdır. *-msI* ekinin asıl işlevi renk adlarına gelerek onları sıfat yapmaktır. Ancak *ekşimsi*, *ipeğimsi* örneklerinde görüldüğü gibi asıl görevinin dışında da kullanılabilir. Dolayısıyla *yergimsi* kelimesi de bu kapsamda sayılabilir. *-msI* ekinin “benzeyen” anlamı katması göz önüne alındığında bu ifadeden “yergiye benzeyen övgü” anlaşılacaktır. Bu da mantıkça mümkün olmadığından yapılaşça doğru ve tanım karşılığı bakımından bir örtüşmeden söz edilse de *te’kidü’l-medh bima yüşbihü’z-zem* sanatının birebir yansıtıldığını söylemek güç olacaktır.

Yererek övme ise, “Birini yerer gibi görünüp, övme”⁴⁸⁴ biçiminde tanımlanmıştır. “Ahmet’in yapamadığı şeylerden biri de başkasının arkasından konuşmaktır” cümlesinde *yererek övme* yapılmıştır. Cümlede istisna belirten edatlara yer verilmemiştir, ancak belirtilen anlamda herhangi bir eksiklik ya da karışıklık yoktur. Önerinin anlamı ve belirtilen örnek doğrudan *te’kidü’l-medh bima yüşbihü’z-zem* sanatını işaret etmektedir. Buradan hareketle öneriler ve açıklama amaçlı örneklerin, *te’kidü’l-medh bima yüşbihü’z-zem* sanatıyla benzer olduğu söylenebilir.

Yererek övme, isim-fiil grubudur. Önerilen kelime öbeği unsurları bakımından Türkçeye aykırı bir nitelik taşımamaktadır. Bunun yanında anlam olarak *te’kidü’l-medh bima yüşbihü’z-zem* sanatını birebir yansıtmaya özelliğine sahiptir.

⁴⁸³ Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 125.

⁴⁸⁴ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 135. Ayrıca Karaalioğlu, anılan eserinde *te’kidü’l-medh bima yüşbihü’z-zem* sanatının Türkçe dil bilimsel karşılığı olarak yukarıda anılan terim önerileri ve *te’kidü’l-medh bima yüşbihü’z-zem* sanatıyla aynı anlamı ifade eden *yergiye benzeyen övgü* ve *yergi yoluyla övgüyü pekiştirme* gibi adlandırmalara yer vermiştir. Bk. Karaalioğlu, age, s. 434.

2. Te'kidü'z-Zem Bima Yüşbihü'l-Medh/Övgümsü Yergi-Överek Yerme-Överce

Övüyor gözücüüp yergiyi pekiştirmediir. Yukarıda *te'kidü'l-medh bima yüşbihü'z-zem* için açıklanan yapı burada da geçerlidir. Özellikle hicivler çoğu zaman övercesine yermeye güzel örnekler sunar⁴⁸⁵.

Bilgegil'in *öğme yoluyla yerme* adıyla ele aldığı *te'kidü'z-zem bima yüşbihü'l-medh* sanatının karşılığı olmak üzere kaynaklarda *övgümsü yergi*, *överek yerme* ve *överce* önerilerine yer verilmiştir.

Övgümsü yergi, “İlk bakışta över gibi görünen sözlerle yerme”⁴⁸⁶ biçiminde tanımlanmıştır. Tanım, birebir *te'kidü'z-zem bima yüşbihü'l-medh* sanatını işaret etmektedir. Her ikisinde de sözün görünürde övgü, ama aslında yergi veya eleştiri niteliği taşıdığı anlatılmaktadır.

Övgümsü yergi, sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. Tamlamayı meydana getiren unsurların yapısı itibarıyla herhangi bir eksikliği bulunmayan *övgümsü yergi*, *yergimsi övgüde* olduğu gibi tamlamanın yansıttığı anlam itibarıyla eksiktir.

Överek yerme, “Birini över gibi görünüp yerme”⁴⁸⁷dir. Burada da aynı şekilde *te'kidü'z-zem bima yüşbihü'l-medh* sanatıyla benzerlik söz konusudur. Önerilen terimin anlamı, görünürde övgü, fakat özünde yergi niteliği taşımasıyla anılan sanat ile benzerdir. Belirtilen her iki öneride de *te'kidü'z-zem bima yüşbihü'l-medh* kendisinde var olan istisna edatlarına yer verilmemesine rağmen anlam karışıklığı bulunmamaktadır.

Överek yerme, isim-fiil grubudur. Unsurlarının yapısı itibarıyla Türkçeye aykırı bir yapı bulunmayan *överek yerme*, anlam olarak *te'kidü'z-zem bima yüşbihü'l-medh* sanatını birebir olarak açıklayabilmektedir.

⁴⁸⁵ Saraç, age, s. 237. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 111; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 220.

⁴⁸⁶ Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 87. Ayrıca bk. Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 92.

⁴⁸⁷ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 92.

Överce, “Bir kimseyi över gibi görünüp yerme”⁴⁸⁸dir. “Allah için kimsenin hakkını yemez; ücretlerimizi bir yıl sonra, paralar pul olunca ödedi doğrusu” cümlesi, bir *överce* örneği olduğu gibi, aynı zamanda *te'kidü'z-zem bima yüşbihü'l-medh* örneğidir. Dolayısıyla önerilen terimin anlamı ve açıklama niteliğindeki örnek, birebir olarak anılan sanatı yansıtmaktadır.

Överce, *öv-* eylemine sıfat fiil eki *-Ar* ve eşitlik eki *-cA* getirilerek türetilmiştir. Türkçede *kokarca*, *dönence* gibi sıfat fiil eklerinden sonra eşitlik ekinin getirilmesiyle türetilen adlandırmaların varlığı ve dilde tutunup yaygın bir şekilde kullanılması, benzer şekilde türetilen *övercenin* de yapı bakımından Türkçeye uygun olduğunu ortaya koymaktadır. Tek kelimedenden ibaret olması terim olabilme açısından uygun görünmekle birlikte, çağrışım değeri kabul edilebilirliğini güçleştirmektedir.

İstibtâ'a: Övme ile ilgili anlam sanatlarından biridir. Bir şeyi bir hâl veya vasfından dolayı överken içinde diğer bir övgünün de bulunması bu sanatı meydana getirir. “*Teşhis ve tedavide emsalsiz bir muvaffakiyet gösteren Dr. Muzaffer Kürkçüoğlu, daha ilk tebessümüyle hastalarına şifa vermeye başlar*”. Burada hekim, bir taraftan mesleğindeki üstünlüğü ile diğer yandan da şefkatiyle övülmektedir⁴⁸⁹.

Daha önce *istitba'* sanatı için önerilen *katmerli övgü* ifadesini burada da anmak gerekir. **Katmerli övgü**, “Bir kimseyi birkaç özelliğini bir arada belirterek övme”⁴⁹⁰dir. Bu ifadenin Batı kaynaklı karşılığı olarak önerilen *double éloge* de genel itibarıyla “katmerli övgü” anlamına gelmektedir. Belirtilen anlam, *istibtâ'a* sanatını da bu sanatı açıklamak üzere belirtilen örneği de karşılayabilecek niteliktedir. *İstibtâ'a* sanatının özelliği olan birkaç övgüyü birden sıralama durumu, övgünün pekiştirildiği bir sonuç ortaya koyar, bir başka deyişle, dile getirilen övgü katmerlenir. Dolayısıyla işlevlerinin benzerliği *istibtâ'a* sanatıyla *katmerli övgüyü* bir noktada birleştirmiştir.

⁴⁸⁸ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 102. Göğüş, bu önerinin eski dildeki karşılığı olarak *istidrâk* terimini göstermiştir. *İstidrâk*ın Bilgegil tarafından hem *te'kidü'l-medh bima yüşbihü'z-zem* hem de *te'kidü'z-zem bima yüşbihü'l-medhi* kapsayacak şekilde kullanıldığı daha önce belirtilmişti.

⁴⁸⁹ Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 224.

⁴⁹⁰ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 72.

1220. Mezheb-i Kelâmî-İhticâc

Bu adlandırmadaki *kelâmî* sözü kısaca dinin temel doğrularını savunmak için Müslüman düşünürlerin sistemleştirdikleri akli ve mantık kurallarını esas alan kelimeler ilmine işaret etmektedir. Edebiyat sahasında manzum veya düz yazı olarak dile getirilen husus ve iddia olunan mesele için kıyas yapılması ve delil getirilmesine *mezheb-i kelâmî* adı verilir. Bu sanata *ihcâc* da denir. Bilgegil bu sanatı *ta'lile* bağlı bir sanat olarak kabul etmiştir. Bu tarz ifadelerde, dile getirilecek düşünceye dinleyeninin itirazı var sayılarak ona cevap verme ve iddia edilen hususun doğruluğuna dinleyiciyi zorlama isteği var gibidir⁴⁹¹.

1221. Lafza Ait/Lafızla İlgili Sanatlar

12210. Cinas/Ündeş-Sesteşlik-Eş Adlılık/Calembour-Paronomase-Antanaclase

Kelime anlamı, iki veya daha fazla şeyin birbirine benzemesi olan *cinas*, manzum veya düz yazı bir metinde anlamları farklı kelimeler arasındaki yazılış ve söyleyiş benzerliğidir⁴⁹².

Cinas sanatının karşılığı olmak üzere bazı kaynaklarda *ündeş*, *sesteşlik* ve *eş adlılık* gibi önerilere yer verilmiştir.

Ündeş, “Eşsesli sözcüklerle yapılan söz oyunu”⁴⁹³dur. “*Deme kış yaz, oku yaz*” cümlesi bir *ündeş* örneğidir. *Ündeş* için belirtilen tanımlama, kısa ve öz bir şekilde *cinas* sanatını yansıtmaktadır. Her ikisinde de yazılış ve söylenişleri aynı, anlamları farklı kelime veya kelime öbeklerini bir arada kullanma söz konusudur.

⁴⁹¹ “Gönlün şeraresi ger meyl etse ışık oduna/Olmaz aceb ki olur her cüz külle mail” (İbn Kemal). Yanan gönlün kıvılcımlarının aşk ateşine meyletmesinde şaşılacak bir şey yoktur. Zira her parça bütüne maildir. Saraç, age, ss. 240–241. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 106; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 199; Mermer-Keskin, age, s. 69. Kaynaklarda *mezheb-i kelâmî/ihcâc* terimi için önerilen herhangi bir dil bilimsel karşılığa rastlanmamıştır. Daha önce de değinildiği gibi bu tür sanatların *teşbih*, *istiare* ve *mecaz* gibi sıklıkla kullanılmamaları, arka plana itilmelerine neden olmuş, dilde yer etmelerini engellemiştir.

⁴⁹² “Nedir cân kim anı sen nâzenin cânâne vermezler/Sana âşık olanlar yoluna cânâ ne vermezler” (Hayâlî). Beyitte geçen “*canâne*” ve “*canâ ne*” kelimeleri birer cinaslı kullanım örnekleridir. Saraç, age, s. 245. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 113; Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 27; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 309; Özdemir, age, s. 53; Dilçin, age, s. 467; Ertuğrul, age, ss. 40–41; Usta, age, s. 83; Karataş, age, s. 83; Mermer- Keskin, age, ss. 21–23; Eren-Uzunoğlu, age, s. 182.

⁴⁹³ Vardar, age, s. 206. Ayrıca bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (20.05.2009); Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 137.

Ündeşin Batı kökenli karşılığı olarak *calembour* terimi gösterilmiştir. *Calembour*, sözlük anlamı itibarıyla birebir “cinas” kelimesiyle karşılanmaktadır.

Ündeş, *ün* adına isimden isim ve sıfat yapan –DAş eki getirilerek türetilmiştir. Yapı bakımından Türkçeye aykırı bir yanı bulunmayan *ündeş*, tek kelimedenden meydana gelen, dil bilimsel çalışmalarda da zaman zaman başvurulan, bir terim önerisidir. Ancak bir sanattan çok eş seslilik ifade ettiği için bu manada terimleşmesi güç görünmektedir.

Cinas sanatı için ileri sürülen dil bilimsel önerilerden bir diğeri *sesteşlik*dir.

Sesteşlik, “Yazılış ve söylenişleri bir, anlamları ayrı sözcükleri bir arada kullanarak yapılan bir söz sanatı, ündeşlik”⁴⁹⁴ şeklinde tanımlanmıştır. Önerilen terimin sahip olduğu anlam doğrudan *cinas* sanatını yansıtmaktadır. Bunun yanında *sesteşlik*in *ündeşe* göre daha açıklayıcı ve *cinasa* daha yakın bir tarifi bulunmaktadır.

*Sesteşlik*in Batı kökenli karşılığı olarak *calembour*un yanı sıra, *paronomase* terimine de yer verilmiştir. Buna göre *paronomase*, “kelime oyunu” anlamına gelmektedir. *Cinas* ve ileri sürülen ilgili dil bilimsel terim önerileri, nitelikleri itibarıyla aynı zamanda birer kelime oyunudur. Bu yönüyle *cinas*, *paronomase* terimiyle benzerdir. Ancak anılan Batı kökenli terimde kelime oyununun niteliğine değinilmediğinden *cinas* ile olan ilgisine dair kesin bir fikir belirtmek güçtür. Burada eş sesli sözcüklerin kullanımı ile bir sanat yapılması kastedilmiş olabilir.

Sesteşlik, *ses* adına isimden isim ve sıfat yapan –DAş ve isimden isim yapım eki –lik getirilerek türetilmiştir. Yapı bakımından Türkçeye aykırı bir yanı bulunmayan *sesteşlik*, anlam olarak *cinas* sanatıyla aynı özelliklere sahiptir. Ayrıca tek kelimedenden ibaret bir terim önerisi olması, söyleyiş ve anlama kolaylığı sağlayarak dilde tutunmasına katkıda bulunacak önemli bir etkidir. Dil bilimsel çalışmalarda belli bir kullanım alanı olan bir terimdir.

⁴⁹⁴ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 104. Burada ayrıca *sesteşlik* önerisinin eş anlamlısı olarak *ündeşlik* kelimesine yer verilmiştir.

Eş adlılık ise, “Aynı forma fakat farklı anlama sahip sözcükleri bir arada kullanma sanatı”⁴⁹⁵dir. Önerinin anlamı *cinas* sanatıyla aynı doğrultudadır. Dolayısıyla *eş adlılık*ın *cinas* sanatını dil bilimsel yönden karşılayabileceği söylenebilir. *Cinas* için ileri sürülen diğer iki öneriye göre *eş adlılık*, Türkçede terimsel nitelikte daha eski bir geçmişe sahiptir. Bu da *eş adlılık*ın *cinas*la birlikte, daha geniş anlamları çağrıştıracak şekilde yaygın bir kullanım alanının olduğunu göstermektedir.

Bunların dışında bazı kaynaklarda⁴⁹⁶ *cinas*ın dil bilimsel eşiti olmak üzere Batı kökenli *antanaclase* terimi önerilmiştir. *Antanaclase* de genel itibarıyla “kelime oyunu” ve “aynı kelimenin farklı anlamlarda tekrarı” olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla sahip olduğu içerik bakımından *cinas* ile örtüşmektedir. Ancak Batı kaynaklı bu terimin bağlamsal değerlerinden kaynaklanacak birtakım farklılıklar bu benzerliğin dışında tutulmalıdır.

Eş adlılık, sıfat tamlaması şeklinde oluşturulmuş bir kelime grubudur. Tamlamayı meydana getiren unsurlar bakımından Türkçeye aykırı bir yanı bulunmamaktadır. *Cinas*la olan ilgisinden çok anlam bilimi terimi olarak dil bilimsel çalışmalarda yaygın ve eski bir kullanımı olması bu bağlamda ele alınmasını olumsuz etkilemektedir.

Cinas, ana çizgileriyle *cinas-ı tam (tam cinas)* ve *cinas-ı gayr-ı tam (eksik cinas)* olmak üzere ikiye ayrılmıştır. *Cinası* meydana getiren kelimeler arasında dört yönden benzerlik bulunabilir. Bunlar eski kitaplarda *vücûh-ı erbaa* diye adlandırılmıştır. Şöyle sıralanır: a) nevi/cinsi, b) sayısı, c) heyeti/harekesi, d) düzeni/sırası.

1. Cinas-ı Tam (Tam Cinas)/Tam Sesteşlik: Harfleri arasında yukarıda izah edilen dört yönden beraberlik bulunan kelimeler, *tam cinası* meydana getirir⁴⁹⁷.

*Cinas*la ilgili karşılıklar öneren kaynakların bazılarında *tam cinasa* da değinilmiştir. Buna göre *cinas-ı tam*ın dil bilimsel karşılığı olmak üzere *tam sesteşlik* önerisine yer verilmiştir.

⁴⁹⁵ Usta, age, s. 83.

⁴⁹⁶ Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 27.

⁴⁹⁷ Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 310. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 113; Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (24.05.2009); Saraç, age, s. 245; Eren-Uzunoğlu, age, s. 183.

Tam sesteşlik, “Harflerin sayı, sıralanış ve okunuşu bakımından birbirine denk sözcüklerle yapılan sesteşlik”⁴⁹⁸ tir. Terimin tanımında *tam cinası* meydana getiren unsurlardan olan “kelimenin cinsi ya da türü” konusuna değinilmese de genel bir bakış açısıyla *tam sesteşlik*in *cinası* sanatını karşılamak üzere kullanılabilceğı söylenebilir.

Tam sesteşlik, nitelik bakımından sıfat tamlaması şeklinde bir kelime grubudur. Türkçe terim türetmede üzerinde önemle durulan hususlardan biri de önerilen terimin başka bir dilden alıntı değil, Türkçe olması önceliğidir. Ancak zaman zaman Arapça ve Farsçadan alınıp dilde yaygın bir şekilde kullanılan kelimelerden yararlanma yoluyla da kelime grubu veya birleşik isim şeklinde terim önerisine gidilmiştir. *Tam sesteşlik* de *tam* kelimesinin aslen Türkçe olmaması nedeniyle bu bağlamda değerlendirilebilir. Ayrıca *tam sesteşlik*, *sesteşlik*in *cinası* sanatına karşılık gösterilmesine paralel olarak *tam cinası* karşılık önerilmiştir. Ancak dilde *sesteş* kelimesinin dildeki kullanım alanı itibarıyla bir sanat terimi olarak yaygınlaşmamıştır⁴⁹⁹.

a) Cinas-ı Mefrûk-Mefrûk Cinas/Ayrık Sesteşlik: İmlaları birbirine uymayan kelimelerin meydana getirdiğı mürekkebin cinaslarına *mefrûk cinas* denir⁵⁰⁰.

Mefrûk cinas sanatının dil bilimsel karşılığı olarak *ayrık sesteşlik* ifadesi önerilmiştir.

⁴⁹⁸ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 112. Bunun yanında Gencan ve diğerleri, *cinası tam* karşılığı aynı anlamı belirten *tam ündeş* önerisine yer vermiştir. Bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (24.05.2009). “*Ey kimsesizler el veriniz kimsesizlere/Onlardan ancak el verecek kimse sizlere*” (Yahya Kemal). Beyitte geçen “*kimsesizlere*” kelimesi ile “*kimse sizlere*” ifadesi bir *tam sesteşlik* örneğidir. *Tam sesteşlikte*, *cinası tam* sanatının oluşumunda yer alan dört unsurdan, kelimelerin cinsi ya da türü hakkında herhangi bir açıklamaya yer verilmesi de belirtilen örnekte, *cinası* oluşturan kelimelerin niteliğı bakımından benzer oldukları görülmektedir.

⁴⁹⁹ Lafızların dâhil oldukları gramer kategorilerine göre; *cinası* meydana getiren kelime veya kelime grupları ya aynı gramer kategorilerine girerler ya girmezler. Bu esasa göre *cinası* ikiye ayrılır: **Mümasil cinas:** Bir ibarede ismin isimle, fiilin fiille teşkil ettiği *cinası* bu adı alır. “*Meğer ol acuze karı karı görünce korkarmış*” cümlesindeki “*kar*” ve “*karı*” kelimeleri isim soylu kelimelerle oluşturulan *cinası*tır. **Müstevfa cinas:** Biri isim diğeri fiil olan kelimelerin meydana getirdiğı *cinası*tır. “*Asma dalına mendil asma*” cümlesinde geçen “*asma*” kelimeleri bu türdendir. *Tam cinası* yapısı bakımından *basit* ve *mürekkebin* olmak üzere ikiye ayrılır; **Basit cinas:** *Cinası* meydana getiren sözlerin tek bir kelimedden ibaret olmasıdır. “*Eyleme vaktini zayı deme kış yaz oku yaz*” (Sünbülzade Vehbi). **Mürekkebin cinas:** *Cinası* meydana getiren sözlerin en az birisinin iki kelimedden meydana gelmesidir. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, ss. 310–313 ve Saraç, age, ss. 245- 246. Ancak Türkçe dil bilimi kaynaklarında bu alt türlere ilişkin terimlere rastlanmamıştır.

⁵⁰⁰ “*Ruhsarını ey dilber âyineye benzetdim/Vah vah ne hata etdim ayı neye benzetdim*”. Beyitteki “*âyineye*” ve “*ayı neye*” kelimeleri bir *mefruk cinası* oluşturmuştur. Bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 313. Ayrıca bk. Saraç, age, s. 246; Özdemir, age, s. 53.

Ayrık sesteşlik, “Sesteşli sözlerden biri tek sözcük, öbürü söz öbeği biçiminde olan sesteşlik”⁵⁰¹ tir. Terimlerin tanımları ve verilen örnek ifadeler, aynı niteliklere sahiptir. Dolayısıyla *cinas-ı mefrûk* ile *ayrık sesteşlik* benzer işlevdedir.

Ayrık sesteşlik, sıfat tamlaması şeklinde bir kelime grubudur. Grubu oluşturan unsurların yapısı bakımından Türkçeye aykırı bir yanı bulunmayan *ayrık sesteşlik*, anlam olarak *cinas-ı mefrûku* hemen hemen bütün yönleriyle yansıtmaktadır. Ancak cinasın alt birimlerinden birinin dil bilimsel eşiti olarak ileri sürülmesi ve *sesteşlik* önerisinin cinasın yerini tutmadaki güçlüğü, dil bilimsel çalışmalarda sıklıkla başvurulana bir terim olmasını engellemiştir.

b) Merfû Cinas: Bir sözün tamamı ile diğer diğer bir sözün parçasından meydana gelen cinaslara *merfû cinas* adı verilir⁵⁰².

2. Cinas-ı Gayr-i Tam (Tam Olmayan Cinas): Cinası meydana getiren kelimeler arasında dört benzerlik yönünden biri bozulduğu takdirde tam olmayan cinaslar meydana gelir⁵⁰³.

a) Cinas-ı Nâkıs (Eksik Cinas)/Eksik Sesteşlik: Eski kaynaklarda *cinas-ı nâkıs* adı verilen bu cinas çeşidi, cinası meydana getiren kelimelerdeki harflerin sayılarının farklı olmasıyla meydana gelir⁵⁰⁴.

Cinas-ı nakısın dil bilimsel karşılığı olmak üzere bazı kaynaklarda *eksik sesteşlik* ifadesine yer verilmiştir. **Eksik sesteşlik**, “Söylenişleri aynı olmakla birlikte, harf sayısı bakımından uyumsuzluk gösteren sözcüklerle yapılan sesteşlik”⁵⁰⁵ tir.

⁵⁰¹ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 19. Bunun yanında Gencan ve diğerleri, *cinas-ı mefrûk* karşılığı aynı anlamı ifade eden *ayrık ündeş* önerisine yer vermiştir. Bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (24.05.2009). “*Aşkın yolunda hicre tahammül günah imiş/Uşşakın işi onun için her gün ah imiş*” (Ahmed Paşa). Beytin birinci mısrasında geçen “*günah imiş*” ile “*gün ah imiş*” ifadeleri cinası meydana getirmekle birlikte, yazımlarındaki ayrılık itibarıyla *ayrık sesteşlik* örneğidir. Yukarıda *mefrûk cinas* için belirtilen örnekte de benzer bir özellik görülmektedir.

⁵⁰² “*Ah kim ağzım sulandı seyrederken sakızı/Buse vaadiyle anı çiğnerdi bir ter-sa kızı*”. Dizelerde geçen “*sakızı*” ve “*-sa kızı*” kelimeleri *merfû cinasa* örnek gösterilebilir. Bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 314. Ayrıca bk. Saraç, age, s. 246.

⁵⁰³ “*Derler: İnsanda derin bir yaradır köksüzlük/Budur âlemde hudutsuz ve hazin öksüzlük*” (Yahya Kemal). Beyitte geçen “*köksüzlük*” ve “*öksüzlük*” kelimeleri arasında ilk kelimeye bir harf fazla bulunması dolayısıyla *tam olmayan cinas* vardır. Bk. Saraç, age, s. 246. Ayrıca bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 314.

⁵⁰⁴ Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 314. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 114; Saraç, age, ss. 246–247.

Cinas-ı nâkısın en belirgin özelliği, cinası oluşturan kelimelerin harf sayıları bakımından birbirinden farklı olmasıdır. *Eksik sesteşlik*in tanımında da bu duruma vurgu yapılmıştır.

Eksik sesteşlik, sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. Yapı bakımından Türkçeye aykırı bir yanı bulunmayan bu öneri, anlam olarak *cinas-ı nâkıs* sanatını birebir olarak yansıtmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi, bir söz sanatının alt birimini karşılamak amacıyla ileri sürülen öneriler, kullanım alanları sınırlı olduğundan birkaç kaynakta yer bulabilmekte ve unutulmaktadırlar.

b) Cinas-ı Mütেকârîbe (Mütেকârîb Cinas): Aralarında eş seslilik bulunan kelimelerin yalnız birer harf ayrılık göstermesiyle oluşan cinas türüdür. “*Hacis-haciz*”, “*sevap-cevap*” kelime çiftleri *mütেকârîb cinasa* örnek gösterilebilir⁵⁰⁶.

c) Cinas-ı Kalb (Kalb Cinası)/Evirmece/Anagramme: Eş sesli kelimelerde harflerin düzeni birbirine uymazsa *kalb cinası* meydana gelir. Eski kaynaklarda bu cinas türü *cinas-ı kalb*, *tecnis-i kalb* adlarıyla yer almıştır. Kalble meydana gelen cinaslar, ya *tam cinas* ya da *eksik cinas* olur. Bunlardan ilki eski kaynaklarda *kalb-i küll*; ikincisi *kalb-i ba’z* şeklinde adlandırılmıştır. “*Elem-emel*”, “*kelef-felek*”, “*ihmal-imhal*”, “*ikmal-malik*” kelime çiftleri birer *kalb cinası* örneğidir⁵⁰⁷.

Cinas-ı kalbin dil bilimsel karşılığı olarak *evirmece* önerisine yer verilmiştir.

Evirmece, “Bir sözcüğün içindeki harflerin sırasını değiştirerek yeni sözcük yapma”⁵⁰⁸ biçiminde tanımlanmıştır. “*Su-us*”, “*raf-far*” kelime çiftleri birer *evirmece* örneğidir. Aynı örnek *cinas-ı kalb* için de gösterilebilir. Çünkü hem *cinas-ı kalbde* hem de *evirmecede* aynı

⁵⁰⁵ “*Ani bir üzüntüyle bu rüyadan uyandım/Tekrar o alev gömleği giymiş gibi yandım*” (Yahya Kemal). Beyitte geçen “*uyandım*” ile “*yandım*” kelimeleri, ikinci kelimedede bir harfin eksik olmasıyla *eksik sesteşlik* örneğidir. Bk. Göğüş ve diğerleri, *Yazın Terimleri Sözlüğü*, s. 46. Bunun yanında Gencan ve diğerleri, *cinas-ı nakıs* karşılığı aynı anlamı ifade eden *eksik ündeş* önerisine yer vermiştir. Bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (24.05.2009).

⁵⁰⁶ *Mütেকârîb cinas* ikiye ayrılır: **Cinas-ı Muzârî (muzârî cinas):** Mahreçleri aynı kalmak şartıyla dört benzetme yönünden yalnız harfler arasında aykırılık bulunan kelimelerin meydana getirdiği cinas çeşididir. **Cinas-ı Lâhik (lâhik cinas):** Bir cinası meydana getiren kelimelerin yalnız harfleri arasında ayrılık bulunur, bunlar da yakın mahreçli olmazsa bu takdirde *lâhik cinas* meydana gelmiş olur. Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, ss. 316–318. Ayrıca bk. Saraç, age, s. 246. Bu türlerin dil bilimi kitaplarında karşılığı bulunamamıştır.

⁵⁰⁷ Bk. Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 318. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 114; Saraç, age, s. 247.

⁵⁰⁸ Göğüş ve diğerleri, *Yazın Terimleri Sözlüğü*, s. 48. Göğüş ve diğerleri, *evirmece* önerisini hem *cinas-ı kalb* hem de daha sonra değinilecek olan *kalb* sanatına karşılık olmak üzere ileri sürmüştür.

harflerle yazılan ve aynı ibarede kullanılan kelimeler arasında yazım farklılığı söz konusudur. Dolayısıyla nitelik bakımından *cinas-ı kalb* ve *evirmece* ortaktır.

Evirmecenin Batı kaynaklarındaki karşılığı olarak *anagramme* terimine yer verilmiştir. *Anagramme*, “çevrik sözcük”, “evirmece” gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak, “Bir sözcüğün harflerini kullanarak türetilen başka bir sözcük”⁵⁰⁹tür. Bir ibarede aynı yazılış özelliğine sahip kelimeler arasında harflerin çevrilmesiyle meydana gelen *cinas-ı kalb* ve *evirmece*, mevcut anlamları göz önüne alındığında *anagramme* terimiyle benzerdir. Ancak *anagrammenin* bağlamsal değerlerinin farklılığı bu denkliğin dışında tutulmalıdır.

Evirmece, *evir-* eylemine daha önce de değinilen ve birleşik bir durumda olan *-mAcA* eki getirilerek türetilmiştir. *Bilmece* ve *bulmaca* kelimelerinde olduğu gibi burada da anılan ekin kelimeye oyun, eğlence anlamı katması söz konusudur. Yapı bakımından Türkçeye aykırı bir yanı bulunmayan *evirmece*, anlam olarak *cinas-ı kalb* sanatını birebir yansıtmaktadır. Bunun yanında tek kelimedenden ibaret bir öneri olması, *evirmecenin* Türkçe terimlerde ilk aranan birtakım niteliklere sahip olduğunu göstermektedir.

d) Müzdevic/Müredded/Mükerrer Cinas/Çift Sesteşlik: Eş sesli kelimelerden ikisinin de ibare sonunda bulunmasıyla oluşur. Bu çeşit cinasa *müredded cinas* ve *mükerrer cinas* adları da verilmiştir. Bu çeşit cinas hem *kalb cinasından* hem de diğerlerinden yapılır. “Şem için bu mertebe pervaneden pervaneden” mısrasında geçen “*pervaneden*” ve “*perva neden*” kelimeleri *müzdevic cinas* örneğidir⁵¹⁰.

Müzdevic cinasın karşılığı olmak üzere bazı kaynaklarda *çift sesteşlik* önerisine yer verilmiştir.

Çift sesteşlik, “Sesteşli sözcüklerden birinin, ötekini son hecesiyle ses ve yazılış bakımından aynı olması”⁵¹¹dir.

⁵⁰⁹ Sabri Kılıç, Ortak Kültür Kavramları Sözlüğü, 3F Yay., İstanbul, 2006, s. 30.

⁵¹⁰ Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 318.

⁵¹¹ “*Dirheme kılma heves kim var anın sonunda hem/Eyleme dinara meyli ahirinde nar var*”. Beyitte, “*hem (gam, keder)*” kelimesinin “*dirhem (para, gümüş para)*” içinde; “*nar (ateş)*” de “*dinar (altın para)*” içinde bulunması *çift sesteşlik* meydana getirmiştir. Bk. Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 31. Bunun yanında Gencan ve diğerleri, *cinas-ı müzdevic* karşılığı aynı anlamı belirten *çiftleşik ündeş* karşılığını önermiştir. Bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (24.05.2009).

Yanultmaca, “Bir dize ya da ikilide, iki anlamı olan sözcüklerin kullanıldığı dizinin, ikilinin daha değişik anlatılmasına ya da anlaşılmasına olanak vermesi”⁵¹⁴dir. Hem *manevi cinas/mugalâta-i maneviyyede* hem de *yanultmacada*, cinaslı kelimenin anlamında var olan ikili kullanım ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan anlam karışıklığı söz konusudur. Dolayısıyla doğrudan olmasa da dolaylı bir yaklaşımla cinaslı ifadenin her iki anlamda kullanılmasıyla ortaya çıkan anlam bulanıklığının doğurduğu bir benzerlik söz konusudur.

Yanultmacanın Batı kaynaklarındaki özdeşi olarak ileri sürülen *sophisme*, “safsata”, “boş, asılsız söz” gibi anlamlara gelmektedir. Terimin anlamındaki kapalılığın yanında, safsata ya da boş sözün anlam karışıklığından çok, anlamsızlığı çağrıştırmaları ile *yanultmaca* ve dolayısıyla *cinas-ı manevi/mugalâta-i maneviyyeden* ayrılmaktadır. Çünkü yukarıda da belirtildiği gibi, *yanultmacada* anlamsızlık değil, bir kelime veya kelime grubunun birden fazla anlam çağrıştırmalarından kaynaklanan karışıklık söz konusudur.

Yanultmaca, *yan-* filine fiilden fiil ve edilgen çatı eki *-l (-il)*, ettirgenlik/oldurganlık eki *-t* ve kalıplaşmış bir ek durumunda bulunan *-mAcA* eki getirilerek türetilmiştir. Ek burada da kelimeye oyun anlamı katmaktadır. Yapı bakımından Türkçeye uygun olan *yanultmaca*, anlam olarak *cinas-ı manevi/mugalâta-i maneviyye* sanatına açıklık getirebilecek niteliktedir. Bunun yanında tek kelimedenden ibaret bir öneri olması, kullanım kolaylığı sağlayabilecektir. Ancak *cinas-ı manevi/mugalâta-i maneviyyenin* cinasın bir alt birimi olması, *yanultmacanın* sıklıkla başvurulan dil bilimsel bir terim olmasını engellemiştir.

12211. İştikak/Türetim-Türetme-Türek Yanacı/Dérivation-Figure Etymologique

Kelime anlamı “türeme” olan *ıştikak*, bir kök ile o kökten türemiş ya da asli manaları aynı köke bağlı bulunan veya harflere ait şekil benzerliğinden dolayı aynı kökten türemiş gibi görünen bir veya daha fazla kelimenin aynı ibarede bulunmasıdır. “*âlim*”, “*malum*”, “*talim*” gibi “*ilm*” kökünden türeyen kelimelerin şiir ya da düz yazı bir metinde bir araya gelmesi bu sanat için örnek gösterilebilir. Söyleyişindeki benzerlikten dolayı aynı kökten olduğu izlenimini veren kelimelerin bir ibarede toplanmasına *şibh-i ıştikak* adı verilmektedir⁵¹⁵. Bazı

⁵¹⁴ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 127. Göğüş ve diğerleri, *yanultmaca* önerisini hem *mugalâta-i maneviyye* hem de *mugalata* terimi için önermiştir. *Mugalâta* karşılığı olmak üzere *yanultmaca* için ayrıca bk. Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 142.

⁵¹⁵ Saraç, age, s. 254. Ayrıca bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 326; Dilçin, age, s. 483.

belagat kaynaklarında *ıştikakın cinas* konusunda değerlendirilmesinin daha doğru olacağı belirtilmiştir.

İştikak sanatının dil bilimsel karşılığı olmak üzere kaynaklarda *türetim* ve *türetme* önerilerine yer verilmiştir.

Türetim, “Bir dilde yeni kavramları anlatmak amacıyla ad ve eylem köküne yapım ekleri getirerek yeni sözcük yapma”⁵¹⁶ biçiminde tanımlanmıştır. Belirtilen tanım Türkçeye göre *ıştikak* sanatının oluşumunu anlatmaktadır. “*bil-*” köküne değişik yapım ekleri getirilerek “*bilgi*” “*bilgiç*”, “*bilgili*” gibi kelimeler türetilmiştir. Bu kelimeler belli kavramları yansıtmakla beraber, aynı ibarede kullanıldıklarında *ıştikak* yapılmış olur.

Ancak edebî sanatlarda bu durumun oluşması Türkçe kelimelerin yanında daha çok Arapça ve Farsça kelimelerle gerçekleşmektedir. Arapça “*ketebe*” kökünden türetilen “*kâtib*”, “*mektub*”, “*kitab*” gibi kelimeler belli kavramları karşılamakla birlikte, aynı ibarede yer aldıklarında *ıştikak* sanatını meydana getirirler. *İştikakta* öncelenen durum, bu kelimelerin birtakım kavramlara ad olması değil, sanat olmasıdır. Dolayısıyla *türetimde*, yeni kavramları karşılamak, *ıştikakta* ise edebî sanat meydana getirmek söz konusudur. Buna bağlı olarak *ıştikak* ve *türetim*, anlamları genel itibarıyla benzer olsa da işlevlerinin farklılığı ile birbirinden ayrılmaktadır.

*Türetim*in tarifinde üzerinde durulan hususlardan biri, yapım ekleriyle yeni anlamlar ifade edebilecek kelimelerin oluşturulmasıdır. Ancak aynı yöntem Arapça için geçerli değildir. Dolayısıyla *türetim*, *ıştikak* sanatının eklemeli bir dil olan Türkçeye özgü yanını yansıtmaktadır. Bu nedenle de *ıştikakı* tam manasıyla karşılamamaktadır.

Türetim, *tür* ismine isimden fiil yapım eki *-A*, ettirgenlik/oldurganlık eki *-t* ve fiilden isim yapım eki *-m* (*-Im*) getirilerek türetilmiştir. Yapı bakımından Türkçeye aykırı bir yönü bulunmayan *türetim*, tek kelimedenden ibaret bir terim önerisi olmasıyla da kullanım kolaylığında önemli bir niteliğe sahiptir. Ancak anlam bakımından *ıştikakla* tam manasıyla denk olmayan *türetim*, bu sanatın dil bilimsel karşılığı olabilecek nitelikte değildir.

⁵¹⁶ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 118.

İştikak sanatına karşılık gösterilen bir diğer terim önerisi de *türetmedir*. **Türetme**, “Bir köke yapım eki getirerek yeni sözcük yapma”⁵¹⁷ biçiminde tanımlanmıştır. Yukarıda açıklaması yapılan *türetim* ile aynı özellikler gösteren *türetme* de ancak Türkçe kelimelerle yapılan *ıştikak* sanatını karşılayabilecek niteliktedir. Dolayısıyla bu öneride de asıl maksat sanat yapmak değil, birtakım kavramları yansıtabilecek terim oluşturmaktır.

Türetim ve *türetmenin* Batı kaynaklarındaki karşılığı olarak kabul edilen *dérivation*, “türetme”, “türevini alma” gibi anlamlara gelmektedir⁵¹⁸. Terimin tanımı genel bir anlama sahiptir. Dolayısıyla bir söz sanatı olan *ıştikak* ile ilgisi açık değildir. Ancak kelime veya terim türetme esasına göre düşünüldüğünde *türetme* ve *türetim* ile denktir. Buna karşın *dérivation* teriminin içeriği *ıştikak* sanatının tarifine uzaktır.

Türetme, *tür* ismine isimden fiil yapım eki –A, ettirgenlik/oldurganlık eki –t ve fiilden isim yapım eki –mA getirilerek türetilmiştir. *İştikak* sanatını ifade etmede *türetme* benzerdir.

Ayrıca *ıştikak* sanatıyla ilgili olmak üzere bazı kaynaklarda *türek yanacı* ifadesine yer verilmiştir. Anılan kelime öbeğinin Batı kaynaklarındaki karşılığı ise *figure étymologique*dir. Buna göre **türek yanacı**, “Aralarında türek birliği bulunan iki kelimeyi bir arada kullanma. “Yazı yazmak”, “yemek yemek” gibi. Türek birliği yerine anlam birliği olursa *anlam yanacı* denir; “*icra et-*“, “*laf söyle-*” gibi”⁵¹⁹ şeklinde açıklanmıştır. *Türek yanacı* mevcut anlamı ve kullanım özelliğiyle *ıştikak* sanatıyla benzer özelliklere sahiptir. Bir arada kullanılan bazı kelimeler arasında var olan türeme ilişkisi *ıştikak* ile *türek yanacı* birbirine yaklaştırmaktadır.

Türek yanacı, belirtisiz isim tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. Tamlamayı meydana getiren kelimelerden *türek*, *tür* ismine isimden fiil yapım eki –A, fiilden isim yapım eki –k getirilerek oluşturulmuş, ancak dilde tutunmayı başaramamış bir kelimedir.

⁵¹⁷ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 133. Ayrıca bk. Hatiboğlu, age, www.tdkterim.gov.tr (26.05.2009); Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (26.05.2009); Hengirmen, age, s. 369; Korkmaz, age, s. 218; Vardar, age, s. 201.

⁵¹⁸ Fransızca *dérivation* kelimesi “Var olan bir kelimedenden başka kelimeler çıkarma yolu. Türetme, ek katmakla veya ek değiştirmekle olur ki ilk takdirde *katmalı* (Progressive), ikinci takdirde *ödünlü* (Substitutive) denir, Bazen kelimeler kısaltılarak *budamlı* (Régressive ou rétrograde) türetmeler yapılır. Ele alınan kelimenin kendisi türeme olup olmadığına göre de türetmeler *ikincil* ve *birincil* (Secondaire et primaire) diye vasıflanır” şeklinde açıklanmaktadır. Dilbilim Terimleri Sözlüğü, www.tdkterim.gov.tr (12.6.2009).

⁵¹⁹ Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 112.

Yanaç ise *yan* köküne isimden isim yapım eki –Aç getirilerek türetilmiştir. Bu kelime de dilde yaygın bir kullanıma erişememiştir. Unsurlarının yapısı itibarıyla Türkçeye aykırı bir yanı bulunmayan *türek yanacı*, anlam bakımından *iştikaka* yakın özellikler sergilese de terim olarak kabul görmemiştir.

Dil biliminde *yalancı türek yanacı* adı verilen ve “Aralarında gerçekten türek birliği olmadığı halde var görünen iki kelimeyi bir arada kullanma, *taş taşımak* gibi”⁵²⁰ ifadelerle tanımlanan terim, *şibh-i iştikak* ile benzer niteliklere sahiptir.

Yalancı türek yanacı, sıfat tamlaması şeklinde oluşturulmuş bir kelime grubudur. Kelime öbeği, yukarıda da değinildiği gibi, genel olarak dilde kullanımı yaygın olmayan kelimelerden örülmüştür. Bu da önerinin dilde tutunamamasına ve birkaç kaynakla sınırlanan bir kullanım alanına sahip olmasına neden olmuştur.

Bunun yanında bazı kaynaklarda *iştikak* sanatıyla ilgili olabilecek yineleme türlerine yer verilmiştir. Bir tekrar türü olan *çok ekli yineleme*, aynı kökten türemiş kelimelerle yapılan yineleme türü⁵²¹ olması nedeniyle aynı zamanda *iştikak* sanatıyla ilişkilidir. Bir ibarede geçen “*gidiyor*”, “*gittiği*”, “*gidilecek*” gibi kelimeler, *çok ekli yineleme* meydana getirmekle beraber, bir arada kullanıldıkları için aynı zamanda *iştikak* örneğidir.

12212. Seci/Düz Yazı Uyağı/Rime en Prose

Sözlük anlamı kumru, güvercin gibi kuşların aynı sesleri tekrarlayarak ötmeleri demek olan *seci*, düz yazıda fasıla sonlarında aynı harfin bulunmasıdır. *Fasıla*, cümle sonu olabileceği gibi, birbirine çoğunlukla bir edat ile bağlanmış fıkra (tamlama, ibare, paragraf) sonuna da denir. Bir başka deyişle, *fasıla*, şiirde kafiyenin bulunduğu mısra sonu gibidir. Nitekim *seci* de nesrin kafiyesidir. “*irfanımız*” ile “*izanımız*” kelimelerinde *seci*, kelimelerin asıl harfi olan “*n*”nin tekrarıyla oluşmuştur⁵²².

⁵²⁰ Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 120.

⁵²¹ Bk. Öznlü, age, s. 121.

⁵²² *Seci* sanatı için bk. Saraç, age, s. 257. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 116; Akalın, age, ss. 166–167; Karaalioğlu, age, s. 329; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 334; Özdemir, age, s. 238; Ertuğrul, age, s. 175; Karataş, age, s. 409; Mermer-Keskin, age, ss. 90–91; Eren-Uzunoğlu, age, ss. 192–193.

Seci sanatı için bazı kaynaklarda *düz yazı uyağı* önerisine yer verilmiştir. ***Düz yazı uyağı***, “*Düz yazı tümcelerinin anlam öbeklerinde ve sonlarında kullanılan uyak*”⁵²³’tir.

Hem *secide* hem de *düz yazı uyağı*nda, fasıla sonlarında birbiriyle uyumlu harflerin kullanılması söz konusudur. Dolayısıyla *seci* sanatı, *düz yazı uyağı* ile anlam özelliği ve işlev bakımından benzerdir. Ayrıca *secili* bir ibarenin önerilen bu terimin açıklayıcı ögesi olarak kullanılması da bu denkliği belirginleştirmektedir.

*Düz yazı uyağı*nın Batı kaynaklarındaki karşılığı olarak ileri sürülen *rime en prose* “*düz yazıdaki kafiye*” anlamına gelmektedir. *Seci* sanatına dair bilgi veren kaynakların büyük bölümünde bu sanat için *düz yazı kafiyesi* ya da *nesirdeki kafiye* adlandırmasına vurgu yapılmaktadır. Batı kaynaklı bu terim de sahip olduğu anlam itibarıyla *seci* ve *düz yazı uyağı* ile benzerdir. Ancak anılan bu ifadenin bağlamsal değerinin ortaya koyacağı birtakım anlam farklılıkları bu benzerliğin dışında tutulmalıdır.

Düz yazı uyağı, tamlayanı sıfat tamlaması olan belirtisiz isim tamlaması şeklinde kurulmuş bir terim önerisidir. Önerinin tamlanan unsuru olan *uyak*nın Türkçeye uygunluğu tartışmalıdır. Ataç, kelimenin *kafiye* karşılığı ve Türkçeye uygun olduğunu söylerken Timurtaş, yanlış bir kelime olmasına rağmen dilde tutunduğunu belirtmiştir. Hacıeminoğlu da *kafiye* kelimesi herkes tarafından anlaşılıp kullanılırken kimsenin anlamadığı *uyak*ı kullanmanın anlamsız olduğunu ifade etmiştir⁵²⁴. Geçmişte tartışmalara neden olan *uyak*, dilde tutunmuş ve bugün belli bir kullanım alanına sahip terim durumundadır. Unsurlarının birbirini tamamlaması ve anlam bakımından *seci* sanatını büyük ölçüde yansıtmaması ile *düz yazı uyağı*, terim olarak kabul edilebilecek niteliktedir.

122120. Secinin Çeşitleri

Seci, kelimelerdeki ses tekrarının dışında, kelimelerin vezinlerinin de dikkate alınması ile başlıca dört ana kısma ayrılır:

⁵²³ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 51. Ayrıca bk. Göğüş ve diğerleri, YazınTerimleri Sözlüğü, s. 44. “*İlahi, her neyi gülzar ettinse, anı ilettim. İlahi, elime ne sundunsa, anı tuttum*” (Sinan Paşa). Örnek cümlelerde geçen “*ettinse-sundunsa*” ve “*ilettim-tuttum*” kelimeleri arasında *düz yazı uyağı* vardır. Aynı örnek *seci* için de gösterilebilir.

⁵²⁴ Bk. Bayar, age, ss. 292–293.

1. Sec-i Mutarraf (Mutarraf Seci)/Tekyanlı Seci: Farklı vezinlerdeki kelimelerin son harflerinin aynı olmasıdır. İki fıkra sonunda bulunan “*elmas*” ile “*iltimas*” kelimeleri arasında bu tarz seci vardır⁵²⁵.

Mutarraf secinin karşılığı olmak üzere bazı kaynaklarda *tekyanlı seci* önerisine yer verilmiştir. ***Tekyanlı seci***, “Yalın uyaklı (tam kafiyeli) seci”⁵²⁶ dir.

Tekyanlı seci, tamlayanı da sıfat tamlaması durumunda bulunan bir sıfat tamlamasıdır. Belirtilen seci türünün özelliğine bağlı olarak verilen bir isim olan *tekyanlı seci*, dilde tutunamamıştır.

2. Sec-i Mütevazi (Mütevazi Seci)/Denk Seci: Fasılaların son harfinin yanında vezin itibarıyla da aynı olmasına denir. “*Ma’dûd*” ile “*mahdûd*” kelimelerinin son harflerinin aynı olmasının yanında ikisi de aynı vezindedir⁵²⁷.

Bazı kaynaklarda *sec-i mütevazi* karşılığı *denk seci* önerisine yer verilmiştir. ***Denk seci***, “Sözcüklerin ölçülü de olduğu seci”⁵²⁸ dir. Öneriye ait tanımlama, *sec-i mütevazi* ile denktir.

Denk seci, sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. Anlam özelliği itibarıyla *sec-i mütevazi* ile örtüşse de kurucu unsurlarının tam manasıyla Türkçe köklere dayanmaması ve dilde tutunamaması nedeniyle Türkçe dil bilimsel terim olamamıştır.

3. Sec-i Murassa (Murassa Seci): Fasılalarda olduğu gibi onlardan önceki kelimelerin de kendilerine karşılık olarak gelen kelimelerle secili ve aynı vezinde olmasıdır. “*akrandır*” ve “*ayandır*” kelimelerinde asli “*n*” harfinin yanında, her iki kelimenin vezni de aynıdır. *Murassa seciye tarsi* de denir. Bugün *murassa seci* için üretilmiş bir terime rastlanmamıştır⁵²⁹.

⁵²⁵ Saraç, age, s. 257. Ayrıca bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 335.

⁵²⁶ Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (26.05.2009). Burada dile getirilen *yalın uyak, tam kafiye* karşılığı kullanılan bir adlandırmadır. Bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (26.05.2009).

⁵²⁷ Saraç, age, s. 257. Ayrıca bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 335.

⁵²⁸ Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (26.05.2009).

⁵²⁹ Saraç, age, ss. 257-258. Ayrıca bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 336.

4. Mutlak Seci/Salt Seci: Cümle ve fıkraların aralarında yer alan seciye *mutlak seci* adı verilir⁵³⁰.

Bazı kaynaklarda *mutlak seci* karşılığı *salt seci* önerisine yer verilmiştir. *Salt seci*, “Tümce içinde geçen seciler”⁵³¹dir. Belirtilen açıklama *mutlak seci* ile aynı nitelikleri yansıtmaktadır.

Salt seci, sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. Tamlamayı oluşturan kelimeler itibarıyla birebir Türkçe olmayan öneri, bir dilde türetilen terimlerin ek ve kök bakımından öncelikle kendisine ait kelimelerden oluşturulması koşuluna aykırıdır. Ancak *seci* kelimesi Türkçeleşmiş bir kelime olarak kullanılmaktadır. *Saltın* da belli bir kullanım alanı vardır.

5. Mukayyed/Rabfî Seci: Bu çeşit seciler cümle ve fıkraların sonunda yer alırlar. Aralarında bir kelime ile bağ kurulur⁵³².

Tarsi/Dizeleme: Bir fıkra veya mısradaki ikiden fazla kelime arasında vezin ve son harf ya da onun yerini tutan harf bakımından uygunluk bulunmasına *tarsi* denir. Böyle parçalar da *murassa* diye vasıflandırılır. *Murassa seci*, şiir için söz konusu olduğunda genellikle *tarsi* olarak adlandırılır⁵³³.

Secinin bir türü olarak kabul edilen *tarsinin* dil bilimsel karşılığı olarak birtakım kaynaklarda *dizeleme* önerisine yer verilmiştir.

Dizeleme, “Koşuk dize ya da tümceleri oluşturan sözcüklerin sayı, ölçü ve uyak yönünden bakışımı olarak düzenlemesi”⁵³⁴dir.

⁵³⁰ Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 336.

⁵³¹ Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (26.05.2009).

⁵³² Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 337. *Seci* türleri ve örnekleri için ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 116; Akalın, age, s. 95, 129, 167, 186, 188; Karaalioğlu, age, s. 244, 364, 366, 407; Mermer-Keskin, age, ss. 47, 74, 90–91, 98; Karataş, age, s. 329, 409.

⁵³³ “Beşerde daim olan kemaldir cemal mütehavvil olur/Eserde kaim olan mealdir kemal müntakil olur” (Namık Kemal). Beytin birinci ve ikinci mısrasında alt alta gelen kelimelerin tamamı birbiriyle aynı vezin ve kafiye düzenine sahiptir. Dolayısıyla beyitte bulunan kelimeler, *tarsi* türü bir *seci* oluşturmaktadır. Bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 340. Ayrıca bk. Karaalioğlu, age, s. 364; Saraç, age, s. 258; Mermer-Keskin, age, s. 98.

⁵³⁴ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 37. Göğüş ve diğerleri, *dizeleme* önerisini hem *tarsi* hem de *tevazün* terimlerini karşılamak üzere ileri sürmüştür. Ayrıca Gencan ve diğerleri, aynı öneriyi *tasri* karşılığı olmak üzere ileri sürmüş ve “Koşanın dizelerini uyaktaş kılma” şeklinde tanımlamıştır. Bk. Gencan ve diğerleri,

Dizeleme, *diz-* fiiline fiilden isim yapım eki *-A*, isimden fiil yapım eki *-IA* ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. Önerilen kelimenin kökünü oluşturan *dize*, Timurtaş ve Hacıeminoğlu'na göre yanlış ve ihtiyaç dışıdır⁵³⁵. Ancak *dize*, dilde tutunmuş ve kullanım alanı bulmuş bir terim hâline gelmiştir. Bunun yanında anlam bakımından *tarsi* sanatını birebir yansıtmaktadır⁵³⁶.

12213. İrsad-Teshim-Tevşih/Uyak Sezdirme

Secili veya kafiyeli bir sözde bu seci veya kafiyenin nasıl devam edeceğine sözün içinde kullanılan bir kelime ile işaret etmektir. Sözün sonunun nasıl geleceğine bu kelimenin çoğu zaman ses yapısı bazen de anlamı işaret eder. *İrsada teshim*, *tevşih* adları da verilir. *İrsadda* çoğu zaman *iştikak* sanatından yararlanır⁵³⁷.

İrsad sanatıyla ilgili olmak üzere bazı kaynaklarda *uyak sezdirme* terimi önerilmiştir. *Uyak sezdirme*, “Dizedeki uyağı önceki sözcüklerden biriyle sezdirme”⁵³⁸ dir. Yukarıda tanımı verilen *irsadda* başlıca özelliklerden birinin işaret unsuru olduğu görülmektedir. *Uyak sezdirme*de de benzer şekilde, dile getirilen sözdeki uyuma dikkat çekilmektedir. İbaredeki akışı okuyucu ya da dinleyiciye sezdireni *uyak sezdirme*, işleyişi bakımından *irsad* sanatıyla benzerdir. Hem *irsadda* hem de *uyak sezdirme*de muhataba cümle veya mısradaki uyum özelliklerinin nasıl süreceğine dair yol gösterilir.

age, www.tdkterim.gov.tr (26.05.2009). “*Cem oldu bezm-i sohbe yârân birer birer/Câm aldı dest-i işrete rindân birer birer*” (Nabi). Beyti meydana getiren kelimelerin her biri alt alta getirildiklerinde sayı, ölçü ve kafiye düzeni bakımından birbirine eşit olduğu görülmektedir. Dolayısıyla beyitte *dizeleme* yapılmıştır. Aynı örnek *tarsi* için de gösterilebilir. Buradan hareketle, *tarsi* ile *dizelemenin* sahip oldukları anlam özellikleri ve işlevleri bakımından örtüşükleri söylenebilir.

⁵³⁵ Bk. Bayar, age, s. 94.

⁵³⁶ Bunun yanında seci türlerinden olmak üzere şu terimlere yer verilmiştir: **Tasri**: Mısraları birbiriyle kafiyeli beyit yazmaya denir. **Müvazene**: Nazımda veya nesirde fasıla kabul edilen kelimelerin sadece aynı vezinde olmasıdır. **Mümasele**: Hem nesirde hem nazımda bazı fıkralar arasında vezin, bazıları arasında da hem vezin hem kafiye bakımından beraberlik bulunursa *mümasele* sanatı meydana gelmiş olur. **İltizam**: *Lüzûm-ı mâ lâ-yelzem, san'at-ı teşdîd, teşdîd, i'nât* da denir. Secinin bulunduğu sözlerde sonda bulunan harften önceki harf veya harflerin de aynı olmasına denir. *Mütevazi seci* ile *iltizam* arasında benzerlik vardır. Bu iki sanat, *iltizamın* aksine *mütevazi secide* aynı vezinde olmanın şart koşulması ile birbirlerinden ayrılır. Saraç, age, s. 258. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 117; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, ss. 338-340. Açıklamaları ve örnekleri gösterilen *seci* türlerini karşılamak üzere bir öneriye rastlanmamıştır.

⁵³⁷ “*Kâbiliyyet eserin mahv edelim kâbil ile/Biz dahi câhil-i mukbil gibi makbûl olalım*” (Sünbülzâde Vehbi). Sözle muhatap olan kişi “*kâbil*” kelimesi geçince kafiyenin “*makbûl*” olacağını tahmin eder *İrsad* ve örnekleri için bk. Saraç, age, s. 261-262. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 103; Akalın, age, s. 96; Karaalioğlu, age, s. 172; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 203; Dilçin, age, s., 446; Mermer-Keskin, age, s. 48.

⁵³⁸ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 121.

Uyak sezdirme, isim fiil grubu şeklinde bir terim önerisidir. Unsurları bakımından dilde tutunmayı başarmış ve aykırı bir yanı olmayan *uyak sezdirme*, anlam olarak *irsad* sanatını açıklayabilmektedir. Ancak Türkçede benzer şekilde türetilmiş terimlerin yaygın olmaması nedeniyle dilde tutunmayı başarması güçleşmiştir.

12214. Reddü'l-Acüz Ale's-Sadr

Şiirde beytin, düz yazıda da bir cümlelerin veya ibarenin sonunda yer alan kelimeyi kendisinden önce tekrarlamaktır. Terimin kelime anlamı “sonu başa çevirmek”tir. Zira *acüz*, nesirde ibarenin sonu (*fasıla*), nazımda beytin son kısmı; *sadr*, nesirde cümle başı, nazımda beytin ilk başı demektir⁵³⁹.

İade/Son Baş Yinelemesi-Döndürmece/Anadiplose: Beytin son kelimesinin diğer beytin ilk kelimesi olmasıdır⁵⁴⁰.

Reddü'l-acüz ale's-sadr ile *iade* birbiriyle bağlantılı sanatlardır. Hatta bazı kaynaklarda⁵⁴¹ *iade* sanatının diğer adı olarak *reddü'l-acüz ale's-sadr* gösterilmektedir. Terimlerin sahip olduğu içerikler göz önünde bulundurulduğunda *reddü'l-acüz ale's-sadr* sanatının daha kapsayıcı olduğu görülmektedir. Çünkü *reddü'l-acüz ale's-sadr*da tekrar edilen kelimenin yeriyle ilgili belirgin bir açıklama yoktur.

İade sanatının karşılığı olmak üzere bazı dil bilimi kaynaklarında *son baş yinelemesi* ve *döndürmece* gibi terim önerilerine yer verilmiştir.

Son baş yinelemesi, “Bir cümlelerin veya bir dizinin sonunu arkadan gelen cümlelerin veya dizinin başında tekrarlama”⁵⁴² biçiminde tanımlanmıştır. Bu yönüyle *son baş yinelemesi* ile *iade* sanatı sahip oldukları içerik ve işlevleri itibarıyla denktir.

⁵³⁹ *Reddü'l-acüz ale's-sadr*, türleri ve örnekleri için bk. Saraç, age, s. 263. Benzer açıklamalar için ayrıca bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 328; Dilçin, age, s. 486; Mermer-Keskin, age, s. 86.

⁵⁴⁰ “*Suya versin bağban gülzâri zahmet çekmesin/Bir gül açılmaz yüzün teg virse bin gülzâre su*” (Fuzûlî). Şair, “*su*” kelimesini beytin ilk ve son kelimesi olarak kullanarak tekrara gitmektedir *İade* ve örnekleri için bk. Saraç, age, ss. 263–264. Ayrıca bk. Akalın, age, s. 92; Karaalioğlu, age, s. 161; Dilçin, age, s. 486; Karataş, age, s. 211; Mermer-Keskin, age, s. 43.

⁵⁴¹ Bk. Dilçin, age, s. 486.

⁵⁴² Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 99.

Son baş yinelemesi ile *reddü'l-acüz ale's-sadr* sanatının buluşma noktası ise, her ikisinin de içeriğinde yinelenen bir unsur barındırmasıdır. Dolayısıyla *iade* sanatı için önerilen *son baş yinelemesi* tam manasıyla *reddü'l-acüz ale's-sadr* sanatını karşılamamaktadır.

Son baş yinelemesinin Batı kaynaklarındaki özdeşi olarak *anadiplose* terimi gösterilmiştir. *Anadiplose*, “sözcüğün tekrarı”, “tekrarlanan kelimeler”, “sözcüğün tekrarı olan bir fikir veya kelime”dir. Terimin anlamında yer alan “tekrar” unsuru hem *reddü'l-acüz ale's-sadr* hem de *iade* sanatında görülmektedir. Ancak terimde var olan yinelemenin niteliği hakkında herhangi bir ibare yer almadığından *iade* sanatıyla olan ilgisi hakkında kesin bir düşünce ileri sürmek güçtür.

Son baş yinelemesi, tamlayanı ikileme grubu olan belirtisiz isim tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. Kendisini oluşturan unsurları itibarıyla Türkçeye aykırı bir yanı bulunmayan bu tamlama, anlam olarak *iade* sanatın açıklayabilmektedir. Ancak Türkçede benzer şekilde tamlayanı birden fazla olan terimlerin yaygın olmaması ve dilde tutunamaması, *son baş yinelemesinin* yerleşik ve kullanımı yaygın bir düzeye erişmesini engellemiştir.

İade sanatının dil bilimsel karşılığı olmak üzere önerilen bir diğer kelime *döndürmecedir*. *Döndürmece*, “Divan yazınında her ikilinin son sözcüğünü, bir sonraki ikilinin ilk sözcüğü olarak kullanma yoluyla yapılan söz sanatı”⁵⁴³ dir.

Döndürmece, *dön-* fiiline ettirgenlik/oldurganlık eki *-Dir-* ve kalıplaşmış *-mAcA* eki getirilerek türetilmiştir. Burada da ekin işlevi, kelimeye oyun veya eğlence anlamı katma şeklindedir. Yapı bakımından Türkçeye aykırı bir yanı bulunmayan *döndürmece*, anlam olarak *iade* sanatına bütünüyle açıklık getirebilmektedir. Bunun yanında tek kelimedenden ibaret bir terim önerisi olmasıyla işlevsel bir özelliğe sahiptir.

⁵⁴³ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 39. Göğüş ve diğerleri, *döndürmecenin* eş anlamlısı olarak *son yineleme* ifadesini işaret etmişlerdir. Bk. Göğüş ve diğerleri, *age*, s. 106. “*Ey güzellik göğünün mâh-ı münevver kameri/Şad kıl gönüümü gün gibi tulû et seheri/Ola ki peyk-i sabâdan ere yârin haberi/Haberi olsa anın yoluna can verdiğime/Bana rahm eyleyüben eyleye idi nazarı*” (Zâtî). Bu beşlide üçüncü dizenin sonunda yer alan “*haberi*”, dördüncü dizenin başında yinelenmiş, böylece *döndürmece* yapılmıştır. Aynı örnek *iade* için de gösterilebilir.

12215. Kalb/Evirmece/Anagramme

Harfleri tamamen veya kısmen eş sesli fakat bu harflerin düzenlenişi birbirinden ayrı olan iki kelimenin bir ifadede toplanmasına *kalb* denir. “*Parmağımı yüzüğe geçirdim*” yerine “*yüzüğü parmağıma geçirdim*” gibi. Bu sanat da *cinasa* bağlı lafız türlerinden sayılmıştır⁵⁴⁴.

Cinasa bağlı sanatlardan biri olarak kabul edilen *kalb* sanatının dil biliminde karşılığı olarak önerilen terim, daha önce *cinas-ı kalb* ile birlikte ele alınan *evirmecedir*⁵⁴⁵ biçiminde tanımlanmıştır. “*bitab-tabib*”, “*raf-far*”, “*eczane-cenaze*” örnekleri birer *evirmecedir*. Aynı örnekleri *kalb* sanatı için de vermek mümkündür. *Kalb* sanatına yer veren kaynakların büyük bir bölümünde üzerinde önemle durulan hususlardan biri, harflerinin sırası değiştirilerek oluşturulan yeni kelimelerin de anlamlı olmasıdır. *Evirmecenin* tanımında bu duruma vurgu yapılsa bile, örnek kelime çiftlerindeki anlamlı olma özelliği *evirmecede* de bu duruma dikkat edildiğini göstermektedir. Dolayısıyla kullanım özellikleri bakımından *kalb* sanatıyla *evirmece* denk bir durum sergilemektedir.

Evirmecenin Batı kaynaklı karşılığı olarak kabul edilen *anagramme* teriminin sözlük anlamı, “çevrik sözcük”, “evirmece”dir. Terim olarak ise, “Bir sözcüğün harflerini kullanarak türetilen başka bir sözcük”⁵⁴⁶ demektir. Terimin birincil anlamlarından biri olarak doğrudan “evirmece” kelimesine yer verilmiştir. Bu durum, yukarıda *kalb* sanatıyla benzerliği ortaya konulan *evirmece* üzerinden *anagramme* terimini de *kalb* sanatına bağlamaktadır.

Evirmece, *evir-* eylemine kalıplaşmış fiilden isim yapım eki *-mAcA* getirilerek türetilmiştir. Ekin buradaki işlevi de kelimeye oyun, eğlence anlamı katma yönündedir. Yapı bakımından Türkçeye aykırı bir yanı bulunmayan *evirmece*, anlam olarak *kalb* sanatını birebir yansıtma niteliğindedir. Bunun yanında tek kelimedenden ibaret bir öneri olması, *evirmeceye*

⁵⁴⁴ *Kalb-i küll* ve *kalb-i ba'z* şeklinde ikiye ayrılır. *Kalb-i küll*, *düzenli (muntazam) kalb* ve *düzensiz (muavvec) kalb* olmak üzere ikiye ayrılır. *Kalb* sanatı, çeşitleri ve örnekleri için bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, ss. 330-331. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 38; Akalın, age, s. 103; Karaalioğlu, age, s. 181; Dilçin, age, ss. 481-482; Karataş, age, s. 257; Mermer-Keskin, age, ss. 53-54; Mustafa Canpolat, “Şiir ve Dil”, **Dilbilim Araştırmaları**, Hitit Yay., Ankara, 1994, s. 159.

⁵⁴⁵ *Evirmece* kelimesi ile ilgili açıklama için bu çalışmada bk. s. 206. Ayrıca bk. Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 48. Ayrıca bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (26.05.2009); Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 57.

⁵⁴⁶ Kaliç, age, s. 30.

işlevsel bir boyut kazandırmaktadır. Bütün bu nitelikleriyle *evirmece*, terim olarak kabul edilip *kalb* sanatının dil bilimsel karşılığı olarak kullanılabilir düzeydedir.

12216. Tedvir/Döndürü-Dönerlik/Retournement

Tedvir, akse dayanan bir söz oyunudur. Aynı bölümün tekrarından oluşan vezinlerle yazılmış mısralardaki kelimelerden her biriyle başlamak suretiyle, aynı manayı ifade edecek yeni mısralar elde edilerek yapılır⁵⁴⁷.

Tedvir sanatının karşılığı olmak üzere kaynaklarda *döndürü* ve *dönerlik* önerilerine yer verilmiştir.

Döndürü “Bir dizedeki sözcüklerin yerlerini, anlamı ve ölçüsü bozulmadan değiştirme”⁵⁴⁸ biçiminde tarif edilmiştir.

Belirtilen açıklamalar ve örneklerden hareket edildiğinde hem *tedvir* hem de *döndürü*de aynı anlamı dile getiren ibarede unsurların sırası değiştirilerek tekrar edilmesi söz konusudur. Bir başka deyişle, *tedvir* ve *döndürü*de bir yineleme söz konusudur. Dolayısıyla anlam ve işlev benzerliği, *tedvir* ile *döndürü*yü birleştirmektedir.

*Döndürü*nün Batı kaynaklı karşılığı olarak gösterilen *retournement*, “geri çevirme”, “yineleme”, “tekrar” gibi anlamlara gelmektedir. *Retournement* de mevcut anlamı itibarıyla içeriğinde yineleme ve çevirme unsurunu barındırmaktadır. Ancak bahsedilen özellikler hakkında ayrıntılı bir açıklamaya yer verilmediğinden kesin bir denklikten söz etmek güçtür.

Döndürü, *dön-* fiiline ettirgenlik/oldurganlık eki *-Dir* ve fiilden isim yapım eki *-I (-ü)* getirilerek türetilmiştir. Yapı bakımından Türkçeye aykırı bir yapı bulunmayan *döndürü*, benzer şekilde türetilmiş *güldürü*, *bildiri* gibi örneklerin dilde tutunup kalıcı bir duruma

⁵⁴⁷ “*Reis olmuş bizim Behcet gelin alkışlayın sizler/Gelin alkışlayın sizler reis olmuş bizim Behcet/Bizim Behcet reis olmuş gelin alkışlayın sizler/Gelin alkışlayın sizler bizim Behcet reis olmuş*”. Cümle unsurlarının yeri değiştirilerek tekrar edilmesiyle *tedvir* sanatı yapılmıştır. *Tedvir* ve örnekleri için bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 333. Ayrıca bk. Akalın, age, s. 190; Karaalioğlu, age, s. 370.

⁵⁴⁸ “*Semen geldi Recai'ye bu mahzende oturmaktan/Recai'ye semen geldi bu mahzende oturmaktan/Bu mahzende oturmaktan Recai'ye semen geldi/Oturmaktan bu mahzende semen geldi Recai'ye*” (Recâî). Bk. Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 46. Ayrıca bk. Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 39. Dizeleri bir *döndürü* örneğidir. Aynı örneği *tedvir* için de göstermek mümkündür.

erişmesi dolayısıyla terim niteliğiyle kabul edilip dil bilimsel çalışmalarda başvurulabilecek bir öneridir. Bunun yanında anlam olarak *tedvir* sanatını birebir yansıtması, tek kelimedenden ibaret bir terim önerisi olması, *tedvirin* terim olarak kabul edilebilir olduğunu göstermektedir.

Tedvir ile ilgili belirtilen dil bilimsel önerilerden biri de *dönerlik*dir. **Dönerlik**, “Bir dizedeki kelimelerin yerini değiştirmekle gerek tartının ve gerekse anlamın bozulmaması hâli”⁵⁴⁹dir. *Tedvir* ve *döndürü* için belirtilen açıklamalar ve örnekler, doğrudan *dönerlik* önerisini yansıtmaktadır. Hem anılan söz sanatında hem de *döndürü* ve *dönerlikte* tekrar edilen unsurların ölçülerinde ve anlamlarında bir değişimin söz konusu olmadığı vurgulanmaktadır. Dolayısıyla *tedvir* sanatı ve *döndürü*, *dönerlik*, anlam ve işlev bakımından birbirleriyle denktir.

Dönerlik, *dön-* eylemine fiilden isim ve sıfat yapan *-r (-Ar)* ve isimden isim yapan *-lik* eki getirilerek türetilmiştir. İsimden isim yapım eki *-lik*, *-r* ekinden sonra kullanılabilir. Ancak bu kullanım *üçer*, *beşer* gibi üleştirme anlamlı kelimelere eklenerek farklı anlamlar katma hususundadır; *üçer-lik*, *beşer-lik* gibi. Türkçe kök ve ekler kullanılarak türetilen ve anlam olarak *tedvir* sanatını birebir açıklayabilme niteliğinde olan *dönerlik*, benzer şekilde türetilmekle birlikte, belirtilen örnek kelimelerle yapı bakımından aynı nitelikte değildir. Bir başka deyişle, Türkçede *dönerlik* kelimesiyle benzer türeme şekillerine sahip kelime veya terim yaygın değildir. Burada mevcut eklerin işlevi dışında kullanılmasından kaynaklanan birtakım kusurlar söz konusudur.

12217. Akis-Tebdil-Tard ü Aks-Aks ü Tebdil/Çaprazlama-Evirme-Tersine Çevirme/Réversion-Régression-Chiasmus

Bir mısra veya cümlenin ya da cümle içinde bir ibarenin sonunu başa, başını sona alarak yeni bir ibare ve tamlama meydana getirmektir. Yer değiştiren kısımların anlamlı parçalar olması gerekir. “*Kelamın kibarı kibarın kelamıdır*” veya “*Allah ölüden diri, diriden ölü yaratır*” cümlelerinde olduğu gibi. Bu sanata *tebdil*, *tard ü aks*, *aks ü tebdil* adları da verilir⁵⁵⁰.

⁵⁴⁹ Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 39.

⁵⁵⁰ *Akis*, yerleri değiştirilen kelimelerin olduğu gibi tekrar edilip edilmemelerine göre *tam akis* ve *eksik akis* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. *Aks-i tam (tam akis)*, dize ya da cümle içinde söz sırasını bir öncekinin tam tersi olarak düzenlemektir. *Aks-i nakıs (eksik akis)* ise, dize ya da cümle içinde sözcükler sıra değiştirirken kimi ekleme ve çıkarmalar yapılan *akistir*. *Akis* ve örnekleri için bk. Saraç, age, s. 267. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet

Akis sanatının dil bilimsel karşılığı olarak kaynaklarda *çaprazlama*, *evirme* ve *tersine çevirme* gibi terim önerilerine yer verilmiştir.

Çaprazlama, “Önce geçen kelimelerin sırasını, değişik veya karşıt bir anlam verecek şekilde, tersine çevirerek onları tekrarlama”⁵⁵¹ biçiminde tarif edilmiştir. “*Her yokuşun bir inişi, her inişin bir yokuşu vardır*” gibi. Belirtilen açıklama ve örnek itibarıyla *akis* sanatıyla benzeşen *çaprazlama*, özellikle *tam akis* ile denktir. Çünkü cümlelerde tekrar edilen kelimeler değişmemiş, yalnız sıralarında birtakım değişikliğe gidilmiştir. Bu sıra değişikliğinin sonucunda da yeni bir ibare ortaya çıkmıştır.

Çaprazlama, *çapraz* kelimesine isimden fiil yapım eki *-LA* ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. Kelimenin kökü olan *çapraz*, Farsça *çep-rast* kelimesinden gelmektedir. Dolayısıyla *çaprazlama*, aslı Türkçe olmayan bir terim önerisidir. Türkçe terim türetmede üzerinde dikkatle durulan ve azami özen gösterilen konulardan biri de türetilen kelime ya da terimin kök ve ek bakımından Türkçeye uygunluğudur. Ancak Türkçede gerek birleşik kelime oluşturmak yoluyla gerekse dilde yerleşip millî bir nitelik kazanan Arapça ve Farsça kelimelerden yararlanarak birçok terim türetilmiştir.

Akis sanatının dil bilimsel karşılık önerilerinden biri de *evirmedir*. **Evirme**, “Bir tümcenin kuruluşunu tersine çevirerek yeni bir düşünce ileri sürme”⁵⁵² şeklinde tanımlanmıştır.

Hem *akiste* hem de *evirmede* cümlelerin yerleri değiştirilmek suretiyle ortaya yeni bir bütün konulmaktadır. Dolayısıyla terimler arasında anlam özellikleri, işlevleri ve içerdikleri örnekler itibarıyla bir bağdaşma söz konusudur.

Çaprazlama ve *evirmenin* Batı kaynaklı karşılığı olarak ileri sürülen kelimelerden *réversion*, “ters yüz etme”, “arkasını çevirme”; *régression* ise, “gerileme”, “çekilme”, “azalma” gibi anlamlara gelmektedir. *Réversion* terimi sözlük anlamı itibarıyla tam olarak

Paşa, age, s. 104; Akalın, age, s. 10; Karaalioğlu, age, s. 14; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 331; Dilçin, age, s. 485; Ertuğrul, age, s. 16; Karataş, age, s. 28; Mermer-Keskin, age, ss. 10–11.

⁵⁵¹ Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 28.

⁵⁵² “*Mümkün değil Huda’yı bilmek de bilmemek de/Bilmek de bilmemek de mümkün değil Huda’yl*”. Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 48. Ayrıca bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (26.05.2009); Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, ss. 56-57. Beyitte tersine çevrilen mısralar bir *evirme* örneğidir. Bu örnek aynı zamanda *akis* sanatı için de gösterilebilir.

karşılama da *çaprazlama*, *evirme* ve dolayısıyla *akis* sanatına yaklaşmaktadır. Çünkü *akiste* de belirtilen unsurları tersine çevirme özelliği görülmektedir. Ancak *régression*, anlamı itibarıyla *çaprazlama*, *evirme* ve *akis* sanatına uzaktır. Gerek *akis* sanatında gerekse *çaprazlama* ve *evirmede*, *régression*da olduğu gibi, geriye çekilme veya unsurlarda azalma söz konusu değildir.

Evirme, *evir-* fiiline fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. Yapı bakımından Türkçeye aykırı bir yanı bulunmayan *evirme*, anlam olarak *akis* sanatını yansıtılmaktadır. Türkçe bir kök ve ekten meydana gelen *evirme*, anlam bakımından terimsel nitelikli kelimelerde göz önünde bulundurulmuş özelliklere sahiptir.

Akisin dil bilimsel özdeşi olmak üzere önerilen bir diğer terim de *tersine çevirmedir*. *Tersine çevirme*, “Bir cümle ya da tamlamanın anlamı değiştirecek şekilde ters çevrilmesi”⁵⁵³ dir. *Akis* ve bu sanatı karşılamak amacıyla ileri sürülen terimlerde, kelimelerin yer değiştirmesi ile bir başka anlam ifade etme özelliği görülmemektedir. Dolayısıyla *tersine çevirme* önerisi, anlam özellikleri bakımından hem *akis* sanatıyla hem de ilgili diğer terim önerileriyle, unsurlarının sırasının değiştirilmesi hususunda ilgili olsa da büyük oranda denk değildir. Çünkü anılan sanat ve bu sanatın karşılığı olarak önerilen ilk iki terimde cümle unsurlarının sırası değiştirildiği zaman herhangi bir anlam farklılığı görülmemektedir.

Tersine çevirmenin Batı kaynaklı eşiti olarak *chiasmus* terimi gösterilmiştir. *Chiasmus*, “Etkiyi artırmak için, yazı ya da konuşmada kullanılan iki paralel cümlenin ikincisini devrik söyleme sanatı”⁵⁵⁴ dir. Burada ifade edilen devrik söyleme durumu, dile getirilen sözleri tersinden ifade etme anlamında düşünülebilir. Bu şekilde ele alındığında *chiasmus* terimi *tersine çevirmeden* çok, *akis* sanatıyla özdeşleşen bir durum ortaya koymaktadır. Ayrıca *chiasmusa*, *akis* sanatıyla ilgili olmak üzere önerilen diğer Batı kaynaklı terimlerin açıklamalarında da yer verilmiştir.

Tersine çevirme, yaklaşma/yönelme grubudur. Kelime grubunu oluşturan unsurlardan *tersine*, tamlayanı düşmüş bir isim tamlamasına yaklaşma/yönelme durum eki getirilerek oluşturulmuştur. Türkçe terimlerde sık rastlanmayan bir yapısı olan *tersine çevirme*, anlam

⁵⁵³ Usta, age, s. 94.

⁵⁵⁴ Kaliç, age, s. 71.

özelliği göz önüne alındığında *akis* sanatıyla denktir. Ancak birden fazla unsura sahip bir terim önerisi olması, kullanım ve anlaşılabilirlik niteliğini zayıflatmaktadır.

12218. Müşterek Malzemeyi Kullanmaya Dayalı Sanatlar

122180. Ahz ü Saraka-Serikat-ı Şi’riyye/Aşırmaca/Plagiat

Ahz kelimesinin sözlük anlamı “almak”; *saraka* kelimesinin ise “çalma”dır⁵⁵⁵. Şairin kendisinden önce söylenmiş bir düşünceyi aynı tarz ile söylemesi, bir başka deyişle ya hiç değiştirmeden ya da kısmen değiştirerek kullanması kusurudur. İşte bu durum *serikat-ı şi’riyye* (*şiire ait serikatler*) ve *ahz ve serikat* (*alma ve çalma*) olarak adlandırılmaktadır⁵⁵⁶.

Ahz ve *serikat* terimi için bazı kaynaklarda *aşırmaca* kelimesi önerilmiştir. **Aşırmaca**, “Aşıрма yoluyla yapılmış düşün, sanat yapısı”⁵⁵⁷’dir. Terimin tanımı bir eylemi karşılamaktan çok, bir durumu ifade etmektedir. Bir başka deyişle *aşırmaca*, *ahz ve serikat* yoluyla meydana getirilen ibare ya da eser anlamını bildirmekte, *ahz ve serikat*in sonucu durumunda bulunmaktadır. Ancak içeriğinde bir başkasına ait malzemeyi uygun olmayan bir yolla alma niteliğini barındırdığından *ahz ü saraka* ile denktir.

Terimin Batı kaynaklı karşılığı olarak gösterilen *plagiat* ise, “Eskiden başkasının eserlerini çalıp satan ya da özgür kişileri tutsak ederek satan kişi” anlamına gelen Latince *plagiarius* kelimesinden gelmektedir. Bu terimin bugünkü anlamı ise “Bir yapıttan kaynak vermeden çalıntı yapma”dır⁵⁵⁸. Terimin anlamı *ahz ve serikat* ile birebir denktir. Çünkü *plagiat* terimi de *ahz ve serikatte* olduğu gibi, bir sonucu değil, eylemi ifade etmektedir. Bu terim, *aşırmaca* ile çalma veya uygunsuz alma özelliğinde birleşmektedir.

⁵⁵⁵ Bunun yanında *saraka* terimi bazı kaynaklarda “tehekküm”, “acı şekilde alay etme”, “ciddi olarak eğlenme” gibi anlamlara gelmektedir. Bk. Karaalioğlu, age, s. 325.

⁵⁵⁶ *Serikat-ı şi’riyye/el-ahz ve’s-serika* iki bölümde incelenmektedir: **1. Açık (zahir) alma ve çalma/Serikatın açık olduğu durumlar:** Bu, bir şair veya yazarın kendisinden önceki bir şair veya yazarın ifade ettiği anlamı, ifade edildiği lafız ile birlikte almasıdır. Kendi içinde çeşitli bölümlere ayrılır: **Lafız ve mananın hiçbir değişiklik yapılmadan alınması;** buna *nesh* ve *intihal* denir. **Lafızlarda küçük değişikliklere, kelimelerin yerlerinin değiştirilmesine gidilmesi, ama anlamın yine aynen alınması;** buna da *mesh* veya *igâre* denilir. **Serikatın kelime veya ibarede değil, anlamda söz konusu olması;** buna *selh* ve *imlâm* denir. **2. Açık olmayan (gayr-ı zahir) alma ve çalma/Serikatın açık olmadığı durumlar:** Geçilen ve üzerinde durulmayan bir düşüncenin daha geniş şekilde açılımı gibi yollarla olabilir. Saraç, age, s. 270. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 120; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 343. Ayrıca bazı kaynaklarda *ahz ve saraka/sirkat* terimleri *intihal* başlığı altında ele alınmış veya bu terimlerin açıklamaları için *intihal* terimine atıfta bulunulmuştur. Bk. Akalın, age, s. 10; Karataş, age, s. 25.

⁵⁵⁷ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 14.

⁵⁵⁸ Kaliç, age, ss. 197–198.

Aşırmaca, *aş-* fiiline ettirgenlik/oldurganlık eki *-r* (*Ir-*) ve *-mAcA* eki getirilerek türetilmiştir. *-mAcA* eki burada yine kelimeye oyun, eğlence anlamı katmaktadır. Yapı bakımından Türkçeye aykırı bir yanı bulunmayan *aşırmaca*, anlam olarak tam manasıyla *ahz ü saraka* terimine karşılık gelmemektedir. Ancak dil bilimi çalışmalarında kullanılmaktan çok, bugün bilim sahasında yanlış bilgi kullanım biçimi olarak değerlendirilen *ahz ü saraka*, daha çok *intihal*⁵⁵⁹ adıyla bilinmektedir.

Tevarüd/Esindeşlik/Coincidence: İki şair birbirinden haberdar olmaksızın aynı mısra veya beyti söylerlerse *tevariüd* adını alır⁵⁶⁰.

Tevariüd terimi için bazı kaynaklarda *esindeşlik* karşılığına yer verilmiştir.

Esindeşlik, “Birbirinden habersiz iki şairin ya da yazarın, özdeş duygu ve düşünceden esinlenerek benzer dizeler söylemeleri ya da yazmaları”⁵⁶¹ dır. Önerilen kelimenin tarifi *tevariüd* ile büyük ölçüde benzeşmektedir. Hem *tevariüd*de hem de *esindeşlikte* şairlerin birbirinden haberdar olmaksızın aynı veya benzer dizeleri dile getirmeleri söz konusudur. Dolayısıyla terimler arasında anlam ve işlev aynılığından doğan bir denklik söz konusudur.

Terimin Batı kökenli eşiti olarak kabul edilen *coincidence* ise, “iki olayın aynı zamana rastlaması”, “çatışma”, “rastlaşma” gibi anlamlara gelmektedir. *Tevariüd* ve *esindeşlikte* dile getirilen ifadelerde söylenende bir rastlaşma, çatışma ya da çakışma söz konusudur. Buna bağlı olarak *coincidence*in *tevariüd* ve *esindeşlike* benzediği söylenebilir.

⁵⁵⁹ *İntihal* terimini karşılamak üzere kaynaklarda *aşıрма* önerisine yer verilmiştir. Önerinin Batı kaynaklı karşılığı olarak, yukarıda değinilen, *plagiat* terimi gösterilmiştir. **Aşıрма**, “Kimi yazar ya da şairlerin yapıtlarındaki bölüm ya da dizeleri alıp oluşturduğu yapıtta kendisininmiş gibi kullanması”dır. Göğüş ve diğerleri, *Yazın Terimleri Sözlüğü*, s. 17. Ayrıca bk. Göğüş, *Anlatım Terimleri Sözlüğü*, s. 14. Bunun dışında *Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü*’nde *aşırmak* adıyla ve aynı anlamı ifade edecek şekilde belirtilmiştir. Bk. *Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü* s. 16. *İntihal*de hem sözün hem de anlamın olduğu gibi alınarak kullanılması durumu söz konusudur. *Aşıрма* önerisinin tarifinde de benzer bir anlam özelliği mevcuttur. Bir başka deyişle, ayrıntılı bir açıklama olmasa da *aşıрма* önerisi de *intihal* ile aynı niteliklere sahiptir. Eskiden şairlerin şiirlerinin izinsiz alınıp kullanılması ile ilgili olan *intihal*, bugün daha çok bilim sahasında ve *plagiat* teriminin işaret ettiği gibi, olumsuz anlamda kullanılmaktadır. *Aşıрма*, *aş-* fiiline ettirgenlik/oldurganlık eki *-r* (*Ir-*) ve fiilden isim yapım eki *-mA* eklenerek türetilmiştir. Yapı bakımından Türkçeye uygun olan *aşıрма*, anlam olarak *intihal* terimine doğrudan açıklık getirebilmektedir. Bunun yanında dilde tutunmayı başarmış ve bugün haksız bilgi kullanımını simgelemek amacıyla kullanılmaktadır. Dolayısıyla dil bilimsel bir terimden çok, bilimsel ahlaki ilgilendiren bir terim durumundadır.

⁵⁶⁰ *Serikat-ı şiriyyenin* türleri için bk. Saraç, age, s. 271. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 121; Akalın, age, s. 96, 195; Karaalioğlu, age, s. 171, 263, 382; Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, ss. 343–345; Karataş, age, ss. 236–238, 478; Mermer-Keskin, age, ss. 47–48, 67, 108.

⁵⁶¹ Göğüş ve diğerleri, *Yazın Terimleri Sözlüğü*, s. 47. Ayrıca bk. Göğüş, *Anlatım Terimleri Sözlüğü*, s. 54.

Esindeşlik, *es-* eylemine fiilden isim yapım eki *-n* (*-In*), isimden isim ve sıfat yapan *-DAş* ve isimden isim yapım eki *-Ilk* getirilerek türetilmiştir. Anılan terimin yapısında bulunan *esin* kelimesi, Ataç'a göre Türkçeye uygundur ve kullanılması gerekir. Buna karşın Timurtaş, kelimenin yanlış olduğunu belirtmiştir⁵⁶². Türkçede benzer şekilde türetilmiş *ekin*, *tütün*, *gelin* gibi kelimelerin varlığı *ilham* karşılığı kullanılan *esinin* de Türkçede tutunup kullanılabileceğini gösterir. Bunun yanında *esindeşlik*, anlam özelliği itibarıyla *tevarüd* terimini karşılamaktadır.

122181. Nazire/Benzek-Benzeti/Pastiche

Bir şairin şiirine aynı vezin ve kafiyede yazılmış olan benzer bir şiirdir. Bu şekilde şiir yazmaya *tanzir etme*, *nazire söyleme*, *nazire deme*, *cevap verme*, *cevap yazma* adları da verilir⁵⁶³.

Nazirenin karşılığı olmak üzere bazı kaynaklarda *benzek* ve *benzeti* önerilerine yer verilmiştir.

Benzek, “Ünlü bir yazarın üslubuna benzetilerek alınan yazı ki çoğu yermek, alay etmek veya onun zevk ve sanatını hatırlatmış olmak gibi maksatlarla yapılır”⁵⁶⁴ şeklinde açıklanmıştır. *Nazireye* yer veren kaynaklarda bu sanatın saygı veya meydan okuma gibi sebeplerle yapıldığı belirtilmektedir. Şair, ya bir şiiri çok beğendiği için ya da beğenilen bir şiirden daha güzelini yazma iddiasıyla *nazire* yapma yolunu seçer. *Benzek* önerisinin tarifinde, *nazire* yoluyla şairin şiir üslubuna atıfta bulunulması, o şiire karşı bir beğenin var olduğunu göstermektedir. Bunun yanında yermek ve alay etmek maksatlı *nazire* yapma, sık rastlanan bir durum değildir. Ancak başka bir şairin şiirinden daha güzelinin yazılabileceğini ileri sürerek *nazire* yapma, bir tür eleştiri veya yergidir. Dolayısıyla tam manasıyla olmasa da *nazire* ile *benzek* arasında bir denklik söz konusudur.

⁵⁶² Bk. Bayar, age, s. 115.

⁵⁶³ Saraç, age, ss. 272–273. Ayrıca bk. Akalın, age, s. 136; Karaalioğlu, age, s. 262; Dilçin, age, s. 269; Ertuğrul, age, s. 151; Karataş, age, s. 348; Mermer-Keskin, age, ss. 83–84.

⁵⁶⁴ Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, ss. 20–21.

Benzeti ise, “Bir şairin, başka bir şairin şiirini konu, biçim, ölçü ve uyak bakımından örnek alıp benzeterak yazdığı şiir”⁵⁶⁵dir. Anılan öneriyi ele alan kaynaklarda *benzetinin* zaman zaman yergi maksadıyla yapılabileceğine dair bilgilere de yer verilmiştir. Bunun yanında *benzekten* farklı olarak burada herhangi bir alay söz konusu değildir. Dolayısıyla mevcut anlam özellikleri bakımından *benzeti*, *nazire* sanatına daha yakındır.

Benzek ve *benzetinin* Batı kaynaklı eşiti olarak işaret edilen *pastiche*, “Bir sanat yapıtının taklidi; çeşitli yapıtlara öykünülerek ya da onları parodize ederek verilmiş sanat yapıtı”⁵⁶⁶dır. Terimin anlamında bulunan “parodize etmek”, yani bir olayı gülünç bir duruma getirmek, aynı zamanda bir alay unsurudur. Terim, içerdiği alay unsuruyla *benzeke* yaklaşmaktadır. *Benzekte* de alay veya yergi maksadıyla benzer mısra ya da beyit söyleme durumu söz konusudur. Bunun yanında genel nitelikleri bakımından *pastiche*, hem *benzek* hem de *benzeti* önerileriyle ortak noktada buluşan bir terimdir.

Benzek, *benze-* eylemine fiilden isim yapım eki *-k* getirilerek türetilmiştir. Yapı bakımından Türkçeye aykırı bir yanı bulunmayan *benzek*, anlam olarak *nazireye* büyük ölçüde açıklık getiren bir öneridir. Bunun yanında Türkçede benzer şekilde türetilmiş ve özellikle dil bilimi çalışmalarında sıklıkla kullanılan *izlek* teriminin varlığı, *benzek* önerisinin de dil bilimsel bir terim olarak kabul edilip kullanılabilceğini göstermektedir⁵⁶⁷.

Benzeti, *benze-* fiiline ettirgenlik/oldurganlık eki *-t* ve fiilden isim yapım eki *-I* getirilerek türetilmiştir. Timurtaş, *benzetinin* tamamen yanlış bir kelime olduğunu belirtmiştir⁵⁶⁸. Ancak Türkçede benzer şekilde türetilmiş ve dilde tutunmayı başarmış *alıntı*, *dinleti*, *anlatı* gibi terimlerin varlığı, *benzetinin* de Türkçede kalıcı bir niteliğe erişebileceğini göstermektedir.

⁵⁶⁵ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 23. Ayrıca bk. Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 23.

⁵⁶⁶ Kılıç, age, s. 191.

⁵⁶⁷ Bunun yanında *benzek*, “taklit” anlamıyla Türkiye Türkçesi ağızlarında da kullanılan bir kelimedir. Bk. Derleme Sözlüğü, C. II, s. 630.

⁵⁶⁸ Bk. Bayar, age, s. 57.

122182. Nakîze

Nakîze ise yine bir başka şairin şiirine ondaki düşüncelerin aksi istikametinde olmak şartıyla şiir yazmaktır⁵⁶⁹.

122183. İktibas-Tenvir/Çıkartı-Alıntı/Extrait-Citation

Kelime anlamı ateş yakmak için kor almayı ifade eden *iktibas*, terim olarak şiir yahut düz yazı metinde bir ayet veya hadisın tamamının veya bazı bölümlerinin alıntılanmasıdır. Hadislerden yapılan iktibaslara *tenvir* de denir⁵⁷⁰.

Kaynaklarda *iktibas* sanatının dil bilimsel karşılığı olarak *çıkartı* ve *alıntı* önerilerine yer verilmiştir.

Çıkartı, “Başka yerden çıkarılan ibare”⁵⁷¹dir. Önerilen terimin anlamında genel ve yoruma açık bir nitelik söz konusudur. Buna benzer şekilde *iktibas* da bir başka yerden alınan veya çıkarılan unsurları barındırmaktadır. Ancak bu ögeler sıradan kelime veya ibareler değildir. Özellikle üzerinde durulan husus, bu unsurların ayet veya hadis olmasıdır. Dolayısıyla *çıkartı*da alıntılanan unsurların niteliği belirtilmediğinden bu öneri, *iktibas* sanatını tam manasıyla karşılamamaktadır.

*Çıkartı*nın Batı kaynaklı eşiti olarak gösterilen *extrait*, “öz”, “ruh”, “özet parçalar” gibi anlamlara gelmektedir. *Çıkartı*da olduğu gibi burada da bir genellik söz konusudur. Terimin görünürdeki anlamının *iktibas* sanatıyla benzerlik noktası, içeriğinde özlü parçaları bulundurması hususundadır. Bu durumun anlaşılması ise ancak dolaylı olarak mümkündür.

Çıkartı, *çık-* eylemine fiilden fiil yapım eki *-Ar* ve fiilden isim yapım eki *-İ* eki getirilerek türetilmiştir. Yapısı itibarıyla Türkçe terim türetme kurallarına uygun olan *çıkartı*,

⁵⁶⁹ Saraç, age, s. 273. Kaynaklarda *nakîze* sanatını karşılamak üzere önerilmiş herhangi bir kelimeye rastlanmamıştır.

⁵⁷⁰ “*Men arefe nefsehü fe-kad arefe Rabbhü/Bildim bunu buldum onu inkâr eden gelsin berü*” (Yunus Emre). Beyitte “Kendini tanıyan Rabbin de bilmiş olur” hadisine yer verilerek *iktibas* sanatı yapılmıştır. *İktibas* ve örnekleri için bk. Saraç, age, s. 276. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 118; Akalın, age, s. 93–94; Karaalioglu, age, s. 166; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 268; Dilçin, age, ss. 465–466; Ertugrul, age, s. 99; Karataş, age, s. 222; Mermer-Keskin, age, s. 45.

⁵⁷¹ Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 29.

sahip olduğu anlam bakımından *iktibas* sanatını tam manasıyla karşılayamamaktadır. Bu da anılan önerinin terim niteliği kazanmasında bir engel durumundadır. İçerdiği anlamın genel ve yüzeysel bir özellikte olması, kelimenin yaygın bir türetme şekline sahip olmaması *çıkartının* *iktibas* sanatının karşılığı olarak kabul edilemeyeceğini göstermektedir.

Alıntı ise, “Bir savı güçlendirmek, örneklemek için, başka bir kimsenin sözlerinden olduğu gibi alınan ve tırnak imleri arasında gösterilen parça”⁵⁷²dir. Terimin içeriği bilim sahasında alıntının kullanımına işaret ederken bir edebî sanat olan *iktibas*ı anlatmaktan veya hatırlatmaktan uzaktır.

Alıntının Batı kaynaklı karşılığı olarak gösterilen *citation*, “alıntı”, “metin aktarımı” gibi anlamlara gelmektedir. Burada da genel ve yüzeysel bir anlam mevcuttur. *Alıntı* ile *iktibas* arasındaki yüzeysel ilişki, burada da aynı doğrultudadır. Bunun dışında anılan Batı kaynaklı terim, ayet ve hadislerden alıntı yapılarak oluşturulan söz sanatı *iktibasa* uzaktır.

Alıntı, *al-* eylemine edilgen çatı eki *-n* (*-In*) ve fiilden isim yapım eki *-tl* getirilerek türetilmiştir. Türkçede dil devriminden sonra yer almaya başlayan *alıntı*, yapı bakımından Türkçeye aykırı bir yanı bulunmayan ve dilde tutunmayı başarmış bir kelimedir. Benzer düşünceleri dile getiren Püsküllüoğlu’na göre *alıntı*, başlangıçta yanlış kabul edilen, ancak zaman içinde kabul gören bir kelimedir⁵⁷³. Anlam olarak *iktibas* sanatını tam manasıyla karşılayamayan *alıntı*, buna rağmen mevcut özelliğiyle farklı alanlarda sıklıkla kullanılmış ve terim niteliğine erişmiştir⁵⁷⁴.

⁵⁷² Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 6. Ayrıca bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (26.05.2009); Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 13.

⁵⁷³ Bk. Bayar, age, s. 33. Ayrıca *alıntı*, “kırpıntı”, “küçük parça” anlamlarıyla Türkiye Türkçesi ağızlarında da yaşayan bir kelimedir. Bk. Derleme Sözlüğü, C. I, s. 220.

⁵⁷⁴ İktibas iki türdür: **Müstahsen (güzel sayılan) iktibas**: Söz veya yazıya alınması şeriate aykırı düşmemek şartıyla dinleyici veya okuyucunun zevk duyacağı *iktibasa müstahsen iktibas* adı verilmiştir. Bu da *ahsen* (*en güzel*) *iktibas*, *hasen* (*güzel*) *iktibas* şeklinde ikiye ayrılır. **Müstehten iktibas**: Şeriat ve İslam adabına uymayan bir ibarede ayet veya hadisin yer almasıdır. *İktibas* üzerindeki diğer bir sınıflandırma da ayet veya hadisin tam yahut eksik alınmasıyla ilgilidir. Buna göre birincilerine *tam iktibas*; ikincilerine *nakıs iktibas* adı verilmiştir. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, ss. 268–269.

122184. İrad-ı Mesel-İrsal-i Mesel/Örnekleme-Savlama-Atasözü Kullanma/Citer Comme Exemple-Donner le Proverbe

Bir düşünceyi kanıtlamak amacıyla bir atasözünü veya hikmetli bir sözü delil getirmektir. *İrsal-i mesellirad-ı mesel* çoğu zaman bir *temsilî teşbihten* (Bilgegil'e göre *birleşik teşbih*) ibarettir. İfade tarzı yönünden *mezheb-i kelâmî* ile benzeşir. Aralarındaki fark, *mezheb-i kelâmî*de dile getirilen düşüncenin doğruluğuna bir nevi mantıki önermelerin delil olarak sunulması, *irâd-ı mesel*de ise atasözü veya hikmetli bir sözün dile getirilmesidir⁵⁷⁵.

İrad-ı mesellirsal-i mesel sanatının karşılığı olmak üzere bazı kaynaklarda *örnekleme*, *savlama* ve *atasözü kullanma* gibi önerilere yer verilmiştir.

Örnekleme, “Ortaya konulan bir fikri inandırmak veya kuvvetlendirmek için söze, atasözü değerinde bir örnek koşma”⁵⁷⁶ biçiminde tarif edilmiştir. Birinden bahsederken “*İsteddiği kadar gezsin tozsun; tilkinin dönüp dolaşıp geleceği yer kürkçü dükkânıdır*” ifadesi, bir örnekleme içermektedir. Aynı örnek, *irad-ı mesel/irsal-i mesel* sanatı için de gösterilebilir. Anılan önerinin anlamı ve açıklayıcı örneği, yukarıda *irad-ı mesel/irsal-i mesel* için yapılan açıklama ve belirtilen örnekle benzeşmektedir. Söze atasözü veya atasözü değerinde bir ifade eklemek, terimler arasında anlam ve işlev ortaklığı oluşturmuştur. Ancak *irsal-i mesel/irad-ı mesel*de kullanılan ifade yalnız atasözü değil, hikmetli veya özlü bir söz de olabilmektedir. *Örnekleme* ise doğrudan atasözü alıntısına işaret edilmektedir.

Örneklemenin Batı kaynaklı karşılığı olarak bazı kaynaklarda *citer comme exemple* ifadesine yer verilmiştir. Genel anlamıyla “örnek verme”, “örnek aktarma” gibi anlamlara gelen bu ifade, alıntılanan sözün atasözü veya hikmetli bir söz olmasına dair bir işaret taşımadığından *örnekleme* ve dolayısıyla *iktibas* ile olan ilgisine dair kesin bir fikir belirtmek güçtür.

⁵⁷⁵ “*Emriyâ gamzesine karşı göğüs germe sakın/Çün bilirsin ki kaza tîrine kalkan olmaz*” (Emrî). Şair, sevgilinin oku andıran gamzelerine göğüs germeyi tavsiye ediyor. Bunun sebebini de “*Kaza okuna kalkan olmaz*” sözüyle açıklıyor. Saraç, age, s. 277. Ayrıca bk. Akalın, age, ss. 96–97; Karaalioğlu, age, ss. 171–172; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 148; Dilçin, age, s. 464; Ertuğrul, age, s. 102; Karataş, age, s. 239; Mermer-Keskin, age, s. 48.

⁵⁷⁶ Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 86. Ayrıca bk. Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 101.

Örnekleme, *örnek* adına isimden fiil yapım eki *-IA* ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. Anılan önerinin kökü olan *örnek* kelimesi tartışmalıdır⁵⁷⁷. Ancak *örnek*, dilde tutunmayı başarmış ve sıklıkla kullanılan bir kelimedir. Türkçeleşmiş bir kelimedenden türetilen *örneklemenin* de Türkçeye uygun bir yapıda olduğu söylenebilir. Anlam olarak *irsal-i mesel/irad-ı mesel* sanatını büyük ölçüde karşılayan *örnekleme*, terim olarak kabul edilebilecek niteliklere sahiptir.

Savlama ise, “Söylenen bir düşünceyi pekiştirmek, inandırıcı olmasını sağlamak amacıyla söze atasözü ya da ünlü söz katma”⁵⁷⁸ biçiminde tanımlanmıştır.

*Savlama*⁵⁷⁹, *sav* adına isimden fiil yapım eki *-IA* ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. Yapı bakımından Türkçeye aykırı bir yanı bulunmayan *savlama*, anlam özelliği itibarıyla da *irsal-i mesel/irad-ı mesel* sanatına en yakın terim önerisidir. Ancak *sav* kökünün yaygın olmaması ve *tez/öneri* karşılığı olarak kullanılması terimleşmesine engeldir.

Atasözü kullanma, “Anlatımda bir görüşü güçlendirmek için uygun bir atasözü anma, savlama”⁵⁸⁰ şeklinde açıklanmıştır. “*Sonucundan korkuyorsan bu işe girme; kuştan korkan darı ekmez*” ifadesinin ikinci kısmı içerdiği atasözü ile aynı zamanda bir *örnekleme*, *savlama* ve *irsal-i mesel* örneğidir. Ancak önerinin adında ve tarifinde, alıntılanan ifadenin yalnız atasözü olarak belirtilmesi, *irsal-i mesel/irad-ı mesel* sanatına tam olarak uygun değildir. Çünkü *irad-ı mesel/irsal-i meselde* alıntılanan ifade bir atasözü olabileceği gibi, deyim veya halk arasında kullanımı yaygınlaşmış özlü bir söz de olabilir.

Atasözü kullanmanın Batı kökenli özdeşi olarak *donner le proverbe* ifadesine yer verilmiştir. Anılan Batı kökenli ifade, “atasözü kullanma”, “atasözü verme” gibi anlamlara gelmektedir. *Donner le proverbe* ifadesinin anlamı birebir olarak *atasözü kullanma* önerisini yansıtmaktadır. Ancak söze katılan unsurun yalnız “atasözü” olarak belirtilmesi *irsal-i*

⁵⁷⁷ Bazı araştırmacılar, *örneğin mesela* kelimesini karşılamak üzere türetilen doğru ve Türkçeye uygun bir kelime olduğunu söylerken bazıları da anılan kelimenin Türkçe değil, Ermenice olduğunu ve dolayısıyla bu kelimeye Türkçe ekler getirilerek kullanımının yanlış olduğunu belirtmişlerdir. Bk. Bayar, age, ss. 223–224.

⁵⁷⁸ Göğüş ve diğerleri, *Yazın Terimleri Sözlüğü*, s. 101. Ayrıca bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (26.05.2009).

⁵⁷⁹ *Savlama*, “söylemek”, “atalar sözü söylemek” anlamlarıyla Türkçenin eski dönemlerinden beri var olan *savla-* fiilinden gelmektedir. Bk. DLT, C. IV, s. 499. Ayrıca *savla-* “başından savuşturmak”, “atlatmak” anlamlarıyla Türkiye Türkçesi ağızlarında da yaşamaktadır. Bk. Derleme Sözlüğü, C. X, s. 3554.

⁵⁸⁰ Göğüş, *Anlatım Terimleri Sözlüğü*, s. 14. Göğüş, bu önerinin açıklamasında *savlamaya* da atıfta bulunarak ileri sürülen bu iki ifadenin anlam bakımından ortak olduğunu işaret etmiştir.

mesel/irad-ı mesel sanatıyla benzeşmemekte, anılan Batı kaynaklı sözü bu sanatın tam manasıyla eşiti yapmamaktadır.

Atasözü kullanma, isim fiil grubu şrklinde bir terim önerisidir. Kurucu unsurları itibarıyla Türkçeye uygun olan *atasözü kullanma*, anlam olarak *irsal-i mesel/irad-ı mesel* sanatını tam manasıyla yansıtmamaktadır. Bunun yanında birden fazla kelimedden oluşması ve Türkçede birleşik fiil şeklinde oluşturulmuş terimlere genelde başvurulmaması nedeniyle terim olarak kabul edilip yaygın bir şekilde kullanılmamıştır.

122185. Tazmin/Ekleme

Sözlük anlamı bir şeyi bir şeyin içine koymak ve gizlemek olan *tazmin*, bir şairin diğer bir şairin şiirinden bir parçayı (bir mısra, beyit veya iki beyit) kendi şiirinin içinde dile getirmesidir. Ancak katılan sözün kime ait olduğunun bilinmesi şarttır. *İktibasta* alıntı yapılan söz, ayet ve hadis; *irad-ı mesel/irsal-i meselde* atasözü veya deyim; *tazminde* şiirdir⁵⁸¹.

Kaynaklarda *tazmin* sanatının dil bilimsel karşılığı olarak *ekleme* önerisine yer verilmiştir. *Ekleme*, “Bir şairin, başka bir şairin dize ya da ikiliğini kendi şiirine katması”⁵⁸²dir. Ancak burada üzerinde önemle durulması gereken, katılan sözün kime ait olduğunun bilinmemesidir. Aksi takdirde yapılan sanat olan *tazmin* değil, kusur olan *intihal* olur. *Eklemede*, alıntı yapılan mısra ya da beytin kime ait olduğunun bilinmesiyle ilgili herhangi bir zorunluluk belirtilmemiştir. Ancak kaynaklarda parantez içi açıklaması ile *tazmin* sanatının işaret edilmesi, anılan söz sanatı ve önerinin benzer özelliklere sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Ekleme, *ek* köküne isimden fiil yapım eki *-LA* ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. Yapı bakımından Türkçeye aykırı bir yanı bulunmayan *ekleme*, anlam olarak *tazmin* sanatını karşılayabilmektedir. Bunun yanında tek kelimedden ibaret bir terim önerisi

⁵⁸¹ “Aşkın irşadiyle girdik manevi bir Gülşen/Dolmasın bîhûde sâgar açmasın bîhûde gül/Câm-ı Cem bir lahza devretmez bu zevk-âbâdda/Hem kadeh hem bâde hem bir şûh sâkîdir gönül” (Yahya Kemal). Şair son mısradaki Nefî'nin bir mısrasını kendi şiiri arasına alıyor. Bu mısra meşhur olduğu için Nefî'nin adını zikretmeye gerek duymuyor. *Tazmin* ve örnekleri için bk. Saraç, age, s. 281. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 119; Akalın, age, s. 189; Karaalioğlu, age, s. 368; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 269; Ertuğrul, age, ss. 197-198; Karataş, age, ss. 457-458; Mermer-Keskin, age, s. 99.

⁵⁸² Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 46.

olması ve olağan kullanımlarda da sıklıkla yer bulabilmesi, anlaşılma kolaylığı sağlama konusunda önemli bir etkidir.

122186. **Telmih/Anıştırma/Allusion**

Sözlük anlamı parlatmak ve bir şeye göz ucuyla bakmak olan *telmih*, bir söz içerisinde kıssaya, efsaneye, tarihî bir olaya veya bir ayete, hadise, meşhur bir darb-ı mesele, bir inanışa, ilmî bir bahse işaret etmektir. *İktibas* ve *irâd-ı mesel* ile aralarındaki fark şudur: *İktibasta* ayet ve hadisin bizzat ibaresinden alıntı yapılır. *İrâd-ı meselde* de bir atasözü az çok bir değişikliklerle alınır. *Telmihte* ise bunlara işaret edilir, ibareler söylenmez. *Telmih* ile bir düşünce veya bir hayal o anlam için konulmuş sözcüklerle doğrudan değil, uzaktan onu gösteren veya onu işaret eden sözcüklerle ifade edilmeye çalışılır⁵⁸³.

Kaynaklarda *telmih* sanatını karşılamak üzere *anıştırma* önerisine yer verilmiştir. *Anıştırma*, “Bir savı güçlendirmek amacıyla atasözü, özdeyiş ve şiir parçasıyla ya da önemli bir olayı söz arasında bir iki sözcükle anımsatma”⁵⁸⁴ biçiminde tanımlanmıştır.

Telmihte olduğu gibi *anıştırmada* da üzerinde özellikle durulan, bir olayı kısa ve özlü bir şekilde anımsatma veya işaret etmektir. Dolayısıyla *telmih* ile *anıştırma* işlev ve anlam özelliği bakımından benzerdir.

Anıştırmanın Batı kaynaklı karşılığı olarak kabul edilen *allusion*, “ima”, “dokundurma”, “anıştırma” demektir. *Allusion*, içeriğindeki anıştırma, ima veya işaret hususiyetleriyle hem *telmih* sanatına hem de *anıştırma* önerisine anlam özelliği bakımından yaklaşmaktadır. Benzer şekilde Çınar, *allusion* teriminin kelime anlamları arasında *telmihe* de yer vererek *telmih*, *anıştırma* ve *allusion* terimlerinin birbirleriyle olan yakın ilgisine vurgu yapmıştır⁵⁸⁵.

⁵⁸³ “Kara toprak ayaklarımız altında/Mavi gök yukarda/Ne bulduysak orada bulduk” (Behçet Necatigil). Orhun abidelerinde geçen, “üstte mavi gök, altta yağız (kara) yer kılındıkta ikisi arasında insanoğlu kılınmış”, cümlesine telmih vardır. *Telmih* ve örnekleri için bk. Saraç, age, s. 282–283. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 118; Akalın, age, s. 192; Karaalioğlu, age, s. 374; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 267; Ertuğrul, age, s. 200; Dilçin, age, s. 461; Karataş, age, ss. 466–467; Mermer-Keskin, age, s. 102; Kalyon, agm, s. 337.

⁵⁸⁴ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 14. Ayrıca bk. Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 13; Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (26.05.2009); Özdemir, age, s. 17; Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 9; Vardar, age, s. 18.

⁵⁸⁵ Bk. Çınar, agm, s. 139 (5 numaralı dipnot).

Anıştırma, *an-* fiiline işteş çatı eki *-ş (-İş)*, ettirgenlik/oldurganlık eki *-Dir* ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. Yapı bakımından Türkçeye uygun olan *anıştırma*, anlam olarak *telmih* sanatını birebir yansıtmaktadır. Bunun yanında terim olarak kabul edilip *telmih*in Türkçe dil bilimsel karşılığı olarak sıklıkla kullanılmaktadır⁵⁸⁶.

12219. Belagate Dâhil Edilen Hünerler/Maksadın Bulunması Dinleyici veya Okuyucuya Bırakılan Sanatlar

122190. Muamma/Bilmece/Devinette

Sözlük anlamı gizlenen ve karışık gösterilen şey anlamına gelen *muamma*, remiz ve ima yoluyla yani doğrudan değil, dolaylı olarak, işaret ile bir isme delalet eden sözdür. Şairin bir ismi şiirinde gizlemesi *ta'miye*; bu gizlenen isim *muamma* olarak adlandırılır. *Muamma* çözmeye, *muamma hall etme* denir⁵⁸⁷.

Muammanın dil bilimsel karşılığı olmak üzere kaynaklarda *bilmece* terimine yer verilmiştir.

Bilmece, “Bir şeyin adını anmadan, onun sadece niteliklerini değişik biçimlerde ve üstü kapalı biçimde söyleyerek ne olduğunu bulmayı düşleyene ya da okuyana bırakan bir anlatı yolu”⁵⁸⁸dur. “*Sıra sıra odalar birbirini kovalar (tren)*” cümlesi bir *bilmece* örneğidir. Terimin tanımında doğrudan olmasa da dolaylı yoldan bir isim sorgusunun mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Ancak *muammanın* en belirgin özelliği, sorunun cevabının bir insan ismi olmasıdır. Ancak *bilmece* terimi için verilen örnekte, sorunun cevabı bir makine adıdır. Dolayısıyla *bilmece* ve *muamma* cevap olarak bir isim barındırmaları hususunda birleşirken her birinde bu ismin niteliği farklı olduğu için aralarında küçük bir ayrılık söz konusudur.

⁵⁸⁶ Bunun yanında *anıştırma*, “üstü kapalı anlatmak”, “sezdirmek”, “ihlas etmek” anlamlarına gelen *anıştır-* fiiliyle Türkiye Türkçesi ağızlarında varlığını sürdürmektedir. Bk. Derleme Sözlüğü, C. I, s. 270.

⁵⁸⁷ “*Bir katre mâ düşünce gülün kalb-i pâkine/Namun yazıldı her varak-ı tâb-nâkine*” (Namık Kemal). *Gül (g-l)* kelimesinin kalbi, ortası demektir. Ortasına *mâ (m, elif)* düşmesi ile “*Kemal*” ismi ortaya çıkar. *Muamma* ve örnekleri için bk. Saraç, age, s. 289, 294. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 123; Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 77; Akalın, age, s. 128; Karaalioğlu, age, s. 239; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 272; Özdemir, age, s. 206; Dilçin, age, s. 489; Ertuğrul, age, ss. 143–144; Karataş, age, ss. 326–327; Mermer-Keskin, age, s. 71.

⁵⁸⁸ Göğüş vd, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 26. Ayrıca bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (26.05.2009); Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 27.

Bilmecenin Batı kaynaklı karşılığı olarak gösterilen terimlerden *devinette*, “bilmece”; *enigme*, “bilmece”, “esrar”, “gizem”, “sır”; *riddle* da yine “bilmece” anlamına gelmektedir. Tanımlarında birebir olarak *bilmece* kelimesini de içeren bu terimlerle *muamma* ve *bilmecenin* benzerliği, sözlük anlamı nispetindedir. Dolayısıyla anılan önerilerin ortaya koyacağı birtakım anlam farklılıkları bu benzerliğin dışında tutulmalıdır.

Bilmece, *bil-* eylemine fiilden isim yapan ve birleşik bir ek durumunda bulunan *-mAcA* eki getirilerek türetilmiştir. Yapı bakımından Türkçeye aykırı bir yanı bulunmayan *bilmece*, sahip olduğu anlam itibarıyla *muammayı* tam olarak yansıtmasa da Türkçede tutunmayı başarmış ve yaygın kullanım özelliğine sahip bir terim durumuna gelmiştir.

122191. Lügaz/Koşuklu Bilmece

Lügaz, insan isminin dışında bir şeyin özelliklerinin söylendiği ve dinleyiciden bunun ne olduğunun sorulduğu bir tür bilmecedir. *Muammada* soru bulunmaz. *Lügaz* ise “*nedir ol kim*” gibi soru ifadeleriyle başlar⁵⁸⁹.

Zaman zaman *muammada* olduğu gibi *bilmece* adıyla da karşılanan *lügaz* ile ilgili dil bilimsel bir karşılık olmak üzere bazı kaynaklarda *koşuklu bilmece* önerisine yer verilmiştir. *Koşuklu bilmece*, “Bilmecenin koşuklu olarak söylenmiş ya da yazılmış olanı”⁵⁹⁰dır. Burada “koşuk” kelimesi ile kastedilen, mısraların belli bir ölçü, kafiye ve düzen içerisinde dile getirilmesidir⁵⁹¹.

Koşuklu bilmecenin açıklayıcı unsuru daha çok *muammayı* andırmaktadır. Çünkü *lügaz*de insan isimlerinin dışında kalan adlar sorulmaktadır. *Muammada* ise Allah’ın doksan dokuz adı ve genellikle insan adları sorulmaktadır. Dolayısıyla *koşuklu bilmece*, anlamındaki genellik ve sorulan adın niteliği hakkında kesin bir açıklamaya yer vermemesi nedeniyle *lügaz* sanatını tam manasıyla karşılayamamaktadır.

⁵⁸⁹ “*Ol nedir kim namı dört harf idi hazf etsen birin/Heşt olur gerçi kim onun cümle harfi idi çar*” (Surûî). Beyitte dört harfinden biri kaldırıldığında kalan lafzın “*heşt*” olduğu kelime sorulmaktadır ki bunun cevabı “*behişt*”tir. *Lügaz* ve örnekleri için bk. Saraç, age, s. 292, 294. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 123; Akalın, age, s. 118; Karaalioğlu, age, s. 212; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 273; Özdemir, age, s. 184; Dilçin, age, s. 490; Ertuğrul, age, s. 123; Karataş, age, ss. 299–300; Mermer-Keskin, age, s. 63.

⁵⁹⁰ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 76.

⁵⁹¹ “*Sen bizi bir aşına zannetme ey hûri-lika/Meclis-i âlemde kalmaz âşına bâşına*” (Nâbî). Beyitte işaret edilen ad, ikinci dizinin sonunda yer alan “*nabî*”den anlaşılmaktadır.

Koşuklu bilmece, nitelik bakımından sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. Tamlamayı oluşturan kelimelerden *koşuk*, Türkçenin eski dönemlerinde de kullanılmış ve daha sonra yeniden canlandırılmış bir kelimedir. Ataç ve Timurtaş, bu kelimenin yapı bakımından doğru olduğunu söylerken Hacıeminoğlu ise herkes tarafından anlaşılan *şiiir* varken *koşuku* kullanmanın manasız olduğunu belirtmiştir⁵⁹². Bunun yanında *koşuklu bilmece*nin anlam özelliği itibarıyla *lügaze* tam olarak açıklık getirememesi, bu önerinin terim olarak kabul edilmesini engellemiştir⁵⁹³.

122192. *Telmî'*-*Mülemma*/*Bulaşık Koşuk*-*Parlatma*/*Vers Macaroniques*

Telmî', bir şairin Türkçe yazmış olduğu bir şiirin bazı mısralarını Arapça veya Farsça söylemesidir. Bu tarz yazılan şiirlere *mülemma* denir⁵⁹⁴.

Telmî' sanatının dil bilimsel karşılığı olarak bazı kaynaklarda *bulaşık koşuk* ve *parlatma* önerilerine yer verilmiştir.

Bulaşık koşuk, “Birden artık dil kullanarak yazılan koşuk şekli”⁵⁹⁵dir. *Telmî'*/*mülemma* sanatına yer veren kaynakların büyük bir bölümünde bu sanat, Türkçe, Arapça ve Farsça mısralar kullanarak şiir yazma şeklinde belirtilmiştir. *Bulaşık koşuk*ta ise birden fazla dil kullanarak şiir yazma özelliğiyle belirtilmiş, dolayısıyla genel bir nitelik verilmiştir. Birden

⁵⁹² Bk. Bayar, age, s. 182.

⁵⁹³ *Lügaz* ile ilgili olmak üzere ayrıca bazı kaynaklarda *bilmece* karşılığına yer verilmiştir. Buna göre *lügaz*ın dil bilimsel özdeşi olan *bilmece*, “Kapalı bir şekilde söylenerek ve ondan ne kastedildiği sorularak yapılan söz oyunu”dur. Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 24. Kaynaklarda genellikle hem *muamma* hem de *lügaz* için *bilmece* karşılığına yer verilmektedir. Ancak *bilmece* ile bu iki sanat, birtakım anlam farklılıkları nedeniyle tam manasıyla denk değildir. *Lügaz*de sorulan ve cevabı istenen ad, insan dışında her şeye verilebilecek olan isimlerdir. Ancak *lügaz*ın dil bilimsel karşılığı olmak üzere önerilen *bilmece*de bu özelliğe dair herhangi bir açıklamaya yer verilmemiştir. Bir başka deyişle, *bilmece* ile *lügaz*, sahip oldukları anlam itibarıyla birbirinden farklı niteliklere sahiptir. Dolayısıyla *bilmece* terimi *lügaz* sanatını da tam manasıyla karşılamamakta, yalnız sorulan ve cevabı istenen bir isim içermesi yönüyle *lügaze* yaklaşmaktadır.

⁵⁹⁴ “*Kad enâre'l-ışku li'l-uşşâka minhâce'l-hüddâ/Sâlik-i râh-ı hakikat ışka eyler iktidâ*” (Fuzûlî). Şair beytin birinci mısrasını Arapça, ikinci mısrasını Türkçe (Osmanlı Türkçesi) yazarak *telmi'* yapmıştır. *Telmî'* yöntemiyle yazılan şiirlere *mülemma* denildiği hâlde bazı kaynaklarda bu sanat *telmi'* değil, *mülemma* adıyla yer almaktadır. Ancak terimler için verilen tanımlamalarda herhangi bir farklılık yoktur. *Telmî'* sanatı ve örnekleri için bk. Saraç, age, s. 295. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 121; Akalın, age, s. 131, 192; Karaalioğlu, age, s. 247, 374; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 270; Dilçin, age, ss. 506–507; Ertuğrul, age, s. 147; Karataş, age, s. 333; Mermer-Keskin, age, s. 76.

⁵⁹⁵ Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 26.

fazla dil denildiğinde herhangi bir dil veya diller akla gelmektedir. Oysa *telmî*'de özellikle Arapça ve Farsça vurgusu yapılmıştır⁵⁹⁶.

Bulaşık koşukun Batı kökenli karşılığı olarak gösterilen *vers macaroniques*, “bir dili taklit ederek mısralar söyleme”, “mısra taklitleri” gibi anlamlara gelmektedir. *Telmî*' sanatında taklitten ziyade, bir başka dilden –Arapça veya Farşça- yararlanarak şiir yazma söz konusudur. Bir başka deyişle, taklit değil, istifade vardır. Dolayısıyla *vers macaroniques*, içeriğindeki “taklit” anlamı ile *telmî*' sanatından ayrılmaktadır.

Bulaşık koşuk, sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. Unsurları itibarıyla tartışılan *bulaşık koşuk*, anlam olarak *telmî*' ile belli bir benzerliğe sahip olsa da bu sanatı tam manasıyla yansıtmamaktadır.

Telmî' sanatı için önerilen bir diğer dil bilimsel karşılık önerisi ise *parlatma*dır. **Parlatma**, “Divan yazınında ve günümüzde yabancı bir dilden alınan söz ya da dizeyi kendi söyleniş biçimiyle şiir ya da düz yazıda kullanma”⁵⁹⁷ şeklinde tanımlanmıştır. *Bulaşık koşukta* olduğu gibi, burada da önerilen terimin anlamında genellik söz konusudur. *Telmî*'de şiire ilave edilen mısraların Arapça veya Farsça olmaları hususunda açık bir belirti vardır. Ancak *parlatmada* bu ayrıma değinilmemiş, yalnız “yabancı dil” vurgusu yapılmıştır. Dolayısıyla *bulaşık koşukta* olduğu gibi, *parlatmada* da *telmî*' sanatıyla genel bir örtüşme olsa da ayrıntıya inildiğinde farklılık vardır.

Parlatma, *sız-la-*, *gür-le-* örneklerinde olduğu gibi **par* köküne, isimden fiil yapım eki –*la*, ettirgenlik/oldurganlık eki –*t* ve fiilden isim yapım eki –*ma* getirilerek türetilmiştir. Yapı bakımından Türkçeye uygun olan *parlatma*, dilde tutunmayı başarmış ve geniş kullanım alanı olan bir kelime durumundadır. Ancak anlam özelliği itibarıyla *telmî*' sanatına tam anlamıyla açıklık getirememesi, dil bilimsel bir terim niteliğinde kabul edilmesine engeldir.

⁵⁹⁶ Bunun yanında zaman zaman kaynaklarda *telmî*' örneği olarak Orhan Veli'nin şu dizeleriyle karşılaşılmaktadır: “*Mesele falan değildi öyle/To be or not to be, kendisi için*”. İlk mısrası Türkçe olan ikilinin ikinci mısrasının bir bölümü İngilizcedir. Bu durum, *bulaşık koşukun* anlamındaki genelliğin bir sonucudur. Ancak *telmî*' sanatına göre değerlendirildiğinde *bulaşık koşuk*, anlam özellikleri bakımından Arapça veya Farsça mısralar içeren şiirler yazılmasına atıfta bulunmadığından *telmî*' sanatından ayrılmaktadır.

⁵⁹⁷ Göğüş ve diğerleri, *Yazın Terimleri Sözlüğü*, s. 97.

122193. Sihr-i Helâl/Halâl/Çifte Bağlılık-Çifte İlgi

Beyit arasında hem kendisinden önceki sözlerin sonu hem de kendisinden sonraki sözlerin başı olabilecek şekilde söz söylemektir. *Sihr-i helâl*in doğru bir şekilde yapılmış olması için her iki ihtimalde de anlamın anlaşılabilir ve açık olması gerekir. *Sihr-i helâl* “güzel ve veciz söz” anlamına da gelir⁵⁹⁸.

Kaynaklarda *sihr-i helâl/halâl*in dil bilimsel karşılığı olarak *çifte bağlılık* ve *çifte ilgi* şeklinde terim önerilerine yer verilmiştir.

Çifte bağlılık, “Bir kelime veya bileşimin hem kendisinden önceki ibarenin sonu, hem de kendisinden sonraki ibarenin başlangıcı olacak şekilde düzenlenmesinden doğar”⁵⁹⁹ biçiminde tarif edilmiştir. Dolayısıyla *sihr-i helâl* ve *çifte bağlılık*, bir kelime veya kelime grubunun kendisinden önce ve sonra gelen sözlerle bağlantı kurma özelliği hususunda birleşmektedir.

Çifte bağlılık, bir sıfat tamlamasıdır. Tamlamayı oluşturan kelimelerden *çifte*, Farsça *cuft* kelimesinden gelmektedir. Kelimenin aslı Türkçe olmasa da bugün Türkçeleşmiş şekliyle kullanılmaktadır. Bunu yanında anlam bakımından *sihr-i helâl* sanatını birebir yansıtm niteliğinde olması ve Türkçede sıfat tamlaması şeklinde oluşturulmuş terimlerin varlığı, *çifte bağlılık*ın dil bilimsel terim olarak kabul edilebileceğini göstermektedir.

Sihr-i helâl sanatına önerilen bir diğer karşılık, *çifte ilgidir*. *Çifte ilgi*, “Bir ikili arasına hem önceki sözcüklerin tamamlayıcısı hem de sonraki sözcüklerin başlangıcı sayılabilecek biçimde bir sözcük ya da söz öbeği yerleştirme”⁶⁰⁰dir. *Sihr-i helâl* sanatında üzerinde durulan kelime veya kelime grubu hem kendisinden önceki sözlerle hem de kendisinden sonra gelen

⁵⁹⁸ “*Resm etmişim gözümde hayalini gûyiyâ/Nakş-ı nigârı sâgar-ı mercâna yazmışım*” (Ahmed Paşa). İlk mısra sonundaki sanki anlamındaki “*gûyiyâ*” kelimesi kendisinden önce ve sonra gelen cümlelerin bir unsuru olarak anlaşılabilir. *Sihr-i helâl* ve örnekleri için bk. Saraç, age, s. 297, 299. Ayrıca bk. Akalın, age, s. 173; Karaalioğlu, age, s. 338; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 298; Dilçin, age, ss. 445–446; Karataş, age, ss. 418–419; Mermer-Keskin, age, s. 92.

⁵⁹⁹ Bk. Karaalioğlu, age, s. 69. Ayrıca bk. Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 29. “*Akil isen vahş-ı tayrun şahı ol Mecnun gibi/Başuna murg aşiyânından külah-ı devlet al*” (Hayâlî). Beytin birinci mısrasının sonunda yer alan “*Mecnun gibi*” ifadesi hem kendisinden önce gelen sözlerin hem de kendisinden sonra gelen mısranın tamamlayıcısı durumundadır. Dolayısıyla bir *çifte bağlılık* yapılmıştır. Aynı örneği *sihr-i helâl* sanatı için de göstermek mümkündür.

⁶⁰⁰ “*Feryad ü fîğan etme ey bülbül dahi ağzın/Yum gonca gibi yine gülistan ere umma*” (Dehhanî). Birinci mısranın ortasında yer alan “*ey bülbül*” ifadesi birinci ve ikinci mısradaki kullanılabilir ortak bir unsurdur. Bk. Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 31. Ayrıca bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (26.05.2009).

cümle veya mısra ile bağlantılı, arada anlamı tamamlayan bir unsur görevindedir. Burada anılan önerinin anlamı *sıhr-i helâl* sanatıyla denktir.

Çifte ilgi, aynı şekilde sıfat tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. Unsurları itibarıyla Türkçeye aykırı bir yanı bulunmayan *çifte ilgi*, anlam olarak *sıhr-i helâl* sanatına büyük ölçüde açıklık getirebilmektedir.

122194. Beraat-i İstihlâl-Hüsn-i İbtidâ/Sezdiriş/Insinuation-Foreshadowing

İfadenin başında maksada işaret etmek üzere yer alan kelime ve tabirlere denir. Bu sanata *hüsn-i ibtidâ* adı da verilmiştir⁶⁰¹. Birçok kaynakta *beraat-i istihlâl*in söze güzel bir başlangıç yapma, bir başka deyişle, söylenmek ya da yazılmak istenen düşünceye uygun ifadelerle başlama özelliğine değinilmiştir.

Bazı kaynaklarda *beraat-i istihlâl* sanatının dil bilimsel karşılığı olmak üzere *sezdiriş* önerisine yer verilmiştir.

Sezdiriş, “Bir yapıt ya da yazıya başlarken konuyu belirtici söz ve tümcelere yer verilmesi”⁶⁰²dir. “Neden söz edeceğimi kestiriyorsunuz sanırım; bugünlerde önemi artan bir sorun: gerçekçi olmak” cümlesi bir *sezdiriş* örneğidir. Önerinin anlamı ve belirtilen örnek *beraat-i istihlâl*e yaklaşmakla birlikte aralarında birtakım farklar vardır. *Beraat-i istihlâl* sanatında söze uygun veya güzel ifadelerle başlamak esastır. Terime *hüsn-i ibtida*, yani “güzel başlangıç” adı da bu yüzden verilmiştir. Oysa *sezdiriş*te, anlatılacak konuyu işaret etme, mesele hakkında muhataba ön fikir verme esastır. Ancak söze başlamak amacıyla konuyu dinleyici veya okuyucuya işaret etme eğiliminde olmaları *beraat-i istihlâl* ile *sezdiriş*i benzer kılmaktadır.

⁶⁰¹ “Dil uyur mest olarak yâr-i dil-ârâ söyler/Gül susar şerm ederek bülbül-i şeydâ söyler/Şeb-i yeldâda uzar fecre kadar kıssa-i aşk/Ta ki Mecnun bitirir nutkunu Leylâ söyler” (Yahya Kemal). Bu mısralar birçok kaynakta *beraat-i istihlâl*e örnek olarak gösterilen şairlerdendir. *Beraat-i istihlâl* ve örnekleri için bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 293. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 144; Akalın, age, ss. 31–32; Karaalioğlu, age, s. 49; Karataş, age, s. 66; Mermer-Keskin, age, s. 17.

⁶⁰² Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 104. Ayrıca bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (26.05.2009); Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 115. Bunun yanında Karataş, *beraat-i istihlâl* sanatı için yaptığı açıklamada *güzel başlangıç* önerisine yer vermiştir. Bk. Karataş, age, s. 66.

*Sezdiriş*in Batı kaynaklarındaki karşılıklarından *insinuation*, “telkin”, “aşılama”, “ima etme” gibi anlamlara gelmektedir. *Beraat-i istihlâl*in konuya giriş mahiyeti ve muhataba konuyu ima etme özelliği bu bağlamda değerlendirilebilir. *Insinuation* teriminin okuyucu ya da dinleyiciye, anlatılacak konu hakkında ön fikir verme hususunda *beraat-i istihlâl* ile ortak oldukları söylenebilir. Ancak bazı kaynaklarda *insinuation* için “olumsuz bir şekilde hatırlatma”, “üstü kapalı, olumsuz söz” gibi anlamlara da yer verilmektedir. Terim bu anlamları ile düşünüldüğünde *beraat-i istihlâl* ile birbirine denk görünmemektedir.

Sezdiriş için önerilen bir diğer Batı kaynaklı terim *foreshadowing*dir. “Birinin veya bir şeyin habercisi olma” anlamına gelen *foreshadowing* de tıpkı *insinuation* terimi gibi bir “işaret” özelliği taşımaktadır. Terimde var olan sezdirme özelliği her ne kadar genellik taşısa da bir edebî sanat olan *beraat-i istihlâl* ile aynı ölçekte düşünüldüğünde ortak noktalarının var olduğu görülmektedir. Ancak hem *insinuation* hem de *foreshadowing* ve bunlara bağlı olarak *sezdiriş*in *beraat-i istihlâl* ile tam anlamıyla örtüştüğünü söylemek güçtür.

Sezdiriş, *sez-* eylemine ettirgenlik/oldurganlık eki *-Dir* ve fiilden isim yapım eki *-İş* getirilerek türetilmiştir. Yapı bakımından Türkçeye aykırı bir yanı bulunmayan *sezdiriş*, anlam olarak *beraat-i istihlâl* sanatını tam anlamıyla olmasa da genel özellikleri itibarıyla yansıtmaktadır. Dolayısıyla terim niteliği almasının önünde anlam yetersizliğine dayalı birtakım engeller bulunmaktadır.

Takdim-Tehir/Önceleme-Sonralama/Transposition: Söz unsurlarının söz dizimi ve anlam olarak belirtilen yerleri arasında öncelik sonralık bakımından kendini gösterecek değişikliktir. Bir başka deyişle, bir cümlede önce gelmesi gereken bir unsur sona atmak, sondakini öne almak anlamında bir tabirdir⁶⁰³.

Takdim-tehir ile ilgili olmak üzere kaynaklarda *önceleme-sonralama* şeklinde bir öneriye yer verilmiştir.

⁶⁰³ “*Ne mümkün zulm ile bî-dâd ile imha-yı hürriyet/Çalış idraki kaldır muktadirsen ademiyetden*” (Namık Kemal). Beyitte birinci mısranın yüklemi durumunda bulunan ve cümlede sonunda yer alması gereken “*ne mümkün*”, aynı mısradaki özne konumunda olan ve cümlede başında bulunması gereken “*imha-yı hürriyet*” ile yer değiştirilerek *takdim-tehir* yapılmıştır. *Takdim-tehir* ve örnekleri için bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 295. Ayrıca bk. Karaalioğlu, age, s. 358; Karataş, age, s. 446.

Önceleme-sonralama, “Anlatımda anlam gereği olarak olayları, belgeleri, nedenleri, yorumları mantıksal sırayı bozarak öne ya da sona alma”⁶⁰⁴ şeklinde açıklanmıştır. Önerilen iklemenin anlamı, *takdim-tehir* terimiyle benzer özelliklere sahiptir. Her iki unsorda da anlatımda normal cümle düzenini terk ederek unsurların yerlerini değiştirmeye dayalı bir kullanım özelliği mevcuttur.

Bunun yanında bazı kaynaklarda *takdim-tehir* sanatı için *önceleme-sonralama* karşılığına yer verilmekle birlikte, terimin tanımında yukarıdakinden ayrılan birtakım özellikler bulunmaktadır. Bu kaynakta *önceleme-sonralama* şu ifadelerle açıklanmıştır: “Anlatımda olaylara, düşüncelere, duygulara, nedenlere ve örneklere; mantık, önem ve zamanına göre bir sıra verme”⁶⁰⁵. İkilemenin tanımında anlatımda mantiki sırayı ve önem sırasını gözetme durumu esas alınmıştır. Bu da ifade edilecek cümle ya da beyitte unsurların olması gereken yerlerde bulunmasıdır. Anılan kaynakta tarif edilen *önceleme-sonralama*, yukarıda açıklanan ve *takdim-tehir* ile benzer özelliklere sahip olan *önceleme-sonralama*dan ayrıdır.

Önceleme-sonralamanın Batı kaynaklarındaki özdeşi olarak kabul edilen *transposition*, “yerini değiştirme” veya “yer değiştirme”dir. Terim bir edebî sanata göre düşünüldüğünde hem *takdim-tehirde* hem de *önceleme-sonralamada* cümle unsurları arasında yer değişikliği söz konusudur. Ancak *takdim-tehir* için yapılan tanımlarda genellikle öncelik ve sonralık durumu belirtilmiştir.

Önceleme-sonralama, tekrar grubu yapısındadır. Grubu oluşturan kelimelerden *sonralama*, nispeten kullanımda olan *öncelemeye* benzetilerek üretilmiştir. Türkçede olmayan *sonrala-* şeklinde bir fiilden türetilmiştir. Bu durum *önceleme-sonralamayı* yapı bakımından zaafa uğratmaktadır. Anlam olarak ise *takdim-tehir* terimine büyük ölçüde açıklık getirebilmektedir.

⁶⁰⁴ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 99. Ayrıca bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (26.05.2009).

⁶⁰⁵ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 91.

Tefrî’: Bir şeyin ilgililerinden biri üzerinde bir hüküm verildikten sonra, aynı hükmü fer’i yani ikinci derece önemli olan şeyi işaret edecek surette, aynı şeye ait diğer ilgiliye nakletmek *tefrî’* adını alır⁶⁰⁶.

Hezel/Gülünçleme/Parodie-Travestissement: Bilgegil, *Istilahât-ı Edebiyye*’de *tehzil* ve *hezel* için söylenenleri ileri sürerek şu ifadelere yer vermiştir: *Tehzil*, ciddi bir eseri hezel suretine koymak, bir başka deyişle hezel suretinde tanzir etmektir⁶⁰⁷. Daha açık bir ifadeyle, ağırbaşlı ve tanınmış bir eserin aynı biçimde yazılmış alaylı benzeri veya bir kişiyi zarif bir biçimde alaya almak amacıyla yazılan nükteli şiirlerdir.

Hezel sanatı ile ilgili olmak üzere bazı kaynaklarda *gülünçleme* önerisine yer verilmiştir. *Gülünçleme*, “Ciddi bir yapıtın tümünü ya da bir bölümünü alaya alarak yazma”⁶⁰⁸ biçiminde tarif edilmiştir.

Gülünçlemenin hem içeriği hem de açıklayıcı örneği *hezel* sanatıyla benzer özelliklere sahiptir. Her ikisinde de ciddi bir esere bağlı yazılan alay unsuru ön plandadır. Dolayısıyla *hezel*, *gülünçleme* ve örneklerin verdiği mesaj büyük ölçüde benzerdir.

Önerinin Batı kaynaklı karşılıklarından *parodie*, “gülünçleme” demektir. *Gülünçlemenin* *hezel* sanatıyla olan yakın ilişkisi göz önüne alındığında *parodie*, *gülünçleme* ve buna bağlı olarak *hezelin* birbiriyle uyumlu özellikler sergiledikleri söylenebilir. Ancak *parodienin* sergileyeceği bağlamsal farklılıklar bu benzerliğin dışında tutulmalıdır.

Travestissement ise, “gülünç bir şekilde taklit etme”, “parodi” gibi anlamlara gelmektedir. Yukarıda *gülünçleme* ile ilgili verilen örnek *travestissement* teriminin anlamını doğrudan

⁶⁰⁶ “Ehl-i kemale cahil eğer kılmasa/Mazurdur melâmetin etmek reva değil/Cahil tabiatında mezak-ı kemal yok/Her nefse iktida-yı tabiat hata değil/Ülfet hemişe fer’î olur aşnalığın/Cahil fazilet ehli ile aşna değil”. Burada önce cahilin kemal ehlini takdir etmemekle mazur olduğuna hüküm verilmiş, oradan da fer’î olarak cahilin fazilet ehli ile aşına olamayacağı hükmü çıkartılmıştır. Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 300. *Tefrî’* sanatının karşılığı olmak üzere kaynaklarda herhangi bir öneriye rastlanmamıştır. Buna benzer birçok sanatın edebiyatta birinci derece öneme sahip olmamaları önerilen dil bilimsel terimlerin arka planda kalmasına neden olmuştur.

⁶⁰⁷ Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, ss. 300-303.

⁶⁰⁸ “Saçma ey Terkos gölünden yollara su/Kim bu denli tozlanan yollara çare kılmaz su/Ab-ı lütfun çeşme-i vaslında ancak katredir/Çıkıyor bir türlü zira istenen miktara su/Kimseler bilmez hakiki menbaın mahiyetin/Gerçi birçok ism alıp gelmektedir bazara su” (Orhan S. Orhon). Bu mısralar Fuzûlî’nin *Su Kasidesi*’nde yer alan bazı beyitlerin *hezel* tarzıyla dile getirilmiş şekilleridir. Bk. Göğüş ve diğerleri, *Yazın Terimleri Sözlüğü*, s. 56. Ayrıca bk. *Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü*, s. 50; Göğüş, *Anlatım Terimleri Sözlüğü*, ss. 64-65.

karşılama niteliğindedir. Dolayısıyla *travestissementin*, içeriğinde taklit ve alay niteliklerini barındırması, hem *gülünçleme* hem de *hezel* sanatıyla bağlantı kurmasını sağlamıştır.

Gülünçleme, *gül-* eylemine, edilgen çatı eki *-n* (*-Ün*), fiilden isim yapım eki *-ç*, isimden fiil yapım eki *-la* ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. *Gülünçleme*, Türkçede *gülünçle-* şeklinde bir fiilin olmaması nedeniyle yapı bakımından kusurludur.

Tasbî: Bir ifadede latif bir itibardan dolayı ilk neşeyi hatırlatacak çocukça tabirler kullanmaktır⁶⁰⁹.

Edeb-i Kalam-Nezahat-i Kalam-Kelam Edebi/Örtmece-Dolamlama/Euphémisma-Circonlocution: Nezakete aykırı düşmeyi önlemek amacıyla bir anlamı kendisine ait olmayan bir söz veya ibare ile ifade etme sanatıdır. Eski kaynaklarda *edeb-i kalam* veya *nezahet-i kalam* şeklinde adlandırılmıştır⁶¹⁰. “Öldü” yerine “sizlere ömür”, “Hakka yürüdü”, “*terk-i dünya eyledi*” ifadeleri *kalam edebi* örnekleridir.

Kalam edebi/edeb-i kalam sanatının dil bilimsel karşılığı olarak kaynaklarda *örtmece* ve *dolamlama* önerilerine yer verilmiştir.

Buna göre *örtmece*, “Ayıp kavramlar bildiren sözcükler, sözler yerine kullanılan, bunları saklayıcı sözcük, sözcükler”⁶¹¹dir. “*Kenef*” yerine “*ayakyolu*”nun kullanılması gibi. *Örtmecenin* tanımı ve açıklayıcı örneği *edeb-i kalam* ile benzerdir. Her ikisinde de toplum nezdinde ayıp ya da sakıncalı kabul edilen ifadeleri gizleyerek başka kelime veya kelime gruplarıyla anlatma durumu söz konusudur.

Örtmecenin Batı kökenli karşılığı olan *euphémisme* “örtmece”, “örtmece söz”, “edeb-i kalam” gibi anlamlara gelmektedir. *Örtmece* ve *edeb-i kalamın* adıyla anlamlandırılan ve “söz” gibi dile ait bir unsur içeren *euphémisme*, edebî anlamda düşünüldüğünde ifade edileni

⁶⁰⁹ Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, ss. 303–304. Kaynaklarda *tasbî* sanatı ile ilgili önerilen herhangi bir dil bilimsel terime rastlanmamıştır.

⁶¹⁰ *Kalam edebi/edeb-i kalam* ve örnekleri için bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, ss. 304–306. Ayrıca bk. Akalın, age, s. 58; Karaalioglu, age, s. 97; Karataş, age, ss. 50–51. Karataş, *edeb-i kalam asalet* adı altında ele almıştır.

⁶¹¹ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 101. Ayrıca bk. Dilbilim Terimleri Sözlüğü, www.tdkterim.gov.tr (26.05.2009); Gençan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (26.05.2009); Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 92; Vardar, age, s. 156.

uygun kelimelerle örtmeyi anlatan bir terimdir. Dolayısıyla *örtmece* ve buna bağlı olarak *edeb-i kalam* sanatıyla benzer özelliklere sahip olduğu söylenebilir.

Örtmece, *ört-* eylemine fiilden isim yapım eki ve birleşik bir ek durumunda olan *-mAcA* getirilerek türetilmiştir. Anılan ekin buradaki işlevi ise kelimeye daha çok tarz veya durum özelliği katmaktır. Yapı bakımından Türkçeye aykırı bir yanı bulunmayan *örtmece*, anlam olarak *edeb-i kalam* sanatını doğrudan yansıtabilen bir öneridir. Bunun yanında Türkçede benzer şekilde türetilmiş ve dilde tutunmayı başarmış *bilmece*, *gülmece* gibi terimlerin varlığı, *örtmecenin* de dilde kalıcı bir niteliğe erişebileceğini göstermektedir.

Dolamlama ise, “Bir şeyin anlaşılmasını kolaylaştırmak veya doğrudan doğruya söylemekten çekinilen bir şeyi kendi adıyla söylememek için birçok kelimeler kullanma veya belli bir fikri doğrudan değil de bir başka sözle anlatma”⁶¹² biçiminde tanımlanmıştır. *Dolamlamada* da ifade edilmek isteneni örtme veya dolaylı yoldan anlatma durumu mevcuttur. Söylenmek istenen sözün toplum nazarında sakınca oluşturmaması ve bu nedenle dolaylı yollardan aktarma özelliğinin vurgulanmasının yanında, daha iyi anlaşılma gayesi, *dolamlamayı* kapsamlı bir hâle getirmektedir.

Dolamlamanın Batı kökenli eşiti olarak gösterilen *circonlocution*, “dolambaçlı söz”, “dolambaçlı anlatım” gibi anlamlara gelmektedir. Yukarıda belirtilen terimlerin tamamında sözü dolaylı yoldan ve uygun ifadelerle anlatma hususu esas alınmıştır. Doğrudan olmasa da aynı dolaylama özelliği *circonlocutionda* da görülmektedir.

Dolamlama, *dola-* eylemine fiilden isim yapım eki *-m*, isimden fiil yapım eki *-la* ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. *Dolamlama*, yapısı itibarıyla birtakım kusurları barındırmaktadır. Türkçede *dola-m-la-* şeklinde bir fiil gövdesi bulunmamaktadır. Dolayısıyla olmayan fiil gövdesine getirilen eklerle türetilen bir kelime de yapı bakımından kusurludur.

⁶¹² Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 38. Ayrıca bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (27.05.2009); Karataş, age, s. 51.

122195. Sanat-ı Tarih-Tarih Sanatı/Tarih Düşürme-Tarih İkilisi

Tarih düşürme, her harfin bir sayıya karşılık geldiği ebced sistemi ile hesaplandığında herhangi bir hadisenin tarihini gösteren bir kelime, cümle ya da bir mısra veya beyit söylemeye denir⁶¹³.

Tarih sanatı bazı kaynaklarda *tarih düşürme*, *tarih ikilisi* gibi adlandırmalarla karşılanmaktadır.

Tarih düşürme, “Divan şiirinde, önem verilen bir kişinin doğumu, ölümü dolayısıyla ya da önemli bir olayı anımsamak, bir yapının yapılış tarihini saptamak için ebced hesabıyla sözcükleri düzenleyerek dize yazma”⁶¹⁴ dır.

Tarih ikilisi ise, “Divan yazınında şairlerin, önemli olayları, doğum ve ölümleri, büyük yapıların ne zaman tamamlandığını belirtmek amacıyla ebced hesabına göre düzenledikleri ikili”⁶¹⁵ dir. Anılan önerilerin adları ve içerdiği anlamlar *tarih sanatına* ait özelliklerle büyük ölçüde örtüşmektedir. Ancak *tarih ikilisinin* adı ve anlamında, tarih sözünün bir ikiliden oluştuğu vurgusu, *sanat-ı tarih* ile küçük bir farklılık göstermektedir. Çünkü *sanat-ı tarihte*, şairlerin düşürdükleri tarih sözleri, ikili veya beyit olabileceği gibi, yalnız bir kelime veya mısra da olabilir. Bunun dışında *tarih düşürme* ve *tarih ikilisi*, işlevleri itibarıyla *sanat-ı tarihe* açıklık getirebilmektedir.

Tarih düşürme, isim-fiil grubu şeklinde bir öneridir. Unsurları itibarıyla tam manasıyla Türkçe kelimelerden ibaret olmayan *tarih düşürme*, *tarih* kelimesinin Türkçede yerleşmiş ve Türkçeleşmiş bir terim olması nedeniyle uygun kabul edilebilir. Bunun yanında *tarih düşürme*, toplum nezdinde daha çok kullanılan ve dilde kabul gören bir terimdir.

⁶¹³ *Ebcet*, Arap alfabesindeki harfleri toplamış sekiz kelimenin ilkidir. Her harfin sayısı olarak belli bir değeri gösterdiği kabul edilir. Bu özellikten yararlanılarak çeşitli hesaplamalar yapılır ve buna *ebced hesabı* veya *hesab-ı cümel/hisabü'l-cümel* adı verilir. Sürûrî'nin “*Ahmed Cevdet Paşa vefat eyledi*” mısrası 1312'yi karşılamaktadır. *Tarih sanatı* ve örnekleri için bk. Saraç, age, s. 300, 302. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 123; Akalın, age, s. 186; Karaalioglu, age, s. 363; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 346; Dilçin, age, ss. 502–506; Ertuğrul, age, s. 195; Karataş, age, s. 451; Mermer-Keskin, age, ss. 97–98.

⁶¹⁴ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 113.

⁶¹⁵ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 113.

Tarih ikilisi, belirtisiz isim tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. Bunun yanında, anlam bakımından *sanat-ı tarihe* nispeten açıklık getirebilmektedir.

12220. Harflerin Cinslerine, Birleşme ve Okunuş Şekillerine Dayalı Hüneler

122200. Hazf-Mühmel-Tecrid

Hazf/hazife mühmel ve *tecrid* de denir. Bir yazıdaki bütün kelimelerin noktasız harflerden oluşmasına ve bir veya birkaç harfi kullanmadan yazı yazmaya denir. Böyle bir yazıya *mücerred*, *mahzûf* ve *bî-nokta* adları verilir⁶¹⁶.

122201. Hayfa

Bir kelimesi noktalı, diğeri noktasız harflerden oluşan kelimeler ile yazı yazmaya denir. Bu durum bir beyitte görülürse *ahîf* adını alır⁶¹⁷.

122202. Mevsûl/Muvassal

Yalnız bitişen harflerle yazı yazmaya denir⁶¹⁸.

122203. Mukatta'

Sadece birbirine bitişmeyen harflerle yazı yazmaya denir⁶¹⁹.

⁶¹⁶ “*Âlim-i sihr-i helâlin ki olur asırında/Âlem-i sihrde her sâhire ârâm harâm*” (Ziya Paşa). Beyti oluşturan harfler Arap alfabesine göre noktasızdır ve böylece *hazf/mühmel* sanatı yapılmıştır. Kaynaklarda *hazf/mühmel* sanatı için önerilen herhangi bir dil bilimsel karşılığa rastlanmamıştır. Bu durumun oluşmasında *hazf* sanatının belli bir alfabeye –Arap alfabesine- göre yapılmasının etkisinden söz edilebilir. Çünkü Arap alfabesindeki noktasız bir harf, Latin alfabesinde başka bir şekilde yazılmakta, dolayısıyla farklı bir durum ortaya çıkmaktadır. Buna bağlı olarak dil bilimsel bir öneriye yer verilememiştir. *Hazif* ve örnekleri için bk. Saraç, age, s. 305. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 122; Akalın, age, s. 85; Karaalioğlu, age, s. 197; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, ss. 358–360; Dilçin, age, s. 500; Karataş, age, s. 197; Mermer-Keskin, age, s. 39.

⁶¹⁷ “*Zeyn eder bahtı muallâ tahtını ikram ile/Tiz eder tîği adû boynun olursa tîğ-i dâr*” (Sürûrî). Beyti meydana getiren kelimeler –Arap alfabesine göre- sırasıyla biri noktalı, diğeri noktasız harflerle yazılmış, böylece *hayfa* sanatı yapılmıştır. Harf esasına bağlı olarak başvuru sanatlar, Arap alfabesine göre, bir başka deyişle, sadece bir alfabeye özgü kullanıldığı için genellikle dil bilimsel bir öneriye yer verilmiştir. Daha önce *hazf* sanatında da belirtildiği gibi, bu tür sanatlar alfabeler arası farklılıktan veya belli bir alfabeye özgü harf şekillerinden doğduğu için yalnız bir yazı çeşidi çevresinde kullanılmaktadır. *Hayfa* ve örnekleri için bk. Saraç, age, s. 306. Ayrıca bk. Akalın, age, s. 85; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 359; Dilçin, age, s. 501; Mermer-Keskin, age, s. 39.

⁶¹⁸ “*Lebîbim şeh-i mülk-i bî-mihnetim/Mülk-i cennetimsin benim cennetim*”. Beyti meydana getiren harflerin her biri –Arap alfabesine göre- bir sonrakiyle birleşmektedir. Dolayısıyla beyitte bir *mevsul/muvassal* sanatı yapılmıştır. *Mevsul/muvassal* ve örnekleri için bk. Saraç, age, s. 306. Ayrıca bk. Akalın, age, s. 130; Karaalioğlu, age, s. 246; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 360; Dilçin, age, s. 501.

122204. Tashîf

Bir ifadedeki yazılışları birbirine bezeyen bazı kelimelerin noktasız harflerine nokta ilave etmek, noktalı harflerinden de noktalarını çıkarmak suretiyle anlamının değişebileceği şekilde yazı yazmaya denir. Asıl mana ile yerini alan yeni mana birbirine zıt olur. Bu şekilde yazılan yazıya *musahhaf* adı verilir⁶²⁰.

122205. Rakta/Rikta

Kelimelerinin bir harfi noktalı, diğeri noktasız olarak yazılan yazıdır. Bu özellikteki beyte *erkat* adı verilir⁶²¹.

122206. Menkut-Mu'cem

Bir yazıdaki bütün kelimelerin noktalı harflerden oluşmasına denir. Bu sanat kaynaklarda *mu'cem* adıyla da geçmektedir. Bilgegil'e göre böyle yazılar genellikle kusurludur⁶²².

⁶¹⁹ “Dil-ârâm ol ey derdi derde deva/Dedim uş tut onu revadır reva” (Bedri Dilşâd). Beyti oluşturan harflerin tamamı –Arap alfabesine göre- bir sonraki harfle birleşmeme veya ayrı yazılma özelliğine sahiptir. Dolayısıyla beyitte *mukatta* sanatı yapılmıştır. Kaynaklarda *mukatta* sanatı için herhangi bir terim önerisine rastlanmamıştır. *Mukatta* ve örnekleri için bk. Saraç, age, s. 306. Ayrıca bk. Akalın, age, s. 129; Karaalioğlu, age, s. 243; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 360; Dilçin, age, s. 501; Mermer-Keskin, age, s. 73.

⁶²⁰ “Nimet-i rü’yeti gözler/körler ne bilir/Onu göz ehli bilir göz/kör ne bilir”. Beytin birinci ve ikinci mısralarındaki “göz” kelimelerinin son harfi olan “z”, Arap alfabesinde noktalı bir harftir. Harfin noktası kaldırıldığında z harfi “r” harfine dönüşmekte ve böylece “göz” olarak okunan kelime, baştaki “g” harfiyle “k”nin Arap alfabesinde aynı işaretle yazılması nedeniyle “kör”e dönüşmektedir. Dolayısıyla beyitte bir *tashif* sanatı yapılmıştır. *Tashif* sanatı da tıpkı *hazf*, *hayfa*, *mevsul* ve *mukatta* sanatları gibi harf esasına göre yapılan bir sanattır. Bu tür sanatların sadece Arap alfabesinin kullanıldığı dillere has olması evrensel bir bilim olan dil biliminin bu alanda terim önermesini güçleştirmiştir. *Tashif* ve örnekleri için bk. Saraç, age, s. 306. Ayrıca bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 359; Dilçin, age, s. 501; Mermer-Keskin, age, s. 99.

⁶²¹ “Can-ı düşmen rezmiçün anıñçün itti idi azm/Ta çi can virüp düşe kandan duta can-ı kenar” (Sürûrî). Beyti meydana getiren kelimelerdeki her bir harf –Arap alfabesine göre- sırasıyla noktalı ve noktasızdır. Dolayısıyla beyitte bir *rakta/rikta* sanatı yapılmıştır. *Rakta/rakta* sanatının durumu, yukarıda açıklanan sanatlarla benzerdir. Bu sanat da yalnız bir alfabedeki harflerin şekillerine özgü olduğu için, anılan sanatın herhangi bir karşılığına rastlanmamıştır. *Rakta/rakta* ve örnekleri için bk. Saraç, age, s. 306. Ayrıca bk. Akalın, age, s. 154; Karaalioğlu, age, s. 306; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 359; Dilçin, age, s. 501; Mermer-Keskin, age, ss. 85–86.

⁶²² *Menkut* ve örnekleri için bk. Saraç, age, s. 307. Ayrıca bk. Akalın, age, s. 124; Karaalioğlu, age, ss. 225–229; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 359; Dilçin, age, s. 500; Mermer-Keskin, age, s. 72. Yukarıda belirtilen ve dil biliminde herhangi bir karşılığına rastlanmayan sanatların sahip olduğu özellikler ve bu özellikler neticesinde sanatların belli bir alfabeyle özgü olmaları, *menkut* için de geçerlidir. Bu sanat da diğerleri gibi, sadece Arap alfabesi yardımıyla yapılabilmektedir. *Menkutun* Arap alfabesine özgü hâli dil biliminin bu ve buna benzer nitelikteki sanatlar için terim önerisini zorlaştırmıştır.

122207. Lebdeğmez/Dudakdeğmez

Hurûf-ı şefeviyye denilen *b, f, m, p, v* gibi dudak ünsüzleri bulunmayan kelimelerle yazılan şiire denir⁶²³.

Lebdeğmez sanatının dil bilimsel karşılığı olmak üzere bazı kaynaklarda *dudakdeğmez* önerisine yer verilmiştir.

Dudakdeğmez, “Divan yazınında içinde dudak ünsüzlerinin (*b, f, m, p, v*) bulunmadığı şiirlere verilen ad”⁶²⁴’dır. Terimin adlandırma şekli, tanımı ve işlevi doğrudan doğruya *lebdeğmez* sanatını göstermektedir. Birebir çeviridir.

Lebdeğmez sanatı harflerin şekillerine göre değil, seslerin çıkışı esnasında ses organlarından iki dudağın birbirine temas edip etmeme esasına göre oluşmaktadır. Dolayısıyla Türkçe için de söz konusu olan bir sanattır. Özellikle Türk Halk Edebiyatında âşıklar arasında büyük hünelerden biri olarak kabul edilen bu sanatın, Batı kökenli dil bilimsel bir karşılığına rastlanmamıştır. Bu durumun oluşmasında toplumların kültürel ve estetik değerlerinin etkisinden söz edilebilir.

Dudakdeğmez, birleşik isim şeklinde oluşturulmuş bir terim önerisidir. Öneriyi oluşturan unsurlar itibarıyla Türkçeye aykırı bir yanı bulunmayan *dudakdeğmez*, *lebdeğmez* terimini oluşturan “*leb*” kelimesinin Türkçeleştirilerek “*dudak*” hâline getirilmesiyle oluşturulmuş, dolayısıyla kelime çevirisine dayalı bir terim önerisi olmuştur. Ancak Türkçe terim türetmede, kelime çevirisine dayalı terim önerilerine gidilmemesine özellikle dikkat çekilmiştir. *Dudakdeğmez* de çeviriye dayalı bir terim önerisi olması nedeniyle Türkçe terim türetme kurallarına uygun değildir. Buna rağmen yaygındır.

⁶²³ “*Tarik-i ıška gir ehl-i Huda ol/Gönül gel lâyıık-ı her i’tilâ ol*” (Remzi Dede). Beyti oluşturan kelimelerin hiçbirinde dudak ünsüzü bulunmamaktadır. Böylece beyitte *lebdeğmez* sanatı yapılmıştır. *Lebdeğmez* ve örnekleri için bk. Saraç, age, s. 307. Ayrıca bk. Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 73; Akalın, age, s. 117; Karaalioğlu, age, s. 206; Özdemir, age, s. 182; Dilçin, age, s. 499; Ertuğrul, age, s. 121; Karataş, age, s. 292–293; Mermer-Keskin, age, s. 62.

⁶²⁴ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 41. Ayrıca bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (27.05.2009); Karaalioğlu, age, s. 206; Karataş, age, s. 292.

122208. Muvaşşah-Tatrîz-İstihrac/Adlama/Acrostiche

Mısralarının ilk harfleri baştan sona doğru okunduğunda bir şahıs ismi çıkan şiire denir. Bu tarz şiir yazmaya *tevşih* denir. Bazı kaynaklarda *istihrac* adıyla yer alan bu terimin Arapça kaynaklardaki adı *tatrîz*dir⁶²⁵.

Birçok kaynakta *akrostiş* adıyla anılan bu sanatın karşılığı olarak *adlama* önerisine yer verilmiştir.

Adlama “Dizelerin ya da düz yazıda, bölücüklerin başlarındaki harflerle ad oluşturma”⁶²⁶dır.

Muvaşşah sanatına yer veren kaynakların büyük bir bölümünde, mısraların baş harflerinin oluşturduğu adın bir şahsa ait olması üzerinde durulmuştur. *Adlamada* ise ortaya çıkacak olan ad insana ait olabileceği gibi, insan dışında bir canlı ya da kavrama da ait olabilir. Bunun yanında *muvaşşah* sanatının tanımında sadece insan ismi üzerinde durmayan, genel bir ismi içerdiğini belirten tanımlamalara da rastlanmaktadır. Buradan hareketle birtakım küçük farklılıklarına rağmen *muvaşşah* sanatıyla *adlamanın* birbiriyle uyumlu özelliklere sahip olduğu söylenebilir.

Adlamanın Batı kaynaklarındaki eşiti olarak gösterilen *acrostiche*, Türkçede sıklıkla kullanılan ve telaffuzu *akrostiş* hâline dönüştürülmüş bir terimdir. *Acrostiche*, “Dizelerin ilk harfleri yukarıdan aşağıya okunduğunda bir sözcük (genelde sevgilinin adı) oluşturan şiir”⁶²⁷dir. Terimin tanımı *adlama* ile büyük ölçüde benzerdir.

Muvaşşahta dizelerin bir ad ortaya koyma durumu, *adlama* ve *akrostichede* daha genel bir hâl olarak anlamlı bir söz ortaya koyma şekline dönüşmüştür. Bu anlamlı söz, bir şahıs veya

⁶²⁵ “*Firkatin aldı bütün neşve vü tâbım bu gice/Ağlamaktan yine zehr oldu şarâbım bu gice/Taştı peymâne-i gam kalmadı şekvaya mecal/Mihverimde dolaşır leşker-i endûh u melâl/Hep senin aşkın ile böyle harâbım bu gice*”. Mısraların ilk harfleri bir araya getirilince “Fatma” adı ortaya çıkmaktadır. Arap alfabesinde “h” sesini karşılayan “ha-i resmîyye” aynı zamanda kelime sonlarında “a” ve “e” seslerini karşılamaktadır. *Muvaşşah* ve örnekleri için bk. Saraç, age, s. 307. Ayrıca bk. Akalın, age, s. 10; Dilçin, age, ss. 493–499; Karataş, age, ss. 29–30; Mermer-Keskin, age, s. 51.

⁶²⁶ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 11. Ayrıca bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (27.05.2009); Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 4.

⁶²⁷ Kaliç, age, ss. 15–16.

kavram adı olabileceği gibi, başka ifadeler de olabilir. Bu yönüyle *adlama* ve *akrostichein muvaşşah* sanatından daha geniş anlamı olduğu söylenebilir.

Adlama, *ad* köküne isimden fiil yapım eki *-IA* ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. Türkçede “ayıklamak” anlamıyla var olan *adla-*, Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşayan bir fiildir⁶²⁸. Dolayısıyla *adlama*, köken bakımından Türkçeye uygun bir yapı özelliğine sahiptir. Bunun yanında anlam özelliği itibarıyla *muvaşşah* sanatıyla uyumlu olan *adlama*, bu sanatın karşılığı olarak kabul edilebilecek bir öneridir.

122209. Mütezil

Beyitteki kelime veya kelimelerin hareke ve sükûnunun değişmesi ile övgü ifadesinin yergiye dönüşeceği şekilde şiir yazmaktır⁶²⁹.

122210. Cevâb u itâb

Cümlenin hem cevap hem de kınama ve azar bulundurmasıdır⁶³⁰.

122211. Mütelevvin

Bir beytin okunuşunda yapılacak az bir değişiklikle o beyte ait veznin başka vezne çevrilmesine bu ad verilir. *Mütelevvin*, harekelerin uzatılması, kısaltılması, daraltılması gibi yollarla yapılır⁶³¹.

⁶²⁸ Bk. Derleme Sözlüğü, C. I, s. 67.

⁶²⁹ “*Bir şeh-i sâhib-i şecaatsin ki zabt-ı mülk için/Pir gibi sen/gibisin civana kim/kem edersin kârzâr*” (Sürûrî). Beytin ikinci mısrasında geçen “*gibi sen*” ve “*kim*” ifadeleri Arap alfabesiyle yazıldığı için birden fazla anlama gelen ayrı kelimeler olarak okunabilmektedir. Anılan bu kelimeler “*gibisin*” ve “*kem*” şeklinde de okunabildiğinden beyitte *mütezil* sanatı yapılmıştır. *Mütezil* de Arap alfabesi esasına göre yapıldığı için dil biliminin evrensel bakış açısıyla yorumlanması güçleşmiştir. Bir başka deyişle, daha önce ifade edilen birtakım sanatlardaki mevcut sınırlılıklar ve yalnız bir alfabeyle yazıya özgü olma durumu, bu sanat için de geçerlidir. Bu nedenle *mütezil* ile ilgili olarak kaynaklarda dil bilimsel bir karşılığa rastlanmamıştır. *Mütezil* ve örnekleri için bk. Saraç, age, s. 308.

⁶³⁰ “*Dün bana bir yâr-ı nahvi dedi kim ey Hatîfi/Gel me’ânî defterin sarf et beyan-ı müstakim/Lafzatullah dedi kim mef’ûl olur mu sözde hiç/Ben dedim kim bu nedir estağfirullah*”. Şair kendisiyle konuşan kişiye cevap vermenin yanında, sözlerini şiddetlendirerek aynı zamanda onu azarlamaktadır. *Cevâb u itâb* ve örnekleri için bk. Saraç, age, s. 308. *Cevab u itab* sanatı şairler tarafından sıkça başvurulan bir söz oyunu olmadığından kaynaklarda bu sanatla ilgili fazla bilgiye ulaşılamamıştır. Dolayısıyla dil biliminde bu sanata farklı bir açılım getirmek amacıyla herhangi bir terim önerisine rastlanmamıştır. *Cevab* kelimesine karşılık *yanıt* önerilmektedir. Ancak bu da birlikte düşünülmesi gereken *cevab u itab* sanatı için yeterli bir karşılık değildir.

12221. Kelimelerin Yazılışlarına Dayalı Hüneler

Harflerin şekil ve sayısal sembol değerlerinden ifade veya üslup içinde yararlanılması durumudur. Ancak bunlar yazılması çok külfet getirmeyen dolayısıyla tabiiliği fazla zorlamayan tasarruflardır. Tek başına metinde bir sanat iddiası taşımaz. *Muammanın* ilkel şeklidir⁶³².

122210. Teşcir

Ağaç figürü şeklinde şiir yazmaktır⁶³³.

⁶³¹ Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 360. Kaynaklarda *mütelevvin* sanatıyla ilgili olmak üzere herhangi bir dil bilimsel terim önerisine rastlanmamıştır. Yukarıda açıklaması yapılan *cevab u itab* sanatı için geçerli olan kullanım azlığı ve hakkında ayrıntılı bilginin bulunmaması durumu bu sanat için de geçerlidir. Bu nedenle dil bilimsel incelemelerde bu tür sanatların ele alınma olasılığı azalmakta, terimlere uygun Türkçe ve Batı kökenli karşılıklar bulunması güçleşmektedir.

⁶³² Saraç, age, s. 308.

⁶³³ *Teşcir* sanatı ve örnekleri için bk. Saraç, age, s. 315. Ayrıca bk. Mermer-Keskin, age, s. 107. Terim olarak kaynaklarda *teşcir* sanatını karşılamak üzere ileri sürülen herhangi bir öneriye rastlanmamıştır. Ancak bu şiir türünde görsellik ön planda olduğundan *teşcir* sanatı, dil biliminde bir anlam biçimi olan *öncelemenin görsel incelemeler* bölümü altında değerlendirilebilir. *Görsel incelemeleri* içeren şiirlerde şiirin biçimi önem kazanarak anlama katkıda bulunur. Şiirdeki görsellik unsuru ya şiirin adını çağrıştıracak şekilde ya da şiirde anlatılan nesneyi veya olayı simgeleme özelliğindedir. Özünlü, age, s. 94. Eskiden şairlerin Arap alfabesi esasında uyguladıkları bu sanat ve anlatım yolu, bugün Latin alfabesiyle de yapılabilmekte ve şairler tarafından zaman zaman başvurulmuş bir anlatım biçimine dönüşmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. FESAHAT/ANLAŞILIRLIK-UZSÖYLEYİŞ-SELÇİKLİK/ELOQUENCE

Sözlük anlamı açık seçik ve berrak bir hâlde bulunma, saf ve halis olmayı ifade eden *fesahat*, kelimelerin telaffuzunun akıcı olup kulağa hoş gelmesi, manasının da açık olmasıdır⁶³⁴.

Kaynaklarda *fesahat* teriminin karşılığı olmak üzere *anlaşılrlık*, *uzsöyleyiş* ve *selçiklik* önerilerine yer verilmiştir.

Anlaşılrlık, “Söz ve yazıda anlatımın amaca uygunluk, açıklık, akıcılık ve dil bilgisi kurallarına uyarlık bakımından eksiksiz oluşu”⁶³⁵dur. Önerilen kelimenin anlamı büyük oranda *fesahati* karşılamaktadır. *Fesahat* ile ilgili yapılan açıklamalarda bu terimin bir disiplin olmasına vurgu yapılmaktadır. Ancak *anlaşılrlıkta* *fesahatin* bu niteliğine işaret edilmemiştir. Dolayısıyla tam manasıyla bir eşitlikten söz etmek güçtür.

Anlaşılrlık, *anla-* fiiline işteş çatı eki *-ş*, edilgenlik eki *-l (-Il)*, geniş zaman sıfat fiil eki *-r* ve kelime türetmede işlek olarak kullanılan isimden isim yapım eki *-llk* getirilerek türetilmiştir. Yapı bakımından Türkçeye uygun olan *anlaşılrlık*, anlam özelliği itibarıyla *fesahat* ile büyük oranda denk olmasına karşın bu terimi tam manasıyla yansıtamadığından *fesahatin* Türkçe dil bilimsel karşılığı olarak kaynaklarda yeterince yer bulamamıştır.

⁶³⁴ Saraç, age, s. 39. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 4. Bunun yanında, *fesahat* kaynaklarda şu ifadelerle açıklanmıştır: Sözü kelime, anlam ve ahenk bakımından kusursuz olması; Akalın, age, s. 71; Karataş, age, s. 158. Söz ve yazıda anlatışın düzgünlüğü, açıklığı, maksada uygunluğu; Karaalioğlu, age, s. 120; Türkçe Sözlük, s. 692. Kelamın ses ve mana arızalarından kurtarılması yollarını gösteren bir disiplin; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 25; Mermer-Keskin, age, s. 31. Güzel ve açık konuşma, uzdillilik, iyi söz söyleme kabiliyeti; Devellioğlu, age, s. 251. Ayrıca bk. Akalın, age, ss. 192–193; Karaalioğlu, age, s. 376; Mermer-Keskin, age, ss. 102–103; Karataş, age, s. 468; Kalyon, agm, s. 33.

⁶³⁵ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 15.

Uzsöyleyiş, “Anlatımda dil bilgisi kurallarına uygunluk, konuya göre bildiriş biçemi seçilmiş olması, yeterlik bulunması durumu”⁶³⁶dur. *Uzsöyleyiş*, anlamı itibarıyla *fesahatle* nispeten örtüşmesine rağmen bu terimi tam manasıyla karşılamamaktadır. *Uzsöyleyişte* belirtilen özellikler *fesahatte* de mevcuttur, ancak *fesahat* aynı zamanda anılan bu nitelikleri düzenleyip ortaya koyan *belagate* bağlı bir disiplindir. Hem *anlaşılrlık* hem de *uzsöyleyiş*, *fesahat* ile büyük oranda benzerlikler göstermesine karşın *fesahatin* birebir karşılığı olmaktan uzaktırlar.

Birleşik kelime olan *uzsöyleyiş*, Türkçede “iyi”, “güzel” ve “eli işe yatkın”, “becerikli” gibi anlamlara gelen *uz* sıfatı ile *söyleyiş* sıfat-fiilinin birleşiminden oluşmaktadır. Yapısı itibarıyla Türkçeye aykırı bir yanı bulunmayan *uzsöyleyiş*, anlam olarak *fesahate* büyük ölçüde açıklık getirmekle birlikte, bu terimi tam manasıyla karşılayamamaktadır. Zira *uz* kelimesi eski ve Türkçe bir kelime olmakla beraber *uzalaşma*, *uzman* gibi sınırlı kelime dışında dilde kullanılmamaktadır.

Anılan iki önerinin Batı kaynaklarındaki eşiti olarak gösterilen *éloquence*, “konuşma yeteneği”, “dil uzluğu”, “belagat”, “hitabet”, “anamlılık” gibi manalara gelmektedir. Terimin sözlük anlamının içerdiği kelimeler *fesahat* ile örtüşmekle birlikte, Batı’da bu terimin aynı zamanda bir disiplin oluşuna dair bir ibare bulunmadığından *fesahat* ve buna bağlı olarak *anlaşılrlık* ve *uzsöyleyiş* ile de eşit olduğunu söylemek güçtür.

Kaya Bilgegil’e göre *fesahatte* tazammun yani “içerme”, “içine alma”, “içlem”; *eloquencede* ise şümul yani “kaplama” veya “kaplam” vardır⁶³⁷. Bilgegil, bu ayrıma dikkat çekerek terimler arasındaki ayrılığa vurgu yapmıştır. Ancak genel bir açıdan ele alındığında terimler içerik olarak benzer özelliklere sahiptir. Zira anılan terimlerin tamamında genel olarak sözün açık, güzel ve etkili bir şekilde söylenebilmesine vurgu yapılmış, bu açıklığı sağlama yönünden bir yetenek olmaları üzerinde durulmuştur.

⁶³⁶ Göğüş, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 136. Bunun yanında Gencan ve diğerleri, *uzsöyleyiş* önerisini *talâkat* terimini karşılamak üzere göstermiş ve “Kolay, güzel ve düzgün söyleme yeteneği” şeklinde tanımlamıştır. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (27.05.2009).

⁶³⁷ Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 25. Berke Vardar *kaplamı* “Bir kavramın kapsamına giren, o kavramın tanımladığı öğelerin tümü; düzanlam” şeklinde tanımlamıştır. Vardar, age, s. 128.

Fesahat ile ilgili olmak üzere ileri sürülen bir diğer terim önerisi olan *selçiklik*, “Söz veya yazı ile anlatışta düzgünlük ve açıklıkla birlikte maksada uygunluk”⁶³⁸ tur. *Selçiklik*, genel özellikleri itibarıyla *fesahatin* sahip olduğu anlamı yansıtmaktadır. Ancak daha önce de belirtildiği gibi, *fesahatin* bilimsel bir disiplin oluşuna rağmen anılan öneride bu yönde herhangi bir belirti yer almamaktadır. Dolayısıyla *selçiklik* önerisinin bu nitelikleri, *fesahati* açıklamada tam anlamıyla yeterli olmamaktadır.

Selçiklik, *fesahat* ile ilgili olarak önerilirken aynı kaynakta *fasih*, yani doğru, açık ve güzel anlatan veya ifade eden anlamına gelen terim için de *selçik* kelimesi önerilmiştir. Dolayısıyla *selçiklik*, *selçik* adına isimden isim yapım eki *-lik* getirilerek türetilmiştir. Ancak ulaşılabilen kaynaklarda *fesahat* ile uyumlu bir anlama sahip *selçik* kelimesine rastlanmamıştır. *Derleme Sözlüğü*’nde yer verilen bilgilere göre *selçik*, “bakımsız, dağınık kadın”; “beceriksiz”, “kırıp dökücü kimse”, “sakar”; “geveze”, “arsız”; “hoppa”, “oynak”⁶³⁹ anlamlarına gelmektedir. Belirtilen bu anlamlar ise hem *fesahat* kelimesinin içeriği ile hem de söz konusu sanat ile denk değildir.

Fesahat kelimedede, kelimada (söz diziminde) ve mütekellimde (konuşanda) olmak üzere üç şekilde görülmektedir.

20. Kelimenin Fesahati

Kelimedede fesahati sağlamak, anlatımda kelimeyi zaafa uğratacak birtakım kusurların ortadan kaldırılmasına bağlıdır.

200. Tenafür-i Hurûf-Kelimedede Söyleyiş Güçlüğü/Ses Binişmesi-Kakışma-Ses Uyumsuzluğu/Cacophonie-Cacology-Dissonance

Çıkış yerleri benzer ya da birbirine yakın seslerin bir araya gelmesiyle oluşan ses uyumsuzluğudur. Bir başka deyişle, kulağa hoş gelmeyen seslerin bir arada bulunmasıdır⁶⁴⁰. Bilgegil, belagat kaynaklarında *tenafür-i hurûf* olarak geçen terimin Batı kaynaklarındaki

⁶³⁸ Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 97.

⁶³⁹ Derleme Sözlüğü, C. X, s. 3574.

⁶⁴⁰ Devellioğlu, age, s. 1075.

karşılığının *cacophonie/kakofoni* olduğunu belirtmiştir⁶⁴¹. Saraç'a göre ise, *cacophonie/kakofoni*, terim olarak *belagat* ilminde hem *tenafür-i hurûf* hem de *tenafür-i kelimat* terimlerini karşılamaktadır⁶⁴². “çürütücülerce”, “selasetsizlik”, “gözlemlerlermiş” kelimelerinde görülen çıkış yerleri aynı veya birbirine yakın seslerin meydana getirdiği söyleyiş güçlüğü, *tenafür-i hurûf*, *cacophonie/kakofoni* ya da *kelimedede söyleyiş güçlüğüne* örnek teşkil etmektedir⁶⁴³.

Birbirine yakın çıkış yerine sahip seslerin bir araya gelmesiyle oluşan kelimelerde görülen ses tekrarlarının yarattığı rahatsızlık sayılan *tenafür-i hurûf* ve *tenafür-i kelimat* birbiriyle bağlantılı *belagat* kusurlarıdır. Dolayısıyla *cacophonie* teriminin her ikisinin de yerine kullanılabilecek durumda olduğu söylenebilir.

Saraç'ın *kelimedede söyleyiş güçlüğü* adıyla ele aldığı *cacophonie* ve buna bağlı olarak *tenafür-i hurûf* ve *tenafür-i kelimat* terimlerinin dil bilimindeki karşılığı olarak *ses binişmesi*, *kakışma* ve *ses uyumsuzluğu* gibi terim önerilerine yer verilmektedir.

Ses binişmesi, *cacology* teriminin karşılığı olarak ele alınmıştır⁶⁴⁴. *Cacology*, *cacophonie* terimiyle aynı köke dayandığı için bu bağlamda değerlendirilebilir.

Kakışma, “Boğumlanma noktaları çok yakın olan seslerin yan yana gelmesiyle oluşan sözlerin kulağa hoş gelmeyen durumu; söyleniş güçlüğü”⁶⁴⁵dür. “*Dal sarkar, kartal kalkar, kantar tartar*” örneğinde bu tür bir kusur görülmektedir.

Kakışmanın sahip olduğu anlam ve belirtilen örnek, genel anlamıyla *tenafür* terimini karşılayabilmektedir. *Kakışmanın* önerildiği kaynakta bu kelime hem *tenafür* hem de *tenafür-i*

⁶⁴¹ Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, ss. 25–26.

⁶⁴² Saraç, age, s. 39.

⁶⁴³ “Açılmış gül gül olmuş safha-i rûyî semenlenmiş/Letafet kat kat olmuş arızında nesterlenmiş” (Nabi). Beyitte geçen “*nesterlenmiş*” kelimesi telaffuzu, içerdiği harf sayısı ve seslerin çıkış yerlerindeki farklılıktan dolayı diğer kelimelerden ayrılmaktadır. Beyit *tenafür-i hurûf* kusuruna örnektir. Saraç, age, s. 45.

⁶⁴⁴ Bk. Kocaman, agm, s. 161.

⁶⁴⁵ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 68. Ayrıca bk. Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 61; Dilbilim Terimleri Sözlüğü, s. 18; Gencan ve diğerleri, age www.tdkterim.gov.tr (20.05.2009); Özdemir, age, s. 159; Hengirmen, age, s. 237; Göğüş, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 76; Vardar, age, s. 127. Bunun yanında Türkiye Türkçesi ağızlarında *kakış-* şeklinde bir fiil mevcuttur ve şu anlamlara gelmektedir: “Karşılıklı söz direnişinde bulunmak”, “iddia etmek”; “birini çekememek”; “toslaşmak”; “iteleşmek”, “birbirini itelemek”; “el şakası yapmak”. Derleme Sözlüğü, C. VIII, s. 2603.

hurûfu karşılamak üzere kullanılmıştır. Dolayısıyla yukarıdaki açıklamalarla denk bir durum söz konusudur. Buna bağlı olarak *ses binişmesi/kakışma* ve bunlara bağlı olarak *cacophonie/cacology* terimi hem *tenafür-i hurûf* hem de *tenafür-i kelimat* terimlerinin dil bilimsel karşılığı olabilecek şekilde kullanılabilir.

Türkçede “dürtüşme”, “itişme” anlamlarına gelen *kakışma*, *ses kakışması* adıyla da kullanılmakta ve ses uyumsuzluğu anlamını vermektedir. Terim eski Türkçede de mevcut olan ve “hafifçe vurmak” anlamına gelen *kak-*⁶⁴⁶ fiiline işteş çatı eki *-ş (-Iş)* ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. Kullanım yaygınlığı az olmasına rağmen kuruluş bakımından doğru bir kelimedir. Türkçede *vuruşma*, *gülüşme* gibi bu tür kuruluş özelliğine sahip birçok kelimenin varlığı, *kakışmanın* da dilde tutunup terim niteliğine ulaşabilecek bir kelime olduğunun işaretidir.

Ses binişmesi, belirtisiz isim tamlaması şeklinde kurulmuş bir kelime grubudur. Yapı bakımından Türkçeye aykırı bir yanı bulunmayan *ses binişmesi* anlam itibarıyla -çok açıklayıcı olmasa da- *tenafür-i hurûf* terimi ile uyumludur. Bunun yanında Türkçede belirtisiz isim tamlaması şeklinde oluşturulmuş terimlerin varlığı, *ses binişmesinin* terim olarak kabul edilip kullanılabileceğinin göstergesidir.

Ses uyumsuzluğu ise, “Bazı kelime ve söz öbeklerinde, boğumlanma noktaları aynı veya birbirine yakın seslerin tekrarından doğan uyumsuzluk”⁶⁴⁷ tur. Terimin tarifi kısa ve öz bir şekilde *tenafür-i hurûf* kusurunu işaret etmektedir. Önerilen birçok terimde olduğu gibi, *ses uyumsuzluğunda* da ileri sürülen terimin içinde eski karşılığı olan *tenafür-i hurûf* belirtilmiştir. Bu da anılan önerinin *tenafür-i hurûf* ile benzer bir niteliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Ses uyumsuzluğu, belirtisiz isim tamlaması şeklinde bir kelime grubudur. Tamlamayı oluşturan unsurlarının yapısı itibarıyla Türkçeye uygun olan *ses uyumsuzluğu*, anlam bakımından da *tenafür-i hurûf* ile denktir. Dolayısıyla anılan öneri, *tenafür-i hurufun* dil bilimsel karşılığı olarak kullanılabilecek niteliktedir.

⁶⁴⁶ Bk. DLT, C. IV, s. 251.

⁶⁴⁷ Korkmaz, age, s. 187.

“Ses bozuşması” anlamına gelen *dissonance* terimi de, doğrudan *tenafür* karşılığı kullanılsa da anlam itibarıyla bu terime benzer özellikler sergiler. *Tenafür* ve *cacophonie* terimlerinde de kelimeleri oluşturan sesler arasında bir uyumsuzluk ve bunun sonucunda dinleyici ya da okuyucuyu rahatsız eden bir telaffuz söz konusudur. Dolayısıyla terimleri birbirine yaklaştıran ortaklıkların mevcut olduğu söylenebilir.

Dil bilgisinde *anlatım bozuklukları* olarak adlandırılan ve bozukluğun özelliğine göre kendi içinde çeşitli adlarla nitelendirilen birtakım durumlar da *tenafür* olarak düşünülebilir. *Anlatım bozuklukları* konusu içinde yer alan *ses ve ahenk kusurlarından*⁶⁴⁸ birisi de tıpkı *tenafür* de olduğu gibi, çıkış yerleri benzer ya da aynı olan seslerin bir kelimedede sıkça kullanılmasıdır.

Ses ve ahenk kusuru bazı kaynaklarda doğrudan *tenafür/cacophonie* başlığıyla, bazılarında ise farklı adlandırmalarla geçmektedir. Ancak anlatım bozukluğu içerisinde ele alınan bu konu, *belagatte* olduğu gibi, kelimedden cümleye uzanan bir dallanma içerisinde ve farklı adlarla değil, bütün olarak tek bir başlık altında ele alınmıştır. Bir başka deyişle, *tenafür* karşılığı kullanılan Batı kaynaklı *cacophonie* terimi, genel bir ses ve uyum hatasını veya kusurunu karşılamak amacıyla kullanılmıştır⁶⁴⁹.

Belagatte tenafür-i huruf ve *tenafür-i kelimat* gibi bölümlere ayrılan *tenafür* için dil biliminde daha kapsayıcı, çeşitli ve genel karşılıklar önerilmektedir. Bir başka deyişle, *tenafürle* ilgili kusurlara önerilen karşılıklar, birden fazladır ama *tenafür-i huruf* ve *tenafür-i kelimat* için ayrı terimler değildir. Buna bağlı olarak *belagat* kaynaklarında da üzerinde tam bir görüş birliği olmayan bu terimlere, dil biliminde birebir karşılık önerilemediği görülmektedir.

⁶⁴⁸ Saadettin Koç ve diğerleri, *Üniversiteler İçin Dil ve Anlatım*, Tablet Yay., Konya, 2008, s. 237. Anlatım bozuklukları için ayrıca bk. Şerif Aktaş-Osman Gündüz, *Yazılı ve Sözlü Anlatım*, 9. Baskı, Akçağ Yay., Ankara, 2008, ss. 229-239; İsmail Doğan, *Türk Dili*, Akademi Kitabevi, Rize, 2000, ss. 177-181. Ayrıca doğru bir cümlede olması gereken nitelikleri belirtmesi bakımından bk. Özkan ve diğerleri, *age*, ss. 612-623.

⁶⁴⁹ *Belagat*, sözün doğru yazılması kadar, doğru söylenmesini de amaç edindiği için dil biliminin alt kollarından biri olan ses biliminde, seslerin doğru ve güzel bir şekilde söylenmesini inceleyen *söyleyiş ses bilgisiyle* benzer bir bakış açısına sahiptir. *Belagatte* bir kusur olarak kabul edilen ve *tenafür* terimiyle karşılanan ve çıkış yerleri birbirine yakın olan seslerin oluşturduğu hatalı sesletim (ses bilgisinde seslerin yakın veya uzaktan benzeşme yoluyla hatalı kullanılması) bahsedilen ifade hatasıyla benzer bir durum sergilemektedir. Ayrıca ses biliminde seslerin güzel ve birbirini tamamlayacak şekilde çıkarılmasını ele alan *parçalarıüstü ses bilimi* de burada anılabilir. Mehmet Demirezen, “Sesbilimi ve Uygulama Alanları”, *Dilbilim Araştırmaları*, Hitit Yay., Ankara, 1990, ss. 137-144. Ses bilimi hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Ömer Demircan, *Türkçenin Sesdizimi*, Der Yay., İstanbul, 1996.

201. Kıyasa Muhalefet-Galat-ı Tahakkümü/Kurala Aykırılık-Kural

Dışılık/Locution Vicieuse-Barbarisme-Solécisme

Kaynaklarda *galat-ı tahakkümü*, *kıyasa muhalefet* gibi adlarla geçen bu *belagat* kusuru, kelimelerin mevcut dil kurallarına uymaması ya da uygun hâlde dile getirilmemesi şeklinde açıklanabilir⁶⁵⁰.

Saraç'ın *kelime yapısında kuralsızlık* adıyla ele aldığı *kıyasa muhalefet*in dil bilimsel karşılığı olmak üzere kaynaklarda *kurala aykırılık* ve *kural dışılık* gibi önerilere yer verilmiştir.

Kurala aykırılık, “Dilde doğru ve alışılmış yoldan ayrılma”⁶⁵¹dir. Belirtilen açıklama genel bir anlam içermektedir. Bir başka deyişle, kelimelerin mevcut dil kurallarına uygun bir şekilde kullanılmaması anlamına gelen *kıyasa muhalefet* terimini doğrudan karşılamak için gerekli anlam inceliklerine sahip değildir. Ancak genel olarak örtüşen yanları daha çoktur. Öncelikle her iki terim de bir bozukluğu veya kural dışı bir durumu anlatmaktadır. Bunun dışında konuşma ve yazmada ifadeleri mevcut anlamları ile şekillendiren kelimelerle, dolayısıyla dil ve dilin kullanımıyla ilgili bir ortaklık söz konusudur. Bu da terimler arasında genelde bir benzerliğin söz konusu olduğunu gösterir. Ancak *kıyasa muhalefet* ve diğer *belagat* kusurlarına benzer söyleyiş hataları bugün daha çok *anlatım bozuklukları* başlığında ele alındığı için *kurala aykırılık* önerisi geniş bir kullanım alanına sahip olamamıştır.

Önerilen terimin Batı kaynaklarındaki karşılığı olan *locution vicieuse*, “kusurlu, hatalı söyleyiş” anlamına gelmektedir. Terimin anlamı genel bir içerik sunmaktadır. Burada da bir kusurdan bahsetmesi nedeniyle *kurala aykırılık* ve buna bağlı olarak *kıyasa muhalefet*

⁶⁵⁰ Bir başka deyişle, bir kelimenin gerek söyleyiş gerek anlam itibarıyla herkesin kullandığı gibi kullanılmamasıdır. Harflerin yapısına uygun telaffuz edilmemesi, kelimeye asli şeklinden başka harf eklemek, Arapçadan Türkçeye geçmiş olan ve çokluk bildiren kelimelere Türkçe çokluk eki eklemek, ünlü ve ünsüz uyumunu dikkate almamak, fiil veya fiilimsilerin çatılarına ya da bunlara bağlı isim gruplarının çekimine ait hataları yardımcı fiille kurulan birleşik kelimelerde doğru yardımcı fiili kullanmamak gibi birtakım kullanım hataları bu kusur içerisinde sayılabilir. Birçoğu bugün de yapılan, “*oturdu*” yerine “*oturdı*”, “*geldim*” yerine “*geldum*”, “*bıçağı*” yerine “*bıçakı*”; “*nazire söylemek*” yerine “*nazire etmek*” gibi kullanımlar bu bağlamda anılabilir. Saraç, age, s. 40. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 5; Akalın, age, s. 76; Karaalioğlu, age, s. 192; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 35; Devellioğlu, age, s. 274; Mermer-Keskin, age, s. 61.

⁶⁵¹ Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 71. Ayrıca bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (20.05.2009).

terimiyle denklik söz konusudur. Batı kaynaklı öneride olduğu gibi, *kıyasa muhalefette* de hatalı kullanım, yanlış seslendirme veya yazma gibi dil bilgisi hatalarına göndermede bulunmaktadır. Dolayısıyla terimler arasında genel ölçekte anlam benzerliği söz konusudur.

Kurala aykırılık, yönelme/yaklaşma grubu şeklinde bir kelime grubudur. *Kural* kelimesi Arapça *kaide* kelimesini karşılamak amacıyla türetilmiştir. *Kur-* köküne isimden sıfat yapma işlevi gören *-Al* eki getirilerek oluşturulan kelimenin doğruluğu konusunda ortak bir fikir yoktur. Ataç'ın halk dilinden alınarak kullanıma sunulduğunu söylediği *kural*, Timurtaş'a göre, yanlış olmasına rağmen Türkçede tutunmuş bir kelimedir⁶⁵². Ancak bugün *kural*, yerleşmiş ve yaygın kullanım alanına ulaşmış bir kelime olarak varlığını sürdürmektedir.

Aykırılık kelimesi, “farklı”, “hilaf”, “değişik” gibi anlamlara gelen ve Arapça *mugayir* ve *muhaliif* kelimelerine karşılık, Türkçe *aykırı* köküne isimden isim yapım eki *-lik* getirilerek türetilmiştir. Timurtaş ve Banguoğlu *aykırı* kelimesinin doğru ve Türkçede tutunan bir kelime olduğunu belirtmişlerdir⁶⁵³. Yapıca *kıyasa muhalefet* kelimesinden mülhem olduğu anlaşılan *kurala aykırılık* yapı bakımından herhangi bir yanlışlık ya da eksikliği içermemektedir. Anlam olarak *kıyasa muhalefet* terimini tam manasıyla karşılayamasa da genel anlamda örtüşmektedir. Ancak Türkçede yaklaşma/yönelme grubu şeklinde terim türetme yoluna sık gidilmemesi *kurala aykırılığın* kabul edilip terim niteliğine erişmesini engellemiştir.

Kural dışılık, “Tümcelerinin kuruluşunda, sözcüklerin kullanılışında ve sesletiminde kurallara, alışılmış biçimlere uymama yanlışı”⁶⁵⁴dır. Önerinin anlamı hem *kıyasa muhalefet* hem de aşağıda açıklanacak olan *za'f-ı telif* kusurlarını kapsayacak niteliktedir. *Kıyasa muhalefet* kelime düzeyindeki belagat kusurlarını içermektedir. *Kural dışılık* aynı eksiklik veya hataları anlatmakla birlikte, söz dizimindeki yanlış kullanımları da içermektedir.

Kural dışılığın Batı kaynaklı karşılıklarından *barbarisme*, Türkçede “vahşilik”, “yabancılık” gibi anlamlara gelmektedir. Terimin bağlamsal değerleri hakkında geniş bilgilere

⁶⁵² Ayrıca Hacıeminoğlu, *-Al* ekinin Türkçe değil, Fransızcadan alındığını, dolayısıyla kelimenin yanlış olduğunu belirtmiştir. Falih Rıfkı Atay, bilim adamlarının *-Al* ekini uydurma olarak nitelediğini, doğal olarak *kuralın* da yanlış olduğunu söylemiştir. Aksoy, *kuralın* Türkçeye uygun bir kelime olduğunu belirtmiştir. Püsküllüoğlu da kelimenin başlangıçta yanlış kabul edildiğini, ancak zaman içinde resmiyet kazanarak kabul gördüğünü ifade etmiştir. Bayar, age, s. 185.

⁶⁵³ Bk. Bayar, age, s. 44.

⁶⁵⁴ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 87. Ayrıca bk. Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 78.

sahip olunamadığı için *kural dışılık* ve buna bağlı olarak *kıyasa muhalefet* terimini ne ölçüde karşıladığı konusunda kesin bir fikir belirtilememektedir. Ancak kelime söyleyiş ve yazım düzenini bozan kullanımlar da bir yerde o kelime veya ibare için yabancı, aslında ona ait olmayan unsurlardır. Bu yönüyle bakıldığında *kıyasa muhalefet*, *kural dışılık* ve *barbarisme* terimleri tam manasıyla olmasa da birbirine çeşitli açılardan benzeyen özellikler sergilemektedir.

Genel bir anlama sahip olan *solécisme*, “Dil bilgisi kurallarının dışına çıkma” anlamına gelmektedir. *Kıyasa muhalefet* ve *solécisme* teriminin içerdiği ifadeler, genel bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde dil bilgisi kurallarını ihlal etme özelliğindedir. *Solécisme* terimi de bu yönüyle *kıyasa muhalefet* ve ilgili diğer terimlerin tamamını kapsayan, geniş manalı bir terimdir. Ancak anlamındaki genellik nedeniyle birebir olarak *kıyasa muhalefet* ve *kural dışılık* terimlerini karşılama eğilimindedir.

Kural dışılık, belirtisiz isim tamlaması olan *kural dışına* isimden isim yapım eki *-lık* getirilerek meydana getirilmiştir. Kelime grubunun ikinci kısmını oluşturan *dışılık* kelimesi *dış* isim köküne üçüncü teklik şahıs iyelik eki olan *-I* ve isimden isim yapım eki *-lik* getirilerek oluşturulmuştur. Burada çekim eki olan *-I* iyelik ekinden sonra *-lik* yapım ekinin gelmesi Türkçe ek sırasını ihlal eden bir durumdur. Bu bakımdan kelime, yapısı itibarıyla Türkçeye aykırı bir durum ortaya çıkmaktadır. Ancak *kural dışılık* az sayıda kalıplaşma örneği içinde değerlendirilirse anlam olarak da *kıyasa muhalefet* terimiyle büyük ölçüde örtüştüğü söylenebilir⁶⁵⁵. Ancak birden fazla kelimedenden oluşması ve benzer şekilde türetilen terimlere Türkçede sık rastlanmaması, bu önerinin dilde kabul görerek yerleşmesini engellemiştir⁶⁵⁶.

⁶⁵⁵ Zeynep Korkmaz ek kalıplaşması ile oluşan kelimelerin, dilde bilinen işlevinin dışında kullanılan eklerin beklendiğinden farklı bir görevde kaynaşmasıyla meydana geldiğini belirtmiştir. Korkmaz’a göre böyle bir söz üretme yolu, dilde beliren bazı ihtiyaçları karşılamak üzere, eklerin cümle içindeki kullanış biçimlerinden yararlanarak dilin kendi kendine geliştirdiği bir yoldur. Bk. Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), TDK Yay., Ankara, 2003, s. 157.

⁶⁵⁶ *Kıyasa muhalefet* ayrıca dil biliminde –özellikle şiir dilinde- *sapma* konusunun içerdiği birtakım özelliklerle bağdaştırılabilir. Kelimelerin ölçünlü dile uygun olmaması, doğru şekilde seslendirilmemesi, kelimeye asli şeklinden başka harf eklemek gibi birtakım değişik kullanımlar dil biliminin inceleme alanına giren, şiir dilinde *sapmalar* olarak adlandırılabilir. Ancak şiir dilinin olağan dilden farklı, kendine özgü söyleyişi ve barındırdığı yoğun anlam özellikleri nedeniyle *sapma* olarak adlandırılan birçok ifade alışılan bir durum hâline gelmiştir. Şiirin düz yazıdan daha kısa ve buna bağlı olarak bünyesinde daha yoğun anlam özelliklerini barındırması, bu tür alışılmamış kullanımların doğal bir durum olarak kabul edilmesini sağlamıştır.

Kıyasla muhalefet kusurunu ayrıca *anlatım bozuklukları* konusu içinde değerlendirmek mümkündür. Yukarıda sayılan kullanım hatalarından birçoğu aynı zamanda anlatım bozukluklarının da sebeplerindedir. Ses ve uyum bakımından kusurlar, seslerin alışılmışın dışında kullanılması, seslerdeki kalınlık ve inceliğe dikkat etmemek, birbirine karıştırılan kelimeleri ya da yardımcı fiilleri kullanmak, kelimelere yanlış ekler ilave etmek, deyim yanlışlarına yer vermek gibi kullanım hataları, *anlatım bozuklukları* konusu içinde ele alındığı gibi, *kıyasla muhalefet* kusurunun da nedenleri arasındadır.

202. Garabet-Kelimede Anlaşılma Güçlüğü/Yadcıl Deyim-Şaşırtıcılık/Barbarisme

Alışılmamış veya anlaşılması zor kelime ve tabirleri kullanma kusurudur⁶⁵⁷. Bir ibarede anlaşılması güç kelime veya kelime öbeklerinin kullanılmasıyla meydana gelen *garabet*, bu özelliği nedeniyle Saraç tarafından *kelimede anlaşılma güçlüğü* başlığında değerlendirilmiştir⁶⁵⁸.

Bunun yanında *garabet* terimiyle ilgili olmak üzere kaynaklarda *yadcıl deyim* ve *şaşırtıcılık* gibi terim önerilerine yer verilmiştir.

Yadcıl deyim, “Kullanışa ve dil kurallarına aykırı olan veya alışılmamış bulunan kelime, deyim ve cümle şekli”⁶⁵⁹dir. *Yadcıl deyim*, anlam itibarıyla *garabet* ile büyük bir benzerlik içindedir. Alışılmamış kelime ve tabirleri kullanma kusuru olan *garabette*, yadırganan kelime ve tabirlerin kullanıldığı dil biriminin niteliğinden açıkça bahsedilmemektedir. Bir başka deyişle, anlaşılması zor kelime ve kelime grupları, bir cümlede, beyitte ya da daha büyük bir birlik içerisinde de görülebilir. *Yadcıl deyimde* ise bu aykırılığın hangi tür birlik veya nasıl bir dil biriminde yer aldığı açıklanmaktadır. Bu küçük ayrımın dışında *garabet* kusuru ile aralarında herhangi bir farklılık görülmemektedir.

⁶⁵⁷ *Garabet* hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Saraç, age, s. 40. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 4; Akalın, age, s. 76; Karaalioğlu, age, s. 127; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 33; Devellioğlu, age, s. 277; Karataş, age, ss. 166–167; Mermer-Keskin, age, s. 32.

⁶⁵⁸ “*Nefsi ger tıfl gibi ihmal eder isen ol büyür/Şir sevdasında men eylersen olur munfatım*” (İbni Kemal). Beytin ikinci mısrasında geçen “*munfatım*” kelimesi dilde kullanımı yaygın olmayan bir kelimedir. Bu kullanım beyitte *garabete* neden olmuştur. Saraç, age, ss. 45–46.

⁶⁵⁹ Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 120.

Yadcıl deyim, sıfat tamlaması şeklinde bir kelime grubudur. Tamlamayı oluşturan kelimelerden *yadcıl*, Türkçe “el, yabancı” anlamındaki *yad* köküne isimden isim ve isimden sıfat yapan *-Cil* eki getirilerek türetilmiştir. Burada kelime sıfat niteliğindedir. Cumhuriyet döneminde kelime türetmede sıklıkla kullanılan *-Cil* eki, çoğu zaman anılan özelliklerinin dışına çıkılarak kullanılmıştır. Ek, bir çevrede yaşayan ya da beslenen bitki veya hayvanları gösteren kelimeleri türetmede de kullanılmıştır. Buna bağlı olarak *yadcıl* kelimesi ekin benzerlik kavramı taşıması özelliğinden yararlanılarak üretilmiştir⁶⁶⁰. Bu hâliyle kelime “yadırganan, yabancı tutulan” anlamında kullanılmaktadır.

Deyim, Arapça *tabir* kelimesine karşılık türetilen ve Türkçe *de-* fiiline fiilden isim yapım eki olan *-m (-İm)* getirilerek türetilmiştir. Timurtaş ve Safa, kelimenin doğru olduğunu belirtmişlerdir. Aksoy, Püsküllüoğlu ve Tekin de *deyim*in Türkçe kök ve ekle türetilip kısa sürede tutunan bir kelime olduğunu söylemişlerdir⁶⁶¹. Konunun uzmanları tarafından doğru kabul edilen *deyim*, *yadcıl* ile bir araya gelmiş, *garabet* terimini anlam bakımından nispeten karşılayan bir terim olarak seçilmiştir. *Yadcıl deyim*, Türkçe türetme ve kuruluş ilişkisi ile oluşturulmuş olmakla beraber birinci kelimenin yaygın kullanım alanı olmaması sebebiyle dil bilimsel çalışmalarda kullanılsa bile kabul görmesi zaman alacaktır.

Garabet kusuruna dair ileri sürülen bir diğer öneri de *şaşırtıcılık*dir. ***Şaşırtıcılık***, “Dilden düşmüş ya da çok az kullanılan sözcüklerin anlatımda yarattığı yadırgatıcı durum”⁶⁶²dur. *Şaşırtıcılık*ın anlamı *garabet* kusurunun belirttiği anlam ile doğrudan örtüşmektedir.

Şaşırtıcılık, *şas-* fiiline fiilden fiil yapım eki *-Ir*, ettirgenlik/oldurganlık eki *-t*, fiillerden iş ve meslek isimleri türeten *-IcI* eki ve isimden isim yapım eki *-Iik* getirilerek türetilmiştir. Yapı bakımından Türkçeye aykırı bir yanı bulunmayan *şaşırtıcılık*, anlam özelliği itibarıyla da *garabet* terimini birebir yansıtmaktadır. Tek kelimedenden ibaret olması olumlu bir nitelik olsa da olağan kullanım oranıyla dile yerleşmiş bir kelime olan *şaşırtıcılık*’ın, terim olarak kabul edilip dil bilimsel çalışmalarda kullanılmasını etkileyecektir. Bunun yanında *garabet*, belagat biliminin dışında günlük yaşam içinde dile getirilen ifadelerde de doğrudan kendi adıyla sıklıkla kullanıldığı için, bu terime dair ileri sürülen dil bilimsel önerilerin kullanım alanı daralmıştır.

⁶⁶⁰ Anılan ek ve bu ekle türetilen kelimelerin niteliği için bk. Zülfikar, age, ss. 71-72.

⁶⁶¹ Bk. Bayar, age, s. 91.

⁶⁶² Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 110.

Her iki önerinin Batı kaynaklı karşılığı olarak ileri sürülen *barbarisme*, daha önce de belirtildiği gibi, “vahşilik” ve “yabancılık” gibi anlamlara gelmektedir. *Garabete* neden olan alışılmamış kelime veya kelime grupları, içinde buldukları cümle veya ibarede birer yabancı veya aykırı unsurdur. Buradan hareketle garabet ve ilgili Türkçe terim önerilerinin *barbarisme* terimiyle doğrudan olmasa da dolaylı bir eşitliğe sahip oldukları söylenebilir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi, *barbarisme* terimi, sahip olduğu genel anlam özellikleri itibarıyla daha kapsamlıdır.

Bunun yanında *garabet* terimini, içeriği itibarıyla birebir uyuşmasa da *anlatım bozuklukları* konusu içinde *dil bilgisi yanlışları* başlığında ele alınan bölümle eşleştirmek mümkündür. *Dil bilgisi yanlışlarının* alt kollarından biri olan “eski ve yeni kelimeleri bir arada kullanma” hatası, *garabet* ile ortak bir noktada buluşmaktadır. *Anlatım bozukluklarında* bu kusur, genelde anlamı herkesçe bilinmeyen kelime ya da kelimeleri kullanma, cümlede kullanımı yaygın olmayan kelime veya kelimelere yer vermeyi içermektedir. *Garabet* de cümle veya ifade içinde kullanımı diğer kelimelere oranla yaygın olmayan ya da anlamı bilinmeyen kelime veya kelimeleri kullanmaktan kaynaklanan bir kusurdur. Dolayısıyla bu ortak özellikleri *garabet* ile anılan anlatım bozukluğu çeşidini benzer kılmaktadır.

21. Kelamın/Söz Diziminin Fesahati

Kaynaklarda *kelamın fesahati* olarak geçen bu tabiri Saraç, *söz dizimi* şeklinde ele almış ve hem cümle hem de kelime gruplarını kastetmiştir. Söz diziminde söyleyiş güzelliğini sağlamak için kelime grubu ve cümlede birtakım kusurların bulunmaması gerekir.

210. Tenafür-i Kelimât-Söz Diziminde Söyleyiş Güçlüğü/Kelime Çatışması

Cümle veya kelime gruplarını oluşturan kelimelerin, kendi başlarına söyleyiş bakımından doğru olmasına rağmen bir araya getirilerek bir bütün oluşturduklarında söyleyiş güçlüğü veya uyumsuzluk göstermeleri durumudur⁶⁶³.

⁶⁶³ Bir başka deyişle, kulağa hoş gelmeyen kelimelerin bir arada bulunmasıdır. “İştâş pasajı”, “Uyuyormuş, ses istemezmiş” gibi. Örneklerde de görüldüğü üzere bu tür kusurlar çoğunlukla aynı veya benzer sesleri içeren kelimelerin bir araya gelmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 26; Saraç, age, s. 41. Ayrıca bk. Akalın, age, s. 193; Karaalioğlu, age, s. 376; Devellioğlu, age, s. 1075; Mermer-Keskin, age, ss. 102–103.

Bazı kaynaklarda *tenafür-i kelimat*, kelime anlamı olarak “kelime çatışması” şeklinde adlandırılmaktadır⁶⁶⁴. Bu adlandırma, *tenafür-i kelimatta* kelimelerin yan yana gelerek kusurlu bir anlatıma neden olmaları, bir başka deyişle çatışmaları ile ortaya çıkmıştır.

Kelime çatışması, belirtisiz isim tamlaması şeklinde bir kelime grubudur. *Çatışma*, Arapça *müsademe* ve *arbede* kelimelerine karşılık olmak üzere *çat-* fiiline işteş çatı eki *-ş (-Iş)* ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek oluşturulmuştur. Timurtaş *çatışmanın* doğru bir kelime olduğunu belirtmiştir⁶⁶⁵. Kurucu unsurlarının tamamen Türkçe asıllı olmamasına rağmen dilde tutunmuş ve Türkçeleşmiş kelimelerden oluşan *kelime çatışması*, *tenafür-i kelimatın* birebir eşiti olarak gösterilmektedir. Anlam özelliği itibarıyla da *tenafür-i kelimat* ile örtüşmektedir. Dolayısıyla bu terimin Türkçe dil bilimsel karşılığı olabilecek bir öneridir⁶⁶⁶.

211. Za’f-ı Te’lif-Söz Diziminde Kuralsızlık/Anlatım Yetersizliği- Cılızlık/Insuffisance Narrative

Za’f-ı te’lif, söz diziminin (kelime grupları ve cümle) bütünündeki genel yapının mevcut dil kurallarına, dile hâkim insanlar arasında kabul gören şartlara ve toplumun genel beğenisine ters düşmesi veya ibarenin anlamayı güçleştirecek kadar karışık olmasıdır. Bilgegil’e göre bu kusurun genel sebebi söz dizimine riayetsizliktir⁶⁶⁷.

Saraç’ın *söz diziminde kuralsızlık* adıyla ele aldığı *za’f-ı te’lif* kusuru ile ilgili olmak üzere kaynaklarda *anlatım yetersizliği* ve *cılızlık* gibi önerilere yer verilmiştir

⁶⁶⁴ Bk. Akalın, age, s. 193.

⁶⁶⁵ Bayar, age, s. 74.

⁶⁶⁶ *Tenafürün* bir bütün olması durumu burada da görülmektedir. *Tenafür-i hurûfa* çıkış yerleri aynı ya da benzer seslerin bir araya gelmesiyle söyleyişten doğan bir kusur vardır. *Tenafür-i kelimatta* da birbirine benzer seslerin oluşturduğu kelimelerin art arda gelmesinden kaynaklanan bir söyleyiş güçlüğü veya hatalı kullanım söz konusudur. Dolayısıyla bu kusuru da anlatım bozuklukları içerisinde değerlendirmek mümkündür. *Tenafür-i hurûfa* anlatım bozukluğu açısından bakıldığında ses ve ahenk bakımından bir kusur olduğu görülmektedir. *Tenafür-i kelimat* da aynı şekilde ses ve ahenk bakımından kusurlu kelimelerin bir arada kullanımından kaynaklanmaktadır. Buna bağlı olarak *tenafür-i kelimat*, anlatım bozuklukları konusunun “ses ve ahenk bakımından kusurlar” bölümü içerisinde değerlendirilebilir.

⁶⁶⁷ “*Rastlamıştım ona bir yağmurlu akşamda*” cümlesinde bu tür bir kullanım vardır. Saraç, age, s. 41. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 6; Akalın, age, s. 217; Karaalioğlu, age, s. 441; Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 38; Devellioğlu, age, s. 1164; Mermer-Keskin, age, s. 113.

Anlatım yetersizliği, “Yazıda tümcelerin söz dizimi kurallarına ve sözcüklerin genel kullanışa aykırılığı sonucu ortaya çıkan anlatım aksaklığı”⁶⁶⁸dir. Önerilen terimin tarifi doğrudan *za’f-ı te’lif* kusurunu işaret etmektedir. Her ikisinde de vurgulanan düşünce, genel kabule aykırılıktan kaynaklanan anlatım eksikliği ve muhatabın konuyu kavrayamamasıdır. Dolayısıyla terimler arasında işlev ve anlam benzerliğinden doğan birebir örtüşme söz konusudur.

Anlatım yetersizliği, belirtisiz isim tamlaması niteliğinde bir kelime grubudur. *Anlatım*, Arapça *ifade* kelimesini karşılamak amacıyla *anla-* köküne ettirgenlik/oldurganlık eki *-t* ve fiilden isim yapım eki olan *-m (-Im)* getirilerek türetilmiştir. Timurtaş, kelimenin yapı bakımından doğru olduğunu belirtmiştir. Püsküllüoğlu da kelimenin başlangıçta yanlış kabul edildiğini, ancak zaman içinde kabul gördüğünü söylemiştir⁶⁶⁹. *Yetersizlik*, Arapça *kifayetsizlik*, *ehliyetsizlik* kelimelerini karşılamak amacıyla *yet-* fiiline sıfat fiil eki *-Ar*, isimden isim yapım eki *-sİz* ve isimden isim yapım eki *-İlk* getirilerek türetilmiştir. Timurtaş, kelimenin doğru olduğunu söylemiştir⁶⁷⁰. Kurucu unsurları itibarıyla Türkçeye uygun olan anlatım yetersizliği, anlam bakımından da *za’f-ı te’lif* terimini doğrudan açıklayabilmektedir. Dolayısıyla anılan belagat kusurunun dil bilimsel karşılığı olabilecek özellikte bir öneri olduğu söylenebilir.

Cılızlık ise, “Konuyu anlatımda sözcük seçimi, tümce kuruluşu, örnek yetersizliği, bildiriş ve uyum yönlerinden yetersizlik; anlatımın amacını gerçekleştirmiş bulunmaması”⁶⁷¹dir. *Za’f-ı te’lif* kusurunun en belirgin özelliği, dinleyici veya okuyucunun ifade edilen sözü anlamasını güçleştirecek kelime veya kelime gruplarını kullanarak bilinen ya da alışılmış kuralların dışına çıkılmasıdır. *Cılızlık* da aynı nitelikleri yansıtmaktadır. Bir başka deyişle buradaki açıklamada aynı anlatım kusuru bir başka şekilde aktarılmıştır.

Cılızlık, “zayıf”, “güçsüz” anlamına gelen *cılız* sıfatına, isimden isim yapım eki olarak kullanılan *-İlk* eki getirilerek oluşturulmuştur. Yapı bakımından Türkçeye aykırı bir yanı bulunmayan *cılızlık*, anlam özelliği itibarıyla *za’f-ı te’lif* terimini dolaylı olarak

⁶⁶⁸ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 15.

⁶⁶⁹ Bk. Bayar, age, ss. 36–37.

⁶⁷⁰ Bk. Bayar, age, s. 325.

⁶⁷¹ Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 33. Ayrıca bk. Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (27.05.2009).

açıklayabilmektedir. Zira kelime yaygın olarak beden için kullanılır. Ancak tek kelimedenden ibaret ve Türkçede belli bir kullanım alanı olması sebebiyle dil bilimsel bir terim olarak kabul edilebilir.

Anlatım yetersizliği ve *cılızlık* önerilerinin Batı kaynaklarındaki karşılığı olarak ileri sürülen *insuffisance narrative*, genel anlamıyla “eksik, yetersiz anlatım” demektir. Terim, *za’f-ı te’lif* ve önerilen terimleri çağrıştıran bir içeriğe sahiptir. Ancak burada da anlamı veya anlatımı genelleyici bir durum söz konusudur. Bir başka deyişle, burada aynı veya farklı dillerin değişik alanlarında birbirine eşit olarak gösterilen hemen hemen bütün terimlerde görülen, birebir benzerliğin dışında, genel bir bakış açısına dayanan ortaklık söz konusudur.

Anlatım bozukluklarının *dil bilgisi yanlışları* içinde yer verilen “söz dizimi yanlışları” ya da “anlama dayalı bozukluklar (yanlış yerde kullanılan kelimeler)” adı verilen kullanım hataları *belagatteki za’f-ı te’lif* kusuruyla büyük oranda benzerdir. Cümlede eksik veya fazla kelime bulunması, fiillerin zamanı arasındaki uyumsuzluk, tamlama yanlışları, sayısı belli olan şeylerin sonuna çokluk ekinin getirilmesi, cümle unsurlarının doğru bir şekilde dizilmemesi, özne-yüklem uyumsuzluğu, tümleş yanlışları ve paragraflar arasındaki bağlantı kopukluğu bu tür kusurlar içerisinde ele alınabilir.

Za’f-ı te’lif olarak adlandırılan anlatım kusuru ile günümüz şiirinde de sıklıkla karşılaşılmaktadır. Şiir dilindeki bu tür anlatım biçimlerinin en önemli nedeni, şiir dilinin nesir diline göre daha yoğun ve serbest anlatımlı olmasıdır. Şair için önemli olan kurallı bir cümle kurmak değil, yoğun ve etkileyici bir anlatım sunmaktır⁶⁷².

⁶⁷² Dil biliminin şiir dilinde *sapma* şeklinde adlandırdığı bu anlatım tekniği, birtakım özellikleri bakımından *belagatte* kusur olarak kabul edilen *za’f-ı te’lif* terimiyle bağdaştırılabilir. Özellikle “söz dizimsel ve anlam bilimsel sapmalar” bu bağdaştırmada öncelikli bir yere sahiptir. “*Hiç dönmek ölüm gecesinden bu sahile/Bitmez bir özleyiştir, ölümden beter bile*” (Yahya Kemal). Bilinen kullanımı “*ölümden bile beter*” olan ifade şekli, bir önceki mısradaki geçen “*sahile*” kelimesiyle kafiye oluşturmak için kuruluşta değişikliğe gidilmiştir. Aksan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, s. 180. Dolayısıyla beyitteki anlatım tekniği hem *söz dizimsel sapma* hem de *za’f-ı te’lifi* içermektedir. *Sapma* genel bir ifadeyle, bir kimsenin ana dilini kuralları dışında kullanması veya bir dili konuşan bireylerin uydukları kuralların dışına çıkması olarak tanımlanabilir. Bazı sanatçıların dilde -özellikle şiir dilinde- kendi tasarruflarıyla oluşturdukları kullanımlar ölçünlü dilde *sapma* denilen alışılmamış kullanımları meydana getirir. Ece Ayhan’a ait bir şiirde geçen “*Dirim kısa, ölüm uzundur cehennette abiler*” dizesinde “*cennet*” ve “*cehennem*” gibi birbirine zıt iki kavramın bir kelimedede toplanması dilde *sapmaya* örnek gösterilebilir. Ayrıntılar için bk. Saraç, age, ss. 43-44. *Sapma* ve karşılıkları için ayrıca bk. Topaloğlu, age, s. 104 (*kuralsız* madde başı kelimesi içinde yer vermiştir.); Göğüş, *Anlatım Terimleri Sözlüğü*, s. 110; Vardar, age, s. 164; Dietrich, age, s. 46. Dil biliminde *sapmalar* genel olarak sözcüksel, dil bilimsel (biçim birimi ve söz dizimi), biçim bilimsel, ses bilimsel, yazımsal, anlam bilimsel, lehçesel, kesimsel, tarihsel dönem *sapmaları* şeklinde ayrılmaktadır. Şiir dilinde en çok göze çarpan *sapma* türü sözcüksel *sapmalardır*. Sözcüksel

212. Tetabu-i İzafat

İsim tamlamasını oluşturan unsurlardan biri veya her ikisinin ayrı bir tamlama olması durumudur. Farsça kurala göre yapılan tamlamalarda üçten fazla kelimenin birbirine bağlanması, Türkçede de ikiden fazla kelimeyle oluşturulan tamlamalar kusur olarak kabul edilip *tetabu-i izafat* adıyla anılır. Ancak ifadenin kullanıldığı dönem ve birtakım üslup özellikleri bu kuralların dışında tutulmuştur⁶⁷³.

Anlatım bozuklukları konusu içinde yer verilen zincirleme durumuyla *tetabu-i izafat*, cümlede aynı eklerin uzun uzadıya kullanılması ve tamlamaları kullanılış özelliğinden daha çok, bir başka deyişle uzatarak kullanma hususunda birleştirilebilir.

213. Ta'kîd-Söz Diziminde Anlaşılma Güçlüğü/Düğümlenme-İkizleme/Amphibologie

Sözün, anlatılmak istenen düşüncenin amaca uygun bir biçimde anlaşılmasını engelleyen birtakım kusurları içermesidir. Genel olarak iki başlık altında ele alınmıştır; cümle unsurlarının yerlerinde kullanılmaması veya hatalı kuruluşu *ta'kîd-i lâfzî (lâfzî ta'kîd)*; cümlenin kuruluşu doğru olmakla birlikte, anlatılmak istenenin güç anlaşılmasından kaynaklanan kusur da *ta'kîd-i ma'nevî (ma'nevî ta'kîd)*dir⁶⁷⁴.

Saraç'ın *söz diziminde anlaşılma güçlüğü* adıyla ele aldığı *ta'kîd* ile ilgili olmak üzere kaynaklarda *düğümlenme* ve *ikizleme* önerilerine rastlanmaktadır.

sapmalar, "Dilde var olan kök ve ek biçim birimlerinin yeni eklerle birleştirilerek dilde bulunmayan yeni ögeler türetilmesi" olarak tanımlanabilir. Aksan, Şiir Dili ve Türk Şiir Dili, s. 167; Boztaş, agm, ss. 183-193.

⁶⁷³ *Tetabu-i izafat* kusuru bazı kaynaklarda, dil bilgisi konularında sıkça değinilen, *zincirleme ad tamlaması* adıyla karşılanmaktadır. *Tetabu-i izafat* karşılığı *zincirleme ad tamlaması*, "Bir ad tamlamasının başka bir adla ya da başka bir ad tamlaması ile kurduğu tamlama"dır. "*Dilekçe kâğıdının boyu*", "*ev kapısının anahtar deliği*" gibi. Göğüş, *Anlatım Terimleri Sözlüğü*, s. 152. Ayrıca bk. Korkmaz, age, s. 253. Terimin tanımı ve örnekleri, yukarıda açıklaması yapılan *tetabu-i izafat* kusuru ile aynı özelliklere sahiptir. Her iki terimde de üzerinde durulan husus, tamlamaların uzunluğu ve bu durumun anlatımı ve anlaşılmayı güçleştirmesidir. Saraç, age, s. 42. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 6; Devellioğlu, age, s. 1098; Mermer-Keskin, age, s. 108.

⁶⁷⁴ "*Telh eder âdemin elbette mezâk-ı ayşın/Bade nûş eyle bugün eyleme fikr-i ferda*". Birinci dizedeki özne ile yüklem yer değiştirmesi, ilk cümlenin anlaşılmasında ikinci cümleye bırakmıştır. Bu durum anlamda kapalılığa neden olmuş ve cümle unsurlarının dizilişinden kaynaklanan *ta'kîd/söz diziminde anlaşılma güçlüğü* kusuru doğmuştur. Saraç, age, s. 42, 49. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, age, s. 8; Akalın, age, s. 183; Karaalioğlu, age, s. 359; Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 40; Devellioğlu, age, s. 1026; Karataş, age, s. 446; Mermer-Keskin, age, s. 96.

Düğümlenme, “Bir yazıda ya da anlatımda sözcüklerin ve deyimlerin yerinde kullanılmamasından, tümcelerin bozukluğundan ileri gelen anlaşılmazlık”⁶⁷⁵tır. *Ta’kîd* teriminde olduğu gibi burada da genel olarak üzerinde durulan, ifadenin anlaşılmasını engelleyen birtakım kusurlar ve bunun sonucunda oluşan anlam bulanıklığıdır. Dolayısıyla terimler arasında bir benzerlik söz konusudur. *Ta’kîd* iki bölüme ayrılmakta ve bu iki bölüm birbirini tamamlamaktadır. *Düğümlenme*, tek bir terim içerisinde *ta’kîd*’in içerdiği bütünlüğe sahiptir.

Düğümlenme, Türkçede “düğüm yapmak” anlamına gelen *düğ-* (*tüg-*)⁶⁷⁶ köküne fiilden isim yapım eki *-m* (*Im*), isimden fiil yapım eki *-lA* (*-lAn*) ve fiilden isim yapım eki *-mA* getirilerek türetilmiştir. Yapı bakımından Türkçeye uygun olan *düğümlenme*, anlam olarak da *ta’kîd* terimi ile denktir. Bunun yanında Türkçede benzer şekilde türetilmiş kelimelerin çokça bulunması ve dilde kabul görmesi, *düğümlenme*’nin de terim olarak kabul edilip dil bilimsel çalışmalarda kullanılabilir nitelikte olduğunu göstermektedir.

İkizleme, “Doğru olmakla birlikte, iki türlü yoruma elverişli bir tümce kuruluşundan doğan söz dizimsel bulanıklık”⁶⁷⁷tır. *Ta’kîd*’in kendi içinde ikiye ayrılarak ortaya koyduğu anlam, *ikizleme*’de tek terim içerisinde belirtilmiştir. Dolayısıyla terimler arasında örtüşme söz konusudur.

İkizleme, *iki* köküne, isimlere gelerek ikilik ve çokluk anlamı katan *-z* eki, isimden fiil yapan *-lA* eki ve fiilden isim yapan *-mA* eki getirilerek türetilmiştir. Türkçede *ikiz* şeklinde bir kelime olmakla birlikte, *ikizle-* diye bir fiil bulunmamaktadır. Dolayısıyla olmayan bir fiil gövdesinin isimleştirilmesi de terim türetme kurallarına uygun değildir. Anlam bakımından *ta’kîd* terimini büyük ölçüde karşılayan *ikizlemenin*, yapısındaki birtakım eksiklikler ve kelimenin farklı çağrışımları nedeniyle terimleşmesi güçtür.

Düğümlenme ve *ikizlemenin* Batı kökenli eşiti olarak işaret edilen *amphibologie*, genel bir ifadeyle “iki anlamlı” veya “ikiz anlam” demektir. Burada *ta’kîd*, *düğümlenme* ve *ikizleme* ile

⁶⁷⁵ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 42. Ayrıca bk. Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 41; Gencan ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (27.05.2009); Özdemir, age, s. 96; Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 49.

⁶⁷⁶ Bk. DLT, C. IV, s. 667.

⁶⁷⁷ Vardar, age, s. 120.

doğrudan olmasa da dolaylı yoldan bir benzerlik söz konusudur. *Ta'kîdde* ve anılan iki öneride, söz dizimi kurallarının ihlal edilmesi neticesinde sözün sabit bir anlamdan uzaklaşması, bulanıklaşması üzerinde durulmaktadır. Burada da ikiz anlamdan kastedilen, sözün anlamının açık ya da sabit değil, birden çok veya bulanık olmasıdır. Dolayısıyla doğrudan olmasa da geniş bir açıdan bakıldığında *amphibologie*, *ta'kîd düğümleme* ve *ikizleme* ile ortak niteliklere sahiptir⁶⁷⁸.

22. Mütakellimin (Konuşan ve Yazanın) Fesahati

Konuşan ve yazanın, yani mütakellimin amacını fasih (güzel, düzgün) kelimelerle ifade etmesini sağlayan yetidir⁶⁷⁹. Bu ifade güzelliğini sağlayabilmek için de birtakım özelliklere gereksinim duyulmaktadır.

220. Selaset/Akıcılık/Aisance-Fluidité

Söz diziminde yapı ve kullanım bakımından birbiriyle uyumlu kelimelerin oluşturduğu söz güzelliği veya akıcı üsluptur. Bir başka deyişle, konuşma ya da yazmada kolay anlaşılır olma durumudur⁶⁸⁰.

Selaset için kaynaklarda *akıcılık* kelimesi önerilmiştir. Buna göre *akıcılık*, “Yazıda ya da konuşmada kolay okunur, söylenir, anlaşılır olma durumu”⁶⁸¹dur. *Akıcılık*, birçok kaynakta

⁶⁷⁸ Bundan başka, anlatım bozukluklarında “söz dizimi yanlışları” adıyla anılan ifade bozukluğu *lâfzî ta'kîd* ile örtüşebilir. Söz dizimi yanlışlarında da tıpkı *ta'kîdde* olduğu gibi cümle unsurlarını yerli yerinde kullanmamaktan kaynaklanan bir anlatım kusuru vardır. Bunun içerisinde tamlama yanlışları, özne ve yüklem yanlışları, tümleç yanlışları gibi cümle içindeki hatalı kullanımlar sayılabilir. Ayrıntılar için bk. Aktaş-Gündüz, age, ss. 234–237; İsmail Doğan, age, s. 178. Ayrıca *manevis ta'kîd* de anlatım bozukluklarında “anlama dayalı bozukluklar”dan sayılabilir. Bu anlatım bozukluğunun nedenleri arasında gereksiz kelime kullanılması, birbirinin yerine, yanlış yerde kullanılan, yapıları bozuk ve anlamca çelişen kelimeler, cümlede anlam belirsizliği, yanlış kelime seçimi gösterilir. Ayrıca anlamın bulanıklığı sebebiyle anlaşılmasında zorluk çekilmesi, mantık yanlışlığına işaret etmektedir. Mantık yanlışlığı, cümle içinde doğru kelimeleri kullanmamaktan ileri gelen hatalı kullanımdır ve anlatım bozukluğunun sebeplerindedir. Anlama dayalı bozukluklar için bk. Koç ve diğerleri, age, ss. 239-245; İsmail Doğan, age, s. 178.

⁶⁷⁹ Saraç, age, s. 42.

⁶⁸⁰ *Selaset* hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Saraç, age, s. 43. Ayrıca bk. Akalın, age, s. 168; Karaalioğlu, age, s. 330; Devellioğlu, age, s. 932; Karataş, age, s. 412 (*akıcılık* terimine işaret edilmiştir); Mermer-Keskin, age, s. 91 (*ahenk* terimine işaret edilmiştir).

⁶⁸¹ Göğüş ve diğerleri, Yazın Terimleri Sözlüğü, s. 12. Ayrıca bk. Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, s. 12; Akalın, age, s. 10; Karaalioğlu, age, s. 330; Gençen ve diğerleri, age, www.tdkterim.gov.tr (27.05.2009); Özdemir, age, s. 12; Göğüş, Anlatım Terimleri Sözlüğü, s. 5; Kalyon, agm, s. 336.

selasetin sözlük anlamı olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla iki terim arasında anlam ortaklığının yanında, kullanım sıklığından doğan bir benzerlik söz konusudur.

Akıcılık, *ak-* fiiline, fiilden isim yapan *-IcI* ve isimden isim yapan *-Ilk* eki getirilerek türetilmiştir. Timurtaş, *akıcılık*ın yapı bakımından doğru bir kelime olduğunu söylemiştir⁶⁸². Yapı bakımından Türkçeye uygun olan *akıcılık*, anlam itibarıyla da *selaset* terimini birebir yansıtmaktadır. Bir dil bilim terimi olarak kabul edilip kullanılması herhangi bir karışıklığa meydan vermeyecektir.

*Akıcılık*ın Batı kaynaklarındaki özdeşi olarak işaret edilen terimlerden *aisance*, “rahatlık”, “kolaylık”, “serbestlik” gibi anlamlara gelmektedir. Genel ve birçok bilim dalında kullanılabilecek bir anlama sahip olan *aisance* teriminin, dil bilimsel bakış açısıyla *selasette* bulunan akıcılığı, rahatlığı ve anlama kolaylığını ifade ettiği söylenebilir. Ancak bu benzerlik doğrudan değil, dolaylı çıkarımlarla mümkün olmaktadır.

Fluidité ise, “akışkanlık”, “akıcılık” anlamına gelmektedir. *Aisance* ile ilgili dile getirilen anlam genelliği bu terim için de geçerlidir. Ancak dil bilimindeki anlamıyla *selaset* ile tam manasıyla olmasa da büyük ölçüde benzerdir. Dolayısıyla *selaset*, hem *aisance* hem de *fluidité* ile birçok bakımdan uyumludur. Ancak her iki terim de anılan *belagat* terimini doğrudan karşılama özelliğine sahip değildir.

⁶⁸² Bk. Bayar, age, s. 30.

3. SONUÇ

Belagat, sözün doğruluğu ve güzelliğinin yanında, yerinde ve zamanında söylenmesinin gereğini de bildiren bir disiplindir. Batıda retorik adıyla karşılanan belagat, sahip olduğu nitelikler bakımından anılan Batı kaynaklı terimden daha farklı ve kapsamlıdır. Belagatin kural koyucu bir disiplin olmasına karşın retorik üslup meselesi ile ilgilenmesi, bu iki terimi birbirinden ayırmaktadır. Bunun yanında Türkçede *sözbilim* ve *söz sanatı* adlarıyla karşılanan belagatin, anılan önerilerden daha geniş bir anlamı ve farklı bir kapsamı vardır. Burada belagat/sözbilim-söz sanatı/retorik esasında belagatin alt birimlerini oluşturan terimlerin Türkçe ve Batı kaynaklı önerileri ile terim değerleri ele alınmıştır.

Çalışmada belagete ait 337 terim tespit edildi. Bu terimlerden hem Türkçe hem de Batı kaynaklı karşılığı tespit edilenlerin sayısı 113; sadece Türkçe karşılıkları tespit edilen terim sayısı 110; sadece Batı kaynaklı karşılığına rastlanan terim sayısı 1; bir belagat terimi için önerilen birden fazla Türkçe terim sayısı ise 3'tür.

İncelenen 337 terim, çeşitli kaynaklardan yararlanılarak tanımları ve kullanım özellikleriyle ele alındı. Bu terimlerin Türkçe ve Batı kaynaklı karşılıkları, anlamları ve kullanım özellikleri itibarıyla belagat terimleriyle mukayese edilerek bir değerlendirme yapılmaya çalışıldı. Yapılan değerlendirme neticesinde terimlerin büyük oranda birbirleriyle örtüştüğü, ancak dil bilimi çalışmalarında belagat terimlerinin doğrudan karşılığı olarak kullanılabilen terim sayısının çok olmadığı ve bu önerilerin yapı ve anlam özellikleri itibarıyla dile yerleşmesinin güç olduğu görüldü.

Anılan eksiklikler, önerilerin anlam bakımından belagat terimleriyle tam olarak denk düşmemesi ve yapı özellikleri itibarıyla Türkçe terim türetme kurallarının dışına çıkılmasındandır. Bu önerilerin büyük bir bölümü Cumhuriyetin ilk yıllarında

gerçekleştirilen dil devrimiyle ileri sürülen kelimelerden oluşmuş ve konunun uzmanları arasında yapı ve anlam özellikleri itibarıyla çeşitli tartışmalara neden olmuştur. Bu durum, belagat ve dil biliminin birbirine yakın çalışma yöntemlerini takip etmesi ve birbiriyle doğrudan uyumlu terimlere sahip olmasının yanında, farklı özellikler sergilemesinin sonucudur.

Çalışmada belagat terimlerinin Türkçe ve Batı kaynaklı karşılıkları değişik örneklerle ele alındıktan sonra, bu önerilerden Türkçe olanları yapı ve anlam bakımından da değerlendirmeye alındı. Burada önce terimlerin niteliği ve terim olarak kabul edilen kelimelerin sahip olması gereken nitelikler belirtilerek önerilerin terim değeri ortaya konulmaya çalışıldı. Buna göre belagat terimlerine karşılık önerilen terimlerin çoğunluğu terim olarak kabul edilebilecek yapı ve anlam niteliğine sahip görünmekle birlikte, bir kısım önerinin bahsedilen vasıflara sahip olmadığı görüldü.

İkinci aşama olarak dil bilimi çalışmalarında belagat terimlerine önerilen Türkçe ve Batı kaynaklı karşılıklar incelenmiştir. Burada dil bilimsel terimlere ağırlık veren kaynaklar esas alınmış, belagat ve dil bilimi terimlerinin ortak veya farklı yönleri ortaya konulmuştur. Ele alınan terimler ve dil bilimsel karşılıklarının daha kullanışlı bir hâl alması için bu terimler ve dil bilimsel karşılıkları tablolar hâlinde sunulmuştur.

Terim konusuna yer veren kaynaklarda da belirtildiği gibi, bir kelimenin terim niteliğine erişebilmesi için, önerildiği kavramı tam ve kesin bir anlam özelliği ile karşılması ve yapı bakımından ait olduğu dilin kurallarına uygun olması gerekir. Belagat terimlerine karşılık olarak ileri sürülen ve bu çalışmada ele alınan önerilerin büyük bir bölümü ya tam ya da kısmen bahsedilen özellikleri içermemektedir. Bu durumun en büyük sebebi, daha önce de belirtildiği gibi, önerilerin birçoğunun doğrudan Batı kaynaklı karşılıklarının çevirisi olmasıdır.

Bunun yanında, önerilen Türkçe terimlerin dilde tutunamayıp geri planda kalmasındaki etkenlerden biri de dilde yaygın anlamı olan kelimelere karşılık türetilen önerilerin, dilde yaygın olarak bilinen ve kullanılan anlamla denk düşmemesi veya onu çağrıştırmamasıdır.

Önerilen terimlerin birden çok sayıda olması, terim kargaşasına ve uzlaşmazlığa meydan vermektedir. Belagat terimleri çeşitli sebeplerle dilden düşürülerek yapılan önerilerde çoğunlukla Batı kaynaklarındaki terimlerin birebir çevirisi verilmiştir. Bu gibi olumsuz durumlar Türkçe terim üretmeyi zorlaştırmakla birlikte, dil bilimi terimlerine karşılık bulma çabalarının yeni terimler üretmeye fırsat vereceği söylenebilir.

Türkçe terim türetme çalışmaları özellikle Türk Dil Kurumu bünyesinde çeşitli yayın organları vasıtasıyla yabancı terimlere Türkçe karşılıklar bulmaktadır. Bu durum ya aylık dergiler ya da *Yabancı Sözlere Karşılıklar Kılavuzu* adıyla belirli aralıklarla yayınlanan kitapçıklar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Türetilen bu terimler dile önemli katkılar sağlamakla birlikte, henüz istenilen seviyeye ulaşamamıştır.

Bu durumun temelinde başta İngilizce olmak üzere Batı dillerinin, birçok dilde olduğu gibi Türkçede de teknoloji vasıtasıyla ağır bir kelime nüfuzu yapması bulunmaktadır. Ayrıca yabancı sözlere Türkçe terim önerisinde geç kalınması ve türetilen terimlerin yapı ve anlam bakımından zaman zaman yetersiz olması dilin konuşucularını yabancı kelime ve terimleri kullanmaya yöneltmektedir.

Çalışmada terimlerin birebir karşılığının yanında önerilen terimlerin niteliğini belirtmek de öncelikli hedefler arasındadır. Bu nedenle bahsedilen öneriler, sahip olduğu anlamın belagat terimleri ile denkliğine bakılmaksızın belirtilmeye değer görüldü. Dolayısıyla belagat, sözbilim/söz sanatı ve retorik terimleri, aralarındaki örtüşme derecesi çok büyük olmasa da işlevsel tabloda gösterildi. Ayrıca belagat kaynaklarında yer verilmekle birlikte, Türkçe dil bilimsel karşılığı bulunmayan ve bugün kullanımdan düşmüş terimler de hem ilgili yerlerde dipnotlar hâlinde belirtilmiş hem de tabloda gösterilmiştir.

Belagat/sözbilim-söz sanatı/retorik tam manasıyla örtüşmese de birçok kaynaktan ortak niteliklere sahip terimler veya disiplinler olarak kabul edilmektedir. Bu disiplinler ve alt birimlerindeki denkliğin araştırıldığı bu tezde dil bilimi terim önerileri önemli bir yere sahiptir. Anılan disiplinlerin asli malzemesi dildir. Dil bilimi, evrensel boyutta dilleri en küçük biriminden en yetkin hâline kadar ele alarak birbirleriyle ilişkileri

ekseninde incelemeyi esas alır. Böylece sözlü (konuşma) ve yazılı (metin) dile dair tespitlerde bulunur. Belagat ise sözün (konuşma) ve yazının (metin) iyi ve doğruluğuna ilişkin kurallar koyar.

Dil biliminin şiir dili çalışmalarındaki önemli rolü, şiir dilinin dil içinde mantığı ve kuralları ayrı bir dil olarak aydınlatılmasındaki yardımcılığının yanında, terimler esasında da görülmektedir. Bu çalışmada çeşitli yönleriyle ele alınan ifadeler, belagatte edebî sanat olmalarının yanında, aynı zamanda uzun yılları kapsayan geçmiş birikimiyle yerleşmiş ve kabul edilmiş terimlerdir.

Doğuda belagat; Batıda retorik olarak adlandırılan bilimsel disiplinin Türkçedeki karşılığı olmak üzere ileri sürülen sözbilim/söz sanatı, dil biliminin kapsamında ayrı özellikler kazanan bir alt alan olarak ortaya çıkmaktadır. Çalışmada elde edilen veriler değerlendirildiğinde anılan disiplinlerin aralarındaki benzer niteliklerinin ve çalışma yöntemlerinin yanında, dil bilimiyle de benzer bakış açılarına sahip olduğu görüldü. Bu durum tarihî süreç içerisinde farklı adlarla anılan disiplinlerin aslında benzer ve birçok yönden aynı özellikleri içerdiğini gösteren önemli bir gerçek oldu.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

a. Kitaplar

- Ahmed Cevdet Paşa : Belagat-ı Osmaniyye, Hzl. Turgut Karabey, Mehmet Atalay, Akçağ Yayınları, Nr. 341, Ankara, 2000.
- AKBAYIR, Sıddık : Dil ve Diksiyon, 4. Baskı, Akçağ Yayınları, Nr. 486, Ankara, 2007.
- AKSAN, Doğan : Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim, 2. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Nr. 439, Ankara, 2000.
- _____ : En Eski Türkçenin İzlerinde, Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- _____ : Anlambilim-Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi, 4. Baskı, Engin Yayınevi, Ankara, 2006.
- _____ : Şiir Dili ve Türk Şiir Dili, 6. Baskı, Engin Yayınevi, Ankara, 2006.
- AKTAŞ, Şerif : Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş, Birlik Yayınları, Ankara, 1984.
- _____ : Edebiyatta Üslup ve Problemleri, 5. Baskı, Akçağ Yayınları, Nr. 30, Ankara, 2007.

- AKTAŞ, Şerif;
GÜNDÜZ, Osman : Yazılı ve Sözlü Anlatım, 9. Baskı, Akçağ Yayınları, Nr. 357, Ankara, 2008.
- Aristoteles : Poetika, Çev. İsmail Tunalı, 14. Baskı, Remzi Kitabevi, Nr. 1, İstanbul, 2006.
- ARSLAN, Hüsametdin : İnsan Bilimlerinde Retoriğe Dönüş, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002.
- BANGUOĞLU, Tahsin : Dil Bahisleri, Kubbealtı Neşriyatı, Nr. 17, İstanbul, 1987.
- _____ : Türkçenin Grameri, 7. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Nr. 528, Ankara, 2004.
- BAŞKAN, Özcan : Bildirişim, Multilingual Yayınları, İstanbul, 2003.
- BAYRAKTAR, Nesrin : Dil Bilimi, 2. Baskı, Nobel Yayın/Dağıtım, Nr. 712, İstanbul, 2006.
- BİLGEGİL, M. Kaya : Türkçe Dilbilgisi, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara, 1964.
- _____ : Edebiyat Bilgi ve Teorileri, 2. Baskı, Enderun Kitabevi, Nr. 26, İstanbul, 1989.
- DEMİRCAN, Ömer : Türkçenin Sezdizimi, Der Yayınları, İstanbul, 1996.
- DİLÇİN, Cem : Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, 8. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Nr. 517, Ankara, 2005.
- DOĞAN, İsmail : Türk Dili, Akademi Yayınevi, Nr. 4, Rize, 2000.

- DURAK, Mustafa (Drl. ve Çev.) : Terimden Anlama, Multilingual Yayınları, İstanbul, 2005.
- EDİSKUN, Haydar : Türk Dilbilgisi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985.
- EREN, Cüneyt;
UZUNOĞLU, M. Vecih : Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar-Belagat, Sütun Yayınları, İstanbul, 2006.
- ERGİN, Muharrem : Türk Dil Bilgisi, Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım, İstanbul, 2002.
- ERKMAN-AKERSON, Fatma : Göstergelime Giriş, Multilingual Yayınları, İstanbul, 2005.
- GUIRAUD, Pierre : La Sémantique/Anlambilim, Çev. Berke Vardar, Multilingual Yayınları, İstanbul, 1999.
- GÜNAY, V. Doğan : Sözcükbilime Giriş, Multilingual Yayınları, İstanbul, 2007.
- HATİBOĞLU, Vecihe : Türkçenin Sözdizimi, DTCF Yayınları, Ankara, 1982.
- İLHAN, Attila : Tutuklunun Günlüğü, 10. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005.
- KIRAN, Zeynel;
EZİLER-KIRAN, Ayşe : Yazınsal Okuma Süreçleri, 3. Baskı, Seçkin Yayın ve Dağıtım, Ankara, 2007.
- KOÇ, Saadettin vd. : Üniversiteler İçin Dil ve Anlatım, ed. Serdar Odacı, Tablet Yayınları, Konya, 2008.

- KORKMAZ, Zeynep : Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), Türk Dil Kurumu Yayınları, Nr. 827, Ankara, 2003.
- MARTINET, André : İşlevsel Genel Dilbilim, Çev. Berke Vardar, 2. Baskı, Multilingual Yayınları, İstanbul, 1998.
- ÖZKAN, Mustafa;
ESİN, Osman; TÖREN, Hatice : Yüksek Öğretimde Türk Dili, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2001.
- ÖZÜNLÜ, Ünsal : Edebiyatta Dil Kullanımları, 2. Baskı, Multilingual Yayınları, İstanbul, 2001.
- PITERBERG, Gabriel : Osmanlı Trajedisi, Çev. Uygur Abacı, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- SARAÇ, M. A.Yekta : Klasik Edebiyat Bilgisi-Belagat, 6. Baskı, 3F Yayınevi, Nr. 32, İstanbul, 2007.
- SAUSSURE, Ferdinand De : Genel Dilbilim Dersleri, Çev. Berke Vardar, 3. Baskı, Multilingual Yayınları, İstanbul, 2001.
- [TARANCI], Cahit Sıtkı : Otuz Beş Yaş, 21. Baskı, Can Yayınları, İstanbul, 2002.
- USTA, Çiğdem : Mizah Dilinin Gizemi, Akçağ Yayınları, Nr. 755, Ankara, 2005.
- VARDAR, Berke : Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri, 2. Baskı, Multilingual Yayınları, İstanbul, 2001.

- YAVUZ, Kemal;
YETİŞ, Kâzım; BİRİNCİ, Necat : Üniversite Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri, Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım, İstanbul, 2001.
- YETİŞ, Kâzım : Belagattan Retoriğe, Kitabevi Yayınları, Nr. 300, İstanbul, 2006.
- ZÜLFİKAR, Hamza : Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları, Türk Dil Kurumu Yayınları, Nr. 569, Ankara, 1991.

b. Makaleler

- AKSAN, Doğan : “Dilbilim Açısından Şiir”, **Türk Dili**, C. XXIX, Sayı: 271, (Nisan 1974), ss. 558-573.
- _____ : “Kavram Alanı-Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine”, **TDAYB** 1971, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, ss. 253-263.
- _____ : “Dilde Yeniye Tepki”, **Türk Dili**, C. XCV, Sayı: 370, (Ekim 1982), ss. 193-195.
- ARAT, Reşit Rahmeti, : “Gramer İstılahları Hakkında”, **Türk Dili**, C. IV, Sayı: 44, (Mayıs 1955), ss. 479-488.
- AVŞAR, Ziya : “Şairlerin Görüp Unuttukları Bir Rüya: Belagat”, **Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları**, C. II, Sayı: 4, (Sonbahar 2007), ss. 161-185.
- AYSEVER, Levent : “Dil Felsefesinin Geleceğine Bir Bakış”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. XX, Sayı: 2, 2003, ss. 127-141.

- BAŞKAN, Özcan : “Terimlerde Özleşme Sorunu”, **TDAYB** 1973-1974, ss. 173-184.
- BENĞİ, Işın : “Şiir Çevirisini Yönlendiren Kısıtlamalar”, **Dilbilim Araştırmaları**, Hitit Yayınevi, Ankara, 1992, ss. 101-113.
- BİLGİLİ, Ertuğrul : “Ahmet Cevdet Paşa’nın Kavâid-i Osmâniyye Adlı Eserindeki Dil Bilgisi Terimleri”, **Türk Dili**, C. 1996/II, Sayı: 540, Aralık, 1996, ss. 651-672.
- BOZTAŞ, İsmail : “Metindilbilim Açısından Şiir”, **Dilbilim Araştırmaları**, Hitit Yayınevi, Ankara, 1994, ss. 171-194.
- CANPOLAT, Mustafa : “Şiir ve Dil”, **Dilbilim Araştırmaları**, Hitit Yayınevi, Ankara, 1994, ss. 155-170.
- ÇINAR, Bekir : “Teşbih (Benzetme) Sanatına Dilbilimsel Bir Yaklaşım”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C. V, Sayı: 1, (Mart 2008), ss. 129-143.
- ÇONGUR, H. Rıdvan : “Uluslararası Terimler ve Özleşme Akımı”, **Türk Dili**, C. XVIII, Sayı: 199, (Nisan 1968), ss. 34-36.
- COŞKUN, Menderes : “Klasik Türk Şiirinde Mürekkep İstiare, Temsilî İstiare ve Alegori”, **Bilig**, Sayı: 38, (Yaz 2006), ss. 51-71.
- _____ : “Tevriye ve Çeşitleri Üzerine Düşünceler”, **Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları**, C. II, Sayı: 4, (Sonbahar 2007), ss. 248-262.

- ÇOTUKSÖKEN, Yusuf : “Dil Terimleri Üzerine”, **VIII. Dilbilim Kurultayı**, (26-27 Mayıs 1994), ss. 180-184.
- DAĞLAR, Abdülkadir : “Hacı İbrahim Efendi’nin Şerh-i Belagat’ı (Metin)”, **Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları**, C. II, Sayı: 4, (Sonbahar 2007), ss. 321-371.
- DEMİREZEN, Mehmet : “Sesbilimi ve Uygulama Alanları”, **Dilbilim Araştırmaları**, Hitit Yayınevi, Ankara, 1990, ss. 137-145.
- DİZDAROĞLU, Hikmet : “Terimler Üzerine”, **Türk Dili**, C. XII, Sayı: 133, (Ekim 1962), ss. 35-37.
- EKE, Nagehan U. : “Üsküplü İshak Çelebi Divanında Klasik Sanatlar”, **Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları**, C. II, Sayı: 4, (Sonbahar 2007), ss. 371-381.
- ERDEM, İlhan : “Mikyasu’l-Lisan Kıtasu’l-Beyan’daki Dilbilgisi Terimleri”, **Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları**, C. II, Sayı: 2, (Bahar 2007), ss. 192-217.
- ERDEN, Aysu : “Öyküde Sözdiziminden Söylem Düzlemine-Kurallardan Prensiplere Geçiş Olgusu Üzerine”, **Dilbilim Araştırmaları**, Kebikeç Yayınları, Ankara, 1997, ss. 112-127.
- FİLİZOK, Rıza;
AKDENİZ, Safiye : “Ahmed Cevdet Paşa’nın Belâgat-ı Osmaniyye’de Kullandığı Terimler”, <http://www.egeedebiyat.com> (19.06.2009).

- FİLİZOK, Rıza : “Anlam Değişmeleri ve Edebî Sanatlar”,
<http://www.egeedebiyat.com> (19.06.2009).
- _____ : “Temel Anlam ve Yan Anlam”,
<http://www.egeedebiyat.com> (19.06.2009).
- GENÇ, İlhan : “Klasik Türk Edebiyatı Metinlerini Anlamada Modern Yaklaşımlar”, **Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları**, C. II, Sayı: 4, (Sonbahar 2007), ss. 393-405.
- İŞERİ, Kamil;
DEMİRGÜNEŞ, Sercan : “Sessiz Gemi Şiirinin Anlambilimsel/Göstergebilimsel İncelenmesi”, **Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları**, C. II, Sayı: 4, (Yaz 2008), ss. 499-514.
- KAÇAR, Mücahit : “Cumhuriyet Dönemi (1923-2007) Türk Edebiyatında Belagat Çalışmaları”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. V, Sayı: 10, İstanbul, 2007, ss. 315-331.
- KALYON, Abuzer;
KALYON, Filiz : “Ahmed Cevdet Paşa’nın Belagat-ı Osmaniyye Adlı Eserindeki Dil Bilgisi ve Edebiyat Terimleri”, **Türk Dili**, Sayı: 591, (Mart 2001), ss. 330-339.
- KARA, Mehmet : “Terim Türetmeye Elverişli Bir Ek: -an/-en”, **Türk Dili**, C. 1996/II, Sayı: 540, (Aralık 1996), ss. 631-643.
- KARAYAZICI, N. Berrin : “Biçembilim ve Yazın Çevirisi”, **Dilbilim Araştırmaları**, Hitit Yayınevi, Ankara, 1994, ss. 247-264.

- KEÇİK İlknur;
ÜLSEVER, Şeyda : “Dil Öğretimi Terimleri Ön Çalışması”, **Dilbilim Araştırmaları**, Hitit Yayınevi, Ankara, 1994, ss. 305-310.
- KIRAN, Ayşe E. : “Dilbilim-Göstergebilim İlişkileri”, **Dilbilim Araştırmaları**, Hitit Yayınevi, Ankara, 1990, ss. 50-63.
- KIRAN, Zeynel : “Büyüleyici Bir Bilim Dalı: Dilbilim”, **Dilbilim Araştırmaları**, Hitit Yayınevi, Ankara, 1990, ss. 4-10.
- KIZILIRMAK, Abdullah : “Terimler Sorunu Üzerine”, **Türk Dili**, C. XXIII, Sayı: 232, (Ocak 1971), ss. 294-295.
- KOCAMAN, Ahmet : “Dilbilim Terimleri Sözlüğü”, **Dilbilim Araştırmaları**, Hitit Yayınevi, Ankara, 1990, ss. 155-191.
- _____ : “Anlambilim Sorunları”, **Dilbilim Araştırmaları**, Hitit Yayınevi, Ankara, 1992, ss. 87-92.
- _____ : “Toplumdilbilim Terimleri”, **Dilbilim Araştırmaları**, Hitit Yayınevi, Ankara, 1992, ss. 115-116.
- KORKUT, Ece : “Verlaine’de Uzam-Özne İlişkisi”, **Dilbilim Araştırmaları**, Simurg Yayıncılık, İstanbul, 1999, ss. 125-134.
- KÖNIG, Wolf : “Batı Dillerinde Bilimsel Terimleşme ve Türkçede Durum”, **Dil Bilimi Uygulamaları/III**, Dil Bilimi Sempozyumu, Adana, 1989, ss. 60-66.

- MENGİ, Mine : “Metin İnceleme Aşamaları, Terimleri ve Bunlardan Biri: Metin Tahlili”, **Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları**, C. II, Sayı: 3, (Yaz 2007), ss. 407-418.
- ONUR, Esra : “Manastırlı Mehmet Rifat’ın Mecamiü’l-Edeb Adlı Eserinin Fesahat Kısmı”, **Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları**, C. II, Sayı: 3, (Yaz 2007), ss. 418-428.
- ORALIŞ, Meral;
ÖZİL, Şeyda : “Metindilbilimsel Yaklaşımla Yazınsal Bir Metni Çözümleme Denemesi”, **Dilbilim Araştırmaları**, Hitit Yayınevi, Ankara, 1992, ss. 37-51.
- ÖZKUL, Fatma K. : “Dil Bilgisi Terimleri Sözlükleri”, **Türk Dili**, C. LXXXVI, Sayı: 621, (Eylül 2003), ss. 238-244.
- ÖZSOY, A. Sumru : “Yönetim ve Bağlama Kuramı Sözlüğü”, **Dilbilim Araştırmaları**, Hitit Yayınevi, Ankara, 1994, ss. 151-154.
- ÖZÜNLÜ, Ünsal : “Klasik Sözbilimin Deyişbilimdeki Uzantıları”, **Dilbilim Araştırmaları**, Hitit Yayınevi, Ankara, 1990, ss. 85-95.
- PİLAV, Selim : “Terim Sorunu ve Eğitim Öğretimde Terimlerin Yeri ve Önemi”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, C. XVI, Nr. 1, (Mart 2008), ss. 267-277.
- SARAÇ, M. A. Yekta : “Tevriyedeki İham”, **İlmî Araştırmalar**, (Bahar 2002), ss. 133-150.
- SÖNMEZ, Sevim : “Sözlü Dil/Yazılı Dil”, **Dilbilim Araştırmaları**, Hitit Yayınevi, Ankara, 1990, ss. 119-123.

- ŞAHİN, Oğuzhan : “Klasik Edebiyat Ekseninde Anlamdan Anlam Bulanıklığına Bir Yolculuk”, **Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları**, C. II, Sayı: 4, (Sonbahar 2007), ss. 710-723.
- ŞAHİN, Hatice : “Terimlerin Genel Dile Yansımasına Dair Bazı Gözlemler”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2006/I, Sayı: 20, ss. 123-129.
- TANYILDIZ, Ahmet : “Kelimenin Fesahati ve Fasih Divan Örneği”, **Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları**, C. II, Sayı: 4, (Sonbahar 2007), ss. 731-740.
- TARİKTAROĞLU, Abdurrahman : “Türk Dilinde Terimler”, **Türk Dili**, C. 1998/II, Sayı: 559, (Temmuz 1998), ss. 74-80.
- TEKİN, Talât : “Kelime Yaratırken”, **Türk Dili**, C. VIII, Sayı: 90, (Mart 1959), ss. 307-309.
- TOPBAŞ, Seyhun;
KOPKALLI, Handan : “Sesbilim ve Sesbilgisi Terimleri Üzerine”, **Dilbilim Araştırmaları**, Hitit Yayınevi, Ankara, 1994, ss. 310-323.
- ÜST, Sibel;
KILIÇ, Atabey : “Ahmed Hamdi Belagat-ı Lisan-ı Osmanî (İnceleme-Metin-Dizin)”, **Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları**, C. III, Sayı: 2, (İlkbahar 2008), ss. 765-770.
- YAKIN, Aziz : “Dil Bilgisi ve Dil Bilimi Terimleri Sözlükleri”, **Türk Dili**, C. 1997/II, Sayı: 548, (Ağustos 1997), ss. 154-157.

- VARDAR, Berke : “Terimsel Etkinlik ve Terimbilim”, **Türk Dili**, C. XLI, Sayı: 346, (Ekim 1980), ss. 385-389.
- YETİŞ, Kâzım : “Yenileşme Devri Türk Edebiyatında Millî Rhetorique Meselesi”, **TDAYB** 1985, ss. 199-211.
- _____ : “Belagat, Rhetorique ve Edebiyat Nazariyesi Sahasında Türkçe Neşredilmiş Kitapların Açıklamalı Bibliyografyası”, **TDAYB** 1987, ss. 367-407.
- _____ : “Kelime Yapmak-Türetmek Bir Sanat mı?”, **Türk Dili**, C. 1996/II, Sayı: 540, (Aralık 1996), ss. 600-606.
- YILDIZ, Ayşe : “Bazı Belagat Kitaplarına Göre Secinin Tanım ve Tasnifi Üzerine Düşünceler”, **Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları**, C. II, Sayı: 4, (Sonbahar 2007), ss. 1055-1066.
- ZÜLFİKAR, Hamza : “Terimler Açısından Teknik Dil”, **Türk Dili**, C. L, Sayı: 404, (Ağustos 1985), ss. 60-64.
- _____ : “Yeni Bir Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü Dolayısıyla”, **Türk Dili**, C. 1990/I, Sayı: 459, (Mart 1990), ss. 81-93.
- _____ : “Dünden Bugüne Türkçe (Terim Cenneti, Terimlerde Birlik Sorunu)”, **Türk Dili**, C. XCIV, Sayı: 672, (Aralık 2007), ss. 838-845.

c. Sözlükler

- AKALIN, L. Sami : Edebiyat Terimleri Sözlüğü, 3. Baskı, Varlık Yayınevi, Nr. 64, İstanbul, 1972.
- BAYAR, Nevrihal : Açıklamalı Yeni Kelimeler Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Nr. 797, Ankara, 2006.
- BAYRAM, Ali : Fransızca Sözlük, Alfa Basım/Yayım/Dağıtım, Nr. 59, İstanbul, 2008.
- DEVELLİOĞLU, Ferit : Osmanlıca–Türkçe Ansiklopedik Lügat, 18. Baskı, Aydın Kitabevi, Nr. 1, Ankara, 2001.
- DIETRICH, Ayşe Pamir : Dictionary of Linguistic Terms, Multilingual Yayınları, İstanbul, 2001.
- DOĞAN, Ahmet : Türkçe Okul Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Nr. 848, Ankara, 2007.
- ERTUĞRUL, Ahmet : Edebî Kavramlar Sözlüğü, Zambak Yayınları, İstanbul, 2005.
- GENCAN, T. Nejat vd., : Yazın Terimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1974.
- GÖĞÜŞ, Beşir vd. : Yazın Terimleri Sözlüğü, Dil Derneği Yayınları, Nr. 8, Ankara, 1998.
- GÖĞÜŞ, Beşir : Anlatım Terimleri Sözlüğü, Dil Derneği Yayınları, Ankara, 1998.

- GÜRSOY-NASKALİ, Emine : Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.
- HACİMÜFTÜOĞLU, Nasrullah : Belagat Sözlüğü, Güven Matbaası ve Cilt Evi, Erzurum, 1981.
- HATİBOĞLU, Vecihe : Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1972.
- HENGİRMEN, Mehmet : Dil Bilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü, Engin Yayınevi, Ankara, 1999.
- KALİÇ, Sabri : Ortak Kültür Kavramları Sözlüğü, 3F Yayınevi, Nr. 12, İstanbul, 2001.
- KARAALİOĞLU, Seyit K. : Edebiyat Terimleri Kılavuzu, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1975.
- KARATAŞ, Turan : Edebiyat Terimleri Sözlüğü, 3. Baskı, Akçağ Yayınları, Nr. 614, Ankara, 2007.
- Kâşgarlı Mahmud : Divanü Lügati't-Türk, C. I-II-III-IV, 5. Baskı, Çev. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Nr. 521-524, Ankara, 2006.
- KORKMAZ, Zeynep : Gramer Terimleri Sözlüğü, 3. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Nr. 575, Ankara, 2007.
- Kurum Yayını : Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1948.
- _____ : Dilbilim Terimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1949.

- _____ : Yeni Tarama Sözlüğü, Dzl. Cem Dilçin, Türk Dil Kurumu Yayınları, Nr. 503, Ankara, 1983.
- _____ : Derleme Sözlüğü, 2. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Nr. 211, Ankara, 1993.
- _____ : Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, 10. Baskı, Nr. 549, Ankara, 2005.
- MERMER, Ahmet;
KESKİN, Neslihan K. : Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Nr. 760, Ankara, 2005.
- ÖNEN, Yaşar;
ŞANBEY, Cemil Ziya : Almanca-Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.
- ÖZDEMİR, Emin : Örneklî-Açıklamalı Edebiyat Bilgileri Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1990.
- Redhouse : İngilizce-Türkçe Büyük El Sözlüğü, 24. Baskı, Sev Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- Şemseddin Sami : Kamus-ı Türkî, İkdâm Matbaası, 1317.
- TOPALOĞLU, Ahmet : Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, Ötüken Neşriyat, Nr. 207, İstanbul, 1989.
- VARDAR, Berke : Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü, 2. Baskı, Multilingual Yayınları, İstanbul, 2007.

d. Tezler

COŞAR, A. Mevhibe : Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Beş Şehir Adlı Eserindeki Cümlelerde Unsur Dizilişi ve Kuruluş İlişkisi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1997.

e. İnternet Kaynakları

<http://www.almancasozluk.net>

<http://ansiklopedi.turkcebilgi.com/Mecaz>

<http://www.digitalsozluk.com>

<http://www.egeedebiyat.com>

<http://www.fransizca.sozluklerim.com>

<http://www.fransizcasozluk.gen.tr>

<http://www.fransizcasozluk.net>

http://www.miregitim.com/online_latince_turkce_sozluk.php

<http://www.sozluk.com>

<http://www.sozluk.turkcebilgi.com>

<http://www.translate.google.com>

<http://www.yagmurdergisi.com>

<http://www.zargan.com>

Ek 1

Terimler Tablosu

Belagat Kaynaklarında	Dil Bilimi/Bilgisi Kaynaklarında	Batı Kaynaklarında	
Belagat	Sözbilim/söz sanatı	Rhetorique	±
Meani	Anlambilim/anlam bilimi/deyibilim	Sémantique/stylistique	±
Kelam	Söz/söylem/ibare-sözce	Parole/discours/énoncé	±
Umde			
Fazla			
İsnad	Yükleme		±
Müsned	Yüklem	Prédicat	+
Müsnedünileyh	Özne	Sujet	+
Naib-i fail	Sözde özne	Sujet grammatical	+
Mütemmimat-ı cümle	Cümle tamamlayıcıları		+
Hâl	Çözüm	Solution	±
Zarf	Belirteç	Adverbe	+
Temyiz			
Müteallikat-ı fiil/Mef'ûller	Tümleç	Complément	±
Mef'ûl-i sarîh/sarîh mef'ûl	Belirli/belirtili nesne	Complément direct	±
Mef'ûl-i gayr-i sarîh/sarîh olmayan mef'ûl	Belirsiz/belirtisiz nesne/dolaylı tümleç	Complément direct indetermine/ complément indirect	±
Mef'ûl-i fih	Bulunma durumu	Locatif	+
Mef'ûl-i ileyh	Yaklaşma/yönelme durumu	Datif	+

Mef'ûl-i anh/minh	Ayrılma/çıkma durumu	Ablatif	+
Mef'ûl-i bih	Belirtme/yükleme durumu	Accusatif	+
Mef'ûl-i leh			
Mef'ûl-i aleyh			
Kelime	Sözcük	Mot	+
Lafız	Söz	Parole	±
Vaz'			
Müfred	Tekil/teklik	Singulier	±
Mürekkeb	Birleşik	Composé	±
Cüz'î lafız	Özel isim		±
Küllî lafız	Cins isim		±
İhbarî kelam	Bildirme		+
İnşaî kelam	Tasarlama		+
Haber/İsnad-ı haberî/haber isnadı/haber cümlesi	Bildirme cümlesi/tümcesi	Sentence of statement	+
İbtidaî haber	İlkel haber		±
Talebî haber	İstemeli bildirme		±
İnkârî haber	İnkâr bildirmesi		±
İsrarî haber	İsrar bildirmesi		±
Faide-i haber	Bildirme faydası		±
Lazım-ı faide-i haber	Bildirme faydası lazımı		±
İnşa/dilek isnadı	Tasarlama/dilek kipi	Mode subjonctif	+
İnşa-i talebî	İstek bildirenler		±
İnşa-i gayr-ı talebî/inşa-i ikaî	İstek bildirmeyen inşa		±
Kasr/hasr/tahsis	Daraltma/özgeleştirme/ özüyleyiş	Particularization	+
Kasr-ı zevkî	Zevkle ilgili daraltma		+
Kasr-ı vaz'î	Durumla ilgili daraltma		+
Kasr-ı hakikî	Hakiki daraltma		+
Kasr-ı izafî/nisbî	İzafî veya nisbi daraltma		+

Kasr-1 efrad	Efrad daraltması		+
Kasr-1 kalb	Kalb daraltması		+
Kasr-1 ta'yin	Belirtmeli daraltma		+
Maksur			
Maksur-1 aleyh			
Vasl	Bağlama/birleştirme/geçiş/ ulama	Transition	±
Ma'tuf-1 aleyh	Ulanan		
Ma'tuf	Ulanılan		
Temasil	Örnekseme	Analogie	±
Tezat			
Tezayif			
Fasıl	Ayırma/dağıtma		+
Mevsul sebki	Bağlanmışlara ait sebki/bağlanmışlar sebki		+
Mefsul sebki	Ayırılmışlara ait sebki/ayırılmışlar sebki		+
Sebki-i mürekkebi/mürekkebi sebki	Birleşik sebki/birleştirilmişler sebki		+
Müsavat	Eşitlik		+
İcaz	Sözü kısaltma/özlülük	Concision	±
İcaz-1 makbul/icaz-1 hüsn	Yoğun anlatım/güzel icaz		±
İcaz-1 hazif	Eksiltme/giderme yoluyla yapılan icaz		+
İcaz-1 tazammun	Kaplam yoluyla yapılan icaz		+
İcaz-1 kısar/kasr/vecize	Az ve öz söz söyleyerek/kısaltma yoluyla yapılan icaz/özdeyiş/özsöz	Aphorisme/maxime/ adage	±
İtnab	Kelime kalabalığı/sözü uzatma/uzatı	Diffusion/prolixie	±

Itnab-1 makbul/itnab-1 hasen	Dolaylama/güzel uzatı	Periphrase	±
Itnab-1 mumil/itnab-1 muhil	Uzatılılık/gereksiz uzatma	Prolixité/verbosité	±
Haşiv	Söz fazlası/artıklama/gereksiz söz/gereksizlik	Périssologie/tautologie/redondant/redondance/pléonasme	±
Haşv-i müfsid	Anlamı bozan haşiv		
Haşv-i gayr-i müfsid	Anlamı bozmayan haşiv		
Haşv-i kabih	Çirkin fazlalık/artıklama	Périssologie/tautologie	±
Haşv-i melih	Güzel, yerinde fazlalık/artıklama/gereksizlik	Pléonasme/redondance	+
Haşv-i mütevassıt	Etkisi olmayan fazlalık		
Beyan	Uzanlatım bilgisi		-
Delalet	Gösterge/demeğe gelmek-demek olmak	Signe/signifier	±
Dâl	Gösteren	Signifiant	±
Medlûl	Gösterilen	Signifié	±
Lâfzî delalet	Sözel/uzlaşya dayalı delalet		
Aklî delalet	Akla dayalı delalet		
Tabiû delalet			
Vaz'î delalet	Uzlaşya dayalı delalet		
Mutabakat	Uygunluk/uyarlık	Accord/adequation	±
Tazminî delalet/tazammun			
İltizamî delalet/iltizam			
Gayr-i lâfzî delalet	Söz dışı delalet		
Aklî delalet	Akla dayalı delalet		
Tabiû delalet			
Vaz'î delalet			
Hakikat	Temel anlam/düz anlam/gerçek	Dénotation	

	anlam/göndergesel anlam		
Meani-i sevani/ma'ne'l- ma'na	İkinci anlam/yan anlam	Connotation	+
Müşterek	Çok anlamlılık	Polysémie	+
Müteradif	Eş anlamlı/eş anlamlılık	Synonymie	+
Mürtecel			
Menkul	Anlam değişmesi/değişimi	Changement sémantique	±
Mecaz	Değişmece	Figuré/trope	±
Mecaz-ı aklî			
Mecaz-ı hazfî			
Mecaz-ı lügavî			
Mecaz-ı mürsel	Düzdeğişmece/ad aktarması/addeğişî	Métonymie	±
İstiare	Eğretileme-iğretileme/deyim aktarması/aktarımı	Métaphore	±
Karine-i mânia	Engel ipucu		+
Müstear	Eğreti		±
Müstear-ı minh	Eğretilik		±
Müstear-ı leh	Eğretili		±
Câmi'			
İstiare-i müfrede	Tekli eğretileme		+
İstiare-i musarraha/açık istiare	Açık eğretileme		+
İstiare-i mekniyye/kapalı istiare	Kapalı eğretileme		+
İstiare-i tahyiliyye	İmgeletici eğretileme		±
İstiare-i mürekkebe/ temsiliyye/ mürekkeb/temsîlî istiare	Orunlama/örnekçe/yaygın eğretileme/birleşik eğretileme/çoklu eğretileme	Allégorie	±
İstiare-i vifakiyye	Uyarlı (dengeli) eğretileme		+
İstiare-i inadiyye	Aykırı kanı	Paradoxe	-
İstiare-i mutlaka	Salt eğretileme		±

İstiare-i mücerrede	Yalın eğretileme		±
İstiare-i müreşşaha	Pekitli eğretileme		-
İstiare-i mübtezele/ âmmiye	Saçık eğretileme		±
İstiare-i hassiyye/garibe	Alışılmamış istiare/seçkinsel (yavlak) eğretileme		±
İstiare-i sacize			
İstiare-i müveşşehe	Süslü istiare		
İstiare-i tebeiyye	Uydu eğretileme		±
İstiare-i asliyye	Temel eğretileme		±
İstiare-i temlihiyye/ tehekkümiyye	Şakalı/alaylı eğretileme		+
Teşhis	Kişileştirme/canlılaşmış eğretileme/canlılaştırma	Personnification/ prosopopée	+, ±
İntak	Dillendirme	Prosopopée	±
Teşbih	Benzetme	Simile/comparaison	+
Müşebbeh	Benzeyen/benzetilen	Comparé/vergleichend	+
Müşebbehünbih	Kendisine benzetilen/benzetmelik		+
Vech-i şebah	Benzetme yönü	Similitude	+
Edat-ı teşbih	Benzetme ilgeci	Vergleichspartikel	+
Teşbih-i mufassal	Ayrıntılı benzetme	Vergleich	+
Teşbih-i mücmel/muhtasar	Özetli benzetme/kısa benzetme		-, ±
Teşbih-i mürsel			
Teşbih-i müekked	Pekişik benzetme		-
Düzenli teşbih			
Teşbih-i belîğ	Uzbenzetme/pekişik benzetme		+
Teşbih-i temsilî	Yaygın benzetme		±
Teşâbüh	Benzeşme	Similitude/ assimilation	±
Teşbih-i			

tehekkümî/temlihî			
Teşbih-i maklub	Çevrik benzetme		+
Teşbih-i tafdil			
Teşbih-i karib/mübtezel			
Teşbih-i baid/garib			
Teşbih-i tesviye	Eşli benzetme		+
Teşbih-i melfûf	Sarmaşlı benzetme		+
Teşbih-i mefrûk	Ayrımcalı benzetme		+
Teşbih-i cem/teselsülî	Çoklu benzetme		+
Tahkikî teşbih			
Tahayyülî teşbih			
Teşbih-i sade			
Kinaye	Dokundurma/değınmece/ dolaylama	Insinuation/allusion/ periphrasis	+, ±
Mekni-i bih	Değınen		±
Mekni-i anh	Değınilen		±
Müfred kinaye			
Mürekkeb kinaye			
Vazıh kinaye/kinaye-i karibe	Yakın kinaye/yakın değınmece		+
Kinaye-i baide/hafi kinaye	Gizli/uzak kinaye/değınmece		+
Tariz/arz	Yergi/taş-taş atma/dokundurmaca	Ironie	±
Telvih			
Remz	Simge	Symbole	±
İma/işaret	İm/gösterge/imleme	Signe/allusion	±
Bedii	Estetik/uzdeyiş/uzdeyiş bilgisi		±
Tenasüb	Oranlılık/güzel oranlama/orantı/denge/ ilgileme/oranlama	Proportion/balance	±

İham-1 tenasüb	Sezinletme	Allusion	±
Teşâbüh-i etraf	Uygun benzeşme		+
Tezat/mutabakat/tıbak/ tatbik/tekâfü/mütezzad	Karşıtlık/karşılaştırma/ karşılaştırma/karşıt anlamlılık/karşıtlama/ zıtlaşma	Opposition/contraste/ comparaison/ antonymie/ antithése/oxymoron	±, -, +, ±, +, +
Tıbak-1 icab			
Tıbak-1 selb			
Tedbic			
Kinayeli tedbic			
Tevriyeli tedbic			
Tıbak-1 tesebbüb	Karşınlık	Opposition	+
İham-1 tezat	Karşıtlı andırış		+
Mukabele			
Cem	Birleştirme	Conjonction	±
Tefrik	Ayırtısama	Differentiation	±
Taksim			
Cem maa't-tefrik	Beraberinde tefrik bulunan cem		
Cem maa't-taksim	Beraberinde taksim bulunan cem		
Cem maa't-tefrik ve't- taksim	Beraberinde tefrik ve taksim bulunan cem		
Leff ü neşir	Dizili ayırma/dürüp yaymaca/dürüyay		±, +
Tafsilî leff ü neşir	Ayrıntılı leff ü neşir		
Leff ü neşr-i müretteb	Düzgün dizili ayırma/düzenli dürüp yaymaca		+
Leff ü neşr-i müşevveş/gayr-i	Karışık dizili ayırma/düzensiz dürüp yaymaca		+

müretteb			
İcmalî leff ü neşir	Kısaltılmış leff ü neşir		
İttirat			
Tensik/tensikü's-sıfat	Sürekli niteleme/kerteleme	Gradation	±
Müzavece	Eşleşme		-
Rücû	Onarma/dönüş	Correction/ epanorthose	±
Tecrid	Öze yönelme/yönelim	Abstraction	±
Tekrir/tekrar	Yineleme/yinelem	Répétition	±
Terdid	Beklenmezlik	Saudaineté/ interruption/ suspension/ unexpectedness/ disfonction	±
İltifat	Yönelme/söz yöneltme	Apostrophe	±
Tevriye/iham/tevcih/tah yil	İşkilleme/artsama/iki anamlılık	Doppeldeutigkeit/ mehrdeutigkeit	+
Mücerred tevriye	Yalın tevriye		
Müreşşah tevriye			
Mübeyyen tevriye			
Müheyî tevriye			
İham-ı hasen/nezih iham			
İham-ı kabih/kaba iham			
Tevcih	İkizanlam/ikizleme	Amphibologie	±
İştirak			
İbham			
İstihdam	Kapsama/çiftleme	Sylleps	±
Müşakele	Anlam oyunu/evrişme		±
İstitrad	Iraklama/arasöz	Digression	+
Mübalâğa/mübalâğa-i makbule	Abartma	Hyperbole/exagération	+
Tebliğ	Abartı	Exagération	+
İğrak	Boğunç		+
Gulûv	Şişirmece/aşkınlık	Hyperbole	+

İfrat	Aşırılık	Excés	+
Tefrit	Taşkınlık	Ultraism	±
İktisat			
İdmac/muzâ'afe			
İstitba'	Katmerli övgü	Double éloge	±
Ta'lik			
Tecahül-i arif/arifane	Bilmezcelik/bilmezden- bilmezlikten gelme	Ignorance satirique/ vortäuschung von unwissenheit/ironie	+
İstifham	Söylev sorusu/sorulama/ sözbilimsel soru/doğrudan doğruya soru	Interrogation/ rhetorical question /interrogation proprement dite	+
Cevaplı istifham			
Doğrudan doğruya cevaplı istifham			
Cevabı pekiştiren istifham			
Müspet istifham	Olumlu soru		
Menfi istifham	Olumsuz soru		
İrha-yı inan		Extention	±
Sual-i mukaddere/mukadder suale cevap	Önceleme	Prolepse/anticipation	±
Hüsn-i ta'lîl/tevcih	Sebep yakıştırma/güzel nedenleme		+
Te'kidü'l-medh bima yüşbihü'z-zem	Yerme yoluyla övme /yergimsi övgü/yererek övme		+
Te'kidü'z-zem bima yüşbihü'l-medh	Övme yoluyla yerme/Övgümsü yergi/överek yerme/överce		+
İstibtâ'a			
Mezheb-i kelamî/ihticac			

Cinas	Ündeş/sesteşlik/eş adlılık	Calembour/paronomase/ antanaclase	+
Cinas-1 tam/tam cinas	Tam sesteşlik		±
Mümasil cinas			
Müstevfa cinas			
Basit cinas			
Mürekkeb cinas			
Müteşâbih cinas			
Mefrûk cinas	Ayrık sesteşlik		±
Merfû cinas			
Cinas-1 gayr-i tam/tam olmayan cinas			
Cinas-1 nakıs/eksik cinas	Eksik sesteşlik		+
Cinas-1 mutarref/mutarref cinas			
Müşevveş cinas			
Müzeyyel cinas			
Cinas-1 müktenif			
Cinas-1 mütekâribe/ mütekârib cinas			
Cinas-1 muzâri/muzari cinas			
Cinas-1 lâhik/lâhik cinas			
Cinas-1 kalb/kalb cinası	Evirmece	Anagramme	±
Kalb-i mücennâh/maklûb-1 mücennâh/tecnîs-i mücennâh			
Müzdevic cinas	Çift sesteşlik		±
Cinas-1 muharref/muharref cinas			

Hattî cinas/cinas-1 tashîf/cinas-1 musahhaf			
İştikak cinası			
İşaret cinası			
Cinas-1 manevî/manevî cinas/ mugalâta-i maneviyye	Yanıltmaca	Équivoque/sophisme	±
İştikak	Türetim/türetme/türek yanacı	Dérivation/figure etymologique	±
Seci	Düz yazı uyağı	Rime en prose	±
Sec-i mutarraf/mutarraf seci	Tekyanlı seci		±
Sec-i mütevazi/mütevazi seci	Denk seci		+
Sec-i murassa/murassa seci			
Mutlak seci	Salt seci		+
Mukayyed/rabtî seci			
Tarsi	Dizeleme		±
Tasri	Dizeleme		±
Müvazene			
Mümasele			
İltizam/lüzûm-ı mâ lâ- yelzem/san'at-ı teşdîd/teşdîd/i'nât			
İrsad	Uyak sezdirme		+
Reddü'l-acüz ale's-sadr			
İade	Son baş yinelemesi/döndürmece	Anadiplose	±
Kalb	Evirmece	Anagramme	±
Kalb-i küll			
Kalb-i ba'z			

Tedvir	Döndürü/dönerlik	Retournement	±
Akis/tebdil/tard ü aks/aks ü tebdil	Çaprazlama/evirme/ tersine çevirme	Réversion/régression/ chiasmus	+, ±
Aks-i tam/tam akis			
Aks-i nakıs/eksik akis			
Ahz ü saraka/ahz ve serikat	Aşırımaca	Plagiat	+
İntihal/nesh	Aşıırma	Plagiat	
Mesh/igare			
Selh/implâm			
Tevarüd	Esindeşlik	Coincidence	+
Nazire	Benzek/benzeti	Pastiche	
Nakize			
İktibas/tenvir	Çıkartı/alıntı	Extrait/citation	±
Müstahsen iktibas	Güzel sayılan iktibas		
Ahsen iktibas	En güzel iktibas		
Hasen iktibas	Güzel iktibas		
Müstehcen iktibas			
Tam iktibas			
Nakıs iktibas			
İrad-ı mesel/ırsal-i mesel	Örnekleme/savlama/atasözü kullanma	Citer comme exemple/ donner le proverbe	+
Tazmin	Ekleme		+
Telmih	Anıştırma	Allusion	+
Muamma	Bilmece	Devinette/ enigme/riddle	±
Lügaz	Koşuklu bilmece		-
Telmî'/mülemma	Bulaşık koşuk/parlatma	Vers macaroniques	±
Sıhr-i helâl/halâl	Çifte bağıllık/çifte ilgi		+
Beraat-i istihlâl	Sezdiriş	Insinuation/ foreshadowing	±
Tevkîd-i zamireyn/zamirler			

tevkidi			
Takdim-tehir	Önceleme-sonralama	Transposition	±
Tefrî'			
Hezel/tehzil	Gülünçleme	Parodie/ travestissement	+
Tasbî			
Edeb-i kelam/kelam edebi	Örtmece/dolamlama	Euphémisma/ circonlocution	+
Sanat-ı tarih/tarih sanatı	Tarih düşürme/tarih ikilisi		+
Hazf/mühmel			
Hayfa			
Mevsul/muvassal			
Mukatta'			
Tashif			
Rikta/rakta			
Menkut			
Lebdeğmez	Dudakdeğmez		+
Muvaşşah/istihrac/tatrîz	Adlama	Acrostiche	±
Mütezil			
Cevab u itab			
Mütelevvîn			
Teşcir			
Fesahat	Anlaşılabilirlik/uzsöyleyiş/ selçiklik	Éloquence	±
Tenafür-i hurûf	Kelimede söyleyiş güçlüğü/ ses binışmesi/kakışma/ses uyumsuzluğu	Cacophonie/cacology	+
Kıyasa muhalefet/galat-ı tahakkümî	Kelime yapısında kuralsızlık/kurala aykırılık/kural dışılık	Locution vicieuse/barbarisme/ solécisme	+
Garabet	Kelimede anlaşılma güçlüğü/ yadcıl deyim/şaşırtıcılık	Barbarisme	±
Tenafür-i kelimât	Söz diziminde söyleyiş		±

	güçlüğü/kelime çatışması		
Za'f-ı te'lîf	Söz diziminde kuralsızlık/anlatım yetersizliği/cılızlık	Insuffisance narrative	+, ±
Tetabu-i izafât	Zincirleme ad tamlaması		±
Ta'kîd	Söz diziminde anlaşılma güçlüğü/düğümleme/ ikizleme	Amphibologie	±
Ta'kîd-i lâfzî			
Ta'kîd-i manevî			
Selâset	Akıcılık	Aisance/fluidité	+

ÖZ GEÇMİŞ

Bahadır GÜNEŞ 1984 yılında Ardahan'ın Çıldır ilçesinde doğdu. İlköğrenimini Çıldır'a bağlı Âşık Şenlik Kasabası'nda tamamlayan Güneş, İstanbul/Avcılar Süleyman Nazif Lisesi'nden 2001 yılında mezun oldu. 2002–2003 eğitim-öğretim yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde yükseköğrenimine başladı. 2006 yılında bu bölümden birincilikle mezun oldu. 2006–2007 eğitim-öğretim yılında KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı anabilim dalında yüksek lisans eğitimine başladı ve bir yıl KTÜ Yabancı Diller Yüksek Okulunda İngilizce öğrenimi gördü. Kasım 2007'de KTÜ Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne araştırma görevlisi olarak atanan Güneş, hâlen bu görevini sürdürmektedir.

Bahadır Güneş bekâr olup yabancı dili İngilizcedir.